

ZNANOST IN DRUŽBE PRIHODNOSTI

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Bled, 18. – 19. oktober 2019

Izdajatelj:

Slovensko sociološko društvo
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Uredniki:

Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Roman Kuhar

Tehnični urednik:

Igor Jurekovič

Programski odbor:

Predsedstvo Slovenskega sociološkega društva

Recenzentke:

Anja Zalta, Alenka Švab in Veronika Tašner

Oblikovanje in prelom:

Polonca Mesec Kurdija

Korekture:

avtorji

Tisk:

Demat, d.o.o., Stegne 3, Ljubljana

Naklada:

150 izvodov

Prvi natis

Publikacija je dostopna tudi na elektronskem naslovu:

<http://www.sociolosko-drustvo.si/>.

Ljubljana, 2019

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

KAZALO

ZNANOST IN DRUŽBE PRIHODNOSTI

UVODNIK

Aleksandra Kanjuo Mrčela	9
--------------------------------	---

PROGRAM

SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2019

ZNANOST IN DRUŽBE PRIHODNOSTI

Bled, 18. – 19. 10. 2019, Hotel Bled Rose	11
---	----

OKROGLA MIZA SEKCIJE ZA KULTURNO SOCIOLOGIJO

»KAPITALISTIČNI PATRIARHAT IN HIERARHIČNA SPOLNA STRUKTURIRANOST SODOBNE DRUŽBE - PRIMER MEDIJSKIH INSTITUCIJ«

Okroglo mizo vodi: Mojca Pajnik	14
---------------------------------------	----

SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA

MOČ KITAJSKEGA ZMAJA: OD NADZOROVANJA DO KAZNOVANJA

Marike Grubar	15
---------------------	----

PROTI REVŠČINI S KAPITALIZMOM ALI SOCIALNO DRŽAVO?

Minea Rutar	20
-------------------	----

SLOVENSKA MLADINA IN PRIHODNOST DELA – PODATKI MLADINA 2018 V LUČI PREMIOV NA TRGU DELA

Rudi Klanjšek	25
---------------------	----

TEHNOLOŠKE SPREMEMBE, ENAKE MOŽNOSTI, DOSTOJANSTVO IN ZASEBNOST NA DELOVNEM MESTU

Barbara Rajgelj	31
-----------------------	----

TEORIJA MODERNIZACIJE, NADZORNIŠKA TEHNOLOGIJA IN NEGOTOVOST KITAJSKE DEMOKRATIZACIJE

Tibor Rutar	35
-------------------	----

THE FUTURE OF PLACE: HOW THE SERVICE EXPERIENCES ARE INFLUENCED BY THE (CHANGES IN) WORKPLACE

Duncan Helm, Ana M. Sobočan	37
-----------------------------------	----

UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK V KONTEKSTU TEHNOLOŠKEGA RAZVOJA: ALTERNATIVA KAPITALIZMA ALI NJEGOV KOREKTIV?

Marko Hočevar	43
---------------------	----

PLATFORMNE ZADRUGE KOT MODEL ZA ZDRUŽEVANJE PREKARCEV

Tej Gonza	48
-----------------	----

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

ETIČNA IN DRUŽBENA VPRAŠANJA OB PODALIŠEVANJU ŽIVLJENJA V BLIŽNJI PRIHODNOSTI	
Martin Lipovšek	49
INTERESNI INDIVIDUALIZEM SREDNJEGA RAZREDA IN NASPROTOVANJE CEPLJENJU	
Gorazd Kovačič	54
THE FUTURE OF FOOD: A SOCIAL SCIENTIFIC PERSPECTIVE ON THE PROBLEM OF MEAT	
Andreja Vezovnik, Tanja Kamin	60
VPLIV PARTICIPACIJE IN RAZLIČNIH OBLIK KAPITALA NA INDIVIDUALNO OPOLNOMOČENJE UPORABNIKOV SPLETNIH ZDRAVSTVENIH SKUPNOSTI	
Sara Atanasova, Tanja Kamin, Gregor Petrič	64

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

ATTEMPTS AT UNDERSTANDING THE #JAZTUDI AND #METOO CAMPAIGNS IN SLOVENIA AND IN SWEDEN: BETWEEN SILENCE AND WILLFULNESS	
Jennie Olofsson, Nina Perger, Milica Antić Gaber	69
GENDER, LANGUAGE, AND SOCIETY – WORD EMBEDDINGS AS A REFLECTION OF SOCIAL INEQUALITIES IN LINGUISTIC CORPORA	
Anka Supej, Marko Plahuta, Matthew Purver, Michael Mathioudakis, Senja Pollak	75
NEVROFEMINIZEM: FEMINISTIČNA KRITIKA IN UPORABA NEVROZNANOSTI	
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Jasna Mikić	84
RAZNOLIKOST SPOLNIH IDENTITET: SPOLNA NEBINARNOST V SPOLNO BINARNEM DRUŽBENEM ŽIVLJENJU	
Nina Perger	89
NAJ VSTOPIM? NAJ OSTANEM ALI GREM? SPREMINJANJE INTIMNIH PARTNERSTEV V DALJŠI ČASOVNI PERSPEKTIVI	
Ivan Bernik	95

PLENARNO PREDAVANJE

REINVENTING SOCIOLOGY AS THE 'RELIGION OF HUMANITY' FOR THE 21ST CENTURY	
Steve Fuller	99

PLENARNA OKROGLA MIZA SEKCIJ ZA SOCIOLOGIJO ČASA IN SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

»SOCIOLOGIJA PRIHODNOSTI TER USMERJANJE ZNANSTVENIH IN DRUŽBENIH SPREMEMB V 'POST-SOCIALISTIČNI' SLOVENIJI«

Moderatorja: Zdravko Mlinar, Majda Pahor 100

PRIHODNOST MED VERJETNIM, MOŽNIM IN ZAŽELENIM: PASTI VIZIJE SLOVENIJE 2050

Pavel Gantar 102

(NE)GOTOVA DRUŽBENOEKOLOŠKA PRIHODNOST

Andrej Kirn 107

ANTICIPATIVNO UPRAVLJANJE RAZISKOVANJA IN RAZVOJA V SLOVENIJI: NEKATERE DILEME IN VPRAŠANJA

Franc Mali 111

NA POTI V PRIHODNOST: ZNANOST, MOČ, DENAR – IN ŠE VELIKO VEČ!

Zdravko Mlinar 116

DRUŽBENO USMERJANJE ZNANSTVENIH SPREMEMB V SLOVENIJI

Stojan Sorčan 121

PLENARNA OKROGLA MIZA OB 100 OBLETNICI UNIVERZE V LJUBLJANI

»DRUŽBOSLOVJE IN HUMANISTIKA NA UNIVERZI V LJUBLJANI«

Moderatorka: Aleksandra Kanjuo Mrčela 122

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

(NE)RAZPOLOŽLJIVOST SOCIALNE IN DELOVNE POMOČI KMEČKIM DRUŽINAM V PRIMERU POKLICNIH POŠKODB IN BOLEZNI

Majda Černič Istenič 123

DOMOVI STAREJŠIH V ČASU DOLGOŽIVE DRUŽBE

Anamarija Kejžar 129

MEDIJSKE REPREZENTACIJE SOCIALNE IZKLUČENOSTI V STAROSTI V ČASOVNI PERSPEKTIVI

Otto Gerdina 134

MERJENJE BLAGINJE OTROK V SLOVENSKIH STATISTIČNIH REGIJAH: OBLIKOVANJE REGIJSKEGA INDEKSA BLAGINJE OTROK (RIBO)

Urban Boljka 138

SOCIALNE INOVACIJE MED ZNANOSTJO IN DRUŽBO

Srna Mandič, Valentina Hlebec 143

V SKUPNOST USMERJENA SOCIALNA PODJETJA

Tatjana Rakar, Maša Filipovič Hrast 147

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

EVOLUCIJA ODNOSOV MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI OD NASTANKA REPUBLIKE SLOVENIJE DO DANES	
Gregor Lesjak	150
RELIGIJSKA POLARIZACIJA MED MLADIMI V SLOVENIJI: PRIMERJALNA ANALIZA V OKVIRU DRŽAV JUGOVZHODNE EVROPE	
Miran Lavrič	154
THE FUTURE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITICS (IN MULTI-RELIGIOUS SOCIETIES OF EUROPE): THE PERSPECTIVE OF RELIGION IN SLOVENIA	
Jochen Töpfer	159

TERMINOLOŠKA SEKCIJA

NEVROLINGVISTIČNI PRISTOPI K ODKRIVANJU UČINKOV OBDELAVE SPOLNO JEZIKOVNIH INFORMACIJ	
Jasna Mikić	163
PROFILIRANJE AVTORJEV BESEDIL: VIRI, METODE IN UPORABA NA PODROČJU HUMANISTIKE IN DRUŽBOSLOVJA	
Ana Zwitter Vitez, Senja Pollak	168
SOCIOLOGIJA KOT KLJUČNI PREDMET ŠOLE PRIHODNOSTI: PRIMER MEDPREDMETNEGA POVEZOVANJA SOCIOLOGIJE IN ANGLEŠČINE PO METODI CLIL	
Patricija Frlež	172

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

AVTOMOBILSKA REVOLUCIJA 2030 – KAKO SMO PRIPRAVLJENI NANJO?	
Ana Hafner	176
OD ZNANOSTI DO POLITIKE: DISKURZ O NEENAKOSTI V EU, 2017-2019	
Valerija Korošec	181
KRAJŠI DELOVNI ČAS V EU LETA 2019 - MED TEHNOLOŠKIM NAPREDKOM IN RIGIDNOSTJO DRUŽBENIH INSTITUCIJ	
Valerija Korošec	186
PRIHODNOST ŠOL V DRUŽBAH SPREMENB	
Slavko Gaber, Veronika Tašner, Živa Kos	191
VEČJA DRUŽBENA KOHEZIVNOST PRISPEVA K VEČJI KAKOVOSTI ŽIVLJENJA	
Barbara Lužar	197

SEKCIJA ZA PROSTORSKO SOCIOLOGIJO

VREDNOTE V PROSTORU: LONGITUDINALNA RAZISKAVA: 2004-2018

Marjan Hočvar200

DRUŽBENO MAPIRANJE »SKUPNOSTI TOBAČNE«

Aidan Cerar, Primož Medved201

»DIGITALNI BEGUNCI, DIGITALNE POTI«:

TRANSFORMACIJE SODOBNIH MIGRACIJSKIH POTI

Simona Zavratnik202

REFLEKSIJE O KONCU NARAVE IN KRIZI OKOLJA ALI INERCIJA, BREZBRIŽNOST, IN LAHKOMISELNOST NAMESTO REFLEKSIJE

Drago Kos203

ODPIRANJE ZNANOSTI ZA IZKUSTVENO ZNANJE

Zdravko Mlinar204

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

ANALIZA POTENCIALOV OTROKOSREDIŠČNEGA PRISTOPA

PRI PREUČEVANJU INTEGRACIJE OTROK MIGRANTOV

Barbara Gornik, Zorana Medarić, Mateja Sedmak205

MEDIJSKO POROČANJE O BEGUNCIH IN MIGRANTIH V SLOVENIJI

PO LETU 1991: STANJE RAZISKAV IN PRIHODNJE PERSPEKTIVE

Rok Smrdelj211

EU IN POLITIKE INTEGRACIJE MIGRANTSKIH OTROK:

KAJ SE REPREZENTIRA KOT PROBLEM

Vlasta Jalušič, Veronika Bajt217

UNIVERZALEN PRISTOP REALIZACIJE ZMOŽNOSTI OTROK V VZGOJI -

GLAS OTROK PRIČAKUJE PARTIKULARNO V UNIVERZALNEM

Sonja Rutar218

VKLJUČEVANJE OTROK PRISELJENCEV V SLOVENIJI

Marijanca Ajša Vižintin219

ŠTUDENSKA SEKCIJA

MEDNARODNA PODNEBNA GIBANJA IN DOSEG KRITIKE220

OB SREČANJU

UTOPISTIKU V SLOVO

Tanja Rener221

»1968«: MOČ IN NEMOČ IMAGINACIJE

Rudi Rizman222

PREDSTAVITEV AVTORJEV227

ZNANOST IN DRUŽBE PRIHODNOSTI

UVODNIK

V zadnjem desetletju se vrstijo razprave o hitrem znanstvenem razvoju in njegovih posledicah za življenja ljudi. Kot že velikokrat v zgodovini, znanstveni in tehnološki napredek ter z njima povezane spremembe povzročajo na eni strani visoka pričakovanja in vizionarske vpogled, na drugi strani pa veliko negotovost in zaskrbljenost.

Donedavno je veljala močna zaveza znanosti k izboljšanju družbe. Razsvetljenski ideali so velevali, da bo v boljši družbi bolje vsem posameznikom in posameznicam. Že dolgo pa je razvidno, da so bili potenciali tehnološkega razvoja, ki bi jih lahko uporabili za radikalne izboljšave življenjskih in delovnih pogojev, uporabljeni predvsem za akumulacijo kapitala v razmerah neoliberalne globalne ekonomske ureditve.

Novejše analize v različnih naravoslovnih znanostih kažejo, da znanstveni razvoj sledi epistemološkem individualizmu in obljublja izboljšanje posameznih življenj – izboljšanje zdravja, učinkovitosti in mladosti (le nekaterih) posameznic in posameznikov. Ta cilj je radikalno oddaljen od humanistične obljube boljše družbe in je skladen z neoliberalno ideologijo ter atomizacijo družbe. Kritiki samozadostnosti odlično financirane NBIC skupine znanosti (bioinženiringa, nanotehnologije, informacijskih znanosti in kognitivnih raziskav) zahtevajo refleksijo motivov in posledic epistemološkega znanstvenega obrata. Mikavno obljubo preseganja biologije kot usode, ki uspešno odgovarja na človekov strah pred staranjem in smrtjo, želijo umestiti v družbeni in vrednostni okvir.

V tem zborniku so zbrani prispevki, ki bodo predstavljeni na letnem srečanju Slovenskega sociološkega društva na Bledu, 18-19. 2019, posvečenem razpravi o vlogi in nalogi znanosti danes in o umeščenosti znanstvenega razvoja v družbo, v kateri iščemo odgovore na številne probleme in izzive: ekonomske neenakosti in naraščajoča tveganja vse večjega števila delavk in delavcev; politične, kulturne in verske napetosti in spopadi; redefiniranje spolnih vlog, ureditev zasebnih življenj ter nove reproduktivne tehnologije; posledice demografskih sprememb med katerimi so najpomembnejši staranje zahodnih družb in migracije; tehnološka revolucija v proizvodnji hrane itd.

Med ugledne družboslovce, ki pomagajo razumeti odnose med znanstvenim razvojem in prihodnostjo človeštosti, zagotovo sodi prof. Steve Fuller iz Univerze v Warwicku, Združeno kraljestvo, avtor *Humanity 2.0: What it Means to be Human Past, Present and Future*, ki bo na srečanju imel plenarno predavanje o vlogi sociologije kot »religije človeštosti« za 21. stoletje.

V okviru sekcij bomo spregovorili o sodobnih epistemoloških in metodoloških dilemah in prebojih – o razmerah in posledicah avtomatizacije in uporabe novih IK tehnologij na delo in zasebna življenja, o post-družbenih odnosih in o pričakovanjih, o katerih govori sociologija prihodnosti. Spregovorili bomo o premikajočih se mejah človeštosti – tega, kar razumemo kot človeško glede naših telesnih in mentalnih funkcij, našega odnosa do strojev, ter definicije človeškega delovanja in na znanstvenih dognanjih utemeljenega razvoja družbe.

Tematika letošnjega srečanja je sprožila večdisciplinarno razpravo, ki presega dva ekstremna videnja odnosa sodobne znanosti in družbe: na eni strani naivno navdušenje nad novim, ki zanemara politično in ekonomsko interesno vpetost znanosti, na drugi strani pa kataklizmična predvidevanja, utemeljena na tehnološkem determinizmu in teorijah zarote, ki podcenjujejo sposobnosti ljudi za humanizacijo tehnološkega napredka. Na srečanje smo povabili znanstvenice in znanstvenike iz različnih področij ter druge sogovornice in sogovornice – umetnike_ce, gospodarstvenike_ce, novinarje_ke.

V letu, v katerem Univerza v Ljubljani – najstarejša in največja univerza na Slovenskem – slavi 100. obletnico delovanja, bomo na srečanju razpravljali tudi o vidnosti in sodelovanju družboslovja, humanistike, naravoslovja, tehnike in umetnosti na UL.

Želimo in upamo, da bodo prispevki zbrani v tej publikaciji in razprave na letošnjem srečanju Slovenskega sociološkega društva v užitek, navdih in spodbudo za premišljevanja o znanosti in družbi v znanstveni in širši javnosti.

V Ljubljani, 23. 09. 2019

Aleksandra Kanjuo Mrčela

Predsednica Slovenskega sociološkega društva

PROGRAM

SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2019
ZNANOST IN DRUŽBE PRIHODNOSTI
Bled, 18. – 19. 10. 2019, Hotel Bled Rose

PETEK, 18. 10. 2019

9:00 – 18:15 Registracija

10:00 – 11:30

OKROGLA MIZA:

**KAPITALISTIČNI PATRIARHAT IN HIERARHIČNA SPOLNA
STRUKTURIRANOST SODOBNE DRUŽBE –
PRIMER MEDIJSKIH INSTITUCIJ
(SEKCIJA KULTURNE SOCIOLOGIJE)**

Sodelujejo: Majda Hrzenjak, Roman Kuhar, Vesna Leskošek,
Breda Luthar, Valerija Vendramin

Moderira: Mojca Pajnik

Dvorana Pletna

SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA

Sodelujejo: Tej Gonza, Marike Grubar, Duncan Helm, Marko Hočevár,
Rudi Klanjšek, Barbara Rajgelj, Minea Rutar, Tibor Rutar, Ana M. Sobočan

Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela

Dvorana Lake

11:30 – 11:45 Odmor

11:45 – 13:15

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

Sodelujejo: Sara Atanasova, Tanja Kamin, Gorazd Kovačič, Martin Lipovšek,
Gregor Petrič, Andreja Vezovnik

Moderira: Alenka Švab

Dvorana Pletna

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

Sodelujejo: Ivan Bernik, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Michael Mathioudakis,
Jasna Mikić, Jennie Olofsson, Nina Perger, Marko Plahuta, Senja Pollak,
Matthew Purver, Anka Supej

Moderira: Milica Antić Gaber

Dvorana Lake

13:15 – 14.30 Odmor za kosilo

14:30 – 15:00 DOBRODOŠLICA

Pozdravni nagovor župana Janeza Fajfarja in predsednice SSD Aleksandre Kanjuo Mrčela
Plenarna soba

15:00 – 16:00

PLENARNO PREDAVANJE: STEVE FULLER
REINVENTING SOCIOLOGY AS THE 'RELIGION OF HUMANITY'
FOR THE 21ST CENTURY
Plenarna soba

16:00 – 16:15 Odmor

16:15 – 18:15

PLENARNA OKROGLA MIZA: ZNANOST IN DRUŽBENE SPREMEMBE V
»POST- SOCIALISTČNI« SLOVENIJI TER VIZIJA PRIHODNOSTI
(SEKCIJI ZA SOCIOLOGIJO ČASA IN SOCIOLOGIJO ZNANOSTI)
Sodelujejo: Pavel Gantar, Andrej Kirn, Franc Mali, Zdravko Mlinar, Stojan Sorčan
Moderira: Zdravko Mlinar in Majda Pahor
Plenarna soba

18:15 – 18:30 Odmor

18:30 – 19:30

OBČNI ZBOR ČLANOV IN ČLANIC: VOLITVE
Poročilo o delu
Volitve
Plenarna soba

20:30 – 22:00

SLAVNOSTNA PODELITEV NAGRAD SSD in slavnostna večerja
Hotel Bled Rose

22:00 – DRUŽENJE OB GLASBI
Hotel Bled Rose

SOBOTA, 19. 10. 2019

Od 9:00 – 13:00 Registracija

9:30 – 11:00

PLENARNA OKROGLA MIZA OB 100. OBLETNICI
UNIVERZE V LJUBLJANI: DRUŽBOSLOVJE IN HUMANISTIKA
NA UNIVERZI V LJUBLJANI
Sodelujejo: Tomaž Gubenšek, Matjaž Krajnc, Ana Kučan, Igor Papič, Ana Plemenitaš,
Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela
Plenarna soba

11.00 - 11.15 Odmor

11:15 – 12:45

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

Sodelujejo: Urban Boljka, Majda Černič Istenič, Otto Gerdina, Valentina Hlebec, Anamarija Kejžar, Srna Mandič, Tatjana Rakar

Moderira: Maša Filipovič Hrast

Dvorana Lake

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Miran Lavrič, Gregor Lesjak, Vitomir Tepeš, Jochen Töpfer

Moderira: Anja Zalta

Dvorana Pletna

12:45 – 13:00 Odmor

13:00 – 14:30

TERMINOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Patricija Frlež, Jasna Mikić, Senja Pollak, Ana Zwitter Vitez

Moderira: Maca Jogan

Dvorana Pletna

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

Sodelujejo: Slavko Gaber, Ana Hafner, Valerija Korošec, Živa Kos, Barbara Lužar, Emil Milan Pintar, Veronika Tašner

Moderira: Mirjana Ule

Dvorana View

OKROGLA MIZA:

PROSTOR, VSAKDANJE ŽIVLJENJE IN DRUŽBA

(PROSTORSKA IN OKOLJSKA SEKCIJA)

Sodelujejo: Aidan Cerar, Drago Kos, Marjan Hočevar, Primož Medved, Zdravko Mlinar, Simona Zavratnik

Moderira: Marjan Hočevar

Dvorana Lake

14:30 – 15:30 Odmor za kosilo

15:30 – 17:00

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

Sodelujejo: Veronika Bajt, Barbara Gornik, Vlasta Jalušič, Zorana Medarić, Sonja Rutar, Rok Smrdelj, Marjanca Ajša Vižintin

Moderira: Mateja Sedmak

Dvorana Lake

OKROGLA MIZA:

MEDNARODNA PODNEBNA GIBANJA IN DOSEG KRITIKE

(ŠTUDENTSKA SEKCIJA)

Moderira: Luka Mofardin

Dvorana Pletna

OKROGLA MIZA SEKCIJE ZA KULTURNO SOCIOLOGIJO

»KAPITALISTIČNI PATRIARHAT IN HIERARHIČNA SPOLNA STRUKTURIRANOST SODOBNE DRUŽBE - PRIMER MEDIJSKIH INSTITUCIJ«

Okroglo mizo vodi: **MOJCA PAJNIK,**

Udeleženci in udeleženke: MAJDA HRŽENJAK, ROMAN KUCHAR,
VESNA LESKOŠEK, BREDA LUTHAR, VALERIJA VENDRAMIN

Izhodišče okrogle mize je izid zbornika o spolu v medijski industriji (ur. M. Pajnik in B. Luthar, *Mediji in spol: strukture in prakse neenakosti*, FDV, 2019), vendar je okrogla miza namenjena širši refleksiji uspoljenosti institucij različnih vrst.

Feministični historični materializem je vpeljal patriarhat kot vzporedni pojem razrednosti v analizi procesov spolne diferenciacije. S pojmom »kapitalistični patriarhat« Eisenstein (1979) poudari dialektično razmerje med razrednimi hierarhijami v kapitalizmu in hierarhično spolno strukturiranostjo sodobne družbe. Okrogla miza bo tako izhajala iz stališča, da je spolno diferenciacijo potrebno misliti na stičišču razredne razslojenosti in hierarhične spolne strukturiranosti družb novega kapitalizma. Spol ne obstaja sam po sebi, pač pa vedno sovпада z določeno razredno, etnično, kulturno ipd. umeščenostjo (Nash, 2008; McCall, 2005).

In drugič, spola torej ne moremo obravnavati kot „dodatka“ k prevladujočim epistemološkim izhodiščem obravnave institucij, temveč so institucije in organizacije na vseh družbenih področjih vedno uspoljene na različne načine. Spol je torej povsod pomemben „diskurz razlike“. Institucije (v našem primeru medijske sisteme) obravnavamo kot uspoljene in preučevanje teh institucij mora biti feministično „po svojem bistvu“ (Lee 2011), obenem pa je potrebno v razumevanje spola vključiti tudi študije moškosti, kar smiselno razširi fokus analize iz izključne orientacije na analize ženskosti v proučevanje relacijske dinamike med spoli.

SEKCIJA EKONOMIJA IN DRUŽBA

MARIKE GRUBAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

MOČ KITAJSKEGA ZMAJA: OD NADZOROVANJA DO KAZNOVANJA

Povzetek: V prispevku predstavim dva pojava oziroma načina državne rabe tehnoloških inovacij. Pišem o dogajanju v Ljudski republiki Kitajski in sicer o državnem cenzuriranju medijev, pri čemer se osredotočam predvsem na cenzuro spletnih vsebin, ter o sistemu ocenjevanja državljanov. Ko govorim o cenzuri, predstavim, zakaj je danes na Kitajskem nemogoče izvajati popolno cenzuro. V nadaljevanju pišem o tem, zakaj oblast celo dopušča, da državljani in državljanke dostopajo do cenzuriranih vsebin oziroma ji zadošča, da izvaja obliko delne cenzure. V drugi polovici prispevka se posvečam sistemu ocenjevanja državljanov. Glavni namen tega dela je predstavitev nekaterih najbolj razširjenih mitov, na katere naletimo, ko prebiramo novice o uvajanju omenjenega sistema.

Ključne besede: Kitajska, internet, cenzura, diktatorjeva dilema, sistem javnega slovеса

Cenzura v avtoritarni državi

Sodobna Kitajska spada med tiste avtoritarne države, ki se poslužujejo delne in ne popolne cenzure. Razlika med eno in drugo je ta, da prva poveča stroške dostopa do informacij, druga pa popolnoma prepove kroženje in onemogoči dostop do informacij. Zdi se, da država, kot je Kitajska, vsaj zaradi dveh razlogov načrtno vztraja pri delni cenzuri in dopušča, da jo nekateri ljudje lahko zaobidejo.

Prvič, vladajoči nimajo zmožnosti, da bi vzpostavili popolno cenzuro. Čeprav lahko zahtevajo cenzuro vseh spletnih strani, ki ne ustrezajo njihovim zahtevam oziroma kriterijem, ne morejo povsem preprečiti vznikanja kritičnih zapisov, ki nastajajo bodisi na družbenih omrežjih v obliki krajših objav ali komentarjev bodisi v obliki blog zapisov. Poleg tega nimajo dovolj sredstev, da bi lahko vzpostavili popolno cenzuro, kot so to počeli v času tiskanih medijev (Tucker in dr. 2019: 51). A to ne pomeni, da niso pri svojem delu precej natančni in uspešni. Družbeno angažirane, aktivistične in kritične vsebine so hitro odkrite ter praviloma izbrisane v roku nekaj dni. Odkrijejo jih bodisi zato, ker vsebujejo določene neželene besede, bodisi zato, ker je vsebina precej deljena in število delitev pritegne pozornost cenzorjev, ali pa zato, ker so v preteklosti odkrili, da si že objavil neželjeno vsebino, ki so jo cenzurirali, in sedaj cenzorji redno spremljajo tvoj profil oziroma tvoje aktivnosti (Roberts 2017: 5).

Drugič, do cenzuriranih vsebin dostopajo redki posamezniki in ne večina državljanov. Le manjšina jih je zelo zainteresiranih za politično dogajanje doma in po svetu. Samo ti imajo dovolj velik interes, da žrtvujejo svoj čas in/ali denar, da bi prišli do medijskih vsebin, ki so kritične do obstoječe ureditve. Čeprav je dostop do informacij fizično možen, so stroški prebijanja čez kakofonijo vseh obstoječih informacij tako visoki, da povprečen državljan ne želi

utrpeti tolikšnih stroškov, da bi spoznal »resnico« ali da bi odkril najbolj natančne podatke (prav tam: 172).

Toda, če lahko državljani pridejo do zelenih podatkov, zakaj je cenzura še vedno učinkovita? Slednje lahko razumemo, če poznamo tri dejavnike, ki delajo (spletno) cenzuro uspešno.¹

Prvi dejavnik je *strah*. Ljudje postanemo pozorni na cenzuro zaradi groženj s sankcijami, med katere sodijo manj kruti ukrepi, kot je izguba delovnega mesta, in bolj kruti, kot sta zaporna kazen ali celo usmrtilitev (Tucker in dr. 2017: 50–51). Zaradi tega skušajo ljudje redkeje dostopati do informacij, ki so označene za prepovedane, ali pa imajo nižji interes, da bi takšne informacije, tudi, če jih dobijo, delili dalje, saj kazni predstavljajo previsoke stroške za njihovo življenje. Tako v prvem, še bolj pa v drugem primeru, se vzpostavi stanje, kjer so se ljudje pripravljani samocenzurirati, zato, da bi se izognili sankcijam. A to počnejo samo v primerih, ko so kazni znane in predvsem takrat, ko se izvajajo na način, da so vidne ljudem, ter ko ljudje presodijo, da obstaja velika verjetnost, da bodo tudi sami kaznovani, če bodo storili prepovedano dejanje. Toda ljudje lahko zaradi prisotnega nasilja in groženj postanejo pozorni na dogajanje in želijo izvedeti več o cenzuriranih temah, hkrati pa se v njih nabira jeza in neodobravanje. Oboje lahko, če je potencirano, pripelje tudi do protestov ali celo do revolucije (Dickson 2016: 7). Poleg tega se v času digitalizacije še težje nadzira pretok informacij, zato strah ni več tako učinkovit dejavnik, kot je bil v preteklosti. Pomemben postane predvsem v trenutkih, ko so množice željne informacij in so pripravljene utrpeti stroške, ki jih povzročata druga dva dejavnika (Kalathil in Boas 2010; Wacker 2003).

Drugi dejavnik, *trenje*, pri ljudeh zmanjšuje interes za iskanje točnih informacij. Gre za izraz s katerim se označuje pojav zvišanja stroškov (denarnih in časovnih), ki jih ljudje utrpijo, če želijo dostopati do podatkov, ki so bili cenzurirani. Primeri takšnega cenzuriranja so denimo začasna prekinitev delovanja interneta, začasno ali stalno počasno nalaganje spletnih strani, blokirana spletna stran ali pa načrtno spremenjen vrstni red rezultatov iskanja, ki kritične vsebine postavlja na zadnja mesta, in ostale podobne manipulacije. To obliko cenzure lahko sicer dokaj »enostavno« zaobideš, če si pripravljen žrtvovati svoj čas in denar. A po drugi strani jo ljudje težje zaznajo kot cenzuro. Pogosto jo drugače interpretirajo in ne pomislijo, da bi bilo kaj takšnega, kot je počasnost spletne strani, lahko posledica cenzure (Roberts 2017: 6; Tucker in dr. 2017: 51).

Tretji dejavnik, *poplava informacij*, pogosto deluje skupaj z drugim dejavnikom, trenjem. Lahko bi rekli, da se dejavnika medsebojno dopolnjujeta. Gre za taktiko zavajanja, odvrčanja pozornosti, povzročanja zmede in širjenja propagandnega materiala. Vlade (ali kakšni drugi akterji) skušajo ustvarjati popačeno sliko s tem, da hiperproducirajo informacije, novice ipd. in s tem otežijo iskanje tistih informacij in novic, ki so kritične in relevantne. Tu glavno vlogo odigrajo človeški in nečloveški akterji, ki pričnejo objavljati ob strateško določenih terminih kot so npr. volitve, politične krize, naravne nesreče ipd. Objavljajo tako propagando za oblast kot antipropagandne vsebine o nasprotnikih uveljavljenega političnega režima. Poleg objavljanja na lastnih profilih njihove aktivnosti vključujejo še komentiranje objav drugih uporabnikov ali pa pisanje zasebnih sporočil (prav tam; Roberts 2017: 6; Han 2015: 224; King in dr. 2017).

Toda vsaka cenzura, tako popolna kot delna, ima svoje šibke točke. Avtoritarni voditelji se ob njenem uvajanju vedno znova znajdejo v situaciji, ki je poznana tudi kot »diktatorjeva

1. Na Kitajskem so prisotni vsi trije dejavniki.

dilema«. Gre za to, da morajo avtokratski voditelji izbrati med koristmi in stroški, ki jih prinašajo represivni ukrepi (Roberts 2017: 23, Dickson 2016; Francisco 2005).

V primeru popolne cenzure so stroški naslednji:

1. Če je popolna cenzura razširjena in preveč omejuje vsakdanje življenje, se lahko državljani uprejo (prav tam: 58–59).
2. Zaradi popolne cenzure državljani prenehajo javno govoriti o stvareh, ki jih motijo v njihovem okolju, zaradi česar oblast težko izve, kateri lokalni politiki delujejo koruptivno in kateri ne. Oblast torej ne pridobi povratnih informacij o svojem delovanju. Zato, tudi če bi želeli izboljšati svoje delovanje, da bi to bilo po volji ljudem, tega ne morejo storiti, saj ne vejo, s čim in kje so državljani najbolj nezadovoljni. Molk državljanov jim otežuje tudi raziskovanje in predvidevanje, kje se bi lahko zgodil upor (Roberts 2017: 23–24; Shirk 2011: 19; Egorov in dr. 2009; Lorentzen 2013).
3. Cenzura ima na dolgi rok negativne ekonomske posledice za avtoritarne režime. To se zgodi zaradi dveh razlogov. Prvič, zaradi cenzure se upočasni ali celo ustavi pretok informacij o inovacijah, ki lahko izboljšajo učinkovitost gospodarstva. Drugič, izvajanje nadzora in cenzure je že v osnovi precejšen strošek, v primeru popolne cenzure pa doseže zneske, ki zelo obremenijo državni proračun (Shirk 2011: 1; Roberts 2017: 24).

V primerih nepopolne cenzure se zgodi sledeče:

1. V času kriz so ljudje pripravljeni porabiti več svojega časa in denarja, da bi prišli do pravih informacij (prav tam: 23; Hobbs in Roberts 2016).
2. Če so ljudje pripravljeni plačati, da bi prišli do informacij, ali pa so pripravljeni porabiti svoj čas, da pridejo do prispevka, ki jih zanima, vladi ostane bolj ali manj samo ena, nepopolna rešitev – cenzura na podlagi strahu. A ta ima svoje slabosti – kot smo videli – in lahko za vladajoče namesto rešitve prinese dodatne težave ali pa celo pomeni njihov konec (Roberts 2017: 14).

Sistem javnega slovesa

Kitajski sistem ocenjevanja državljanov, ki je v Sloveniji bolj poznan kot »sistem javnega slovesa«, je pozornost novinarjev in svetovne javnosti pritegnil med leti 2016 in 2018. O njem so mdr. poročali kot o realizaciji knjige *1984* pisatelja Georga Orwella ali realizaciji kakšne izmed epizod priljubljene TV serije *Black Mirror*.

Čeprav sem zgoraj zapisala, da naj bi šlo za sistem množičnega družbenega nadzora, tega mnenja ne delijo vsi. Vsekakor gre za projekt, ki ga izvaja avtoritarna država, a nujno ne prinaša tako restriktivnih razmer, kot svariyo nekateri. Eden izmed najpogostejših mitov glede sistema javnega slovesa je ideja, da ima novi sistem vpogled v vse pore življenj kitajskih državljanov (Daum 2019; Toner 2019). Informacije, da vlada za slehernega državljana preverja, s kom je prijatelj na družbenih omrežjih, s kom si dopisuje prek aplikacije *WeChat*, kaj kupuje prek interneta, kako preživlja svoj prosti čas, koliko otrok ima, kako živijo njegovi sorodniki ipd., so netočne in zavajajoče (prav tam).

Zdi se, da je pri zgornji interpretaciji prišlo do združevanja različnih podatkov, ki ne odsevajo dejanskega stanja. V državi se trenutno izvajata dva tipa pilotnih projektov, pri čemer so prvemu tipu naklonjena zasebna podjetja, drugi je rezultat dela lokalnih oblasti. Komercialna

podjetja so svoje projekte oblikovala tako, da je sodelovanje v njih prostovoljno in namenjeno predvsem posameznikom in posameznicam, ki želijo s sodelovanjem prejeti določene nagrade in s tem izboljšati kakovost svojih življenj. Lokalne oblasti so svoj fokus usmerile predvsem na preverjanje ali podjetja in posamezniki spoštujejo obstoječe zakone. Sodelovanje v projektih lokalnih oblasti je obvezno (Kostka 2019: 1566, 1567).

Drugi mit, ki kroži po medijih, je ideja, da država točkuje posamezna dejanja državljanov, zato da izračuna seštevek oziroma dodeli končno število točk, ki potem določa posameznikovo življenje. Do sedaj raziskovalci niso našli dokazov, da bi takšno vseobsegajoče točkovanje izvajala država. Kar pa ne pomeni, da točkovanje ne obstaja na kakšni drugi ravni, npr. v komercialnih pilotnih projektih (Toner 2019).

Država trenutno izvaja predvsem razvrščanje ljudi na »črne liste« in na »bele liste«. Gre za javne sezname, na katerih se znajdejo ljudje in podjetja, ki so »zaupanje nevredni« ali »zaupanja vredni«. Na črni listi se znajdeš, če kršiš zakone (Kostka 2019: 1566). Poleg klasičnih načinov preverjanja sledenja zakonom so v uporabi še sistemi prepoznavanja obrazov, s katerimi identificirajo pešce, ki nepravilno prečkajo cesto, avtomobile, ki niso parkirani na ustreznih parkirnih mestih, in avtomobile, ki nimajo nameščenih registrskih tablic (Daum 2019). S tem, ko si uvrščen na črno listo, začne zate veljati prepoved kupovanja vozovnic in uporabe hitrih prevoznih sredstev, npr. hitrih vlakov in letal, ali pa ti država oteži dostop do finančnih storitev. Če si uvrščen na belo listo, ti država omogoči določene ugodnosti, denimo plačevanje nižjih davkov in lažji dostop do državnih storitev (Kostka 2019: 1567).

Vse izpostavljeno nikakor ni samoumevno neproblematično, a hkrati (še) ne gre za scenarij, kjer bi ti oblast dodelila številko, ki bi v celoti določala vse tvoje možnosti, načine odločanja in izbire. Vlado v okviru opisane pobude za obdobje do leta 2020 zanima predvsem, kako bi naredili obstoječe zakone še bolj učinkovite, torej, da bi jih ljudje dejansko upoštevali (Daum 2019; Toner 2019).

Pomembno je tudi, da sistem obravnavamo ločeno od drugih vladnih aktivnosti. Tako kitajski državljani kot neodvisni raziskovalci poudarjajo, da projekt na ravni zasebnosti in avtoritarnih praks ne prinaša nič novega. Vsi izpostavljajo, da je lahko oblast že pred uvedbo sistema pridobila tvoje osebne podatke, sporočila, ki si jih izmenjeval z drugimi, zgodovino tvojega brskanja po internetu ipd., če je to želela (prav tam; Daum 2019; Kostka 2019: 1586). Zato ni ne praktično, ne teoretsko ustrezno, če uporabljamo sistem javnega slovеса kot sinonim za invazivna dejanja, vse postopke nadzora, ki jih vlada izvaja.

Zaključek

Če povzamem, Kitajska v odgovor na klasično diktatorjevo dilemo uvaja delno cenzuro, s katero skuša po eni strani pridobiti dovolj informacij in po drugi strani ustvariti okolje, v katerem ljudstvo ne bo nagnjeno k upiranju. Njihova strategija se je izkazala za uspešno, mdr. tudi zaradi dobrega poznavanja in uporabe treh ključnih dejavnikov. Strah ljudi odvrča od iskanja informacij in od javnega razpravljanja o problemih, trenje upočasnjuje proces pridobivanja informacij, poplavljanje pa ljudi zmede oziroma preusmeri njihovo pozornost na teme, ki niso nevarne za obstoječe oblastnike.

Ali je del strategij ljudi, ki so na položajih moči in želijo ohraniti svoje položaje, tudi sistem javnega slovеса, se bo najverjetneje izkazalo v naslednjem desetletju. Glavnina stališč, ki jih je vlada predstavila do sedaj, poudarja vzpostavljanje višje stopnje zaupanja, od zaupanja med državljani do zaupanja državljanov v (posamezna) podjetja. A s pomočjo tega, kar vemo

o delovanju avtoritarnih držav, lahko vendarle sklepamo, da obstaja visoka verjetnost, da je sistem javnega slovesa projekt, s katerim želijo elite pridobiti informacije o nezadovoljstvu svojih državljanov ter pomiriti ljudi in preprečiti upore zaradi nasprotovanja korupciji, ki bi lahko v specifičnih okoliščinah postali tudi protivladni upori.

Literatura

- Dickson, Bruce (2016): *The Dictator's Dilemma. The Chinese Communist Party's Strategy for Survival*. Oxford: Oxford University Press.
- Egorov, Georgy, in dr. (2009): Why Resource-Poor Dictator Allow Freer Media. A Theory and Evidence from Panel Data. *American Political Science Review*, 103 (4): 645–668
- Francisco, Ronald A (2005): *The Dictator's Dilemma*. V C. Davenport, H. Johnson in C. Mueller (ur.). *Repression and Mobilization*: 55–81. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Han, Rongbin (2015): *Defending the Authoritarian Regime Online. China's 'Voluntary Fifty-cent Army'*. *China Quarterly*, 224: 1006–1025.
- Hobbs, William, in Roberts, Margaret (2018): How Sudden Censorship Can Increase Access to Information. *American Political Science Review*, 112 (3): 621–636.
- Kalathil, Shanti, in Boas, Taylor C. (2010): *Open Networks, Closed Regimes. The Impact of the Internet on Authoritarian Rule*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- King, Gary, in dr. (2017): How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument. *American Political Science Review*, 111 (3): 484–501.
- Kostka, Genia (2019): China's Social Credit Systems and Public Opinion. Explaining High Levels of Approval. *New Media & Society*, 21 (7): 1565–1593.
- Lorentzen, Peter L. (2013): Regularizing Rioting. Permitting Public Protest in an Authoritarian Regime. *Quarterly Journal of Political Science*, 8 (2): 127–158.
- Roberts, Margaret E. (2017): *Censored. Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall*. New Jersey: Princeton University Press.
- Shirk, Susan L. (2011): *Changing Media, Changing China*. Oxford: Oxford University Press.
- Tucker, Joshua A., in dr. (2017): From Liberation to Turmoil. Social Media and Democracy. *Journal of Democracy*, 28 (4): 46–59.
- Wacker, Gudrun (2003): *The Internet and Censorship in China*. V C. R. Hughes in G. Wacker (ur.): *China and the Internet. Politics of the Digital Leap Forward*: 58–82. New York: Routledge.

Viri

- Daum, Jeremy (2019): *Beyond Black Mirror - China's Social Credit System*. re:publica. Dostopno prek: <https://19.re-publica.com/en/session/beyond-black-mirror-chinas-social-credit-system> (9. 6. 2019).
- Toner, Helen (2019): *Misconceptions about China and Artificial Intelligence. Rationally Speaking*. Dostopno prek: <http://rationallyspeakingpodcast.org/show/rs-231-helen-toner-on-misconceptions-about-china-and-artific.html> (25. 4. 2019).

MINEA RUTAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

PROTI REVŠČINI S KAPITALIZMOM ALI SOCIALNO DRŽAVO?

Povzetek: V prispevku razpravljam o različnih načinih zmanjševanja deleža absolutne in relativne revščine. Najprej utemeljim, zakaj je treba razločevati med pojavoma revščine in dohodkovne neenakosti. Nato predstavim dokaze za znižanje stopnje absolutne revščine v državah, ki imajo vzpostavljene ustrezne ekonomske institucije. V preostalem delu prispevka ugotavljam, kaj je najboljši način zmanjševanja relativne revščine, ki je še vedno velik problem tudi v najbolj razvitih kapitalističnih državah, kot so ZDA. Četudi je gospodarska rast nujen pogoj za odpravo absolutne revščine, se zdi, da ni tudi zadosten, temveč je za to potrebna zmerna prerazdelitev dohodkov. Vendar pa mora država prerazdelitev izvesti tako, da v čim večji meri ohrani ostale vključujoče ekonomske institucije, ki so nujne za zagotavljanje ustreznih spodbud za produktivne gospodarske dejavnosti in dolgoročni gospodarski napredek.

Ključne besede: vključujoče institucije, spodbude, gospodarska rast, absolutna revščina, prerazdelitev

Uvod

Razprave o učinkih kapitalizma na dohodke in posledično življenjske standarde revnih so izrazito kontroverzne. Na eni strani zagovorniki kapitalizma dokazujejo, da je dramatično znižanje absolutne revščine v kapitalističnih državah neposredni rezultat moderne gospodarske rasti. Vzpostavitev kapitalističnih ekonomskih institucij, ki je bila nujna za gospodarsko rast, naj bi bila tudi nujen pogoj odprave revščine (Dollar in Kraay 2002; Cowen in Tabarrok 2015; Leeson 2008). Na drugi strani avtorji, manj naklonjeni tezi o zmožnosti kapitalizma za izboljšanje položaja revnih, vztrajajo, da se gospodarska rast v zadnjih desetletjih ne pretaplja več v višje plače povprečnih delavcev. Stagniranje dohodkov v državah, kot so ZDA, nakazuje, da rast v razvitih državah ni dovolj v odsotnosti ustreznih prerazdelitvenih politik (Ocampo in Stiglitz 2008; Kenworthy 2011). V prispevku bom razpravljala o tem, ali je dvigajoča plima res zatajila pri »dvigovanju vseh čolnov« ali ostaja glavno sredstvo izboljšanja položaja vseh.

Absolutni ali relativni napredek?

Odgovor na zgornjo dilemo je odvisen od tega, o kateri meri revščine govorimo. Po definiciji bo vedno obstajala *relativna* revščina, saj so relativno revni vsi, ki zaslužijo manj kot 50% mediane dohodka države, v kateri merimo revščino. Pomanjkljivost osredotočanja na relativno revščino je zato v tem, da meri stopnjo neenakosti različnih dohodkovnih skupin *med seboj*. Četudi stopnja relativne revščine oz. dohodkovne neenakosti raste, pa se lahko absolutni standardi ljudi na dnu izboljšujejo (Piketty 2015: 2). Drugače rečeno, soobstajata lahko tako popolna egalitarnost in visoka stopnja absolutne revščine kot tudi izrazita dohodkovna neenakost (visoka stopnja relativne revščine) in odsotnost absolutne revščine. Na primer, pred liberalizacijskimi reformami leta 1978 je bila Kitajska ena izmed držav z največjo stopnjo enakosti in hkrati ekstremno bedo in absolutno revščino (Ravallion, 2016). Izpostavljanje pojava izrazitih

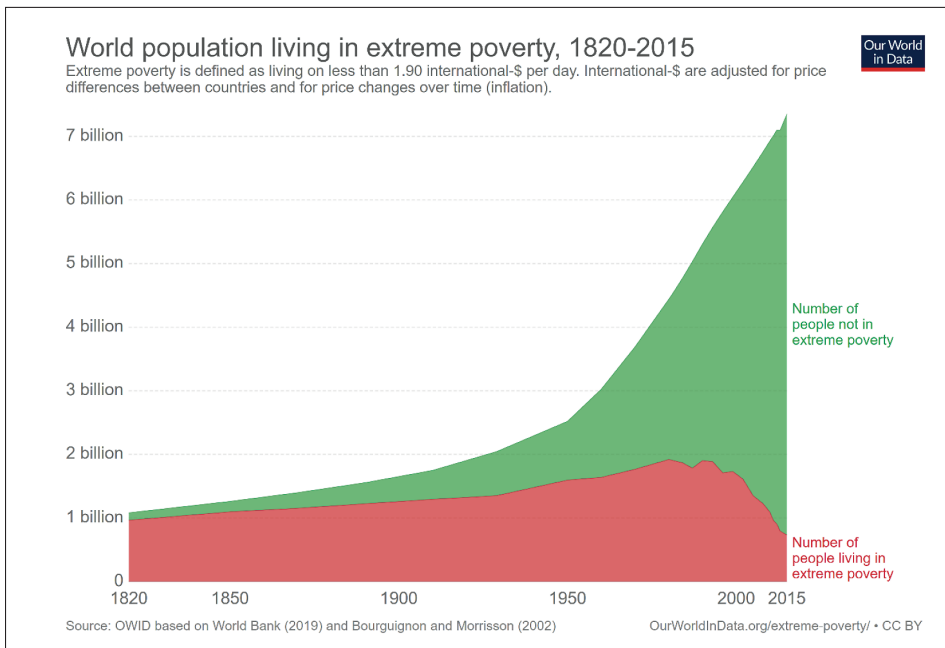
dohodkovnih neenakosti, ki je sledilo, je pomembno, ker kaže, da se enemu delu prebivalstva dohodki izboljšali bistveno hitreje kot vsem ostalim. Vendar pa je zavajajoče, če hkrati ne bi poudarili, da se je življenjski standard (v absolutnem smislu) izboljšal *vsem*. Zato je namen tega prispevka proučiti empirične dokaze in glavne mehanizme za tezo, da gospodarska rast pomaga revnim na eni strani in tezo, da lahko revščino odpravimo le z radikalno prerazdelitvijo na drugi, ter oceniti, katera se v luči dogajanja zadnjih nekaj desetletij zdi prepričljivejša.

Prepolovitev absolutne revščine

Kakršna koli stopnja absolutne revščine je seveda *slaba* novica, a kot izpostavljajo mnogi ekonomisti, je tudi ena *najstarejših* novic človeškega obstoja (Roser 2017; Besley in Burgess 2003; Ravallion 2016; Rodrik 2008; Cowen in Tabarrok 2015; Sachs 2006). Kot prikazuje spodnji graf, je v preteklosti - do leta 1820 - večina ljudi živela v absolutni revščini in samo majhna elita je uživala življenjske pogoje, ki jih danes *ne* bi uvrstili v kategorijo absolutne revščine. Z vznikom in razširitvijo kapitalističnih ekonomskih institucij pa se je zaradi povišanja produktivnosti dela prvič začelo obdobje dolgoročne, samoobnavljajoče gospodarske rasti.

Graf 1: Upad deleža globalne absolutne revščine od leta 1820 do 2015.

Vir: Roser, 2017.

Kako je dvig gospodarske produktivnosti vplival na stopnjo absolutne revščine? Prvič, zaradi dviga produktivnosti so se bistveno povečale povprečne plače. Plača je določena z delavčevim mejnim prispevkom, tj. prispevkom k dobičku podjetja, ki ga proizvede v določenem času. Z izboljšanjem tehnologije in višanjem splošne produktivnosti gospodarstva se je ta prispevek povprečnega delavca povišal: v istem času je lahko z boljšo tehnologijo proizvedel več. Glede na naravo tehnološkega napredka se sicer povpraševanje po delu lahko zviša *ali* zniža. Vendar se je zgodovinsko gledano povpraševanje po delu povišalo, kar je ustvarilo pritisk

na zvišanje stopnje realnih plač in s tem znižanje deleža absolutno revnih (Ravallion, 2016: 386). Shematično rečeno: višja kot je produktivnost dela, višji je mejni prispevek delavca k podjetju, in višja je njegova plača. Vzpostavitev kapitalističnih institucij, kot sploh pravice do zasebne lastnine in tržne konkurence, je po tej teoriji omogočala dvig delavskih plač do najvišje stopnje, kot jo dopušča njihova produktivnost (Cowen in Tabarrok, 2015: 20).

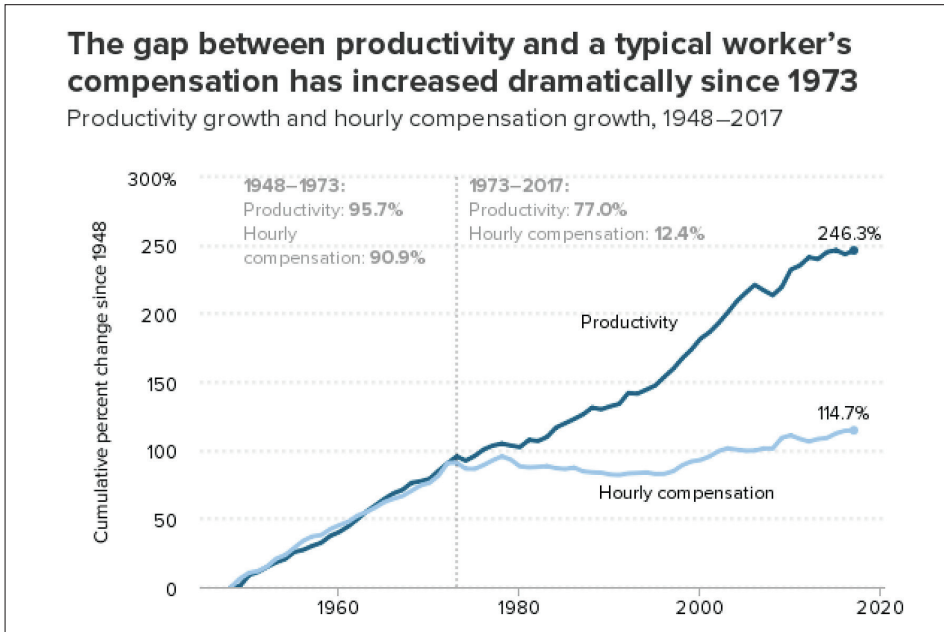
Drugič, poleg višjih plač večja produktivnost *ipso facto* pomeni tudi *pocenitev življenjskih stroškov*, tj. znižanje cen osnovnih življenjskih dobrin in storitev.. To je neposredna posledica zvišanja produktivnosti: ko delavci proizvedejo večji output z isto količino inputa, se lahko proizvede več dobrin in storitev po nižjih cenah zaradi koristi množične proizvodnje (»economies of scale«) nekega produkta ali storitve: večja kot je proizvedena količina produkta, manjši so proizvodni stroški. Zaradi teh dveh splošnih mehanizmov so delavci v državah na prehodu v kapitalistično gospodarstvo doživeli izrazito povišanje plač in pocenitev življenjskih stroškov, kar jim je omogočalo dvig iz absolutne revščine.

Kakšno vlogo ima prerazdelitev?

V sodobni standardni ekonomski literaturi se je oblikoval precejšen konsenz, da se je absolutna revščina od razširitve kapitalizma dalje postopoma, vendar sistematično zmanjševala in celo izginila v večini razvitih kapitalističnih držav. Vendar pa številni ekonomisti opozarjajo, da je od 1970ih ta »dvigajoča plima« zatajila, s tem ko je najrevnejše pustila zadaj (Mankiw 2001: 443; Sherk 2013). Čeprav je težko zanikati, da je gospodarska rast ključno prispevala k odpravi absolutne revščine v revnih državah, je prav tako očitno, da relativna revščina še vedno predstavlja velik problem celo v najbogatejših državah, kot so ZDA. Spodnji graf prikazuje, da je kljub povečani stopnji produktivnosti oz. gospodarske rasti medianska plača v ZDA od leta 1970 ostala praktično enaka. Od dvigajoče plime tako večina delavcev ni občutila nobene prave koristi.

Večina teorij, zakaj se je gospodarska rast v ZDA prenehala pretvarjati v višje dohodke povprečnega delavca, kot enega izmed pomembnih razlogov izpostavlja naraščanje razlike v dejanski produktivnosti različnih skupin delavcev. Visoko kvalificirani delavci z določenimi spretnostmi (na primer v informacijski tehnologiji) so namreč postali v zadnjih desetletjih najbolj zaželeni, saj naj bi največ prispevali k višanju produktivnosti gospodarstva, zato so njihove plače najbolj narasle. Na drugi strani so delavci s spretnostmi, ki zaradi narave tehnološkega napredka tekom 20. stoletja, ki je omogočila avtomatizacijo mnogo takih del, k produktivnosti ne prispevajo nič več kot nekaj desetletij nazaj. Zato so plače teh delavcev, zaposlenih na primer v proizvodnji in storitvenem sektorju, stagnirale, kljub temu, da je produktivnost rasla, predvsem na račun bolj kvalificiranih delavcev (Stansburry in Hummers 2017; Sherk 2013; Acemoglu 2002). Glavni način zvišanja dohodkov družbenih skupin, ki jim zaslužek iz plač ne omogoča spodobnega življenja, se zato zdi državna prerazdelitev (Kenworthy, 1999: 1130). Sploh na močno fleksibilnem trgu dela, kot je ZDA, politiki ne smejo računati na višanje gospodarske rasti in povprečnih dohodkov kot glavni vir izboljševanja standardov; za zvišanje dohodkov najrevnejših so potrebni zmerni državni transferji.

Graf 2: Spreminjanje produktivnosti in medinske plače v ZDA od leta 1973.
Vir: Sherk, 2013.

Vendar pa zadostna gospodarska rast ostaja nujni *pogoj* za vsakršno prerazdelitev (Bergh 2010). Države z visoko stopnjo prerazdelitvenih politik, kot so skandinavske, takšno radodarno socialno pomoč lahko privoščijo zato, ker so izrazito ekonomsko svobodne na vse *ostalih* področjih gospodarstva (zaščita lastninskih pravic, tržna konkurenca, odprtost mednarodne menjave, stabilnost denarnega sistema). Če želijo ohraniti dolgoročno gospodarsko rast, ki sploh omogoča prerazdelitev, morajo socialne države ohraniti robustne kapitalistične institucije, ki spodbujajo ekonomsko odprtost in svobodo za blažitev negativnih učinkov visoke stopnje državne potrošnje. Če pa takšna država prav tako nima dobro razvite mednarodne menjave in tržne konkurence, se njena možnost za rast drastično zmanjša (Iversen, 2005; Dixit, 2009). Tako lahko pojasnimo, zakaj države z visoko stopnjo državne potrošnje, kot so Švedska, Danska, Norveška in Finska, vseeno od sredine 20. stoletja izkušajo robustno gospodarsko rast. Njihova davčna stopnja in državna potrošnja sta nenavadno visoki za razvite kapitalistične države, vendar njun negativen učinek blaži visoka stopnja ekonomske svobode na vseh ostalih področjih, sploh zaščita lastninskih pravic ter odprtost mednarodne menjave.

Sklep: rast in prerazdelitev?

Pri odgovarjanju na vprašanje, ali »dvigajoča plima še dviguje vse čolne«, moramo upoštevati oba pojava, na eni strani prepolovitve stopnje absolutne revščine v zadnjih desetletjih, in na drugi stagniranje dohodkov v nekaterih razvitih kapitalističnih državah. Zaradi stagniranja dohodkov povprečnega delavca v ZDA še ne moremo skleniti, da gospodarska rast sploh ni več pomemben mehanizem zmanjševanja revščine. Očitno je ključno sredstvo vsaj za odpravo absolutne revščine v državah z izjemno nizko stopnjo gospodarske produktivnosti. Po drugi strani uspeh rasti z prepolovitvi absolutne revščine ne pomeni, da se rast vselej pretvarja v ena-

komerno višanje dohodkov vseh. Če želimo družbo, v kateri bi bilo vsem omogočeno živeti ne samo minimalno spodobno, temveč kvalitetno življenja, ne zadostuje niti samo gospodarska rast niti prerazdelitev, temveč obse hkrati.

Literatura in viri

- Acemoglu, Daron. (2002): Technical change, inequality, and the labor market. *Journal of economic literature*, 40(1): 7–72.
- Bergh, Andreas, Karlsson, Martin. (2010): Government size and growth: Accounting for economic freedom and globalization. *Public Choice*, 142(1-2): 195–213.
- Besley, Timothy, in Burgess, Robin (2003): Halving global poverty. *Journal of economic perspectives*, 17(3): 3–22.
- Cowen, Tyler, in Tabarrok, Alex (2015): *Modern principles of economics*. New York: Macmillan International Higher Education.
- Dollar, David in Aart Kraay. (2002): Growth is Good for the Poor. *Journal of economic growth*, 7(3): 195–225.
- Dixit, Avinash. (2009): Governance institutions and economic activity. *American economic review*, 99(1): 5–24.
- Iversen, Torben. (2005): *Capitalism, democracy, and welfare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenworthy, Lane. (1999): Do social-welfare policies reduce poverty? A cross-national assessment. *Social Forces*, 77(3): 1119–1139.
- Kenworthy, Lane. (2011): *Progress for the Poor*. Oxford: Oxford University Press, str. 10.
- Leeson, Peter. (2008): Escaping poverty: Foreign aid, private property, and economic development. *Journal of Private Enterprise*, 23(2): 39–64.
- Mankiw, Gregory (2001): *Principles of Economics*. South-Western College Pub.
- Ocampo, Jose in Joseph Stiglitz (ur.) (2008): *Capital market liberalization and development*. Oxford: Oxford University Press.
- Piketty, Thomas (2015): *Ekonomija neenakosti*. Ljubljana: Sophia.
- Ravallion, Martin (2016): *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. New York: Oxford University Press.
- Rodrik, Dani (2008): *One Economics, Many Recipes: Globalization, Institutions, and Economic growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Roser, Max (2017): Global Extreme Poverty. Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/extreme-poverty> (10.5.2019).
- Sachs, Jeffrey (2006): *The end of poverty: economic possibilities for our time*. New York: Penguin Press.
- Sherk, James. (2013): *Productivity and Compensation: Growing Together*. Heritage institute, <https://www.heritage.org/jobs-and-labor/report/productivity-and-compensation-growing-together>, 8.5.2019.
- Stansbury, Anna in Lawrence Hummers. (2017): Productivity and Pay: Is the link broken? *National Bureau of Economic Research* (working paper).

RUDI KLANJŠEK

Univerza v Mariboru, Oddelek za sociologijo, Maribor

SLOVENSKA MLADINA IN PRIHODNOST DELA – PODATKI MLADINA 2018 V LUČI PREMikov NA TRGU DELA

Povzetek: Različne študije kažejo, da v zadnjih desetletjih prihaja do pomembnih premikov na trgu dela, ki so še posebej relevantni za mlade – poleg (še vedno) relativno visokih stopenj brezposelnosti med mladimi (kljub njenemu upadanju) ti vključujejo porast manj varnih in bolj prožnih oblik dela, ki nadomeščajo stalne zaposlitve. Nadalje, vse več je indicov, da se bo proces avtomatizacije v bližnji prihodnosti še okrepil, kar bo sprožalo dodatne izzive v »delo-središni« družbi. V luči teh premikov in izzivov so predstavljeni in kontekstualizirani rezultati študije mladine v Sloveniji, tudi v okviru njihovih individualnih in družbenih posledic, ki so umeščeni v kontekst teoretskih pozicij, ki so takšne premike napovedale (prim. U. Beck, Z. Baumann, P. Berger, T. Luckmann). Nazadnje, predstavljeni rezultati so reflektirani v okviru možnih rešitev, ki bi lahko omenjene individualne in družbene stroške omenjenih premikov omilile.

Ključne besede: trg dela, mladina, negotove zaposlitve, družbene posledice prekarizacije

Uvod

Različne študije kažejo, da v zadnjih desetletjih prihaja do pomembnih premikov na trgu dela, ki so še posebej relevantni za mlade – poleg (še vedno) relativno visokih stopenj brezposelnosti med mladimi (kljub njenemu upadanju) vključujejo porast manj varnih in bolj prožnih oblik dela, ki vse bolj nadomeščajo stalne zaposlitve (Klanjšek 2018; Klanjšek, Kobše, 2019). Nadalje, vse več je indicov, da se bo proces avtomatizacije v bližnji prihodnosti še okrepil – Slovenija ima med 32 državami članicami Organizacije za gospodarsko sodelovanje in razvoj (OECD 2018) drugi najvišji delež delovnih mest, ki bi lahko postala povsem avtomatizirana –, kar bo sprožalo dodatne izzive v »delo-središni« družbi.

V luči teh premikov in izzivov so predstavljeni in kontekstualizirani nekateri rezultati študije mladine v Sloveniji (Naterer in dr. 2019), tudi v okviru njihovih individualnih in družbenih posledic, ki so umeščeni v kontekst nekaterih teoretskih pozicij, ki so takšne premike napovedale. Nazadnje, predstavljeni rezultati so reflektirani v okviru možnih rešitev, ki bi lahko omenjene individualne in družbene stroške omenjenih premikov na trgu dela omilile.

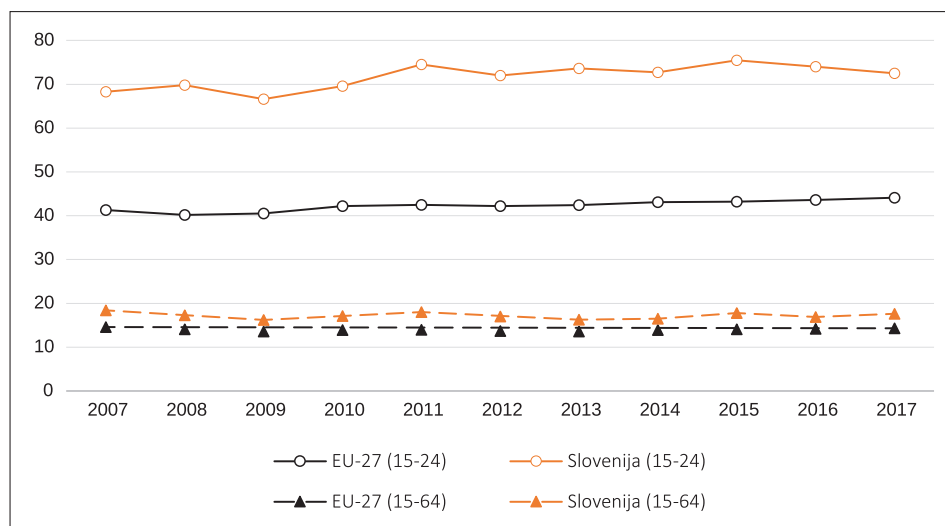
Slovenska mladina v primežu starostne segregacije in prekarizacije trga dela

Različni avtorji (prim. Ignjatović in Trbanc 2009) kažejo na »starostno segregacijo trga dela«, ki se kaže v (še vedno) nesorazmerno visokih stopnjah brezposelnosti in začasnih zaposlitev med mladimi. Temu pritrujejo tudi podatki Eurostata, ki kažejo, da to stanje, kljub relativnemu makroekonomskemu izboljšanju, v precejšnji meri ohranja (ko gre npr. za delež izmenskega

dela in nedeljskega dela, za delež zaposlitev za določen čas, za delo s skrajšanim delovnim časom; gl. grafikon 1).

Grafikon 1: Začasne zaposlitve po starostnih skupinah (15-24 let in 15-64 let) in državah (EU-27 in Slovenija) v letih 2007-2017

Vir: Eurostat - Population and social conditions/Employment and unemployment (Labour Force Survey)

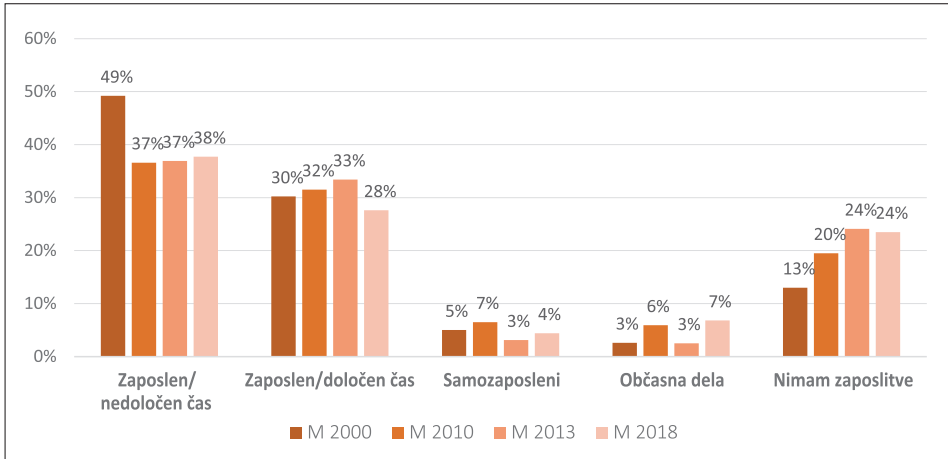

Nadalje, izboljšanje razmer na trgu dela v smislu nižanja stopnje brezposelnosti mladih po letu 2008 je precej manj izrazito, ko se upošteva podatke raziskave Mladina 2018 (Naterer in dr. 2019). Natančneje, v kolikor se ne upošteva mladih, ki so vključeni v vsaj eno obliko izobraževanja ali usposabljanja, rezultati pokažejo, da odstotek tistih, ki zase trdijo, da niso zaposleni ostaja praktično enak tistemu iz leta 2013 – 24 odstotkov (25 % žensk in 22 % moških, 15-29 let; grafikon 2).

Grafikon 2: Zaposlitveni status delovno aktivnih mladih, (15-29 let), 2000-2018.

Opomba: Vključeni so samo tisti, ki niso vključeni v izobraževanje

Vir: Datoteka podatkov Mladina 2000, datoteka podatkov Mladina 2010, datoteka podatkov Mladina 2013, datoteka podatkov YSEE2018.

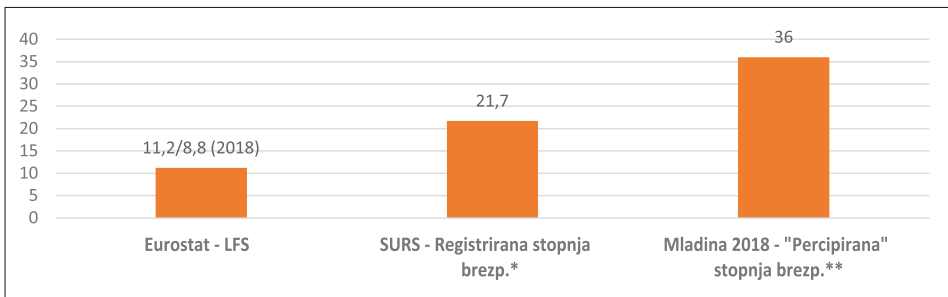
Še več, če se podatke prilagodi na starostno skupino 15-24 (skladno z metodologijo Labour Force Suvery – LFS/Eurostat), je stopnja brezposelnosti med mladimi še precej višja – 36 odstotna (grafikon 3) in opazno odstopa od stopnje 8,8%, ki za leto 2018 izhaja iz podatkov Labor Force Survey (grafikon 3).

Grafikon 3: Stopnja brezposelnosti mladih (%), 15-24, 2017, glede na različne metodologije.

Opombe: * Stopnja je izračunana tako, da je število registriranih brezposelnih deljeno z vsoto vseh – brezposelnih in zaposlenih.

** Stopnja je izračunana tako, da delimo število tistih, ki nimajo dela z vsemi tistimi, ki niso v procesu izobraževanja ali usposabljanja.

Viri: SURS – Statistični urad Republike Slovenije (<http://www.stat.si/statweb>); Eurostat - Population and social conditions/Employment and unemployment (Labour Force Survey).

Registrirana brezposelnost v tem smislu odraža nekoliko bolj realno sliko, čeprav še vedno ne upošteva dejstva, da se mnoge brezposelne osebe sploh ne registrirajo (ali se iz evidenc preprosto odjavijo). Zato lahko trdimo, da stopnja »brezposelnosti« kot jo definira pričujoča raziskava, ki metodološko sicer ni primerljiva z metodologijo LFS (ta po našem mnenju kaže povsem nerealno sliko), verjetno najbolje odraža sliko »realnosti« – težko je namreč verjeti, da bi se zaposlena oseba označila za brezposelno. Če se ob tem upošteva, da je malo takšnih, ki bi občasno delo enačili z zaposlitvijo, delež brezposelnih mladih (15–25) naraste na 42 odstotkov. Povedano drugače, le 18 odstotkov mladih, starih med 15–24 let, ki niso v procesu izobraževanja ali usposabljanja, ima stalno zaposlitev. Vsi ostali so bodisi brezposelni bodisi delajo v negotovih, tj. prekarnih poklicih. Pri tem ni nepomembno, da različne študije kažejo, da so negotove zaposlitve pomemben dejavnik revščine zaposlenih (ti. *working poor*; prim. Goerne 2011; Hallerod, Ekbrand in Bengtsson 2015); da so prekarni delavci praviloma počutijo manj zdrave (prim. Burgard, Brand in House 2009); da so manj zadovoljni s svojim življenjem in demokracijo; da so bolj pripravljeni emigrirati in da se kasneje odločajo za starševstvo (prim. Srnicek 2015; Scherer 2009).

V tej luči je bolj razumljivo dejstvo, da se je delež mladih (15–29 let), ki jih je strah, da ne bodo uspeli najti zaposlitve v obdobju 2010–2018 povečal z 22 na 43 odstotkov, kljub temu, da se je uradna stopnja brezposelnosti v tem času vseskozi nižala – za skupino mladih, starih med 15 in 24 let, se je po podatkih Eurostata skoraj prepolovila (2010: 14,7%; 2018: 8,8%).

Refleksije

Procesov na trgu dela, vključno s procesom prekarizacije, ni mogoče razumeti ali o njem razmišljati izven procesa modernizacije, ki v svojem jedru »nosi« tudi deinstitucionalizacijo, pluralizacijo in fragmentacijo, v skrajnosti tudi zlom trdnih vezi. Svet institucij, ki vedno delujejo kot okvir smisla in stabilnosti (prim. Berger, Berger in Kellner 1973), se namreč v duhu »liberalizacije« nenehno fragmentira, kar vodi do »fluidizacije« vseh domen posameznikovega življenja (Bauman 2002), vključno s sfero dela. Povedano drugače, razumevanje problema širjenja negotovih zaposlitev ni mogoče brez razumevanja, da je proces deinstitucionalizacije tesno povezan s procesi individualizacije, subjektivizacije in liberalizacije oz. emancipacije, ki so po drugi strani element »obrata k človeku«. Ki se kljub temu, da obstajajo mnogi primeri njegovega problematiziranja (izguba »kolektiva«, fragmentirani, izgubljeni jaz, izguba stabilnosti ipd.), v »moderni« legitimira v okviru ideje o »dokončni osvoboditvi človeka«, ki se lahko udejanja le preko tehnološkega in ekonomskega razvoja. Slednje je za obravnavano problematiko še posebej pomembno. Koncept osvoboditve kot jedrni element razsvetljskega oziroma modernizacijskega projekta se v ožjem smislu namreč nanaša tudi na proces ekonomske osvoboditve, v še ožjem smislu pa na širjenje ekonomske svobode oziroma na odpravo omejitev (deregulacija), ki so razumljene kot nekaj, kar duši posameznikov kreativni, podjetni potencial; kar duši konkurenčno tekmo, s tem pa tudi mehanizem izboljšanja (družbe). Krepitev konkurenčne tekme (in podreitev socialnih sistemov njej) je v tej optiki dojeta kot nekaj dobrega, saj rezultira v silah, ki človeka vse hitreje potiskajo »naprej«, v smer napredka. Povedano enostavno – prekarizacija je del in simptom »osvoboditvenega« procesa modernizacije, ki se v ekonomskem momentu napaja iz prepričanja, da je optimalni mehanizem napredka tekma »vseh proti vsem«.

Na to, da o prekarizaciji ni mogoče razmišljati izven procesa modernizacije, pa kaže še nekaj. Prekarizacija je tesno povezana s tehnološkim razvojem (še eden jedrni element modernizacije). Ta povezanost se kaže na več ravneh. Prvič, razvoj novih tehnologij je pripeljal do

situacije, ko ta prvič v zgodovini modernega sveta ukinja več delovnih mest, kot pa jih ustvarja (Brynjolfsson in McAfee 2014; Wallach 2015). Kar ob dejstvu, da se skupna ponudba delovne sile zaradi nadaljnje rasti prebivalstva (zaenkrat) vseskozi večja, pomembno vpliva na (pogajalsko) pozicijo dela (ki je intrinzično vezana na stabilnost zaposlitev). Drugič, nove tehnologije zaradi svoje izjemne dinamičnosti po svoji »naravi« zahtevajo drugačne, bolj fleksibilne oblike dela, ki jih mnogi, ki na to novo »mašinsko« realnost niso pripravljeni (predvsem v smislu primanjkljaja »pravih veščin«), niso sposobni opravljati. Še več, za zasedbo novih, praviloma visokotehnoloških delovnih mest je v povprečju potrebnih vedno več resursov (čas, denar), kar pa postaja v vse bolj razslojenem svetu individualne odgovornosti, takojšnjega učinka ter praznih državnih blagajn (davčna tekma), ki vedno težje sledijo zahtevam po kakovostnem izobraževanju (in prekvalifikacijah), vse večji problem. Tudi to slabi tržni/pogajalski položaj mnogih, ki so zato v tej novi realnosti pripravljeni (prisiljeni) sprejeti oblike (in načine) dela, ki v sebi nosijo bore malo ekonomske, socialne in pravne varnosti. Takšne prekarne zaposlitve sicer zmanjšujejo uradne stopnje brezposelnosti (in povratno krepijo konkurenčno tekmo), a jih spremljajo mnoge, manj pozitivne posledice, ki jih uradni oziroma prevladujoči modeli in statistike nikoli ne vključujejo (ali pa zelo redko).

Rešitve

V kontekstu zarisanih trendov in njihovih ozadij, se predlogi za prihodnje politične strategije ne morejo izogniti vprašanju, ki se v svojem jedru navezuje predvsem na premislek oz. ovrednotenje ekonomskega modela, ki v imenu konkurenčnosti in učinkovitosti teži k vse večji fleksibilnosti; ki podaljšuje delovni čas preko uradnega; ki v luči avtomatizacije zapostavlja vprašanje nevzdržnosti delo-središčne družbe na daljši rok; ki »demonizira redistributivne politike; ki marginalizira premisleke o vzpostavitvi drugačnega sistema socialne varnosti, (prim. univerzalni temeljni dohodek), ki bi se ga lahko financiralo preko uvedbe novih davčnih virov/reorganizacijo obstoječih (prim. »Tobinov davek«/davek na finančne transakcije, vzpostavitev minimalne stopnje obdavčitve kapitala, tako kot to v EU velja za DDV, vzpostavitev »pred-neoliberalnih« ravni progresivne obdavčitve dela in kapitala, obdavčitve robotov, obdavčitve CO₂, sladkih pijač in hrane, plastike, uvedbe trošarin na marihuano itd.). V luči slednjega je mogoče trditi, da gre pri naslavljanju zarisanih izzivov predvsem za politični, precej manj pa za ekonomski ali tehnični problem.

Literatura

- Bauman, Zygmunt (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / *cf., Rdeča zbirka.
- Berger, Peter L., Berger, Barbara, Kellner, Hans (1973): *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*. NY: Random House.
- Brynjolfsson, Erik, McAfee, Andrew (2014): *The Second Machine Age. Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. NY: WW Norton & Co.
- Burgard Sarah, Brand Jennie, House James S. (2009): Perceived job insecurity and worker health in the United States. *Soc Sci Med* 69(5): 777–785.
- Eurostat - Population and social conditions/Employment and unemployment (Labour Force Survey).
- Goerne, Alexander (2011): A comparative analysis of in-work poverty in the European Union. V Fraser, N., G-utiérrez, R., in Peña-Casas, R. (ur.): *Working Poverty in Europe: A comparative approach: 15-45*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.

- Halleröd, Björn, Hans Ekbrand, Mattias Bengtsson (2015): In-work poverty and labour market trajectories: Poverty risks among the working population in 22 European countries, *Journal of European Social Policy*: 1 – 17.
- Ignjatović, Mirosljub, Trbanc, Martina (2009): Zaposlovanje in brezposelnost mladih: aktivni, fleksibilni in prilagodljivi. V T. Rakar in U. Boljka (ur.): *Med otroštvom in odraslostjo*, 39–55. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad Republike Slovenije za mladino: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Klanjšek, Rudi (2018): Sociološke dimenzije prekarnosti – o vzrokih, posledicah in rešitvah. V Č. Poglajen, Č. Kostevc, N. D. Hafner (ur.): *Prekarnost in družbena negotovost*: 154-168. Ljubljana, Ekonomska fakulteta, Maksima.
- Klanjšek, Rudi, Kobše, Žiga (2019): Zaposlovanje. V: A. Naterer in dr. (ur.): *Slovenska mladina 2018/2019*: 51-58. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Naterer, Andrej, Lavrič, Miran, Klanjšek, Rudi, Flere, Sergej, Rutar, Tibor, Lahe, Danijela, Kuhar, Metka, Hlebec, Valentina, Cupar, Tina, Kobše, Žiga. (2019): *Youth study Slovenia 2018/2019*: Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- OECD (2018): *Job Creation and Local Economic Development 2018: Preparing for the Future of Work*, OECD Publishing, Paris. Dostopno na: <https://doi.org/10.1787/9789264305342-en>. (maj, 2019).
- Scherer, Stefani (2009): The Social Consequences of Insecure Jobs. *Soc Indic Res.*: 93: 527.
- Srnicek, Nick (2015): *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*. London: Verso.
- SURS, podatkovna zbirka SI-STAT; <http://www.stat.si/pxweb/Databasel/>.
- Wallach, Wendell (2015): *A Dangerous Master: How to Keep Technology from Slipping Beyond Our Control*. Basic Books.
- Youth 2000 (podatkovna baza): Mihelj, Vlado, Mirjana Ule, Tanja Renner, Metka Mencin Čeplak, Blanka Tivadar in Metka Kuhar: *Mladina, 2000* [datoteka podatkov]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Center za socialno psihologijo [izdelava], 2000. Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], februar 2001. ADP - IDNo: MLA00.
- Youth 2010 (podatkovna baza): Lavrič, Miran in skupina. *Mladina 2010: Družbeni profil mladih v Sloveniji* [datoteka podatkov]. Slovenija, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta [izdelava], 2010. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2011. ADP - IDNo: MLA10. Sloveniji [datoteka podatkov]. Slovenija, Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta [izdelava], 2010. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2011. ADP - IDNo: MLA10.
- Youth 2013 (podatkovna baza): Flere, Sergej in skupina. *Slovenska Mladina 2013: Življenje v času deziluzij, tveganja in prekarnosti* [datoteka podatkov]. Slovenija, Maribor: Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru [izdelava], 2013. Hrvaška, Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung Kroatien [izdelava], 2013. Slovenija, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov [distribucija], 2014. ADP - IDNo: MLA13.

BARBARA RAJGELJ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TEHNOLOŠKE SPREMEMBE, ENAKE MOŽNOSTI, DOSTOJANSTVO IN ZASEBNOST NA DELOVNEM MESTU

Povzetek: Prispevek se ukvarja predvsem z vplivom digitalizacije, avtomatizacije in robotizacije na enako dostopnost zaposlitve, ohranjanje dostojanstva in zasebnosti delavcev na delovnem mestu. Razvoj strojnega učenja, veliko podatkovje in robotizacija pred delovno pravo postavljajo vprašanje, kako zaščititi pravice in dostojanstvo delavcev pred netransparentno programsko opremo za upravljanje s človeškimi viri, invazivnim množičnim nadzorom zaposlenih ter dehumanizacijo delavcev kot posledico morebitnega priznanja pravne subjektivitete robotov.

Ključne besede: tehnologija, avtomatizacija, robotizacija, trg dela, delovno pravo, zasebnost, dostojanstvo

Uvod

Napredek tehnologije po drugi svetovni vojni omogoča vedno večjo zmožnost shranjevanja, obdelovanja in prenosa podatkov s pomočjo elektronskih naprav. To pospešeno vodi v digitalizacijo, avtomatizacijo in robotizacijo oblastnih procesov, ekonomske aktivnosti in vsakdanjega življenja. Tehnološke spremembe po eni strani predstavljajo priložnost za izboljšanje kakovosti življenja ljudi, po drugi pa povzročajo številna tveganja. Na številnih področjih, kjer je dostop do dobrin in storitev odvisen od človeškega odločanja, se procesi izmikajo presoji človeka in se delegirajo na strojno odločanje. Socialne pravice, ocena kreditne sposobnosti, rangiranje v kategorije potencialni utajevalcev davkov, dostop do socialnih stanovanj, odločitve o priporu ali predčasnem odpustu že temeljijo na algoritmih, ki bodisi pomagajo ljudem pri njihovih odločitvah bodisi jih namesto njih že v celoti izvajajo. Tako tudi v sferi dela veliko delodajalcev v procese upravljanja s človeškimi viri uvaja tehnološke rešitve, pri čimer te pomembno vplivajo na dostop do zaposlitvenih možnosti ter na položaj delavcev v delovnem razmerju.

Medtem ko se v sferi dela večina raziskav ukvarja z vplivom tehnoloških sprememb na izgubo in ustvarjanje novih delovnih mest, višino in redistribucijo dohodkov ter na prihodnost dela kot takega (Acemoglu, Restrepo 2017, Brynjolfsson, McAfee 2011, UKCES 2014, McKinsley Global Institute 2017), se ta prispevek ukvarja predvsem z vplivom na enako dostopnost zaposlitve, ohranjanje dostojanstva in zasebnosti delavcev na delovnem mestu. Razvoj strojnega učenja, veliko podatkovje in robotizacija pred delovno pravo postavljajo vprašanje, kako zaščititi pravice in dostojanstvo delavcev pred netransparentno programsko opremo za upravljanje s človeškimi viri, invazivnim množičnim nadzorom zaposlenih ter dehumanizacijo delavcev kot posledico morebitnega priznanja pravne subjektivitete robotov.

Algoritemsko izbiranje kandidatov in enaka dostopnost do zaposlitve

Slovenska ustava v 49. členu o svobodi dela določa, da je vsakomur pod enakimi pogoji dostopno vsako delovno mesto, Zakon o delovnih razmerjih pa to normo konkretizira v 6. členu, po katerem mora delodajalec iskalcu ali iskalki zaposlitve zagotavljati enako obravnavo ne glede na katerokoli osebno okoliščino. V selekcijskem postopku je vsaka neenaka obravnava prepovedana, kandidat pa tudi ni dolžan odgovarjati na vprašanja, ki niso v neposredni zvezi z delovnim razmerjem, npr. o zdravju, morebitni nosečnosti, zakonskem statusu. Številni delodajalci kljub temu osebne podatke zbirajo preko različnih virov, zlasti socialnih omrežij. Poleg tega nekatera podjetja že ponujajo programske rešitve za selekcijo kadrov, ki naj bi pocenila in pohitrila iskanje primernih kandidatov ter pri izbiri izključila možnost človeške pristranosti ter na ta način zagotovila najustreznejše kandidate za prosto delovno mesto. A ideja, da uporaba algoritmov in umetne inteligence nujno privede do bolj objektivnih odločitev in praks se lahko izkažejo za zmotno. Obstaja tveganja, da se v teh sistemih zrcalijo pristranosti njihovih človeških programerjev, s čimer se človeška napaka kodificira kot norma.

Popoln nadzor na delovnem mestu in ohranjanje zasebnosti na delovnem mestu

Nadzor nad delavci ni nekaj novega, novi pa so načini, obseg in invazivnost nadzora, ki ga omogočata informacijska tehnologija in umetna inteligenca. Iz tujine so znani primeri, ko vse več delavcev mora uporabljati nosljivo delovno opremo, ki omogočajo konstantno beleženje njihovega gibanja in lokacije, delovne aktivnosti in odmorov, tako zbrani podatki pa se pogosto analizirajo in uporabijo za oceno produktivnosti in sposobnosti. Nosljiva oprema se uporablja za vodenje delavcev v skladišču, sistemi podjetjem omogočajo sprotno kritiko in pohvalo sodelavcev, GPS sistemi omogočajo natančen nadzor nad lokacijo, učinkovitostjo in hitrostjo voznikov taksijev, avtobusov in tovornjakov (Baraniuk, 2015, De Stefano 2018: 7). Slovenska zakonodaja relativno strogo varuje delavčevo zasebnost. Klasičen primer je npr. videonadzor delovnih prostorov, ki se lahko uvede v res izjemnih primerih, kadar je to nujno potrebno za varnost ljudi ali premoženja ali za varovanje tajnih podatkov ter poslovne skrivnosti, tega namena pa ni možno doseči z milejšimi sredstvi (Informacijski pooblaščenec 2015: 13). »Podobno velja za uvedbo biometrije pri delodajalcu, ki jo ta lahko uvede, kadar druge možnosti varovanja odpovedo in je dobrina, ki jo delodajalec želi varovati, nekega večjega pomena (npr. trezorji bank, pogosti fizični napadi na zaposlene ...). Pri tem je potrebno poudariti, da lahko delodajalec biometrijo uvede le nad svojimi zaposlenimi.« (Informacijski pooblaščenec 2008)

Pravna subjektiviteta robotov in ohranjanje dostojanstva delavcev in delavk

Ideja priznavanja pravne subjektivitete robotov je v evropskem prostoru zakrožila z resolucijo Evropskega parlamenta iz leta 2017 o pravilih civilnega prava o robotiki, ki v eni od določb predvideva možnost »vzpostavitve posebnega pravnega statusa za robote, tako da bi vsaj najbolj napredni avtonomni roboti lahko pridobili status elektronskih oseb in bili tako odgovorni za nadomestitev škode, ki bi jo morebiti povzročili«. Pojma »posebni pravni status« in »elektronska osebnost« številni razumejo kot sinonima za pravno osebnost, ki bi dodobra spremenila pogled na odgovornost proizvajalcev in upravljalcev s pametnimi stvarmi, ki zaradi narave strojnega učenja pogosto ne morejo v celoti predvideti njihovega vedenja. Robotika

Sophia, ki je leta 2017 postala državljanka Savdske Arabije, bi bila v primeru podeljene pravne subjektivitete namesto proizvajalca oz. lastnika odgovorna za povzročeno škodo, poleg tega bi imela tudi sposobnost biti lastnica stvari, dedinja in pogodbenega stranka. Če bi pravni red robotom priznal tudi status delavca, bi ti lahko sklepali pogodbe o zaposlitvi, torej bi bil subjekt pravic in obveznosti iz delovnega razmerja. Takšna koncepcija pravne subjektivitete bi lahko imela posledice na opredelitev delovnega razmerja ter na pravice in obveznosti, ki iz njega izhajajo. V tekmi med človekom in strojem bi bil to lahko dodaten pritisk na zmanjševanje pravic delavcev. Zagovorniki podeljevanja pravne subjektivitete robotom si pri argumentaciji pomagajo s primerjavo s pravnimi osebami, npr. korporacijami, društvi in ustanovam, ki jim pravni redi prav tako priznavajo pravno osebnost. Vendar pa je v sferi dela treba upoštevati, da roboti – drugače kot korporacije – z delavci na delovnem mestu delijo fizični prostor, zato je tveganje za komodifikacijo in dehumanizacijo dela in ljudi še večje (De Stefano 2018: 5).

Zaključek

Medtem ko o politični ureditvi, kulturnem razvoju, izobraževalnem sistemu in ostalih družbenih fenomenih javno razpravljamo, se tehnološki razvoj zaradi izjemne kompleksnosti in hitrosti sprememb, specializiranosti znanja, vrhunskih človeških potencialov in visokih finančnih vložkov izmika demokratičnemu nadzoru in teče v črni skrinjici prepleta tehnoloških podjetij in raziskovalnih inštitutov, ki le redko odgovarjajo javnosti, še redkeje pa prevzemajo odgovornost za vrste in načine uporabe in zlorabe, ki jih s svojimi rešitvami omogočajo. Tehnologija je večni človekov sopotnik, ki jo je človek vedno uspešno oblikoval, da bi se ji v naslednjem koraku še bolj uspešno prilagodil. A kaj če je sedanji trenutek tisti, v katerem je človek sposoben tehnologijo oblikovati bolj uspešno kot se ji je sposoben prilagoditi?

Literatura

- Acemoglu, Daron, Pascual Restrepo (2017): Robots and Jobs: Evidence from Us Labor Markets. NBER Working Paper, št. w23285. Dostopno prek: <https://ssrn.com/abstract=2941263> (10. 8. 2019)
- Baraniuk, Chris (2015): How algorithms run Amazon's warehouse. BBC Future. <http://www.bbc.com/future/story/20150818-how-algorithms-run-amazons-warehouses>
- Brynjolfsson, Erik, Andrew McAfee (2011), Race Against The Machine: How the Digital Revolution is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and the Economy. Digital Frontiers Press, Lexington, Massachusetts.
- De Stefano, Valerio (2018): Negotiating the algorithm, Automation, artificial intelligence and labour protection. ILO Employment Policy Department. Dostopno prek: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_policy/documents/publication/wcms_634157.pdf (15. 7. 2019)
- Informacijski pooblaščenec (2008): Zlata pravila zasebnosti na delovnem mestu. Dostopno prek: https://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/brosure/Zasebnost_na_delovnem_mestu.pdf (8. 7. 2019)
- Informacijski pooblaščenec (2015): Smernice za izvajanje videonadzora. Dostopno prek: https://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/smernice/Smernice_o_videonadzoru_web.pdf (8. 8. 2019)
- McKinsey Global Institute (2017): Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation. Dostopno prek: <https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/featured%20insights/Future%20of%20Organizations/What%20the%20future%20of%20work%20will%20mean%20for%20jobs%20skills%20and%20wages/MGI-Jobs-Lost-Jobs-Gained-Report-December-6-2017.ashx> (9. 6. 2019).

Rezolucija Evropskega parlamenta z dne 16. februarja 2017 s priporočili Komisiji o pravilih civilnega prava o robotiki (2015/2103(INL)) Dostopno prek: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0051&from=SV> (10. 8. 2019)

UKCES (2014): The Future of Work Jobs and Skills in 2030. UK Commission for Employment and Skills. Dostopno prek: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/303334/er84-the-future-of-work-evidence-report.pdf (8. 9. 2019)

Ustava Republike Slovenije (Uradni list RS, št. 33/91-I, 42/97 – UZS68, 66/00 – UZ80, 24/03 – UZ3a, 47, 68, 69/04 – UZ14, 69/04 – UZ43, 69/04 – UZ50, 68/06 – UZ121,140,143, 47/13 – UZ148, 47/13 – UZ90,97,99 in 75/16 – UZ70a)

Zakon o delovnih razmerjih (Uradni list RS, št. 21/13, 78/13 – popr., 47/15 – ZZSDT, 33/16 – PZ-F, 52/16, 15/17 – odl. US in 22/19 – ZPosS)

TIBOR RUTAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor
in Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

TEORIJA MODERNIZACIJE, NADZORNIŠKA TEHNOLOGIJA IN NEGOTOVOST KITAJSKE DEMOKRATIZACIJE

Povzetek: Po smrti Maa Cetunga in uvajanju tržnih reform v osemdesetih letih 20. stoletja je Kitajska začela skokovito gospodarsko rasti. Danes se zato med drugim ponaša s precej bolj izobraženo delovno silo, zajetnim srednjim razredom in dvigom več sto milijonov ljudi iz ekstremne revščine. Nekateri vplivni politiki, novinarji in družboslovci verjamejo, da bodo – skladno z različnimi oblikami teorije modernizacije – ti premiki kmalu vodili k demokratizaciji trenutno še izrazito avtoritarne Kitajske. V svojem prispevku bom predstavil argumentacijsko logiko teh teorij modernizacije ter njihove odlike in pasti. Pokazal in razložil bom, da so na Kitajskem danes sicer res prisotni nekateri dejavniki, ki načeloma povečajo verjetnost demokratizacije, a da z njimi soobstajajo tudi drugi, ki najverjetneje utegnejo razveljaviti vpliv prvih. V prispevku se osredotočim na en takšen dejavnik: tehnološko sofisticiran sistem družbenega nadzora, s katerim upravlja Kitajska državna oblast in ki ga – pomenljivo – klasične modernizirajoče družbe iz 19. in 20. stoletja (denimo Britanija ali Japonska) v času svoje demokratizacije nikakor niso posedovale.

Uvod

Danes večina svetovnega prebivalstva živi v demokratičnih družbah (Our World in Data 2019). Nekatere od teh so kakovostne, liberalne demokracije z robustnimi političnimi in civilnimi svoboščinami, druge so zgolj elektoralne demokracije, v katerih so politične, predvsem pa civilne svoboščine šibkejše. Kakršnakoli je že kakovost obstoječih demokracij, se nam zdi samoumevno, da večji del sveta uživa vsaj elektoralne demokracije, in obenem tragično, da je marsikatera država še vedno nedemokratična, avtokratska. Toda od neolitske revolucije naprej je človeštvo več kot 98 % svoje zgodovine preživel v svetu, ki ga ni naseljevala niti ena demokratična država. Demokracije so vsaj zaenkrat ogromna zgodovinska izjema in nobenega razloga ni, da bi mislili, da je njihov obstoj samoumeven, zagotovljen ali zgolj začasno vprašljiv. Temeljno vprašanje, ki zato pesti družboslovce, je: kako je možno, da so se demokratični režimi sploh kdaj pojavili? Kaj so vzroki za ta zgodovinsko izrazito izjemen pojav?

Teorija modernizacije

Teorija modernizacije je verjetno najslavnejša družboslovna teorija, ki je nastala z namenom, da razreši to vprašanje. Njena izhodiščna empirična premisa je, da že po površnem pregledu, pa tudi s pomočjo rigoroznejših statističnih metod, opazamo močno korelacijo med višino BDP in demokratičnostjo dane države. Trend je – z nekaj izjemami, kot so naftne države – udaren: bogatejše kot so države, verjetneje je, da bodo demokratične in da bo njihova demokracija kakovostne, liberalne vrste (Boix 2011).

Od začetnega opazanja korelacije po drugi svetovni vojni (Lipset 1959) je mnogo raziskovalcev to povezavo skušalo potrditi ali ovreči. V sodobni literaturi obstaja večinsko strinjanje glede moči in robustnosti korelacije (glej razširjeni pregled v Faria in dr. 2014). Tudi ko kontroliramo za druge dejavnike, skrite tretje spremenljivke, ki bi lahko bile odgovorne za povezavo med bogastvom in demokracijo in torej razkrile, da je korelacija lažna, povezava ne izgine. To, da bogastvo in demokracija verjetno robustno korelirata, seveda ne pove veliko o vzročnih mehanizmi, ki »razpletejo« ali »prevedejo« bogastvo v pojavitev demokratičnega režima. Navsezadnje nihče ne misli, da bogastvo kar samo po sebi povzroča demokracijo. Med drugim z nafto bogate avtokratske države razkrivajo, da bogastvo ni zadostni pogoj za prehod v demokracijo. Bogastvo je zgolj statistična operacionalizacija pravega dejavnika demokratizacije, ki je: ekonomski razvoj. Ključna ideja teorije modernizacije je, da ekonomski razvoj (ki se pojavi zaradi vzpostavitve modernih ekonomskih institucij, kot so varne lastninske pravice, konkurenčni trgi itd.) zaradi strukturnih družbenih sprememb, ki jih prinese, začne spreminjati incentive in zmožnosti različnih skupin družbenih akterjev, ki se bodisi potegujejo za demokracijo bodisi jo poskušajo preprečiti. Če je država bogata zaradi nafte ali diamantov, ne endogenega ekonomskega razvoja, se ta logika podre, zato omenjene izjeme niso presenetljive.

Štirje konkretniji mehanizmi podrobneje osmislijo predlagano vzročno verigo. Prvi mehanizem zadeva večanje srednjega razreda (Acemoglu in Robinson 2006). Države, ki se zaradi novih institucij ekonomsko razvijajo (in torej bogatijo), ustvarjajo vedno večji srednji razred, tj. neelitno skupino ljudi, ki pa za razliko od delavskega razreda poseduje opazno več zasebne lastnine in ima zato deloma drugačne interese od pripadnikov delavskega razreda. Pojav zajetnega srednjega razreda poveča verjetnost za demokratizacijo, saj elite v takšnih pogojih postanejo manj skeptične glede demokracije. Elite v prisotnosti srednjega razreda postanejo manj skeptične do demokracije, saj vidijo srednji razred kot blažilec radikalnih redistribucijskih zahtev ali zahtev po ukinitvi zasebne lastnine. Če je ob vsem skupaj pritisk na elite, da pustijo demokratizacijo, visok, je verjetnost prehoda v demokracijo večja, kot če bi bil srednji razred odsoten in bi se elita krčevito držala trenutnega nedemokratičnega režima.

Drugi mehanizem zadeva nastop industrijskih (in kasneje postindustrijskih) kapitalistov, ki se običajno zgodi s preobrazbo ekonomskih institucij (Boix 2003). Nekdanje elite, tj. zemljiški gospodi, se v primerjavi s sodobnimi elitami, tj. kapitalisti, bolj bojijo demokracije in so zato manj pripravljene popustiti pritiskom. Tu sta na delu dva splošna razloga. Prvič, bogastvo zemljiških gospodov – zemljo – je lažje izmeriti, obdavčiti ali razdeliti med ljudi kot bogastvo kapitalistov – kapital –, saj je zemljo za razliko od strojev, orodij, finančnega kapitala ali celo tovarn težje premakniti in skriti. Drugič, dolgotrajni družbeni konflikti znotraj države, ki se zgodijo, če elita ne popusti pritiskom za demokratizacijo, so primerjalno gledano bolj škodljivi za kapitaliste kot za zemljiške elite. Protesti, stavke in oboroženi spopadi težje uničijo zemljo kot fizični kapital. Poleg tega v času takšnih konfliktov trgovanje stoji ali je vsaj počasnejše kot običajno. Oboje pomeni, da je oportunitetni strošek represije (namesto pristanka na zahteve po demokraciji) za zemljiškega gospoda manjši kot za kapitalista, zato prvi hitreje in raje posežejo po njej kot drugi.

Tretji mehanizem zadeva nastanek ogromnega industrijskega delavskega razreda (Adaner 2018). S preходом v moderno, kapitalistično gospodarstvo kmetje postanejo delavci, delavci pa lahko za razliko od kmetov stavkajo in s svojim nedelom zaustavijo celotno gospodarstvo. To pomeni, da čeprav imajo načeloma kmetje in delavci enak interes za demokracijo, imajo delavci veliko večjo strukturno zmožnost, da uspešno izvedejo stroškovni upor, ki je potreben za uvedbo demokracije.

Zadnji, četrti mehanizem zadeva pojavitev zmernih stopenj premoženjske in dohodkovne neenakosti (Acemoglu in Robinson 2006). Z ekonomskim razvojem se stopnje neenakosti običajno ustalijo nekje na sredini med popolno enakostjo in popolno neenakostjo. To poveča verjetnost demokratizacije v primerjavi z zelo nizkimi ali zelo visokimi stopnjami neenakosti iz naslednjih razlogov. Prvič, zelo nizke stopnje neenakosti pomenijo, da ljudje nimajo tako močnega interesa za demokratizacijo, saj z uvedbo demokracije ne bodo mogli prerazdeliti bogastva od elit k sebi. Drugič, zelo visoke stopnje neenakosti pomenijo, da imajo ljudje zelo močen interes za redistribucijo in da se verjetno ne bodo ustavili ob reformističnih zahtevah po demokraciji, ampak se bodo podali v revolucionarni boj. V tem primeru bodo elite storile vse, kar lahko, da preprečijo njihov uspeh in jih zatrejo. Ne bodo jim ponujale demokratičnih koncesij, saj vedo, da bodo izgubili vse. Tretjič, srednje stopnje neenakosti pa po eni strani pomenijo, da imajo ljudje interes za upor, a ne popolnoma revolucionarni upor. Zato je v tem primeru bolj verjetno (najbolj verjetno z oziroma na prejšnja dva), da bodo elite namesto represije prej pristale na koncesije, tj. počasno demokratizacijo.

To vse so seveda globoki, dolgoročni strukturni mehanizmi demokratizacije. Pomembni so tudi bolj površinski, kratkoročni sprožilci, kot so uničujoče meddržavne vojne, mednarodne ali nacionalne ekonomske krize, poraz tujega zaveznika danega nedemokratičnega režima (Acemoglu in Robinson 2006). Ti sprožilci v kratkem času in pogosto nepredvideno spremenijo tako računico stroškov in koristi za elitni in neelitni razred (tj. njihove strateške interese) kot tudi zmožnosti enih in drugih akterjev, kar dodatno vpliva na verjetnost demokratizacije. Običajno se demokracije pojavijo ob delovanju prej opisanih mehanizmov *in* ob koncu uničujoče meddržavne vojne ali hude ekonomske krize.

Kdaj se bo Kitajska demokratizirala?

Kitajska se je v zadnjih štirih desetletjih opazno modernizirala. Njen BDP na prebivalca (če upoštevamo pariteto kupne moči) je sicer še vedno dvakrat nižji od slovenskega in je demimo primerljiv s srbskim, a je neprimerljivo višji kot pred dvema desetletjema ali leta 1978, ko so se modernizacijske reforme začele. Kitajski srednji razred danes najverjetneje predstavlja okoli 20 % vsega prebivalstva (SCMP 2016). Z modernizacijo so stotine milijonov Kitajcev prenehale kmetovati in so začele delati v industrijskem in storitvenem sektorju. V času smrti Maa Cetunga je bilo v kmetijskem sektorju zaposlenih skoraj 80 % Kitajcev, medtem ko danes delež znaša manj kot 30 % (Felipe in dr. 2016). Tudi dohodkovna neenakost se je povzpela z 0,16 na 0,55 (Gini). Delavskih konfliktov in družbenih protestov je iz leta v leto več – samo med letoma 1993 in 2003 je letno število protestov poskočilo z 10.000 na 58.000 (McLaughlin 2005). Leta 2011 so pod vplivom arabske pomladi državljani po celi Kitajski mesec dni množično protestirali z izrecnim ciljem demokratizacije.

V splošnih orisih Kitajska podobno kot pred njo Britanija, Francija, Nemčija, Tajvan, Japonska in druge sodobne liberalne demokracije sledi poti ekonomske modernizacije in zato bi lahko pričakovali, da se bo slej kot prej modernizirala tudi politično in postala demokratična. Toda to optimistično pričakovanje deloma, če ne močno, krni vsaj ena pomembna razlika.

V klasičnih modernizacijskih družbah, kot sta Britanija in Japonska, ni bilo tehnološko sofisticiranega sistema družbenega nadzora, ki ima moč, da zatre družbene konflikte, še preden se zares razvijejo. Danes je represija na Kitajskem enostavnejša in družbeni nadzor mnogo bolj učinkovit kot v Britaniji v 19. ali na Japonskem v 20. stoletju. Tako je predvsem zaradi okoli 200 milijonov kamer, ki že leta naseljujejo kitajske ulice in druge prostore ter večno snemajo,

kot tudi zaradi sofisticirane programske opreme, ki omogoča računalniško prepoznavanje obrazov ali celo načina hoje subjektov, ki jih snemajo kamere (Economy 2019). To prepoznavanje, ki temelji na sistemih umetne inteligence, tvori podlago za identifikacijo oseb in beleženje njihovih dejavnosti v individualizirane profile. Z vseobsegajočo mrežo kamer in omenjeno programsko opremo je povezan tudi t. i. sistem družbenega slovesa, ki zadnja leta buri duhove na zahodu. Ta sistem dodatno spodbuja zgledno vedenje in pokorščino ter odvrča ljudi od neposlušnosti in subverzivnih dejavnosti, saj nagraduje prvo in kaznuje slednje.

Enostavnejša represija ima dva negativna učinka na demokratizacijo. Prvič, omogoča lažje zatrtje kakršnihkoli resnejših uporov že v kali, še preden se zares razvijejo. Poleg tega omogoča tudi hitrejšo zadušitev odprtih, razširjenih uporov, če se uspejo razviti. Oboje zniža verjetnost *uspešnega* upora. Drugič, učinkovitejši mehanizmi družbenega nadzora dvignejo stroške upiranja, saj se stavkajoče in protestnike lažje identificira in nato oteži njihovo življenje prek sistema družbenega slovesa, kazensko preganja (denimo aretira) ali pa celo nad njimi vrši nelegalno nasilje in ustrahovanje. Višji stroški upiranja seveda pomenijo manjšo verjetnost, da se upor (ki bi nato bil bodisi uspešen bodisi neuspešen) *sploh začne*.

Čeprav na Kitajskem delujejo sile ekonomske modernizacije, ki načeloma povečajo verjetnost prehoda v demokracijo, so v tej deželi prisotne tudi nekoč neobstoječe ali drastično manj močne sile družbenega nadzora, ki utegnejo razveljavljati učinek prvih. Optimistične napovedi kitajske demokratizacije, ki naj bi tiča za vogalom, neutemeljeno abstrahirajo od tega dejstva. Demokratična prihodnost Kitajske je vprašljiva.

Literatura

- Acemoglu, Daron, in Robinson, J. A. (2006): *Economic origins of dictatorship and democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Adaner, Usmani (2018): *Democracy and Class Struggle*. *American Journal of Sociology* 124 (3): 664–704.
- Boix, Carles (2003): *Democracy and Redistribution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boix, Carles (2011): *Democracy, Development, and the International System*. *American Political Science Review* 105 (4): 809–828.
- Economy, Elizabeth (2019): *30 Years After Tiananmen: Dissent Is Not Dead*. *Journal of Democracy* 30 (2): 57–63.
- Faria, Hugo J, Montesinos-Yufa, Hugo M., in Morales, Daniel R. (2014): *Should Modernization Hypothesis Survive Acemoglu, Johnson, Robinson, and Yared? Some More Evidence*. *Econ Journal Watch* 11 (1): 17–36.
- Felipe, Jesus, Bayudan-Dacuycuy, Connie, in Lanzafame, Matteo (2016): *The Declining Share of Agricultural Employment in China: How Fast? Structural Change and Economic Dynamics* 37: 127–137.
- Lipset, Seymour M. (1959): *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *American Political Science Review*, 53 (1): 69–105.

Viri

- Our World in Data (2019). Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/democracy> (10. 7. 2019).
- McLaughlin, Kathleen E. (2005): *Chinese Protesting More as Social Problems Grow / Beijing May Find It Hard to Take Reins*. Dostopno prek: <https://www.sfgate.com/politics/article/Chinese-protesting-more-as-social-problems-grow-2637039.php> (10. 7. 2019).
- SCMP (2016). Dostopno prek: <https://www.scmp.com/economy/china-economy/article/2168177/question-mark-hanging-over-chinas-400-million-strong-middle> (10. 7. 2019).

DUNCAN HELM

University of Stirling, Faculty of Social Sciences

ANA M. SOBOČAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo;

University of Edinburgh, School of Social and Political Science

THE FUTURE OF PLACE: HOW THE SERVICE EXPERIENCES ARE INFLUENCED BY THE (CHANGES IN) WORKPLACE

Abstract: *The past decades have witnessed a change in the conditions, forms, technologies and spaces of work – and the traditional ‘workplace’ of many professions has changed. One of the settings in which the profession of social work takes place – the social work office – has also been changed by for example information and communication technologies, but also by approaches such as agile working and open-space offices. How is this shaping the social workers’ experience of daily practice, exchange and interaction with colleagues and practice knowledge generation? This paper presents insights from ethnographic research in the settings of children and families social work in Scotland and Slovenia. It discusses the value and experience that the working space has for social workers, elaborates on the impact and value of material (personal) objects in the workplace for workers (as well as for how these construct their public identity) and argues that space and place are extremely important to how the services are experienced.*

Keywords: *social work, service users, agile working, open-space office, children and families social work*

Introduction

The past decades have witnessed a change in the conditions, forms, technologies and spaces of work – and the traditional ‘workplace’ of many professions has changed. One of the settings in which the profession of social work takes place – the social work office – has also been changed by new technologies and approaches such as agile working and open space offices. How is this shaping the social workers’ experience of daily practice, exchange and interaction with colleagues and practice knowledge generation? This paper sets out to map out the impact of these changes and to consider the significance of these changes for policy, practice and future research. We draw on our ethnographic studies in Scotland and Slovenia in children and families social work. This allows for contrast and comparison, affording rich insights and new perspectives to be developed.

In Slovenia, the Government adopted a law on different organizational changes to social work centres at the end of 2017 (62 regional centres became units under the 16 newly established regional centres). The ‘re-structuring’ is still in progress (planned between 01. 2017 and 12. 2022), so it is relevant to consider what could be the consequences of adopting contemporary trends in workplace changes.

In Scotland, developments in children and families social work has been strongly influenced by The Getting It Right For Every Child (GIRFEC) agenda, with a focus on early intervention and prevention (Scottish Government 2004, 2017). Space and place for social work has also changed significantly, with most authorities now employing “agile working” techniques including shared office spaces (“hotdesking”), home working and mobile technologies. The drivers for these developments are not universally shared or understood but their impact has been significant.

Agile working and open office spaces

The concept of agile working is not subject to a single clear and agreed definition. However, most definitions refer to processes and technologies that create greater flexibility in where and when work is carried out. Open-plan shared offices and desks, call centres and working from home are all elements of agile working that Scottish social workers are familiar with. Assisted by rapid developments in information technology, accelerated by the need for organisations to make financial savings, agile working is firmly established in the UK (Jeyasingham 2019). Less so in Slovenia, ‘agile working’ might become the next trend, as the ‘re-structuring’ of social work might follow the same rationales of savings. Agile working suggests the promotion of greater independence and responsiveness but this is often in the context of a neoliberal enterprise agenda (Jeyasingham 2014). This raises concerns about such developments serving to undermine professional status and diminish social workers’ professional skills and identity (Coleman and Harris 2008). For example, the ‘re-structuring’ of social work in Slovenia has been branded with a slogan : “Na teren, bližje k ljudem” [In fieldwork, closer to people], while social work practitioners and profession representatives report on its effects actually pertaining to a centralization and enforcement of state regulatory power and bureaucratization of services (Skupščina 2019). Part of this new discourse could come to involve an introduction of agile workplaces, while social workers daily routine might become reduced to home visits.

Increasing levels of agile working has impacted two key areas. Firstly, office spaces are used in more diverse ways. Traditional icons of office life such as one’s own desk and designated meeting rooms have been superseded by the rise of break out areas, spaces for working together and quieter areas for reflective thinking. Secondly, the rapid and extensive development of information technologies means that workers who previously had no choice but to use an office (e.g. for telephone and filing cabinet) are now freed to work outside of their main work location (Keeling et al 2015).

Previous studies have indicated some benefits from open plan offices instead of traditional “cell” offices (four walls, window and door). Higher levels of occupation density can be achieved. Office spaces are more easily reconfigured and costs are reduced (Kim and de Dear 2013). For those managing the finances of social work organisations, these are extremely powerful messages. The study also found however that open plan offices raised levels of noise distraction, reduced job satisfaction and interrupted communication, interaction and cognitive processing (ibid.). Again, these messages are thought provoking but need to be considered in the light of the tasks and challenges in social work, including the need for privacy when social workers are communicating with (or about) service users.

A significant proportion of the literature which we reviewed referred to working spaces in commercial organisations and here we need to sound a note of caution in terms of the transferability of some of these findings to social work practice. “Social work practice spans

a range of activities including various forms of therapy and counselling, group work, and community work; policy formulation and analysis; and advocacy and political interventions.” (Global definition 2014). Social work practice happens both in an interpersonal relationship (necessitating privacy) and community engagement (necessitating flexibility and mobility). We need to consider if some of the arguments in favour of the entrepreneurial worker are misplaced when applied to social work practice.

Findings

Slovenian social workers seem to be very attached to their (private) offices. They elaborated at length about what could be described as a concept of an ‘open doors’: the possibility of a shut office door to be able to concentrate on the work and privacy of their service users, while choosing (when possible) to have the doors open, so that the service users would immediately recognize that they are welcome to come in. In Scotland, social work offices tend to be closed to service users. They are only accessible by social work staff; service users are seen in interview rooms or outside of the office (home, school, etc). In UK studies (Helm 2016; Helm 2017; Jeyasingham 2017) office spaces were actively engaged with by workers to create different levels of privacy and openness. By opening and closing doors, moving between different rooms and using communal spaces) workers manage their office environment to reflect their need for privacy (for reflection and thinking) or for being with other people to share the emotional burden or use their help to make sense of complex pieces of work.

Slovenian social workers perceived it a matter of respecting service user’s dignity that they did not need to knock on doors (and wait) to enter, and a matter of respecting their privacy, by having their door shut. In Scotland, privacy is granted for service users by having interview rooms but there is a power differential and a clear divide between service provider and service user in terms of occupied spaces. So is there also a power differential between those workers (predominantly managers) who have a single-occupancy room and therefore control the door, and those sharing office spaces who have relatively less power.

In both studies, the social workers discussed their offices as a space, that also represents them to the service users – and is as such in a way contributing to a more equal status. While service users share the particulars of their private lives for the purpose of the service, they could feel objectified, ‘robbed’ or over-exposed; many of the interviewed social workers believed, that by personalizing their offices (with drawings by their children, family photos, favourite sport emblems etc.), they are disclosing bits of themselves ‘back’ to the services users. Many of the social workers’ narratives evolved around explaining the importance of exhibiting objects (like plants, crochet items, drawings etc) that they received from service users as tokens of appreciation. Next to both these object groups as having symbolic power, the social workers also discussed various practical objects that need to be stored at hand (like toys for interviews with parents who come with babies or toddlers, books they would lend to teenagers etc.); sometimes their offices served as foodbanks or storage for different items that individuals and families needed.

The need for a private office was combined with the need for a shared space (apart from the regular room for meetings), which is (re)created by the social workers themselves – i.e. a small kitchen shared by staff, where they would exchange informally (which was for them important both analytically and emotionally). Our studies have shown how these shared spaces support open-minded thinking by exposing social workers to a range of informed but differing views on cases. They facilitate professional curiosity as issues arising in case work can be

discussed without expectation that action must be taken in consequence. They are also provide an opportunity for methodical doubt (Helm 2017) and Socratic reasoning (Helm 2010). In these places of work, shared spaces appear to have a significant impact on professional analysis.

Conclusions

For commercial and creative industries, a number of advantages of agile working have been shown, related especially to financial probity and increased communication. In social work services, the voices of social workers and service users are noticeably absent in consultations on current developments and the evidence-base informing these changes is worryingly incomplete.

Research with social workers in Scotland and Slovenia has shown that the office is a crucial space for emotionally informed thinking (Ruch 2007), nurture (Sobočan 2013) and critical thinking (Helm 2016; 2017) but it is under-represented in the literature, despite being a vital tool for practice.

Further research should be conducted with service users to understand how the changes in spatial arrangements impact on the ways they experience service provision, relationships with social workers and accessibility of both services and professionals. Current and future planning of social work working spaces should align with the findings of both research with professionals and service users.

References

- Coleman, Nigel, and Harris, John (2008): Calling Social Work. *The British Journal of Social Work* 38 (3): 580-599.
- Helm, Duncan (2010): Making Sense of Child and Family Assessment: How to interpret children's needs. London: Jessica Kingsley.
- Helm, Duncan (2016): Sense-making in a Social Work Office: An ethnographic study of safeguarding judgements. *Child and Family Social Work*, 21 (1): 26-35.
- Helm, Duncan (2017): Can I Have A Word? Social Worker Interaction and Sense-Making. *Child Abuse Review*, 26 (5): 388-398.
- Keeling, Trevor, Clements-Croome, Derek and Roesch, Etienne (2015): The effect of agile workspace and remote working on experiences of privacy, crowding and satisfaction. *Buildings*, 5 (3): 880-898.
- IFSW (2014): Global definition of social work. Accessible at: <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/> (27. 06. 2019).
- Jeyasingham, Dharman (2017): Open space, supple bodies? Considering the impact of agile working on social work office practice. *Child and Family Social Work*, 21 (2): 209-217.
- Kim, Jungsoo and de Dear, Richard (2013): Workspace satisfaction: The privacy-communication trade-off in open-plan space. *Journal of Environmental Psychology*, 36 (12): 18-26.
- Reorganizacija centrov za socialno delo. Accessible at: http://www.mddsz.gov.si/si/delovna_podrocja/sociala/reorganizacija_centrov_za_socialno_delo/ (23.06.2019)
- Scottish Government (2004): Getting it Right For Every Child: A report on the responses to the consultation on the review of the Children's Hearings System. Edinburgh: Scottish Government.
- Scottish Government (2017): Getting It Right For Every Child: Policy Update July 2017. Accessible at: <https://www.gov.scot/publications/getting-it-right-for-every-child-girfec-update-july-2017/> (05. 07. 19)
- Skupščina za reorganizacijo centrov za socialno delo. Accessible at: https://www.pravapeticija.com/izjava_o_poteku_reorganizacije_centrov_za_socialno_delo (23.06.2019)

MARKO HOČEVAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK V KONTEKSTU TEHNOLOŠKEGA RAZVOJA: ALTERNATIVA KAPITALIZMA ALI NJEGOV KOREKTIV?

Povzetek: *Univerzalni temeljni dohodek (v nadaljevanju UTD) se kaže kot ena izmed možnih oblik blaženja protislovij kapitalistične družbe, saj se zaradi tehnološkega razvoja zmanjšuje potreba po človeški delovni sili. Čeprav (neo)liberalni in (neo)konservativni krogi nasprotujejo uvedbi UTD-ja, ker naj bi zmanjšal inovativnost in prispeval k lenobi ljudi, se UTD kaže tudi kot obče sprejeta možnost za znosnejši kapitalizem po številnih transformacijah socialne države ali pa kot orodje za obnovo in utrditev socialne države. Članek intervenira v te razprave in pokaže, da je treba upoštevati tudi določena protislovja, ki jih UTD znotraj kapitalizma ne rešuje, predvsem v kontekstu politične in družbene emancipacije ter širjenja politične svobode.*

Ključne besede: *kapitalizem, tehnologija, UTD, emancipacija, politična svoboda.*

Uvod ¹

Tehnološki razvoj je inherenten kapitalistični produkciji, saj zaradi konkurirajočih si kapitalov na trgu obstaja pritisk po zniževanju stroškov produkcije ter po vse večji učinkovitosti v sami produkciji (Marx 1976; Heinrich 2013; Krašovec 2016). Tako se danes govori že o četrti industrijski in tehnološki revoluciji, ki spreminja podobo ne le gospodarstva in neposredne produkcije, temveč tudi družbe in politike (Beck 2001; Castells 2006; Bauman in Lyon 2013). V tem kontekstu se UTD v teoretskih in tudi političnih razpravah v zadnjih desetletjih vse pogostje omenja kot možnost, kako nadomestiti izpad delovne sile iz proizvodnje (Van Parijs 2004, 2011).

V zgoraj zaranem okviru bomo obravnavali protislovja, ki jih UTD v okvirih kapitalizma in kapitalističnih lastninskih odnosov ne rešuje, in sicer predvsem v kontekstu procesov politične in družbene emancipacije. Po uvodu bo sledila razlaga tehnološkega razvoja v kapitalizmu in tudi posledičnega izpada potrebe človeški delovni sili v produkciji. V tretjem delu bomo analizirali UTD kot možen odgovor na že prisotne spremembe v kapitalizmu. Sklepni del bo namenjen kritični refleksiji UTD-ja v odnosu do procesov emancipacije in politične svobode v kapitalizmu.

1. Prispevek je nastal v okviru usposabljanja za mlade raziskovalce, št. projekta 39172, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Kapitalizem in tehnološki razvoj

Kapitalizem je specifičen produkcijski način, ki je zaradi tehnološkega razvoja edinstven v primerjavi s prejšnjimi produkcijskimi načini. Tehnološki razvoj v kapitalizmu ima več pomembnih aspektov, ki pa so vsi povezani z reprodukcijo kapitalistične produkcije.

Prvič, tehnološki razvoj je v kapitalizmu povezan s formalno in realno subsumpcijo dela pod kapital. Gre za razlikovanje, ki ga je Marx (1976) uvedel zato, da bi pokazal dvojno podreditev dela pod kapital. Formalna subsumpcija pomeni, da je delo pravnoformalno podrejeno kapitalu – gre za pravno zaščito kapitalistične zasebne lastnine, ki je tudi temelj kapitalističnega produkcijskega načina, saj množico populacije prisili v »prostovoljno« mezdno delo. Realna subsumpcija dela pod kapital pa je vezana na tehnološki razvoj in uvajanje vedno novih strojev ter drugačnih družbenih odnosov v proces produkcije. Na tak način delo postane tudi realno podrejeno kapitalu, »saj ta produkcijski proces nadzoruje ne le formalno (skozi formalnopravna razmerja privatnega lastništva podjetij, najemanja zaposlenih in prisvajanja produktov), temveč tudi realno, od znotraj in v celoti, tj. tako v njegovi tehnološki (razvoj in uvajanje novih industrijskih tehnologij) kot v družbeni (razvoj in uvajanje novih menedžerskih tehnik) razsežnosti« (Krašovec 2016: 60).

Drugič, kapitalizem temelji na razrednem boju med delom in kapitalom, ki izvira iz zasebne lastnine produkcijskih sredstev, pa tudi na konkurenci med kapitalisti. Kapitalisti konkurirajo med seboj na trgu, saj je realizacija presežne vrednosti v sferi cirkulacije ključnega pomena za reprodukcijo kapitalistične akumulacije. Zaradi tega vsi kapitalisti stremijo k nižanju produkcijskih stroškov ter k maksimizaciji profitov, kar pa lahko dosežejo z intenzifikacijo delovnega procesa in podaljševanjem delovnega dne, pri čemer naletijo na različne zakonske omejitve. Druga možnost za uspeh na trgu je uvajanje tehnoloških inovacij, ki omogočajo neprekinjeno produkcijo in tudi intenzifikacijo delovnega procesa onkraj meja človeških zmožnosti. Z uvajanjem novih tehnologij različna podjetja stremijo k povečanju tržnih deležev ter k zniževanju stroškov produkcije² (Heinrich 2013; Krašovec 2016).

Tretjič, v današnjem kontekstu imata realna subsumpcija dela pod kapital in uvajanje novih tehnologij v produkcijo še dodatno razsežnost, saj se na tak način znižuje tudi sama potreba po delovni sili v produkciji, kar v razrednem boju še dodatno slabi položaj delavskega razreda, ki je primoran pristajati na različne »inovacije« trga delovne sile. Fleksibilnost ter čim večja prožnost trga dela, vzpon prekarnih in nestandardnih oblik zaposlovanja po celotnem svetu postajajo norma, polna zaposlenost pa preteklost³ (Van Parijs 2004; Krašovec 2016).

2. V fevdalizmu ni prihajalo do tehnoloških razcvetov, saj produkcija ni bila usmerjena na trg, v kapitalizmu pa je, zaradi specifične kapitalistične zasebne lastnine produkcijskih sredstev, trg smoter produkcije. Kapitalizem je torej v odnosu do drugih produkcijskih načinov specifičen ravno zaradi tehnološkega razvoja, do katerega prihaja zaradi konkurenčnih pritiskov na trgu in zaradi nižanja stroškov produkcije (za več o tem glej: Marx 1973, 1976; Meiksins Wood 2015; Rutar 2016).
3. Zagotovo je treba izpostaviti, da sta v kapitalizmu polna zaposlenost in stabilnost zaposlitve s številnimi delavskimi pravicami predvsem izjema in ne norma, saj sta obstajali le kakšnih dobrih pol stoletja, v času keynesovske države blaginje, ki se je vzpostavila po drugi svetovni vojni zaradi strahu pred komunističnimi revolucijami na Zahodu ter zaradi potrebe po stabilizaciji kapitalizma po gromozanskem uničenju v drugi svetovni vojni. Ta konsenz med delom in kapitalom, v katerem država posreduje, se je začel krhati ob koncu sedemdesetih let prejšnjega stoletja z vzponom neoliberalizma. Tem procesom pa smo priča še danes (Harvey 2012; Hirsch 2014).

Če povzamemo, tehnološki razvoj predstavlja sam temelj kapitalizma in realne subsumpcije dela pod kapital. Ob tem pa ne smemo pozabiti, da zaradi avtomatizacije in tehnološkega razvoja na prelomu tisočletja kapitalizem vse manj potrebuje delovno silo v sami produkciji.

UTD in tehnološki razvoj

Še preden se lotimo nadaljnje analize, je nujno, da podamo definicijo UTD-ja. To je dohodek, ki ga določena politična skupnost (država) namenja v enotni višini vsem odraslim članom družbe (državljanom in tistim s stalnim prebivališčem), ne glede na njihove dohodke in premoženje, ne glede na to, ali je oseba zaposlena ali ne (Block 2004; Offe 2004; Van Parijs 2004: 21, 2011: 22).

Eden izmed argumentov v prid uvedbe UTD-ja je ravno ta, da se UTD v zgoraj orisanem okviru tehnološkega razvoja v kapitalizmu kaže kot potencialna rešitev za nove izzive, ki jih tehnološki razvoj prinaša zaradi izpada potrebe po delovni sili, hkrati pa je za delavski razred tudi garant nekakšne stabilnosti v nestabilnih in negotovih časih⁴ (Van Parijs 2004: 29). Uvedba UTD-ja bi v spremenjenih pogojih prispevala k temu, da bi se zmanjšalo povpraševanje s strani dela po najslabše plačanih delovnih mestih in tudi tistih najbolj škodljivih za zdravje: »Z UTD bodo delavci sprejeli službo le, če se jim bo zdel dovolj privlačna, medtem ko subvencije delodajalcem povečajo ekonomsko sprejemljivost ravno najbolj neprivlačnih, nizko produktivnih služb.« (Van Parijs 2004: 31)

Posledično bi UDT v veliki meri znižal eksistenčne pritiske zaradi brezposelnosti in potencialnega naraščanja revščine. Ob tem pa bi »priskrbel materialna sredstva, ki jih ljudje potrebujejo za doseganje svojih ciljev, in tako širil dejansko svobodo za vse« (Van Parijs, 2004: 19). UTD bi tako omogočal prejemnikom, da tudi zavestno za nekaj časa izstopijo iz menjalnih odnosov na trgu ter imajo več časa za dodatne in drugačne aktivnosti. Zagotovo drži, kar je izpostavil Olin Wright – ljudje v kapitalizmu z UDT lahko delujejo izven trga, oziroma lahko gradijo drugačne odnose in institucije, ki ne temeljijo na trgu. Na tak način bi se lahko tudi začeli spreminjati družbeni odnosi in bi se lahko vzpostavila tudi izgradnja drugačnih družbenih institucij, izven in onkraj kapitalizma (Olin Wright 2010).

Torej, v okvirih izjemnega tehnološkega napredka ter povečevanja nestandardnih oblik zaposlitev ter brezposelnosti se UTD kaže kot ena izmed potencialnih rešitev za stabilizacijo družbenih odnosov, poleg tega pa lahko gledamo nanj kot na »realno utopijo« (Olin Wright 2010) oziroma kot na »kapitalistično pot v komunizem« (Van Parijs in Van der Veen 1986).

Protislovja UTD-ja v kapitalizmu

Vendar obstajajo tudi nekatera protislovja, ki jih tudi uvedba UTD-ja v okviru kapitalizma še vedno ne odpravlja, vezana pa so predvsem na procese širjenja družbene in politične emancipacije ter širitve politične svobode, ki ju lahko razumemo kot možnost avtonomnega

-
4. Kot odgovor na povečevanje brezposelnosti imamo sicer po Van Parijsu (2004) dve možnosti: subvencioniranje podjetij/delodajalcev ali pa subvencioniranje delojemalcev prek UTD-ja. Subvencioniranje delodajalcev povečuje pritiske delavcev, da pristanejo na vse pogoje zaradi preživetja, medtem ko UTD in oziroma subvencioniranje potencialnih delojemalcev zmanjšuje pritiske. Zaradi tega izpostavi Van Parijs, da če smoter družbenega razvoja ni »nekakšen fetišizem dela«, temveč predvsem zagotavljanje dostojnega življenja vsem in možnost sprejemanja zaposlitve, ki si jo nekdo želi, potem je treba dati prednost UTD-ju (Van Parijs 2004: 31–32).

kreiranja lastnih življenjskih pogojev (Marx 1969, 1971; Neuman 1992). Zaradi tega je treba o UTD-ju razmišljati v protislovjih, ki so značilna za kapitalizem.

Prvič, gre za to, da na UTD lahko gledamo kot na sredstvo, ki omogoča konstituiranje in reprodukcijo netržnih odnosov in netržnih institucij v družbi, saj povečuje avtonomijo posameznic in posameznikov ter njihovo zmožnost vsaj delnega izstopa iz kapitalizma, kar se tiče tistega dela produkcije in plačila za delo, od katerega so vsi, ki niso lastniki produkcijskih sredstev, eksistenčno odvisni (Olin Wright 2010). Na tak način UTD zagotovo prispeva k emancipaciji in širitvi politične svobode. Drugič, ker je lastništvo produkcijskih sredstev še vedno v rokah kapitalistov, to pomeni, da je tudi država, ki garantira UTD vsem državljanom in tistim s stalnim prebivališčem, v bistvu še vedno odvisna od kapitala in od reprodukcije kapitalistične akumulacije ter od pripravljenosti kapitala, da sodeluje v tem procesu. Na tak način je velika večina populacije še vedno vsaj posredno odvisna od kapitala. Še več, lahko pride tudi do še večje podreditve družbe kapitalu, in sicer ne le zaradi tehnološkega nadzora, temveč predvsem zaradi tega, ker se človeka lahko zvede le na potrošniško funkcijo, ki je nujna za reprodukcijo kapitalistične akumulacije. Poleg tega se kapital vedno lahko odloči za pobeg iz države, ki bi sama poskušala uvesti UTD ter bi na tak način ogrozila preživetje kapitala, saj bi sredstva za UTD prihajala ravno iz višje obdavčitve kapitala.⁵

Tako se zdi, da je v okvirih kapitalizma in tehnološkega razvoja UTD več kot nujen zaradi izpada iz menjalnih odnosov ter zaradi potrošnje in zagona novega cikla produkcije. Vendar poleg tega na UTD lahko gledamo tudi kot na sredstvo za reprodukcijo samega kapitalizma (nikakor se ga ne da reducirati le na to logiko), saj kapitalistični lastninski odnosi še vedno postavljajo jasne omejitve svobodi in emancipaciji, sama kapitalistična zasebna lastnina pa je temelj različnih aspektov odtujitve v kapitalistični družbi. Zaradi tega je UTD lahko razumljen tudi kot korektiv za stabilizacijo kapitalizma. Tako sta emancipacija in politična svoboda ujeti v protislovje – UTD vsekakor prispeva k njuni širitvi, vendar pa še vedno znotraj kapitalističnih lastninskih odnosov.⁶

Literatura

- Bauman, Zygmunt, in Lyon, David (2013): *Liquid surveillance: a conversation*. Cambridge, Malden: Polity.
- Beck, Ulrich (2001): *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
- Block, Fred (2004): Zakaj bi plačevali Billu Gatesu? V: I. Pribac (ur.): *Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka*: 87–89. Ljubljana: Krtina.
- Castells, Manuel (2006): *The rise of the network society*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell.
- Harvey, David (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Heinrich, Michael (2013): *Kritika politične ekonomije: uvod*. Ljubljana: Sophia.
- Hirsch, Joachim (2014): *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.
- Krašovec, Primož (2016): Še enkrat o neoliberalizmu I: ekonomija. *Andragoška spoznanja*, 22(1), 57–70.

5. Zaradi tega je v kapitalizmu UTD možen le na globalni ravni (Offe 2004).

6. To vlogo bi UTD lahko presegel, če bi prišlo do spremembe v produkcijskih odnosih oziroma v lastništvu produkcijskih sredstev ter do odprave kapitalizma. V kapitalizmu pa se zdi, da je ujet v to protislovje.

- Marx, Karl (1969): Prispevek k židovskemu vprašanju. V: B. Zihlerl (ur.): Karl Marx, Friedrich Engels. Izbrana dela v petih zvezkih: I. zvezek: 149–188. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1971): Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844). V: B. Zihlerl (ur.): Karl Marx, Friedrich Engels. Izbrana dela v petih zvezkih: II. zvezek: 245–398. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1973): Kapital. III. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1976): Neposredni rezultati produkcijskega procesa. Časopis za kritiko znanosti, 4(17–18), 241–276.
- Neumann, Franz (1992): Demokratska i autoritarna država: studije o političkoj i pravnoj teoriji. Zagreb: Naprijed.
- Offe, Claus (2004): Pot od tod. V: I. Pribac (ur.): Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka: 111–115. Ljubljana: Krtina.
- Olin Wright, Erik (2010): Envisioning Real Utopias. London, New York: Verso.
- Rutar, Tibor (2016): Sodobni zagovor historičnega materializma. Ljubljana: Sophia.
- Van der Veen, J. Robert, in Van Parijs, Philippe (1986): A Capitalist Road to Communism, Theory and Society 15 (5): 635–655.
- Van Parijs, Philippe (2004): Temeljni dohodek za vse. V: I. Pribac (ur.): Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka: 19–37. Ljubljana: Krtina.
- Van Parijs, Philippe (2011): Temeljni dohodek – preprosta in močna ideja za enaindvajseto stoletje. V: I. Pribac in V. Korošec (ur): 19–67. Ljubljana: Krtina.

TEJ GONZA

Inštitut za ekonomsko demokracijo

PLATFORMNE ZADRUGE KOT MODEL ZA ZDRUŽEVANJE PREKARCEV

V zadnjih letih priča spremembam na trgih dela, ki številne ljudi po Evropi in po svetu potiskajo v negotov položaj prekarnega dela. Prekarnost lahko umestimo pod samozaposlitev, vendar je nujno poudariti, da niso vsi samozaposleni tudi v prekarinih razmerjih. S prekarizacijo je najbolj obremenjeno deregulirano kvalificirano in nekvalificirano delo, v katero posamezniki ne vstopajo samovoljno temveč je to za njih nujnost.¹ Glavni problemi prekarnega statusa so: (i) neravnovesja v pogajalski moči med samozaposlenimi in naročniki storitev, ki vodijo v znižanje cene dela za prekarce (*dumping*), (ii) zmanjšana socialna varnost in manj delavskih pravic, (iii) volatilitnost osebnih prihodkov, (iv) zmanjšanje možnosti za sodelovanje med prekarci predvsem kreativnih industrij, ki so individualizirani na trgu, (v) nezmožnost realizacije ekonomije obsega, (vi) pomanjkanje priložnosti za izobraževanje in karierno usmerjanje, (vii) neredne delovne ure, stres in drugi zdravju škodljivi dejavniki, (viii) obveznosti birokracije in računovodstva. Pomembna je organizacija prekarinih delavcev. En način za organizacijo, ki temelji na načelih demokratičnega soodločanja in egalitarne participacije v presežkih dejavnosti je združni model, natančneje platformna zadruga, ki omogoča člansko povezovanje samozaposlenih in prekarcev. V prispevku bomo pokazali, kako platformne zadruge naslavljaajo probleme, ki jih običajno asociiramo z prekarizacijo trga dela. Razglabljali bomo o notranjih pravilih zadruge, s katerimi je mogoče vzpostaviti varnostne in socialne mehanizme, ki ponudijo dodatne prednosti za samozaposlene. Na podlagi dveh platformnih zadrug iz Evrope (SMART Coop in Lilith Coop) bomo preučili, kako zadruge za samozaposlene skrbijo v praksi.

1. Precarious Employment in Europe. Part 1: Patterns, Trends, and Policy Strategy. Evropski Parlament, 2016

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

MARTIN LIPOVŠEK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

ETIČNA IN DRUŽBENA VPRAŠANJA OB PODALJŠEVANJU ŽIVLJENJA V BLIŽNJI PRIHODNOSTI

Povzetek: Človeštvo si že od nekdaj želi zdravo in dolgo življenje. Dandanes medicina in znanost razvijata nove pristope in se osredotočata na razumevanje samega procesa staranja in intervencijo v ta proces, s čimer bosta lahko zdravili in preprečevali bolezni staranja ter s tem podaljšali življenje. Zato lahko v bližnji prihodnosti pričakujemo nove biomedicinske industrije, ki bodo namenjene podaljševanju življenja. Sociologija, psihologija, ekonomija in filozofija lahko artikulirajo razloge, zakaj so te nove tehnologije zaželenе, ter izzive, ki jih bodo te tehnologije prinesle. Vprašanja vrlinske, konsekvencialistične in deontološke etike nas pripeljejo do vprašanja pravične distribucije dodatnih kvalitativno prilagojenih let življenja, ki jih bo podaljševanje življenja prineslo. Kot kriterij za pravičnost v tem prispevku predlagamo sistem Johna Rawlsa.

Ključne besede: dolgoživost, podaljševanje življenja, futurologija, etika.

Že vsaj od nastanka Epa o Gilgamešu je prisotna eksplicitna želja po dolgem življenju – čeprav je ta želja obstajala že mnogo prej (Hribar 2016). Človeštvo je dolgo življenje do neke mere že doseglo. Sredi osemnajstega stoletja je bila pričakovana življenjska doba v Evropi okoli 35 let (Roser 2019), leta 2017 pa je bila v EU 80,9 leta (Eurostat 2019) – vendar pa maksimalna življenjska doba ostaja približno enaka skozi vso zgodovino. 122 let je rekord.

Skoku v pričakovani življenjski dobi bi lahko rekli podaljševanje življenja. Vendar pa bomo v tem prispevku ta izraz uporabili za nekaj drugega. Namreč za to, da bi bilo življenje še precej daljše, kot je dandanes. Podaljševanje življenja torej tu pomeni, da bi živeli zdravo in dlje, kot nam to biologija telesa omogoča (torej čez maksimalno življenjsko dobo). Izraz bo še jasnejši, če pomislimo, da je treba za doseganje današnje življenjske dobe telo le dobro varovati. Medicinske tehnologije podaljševanja življenja pa bodo morale v telo poseči in ga izboljševati, da bodo lahko dosežene dosti daljše življenjske dobe. Koliko let bi pridobili, je seveda težko reči, a nekateri znanstveniki govorijo o več desetletjih (De Grey 2008).

Meja med zdravljenjem bolezni in izboljševanjem telesa je seveda nejasna. Je cepivo proti Alzheimerjevi bolezni (ki se ga dandanes razvija (Armstrong 2019)) zdravljenje bolezni ali izboljševanje telesa? Vendar za to da bo jasneje, o čem govorimo, predpostavimo, da je to izboljševanje telesa in metoda podaljševanja življenja.

Da bo mogoče v telo uspešno poseči in podaljšati življenje ter z njim zdravje, pa je najprej treba proces staranja sploh poznati. Sodobna znanost že ima teorije, katere so značilnosti staranja na celični ravni. Biogerontolog Aubrey de Grey jih je najprej indentificiral sedem (De Grey 2008), kasneje pa so jih Carlos López-Otín in sodelavci indentificirali devet (Lopez-Otin in dr. 2013). Te so naslednje: nestabilnost genoma, izrabljenost telomerov, epigenetske spremembe, izguba proteostaze, deregulirano zaznavanje hranil, disfunkcija mitohondrijev, postarane celice, izčrpanje matičnih celic in spremenjena medcelična komunikacija.

Z natančnim poznavanjem škode v telesu, ki se tekom let akumulira na teh devetih področjih, lahko to škodo sproti popravljamo ali pa jo vnaprej preprečujemo. S tem pa delujemo proti biološkemu procesu staranja, kar pomeni, da preprečujemo, da bi tekom časa telo postalo bolj šibko in ranljivo za bolezni staranja. Tako bi lahko živeli dlje ter preprečevali Alzheimerjevo bolezen, raka, srčno-žilne bolezni, sarkopenijo in tako dalje.

Načinov, kako realizirati podaljševanje življenja, je več. Najprej odkrit način je restrikcija kalorij. To pomeni, da organizem zaužije manj kalorij – na primer miši, ki jedo manj, živijo okoli 40 % dlje (Fight Aging! Newsletter 2019). Metoda deluje tudi na opicah (Wikipedia). Kasneje so raziskovalci odkrili snovi, ki staranje upočasnjujejo in se imenujejo geroprotektori. Raziskuje se že več kot 200 (Moskalev in dr. 2015) snovi s tovrstnimi lastnostmi. Za sicer šibak geroprotektor metformin je Ameriška FDA (Food and Drug Administration) že dovolila izvedbo klinične študije, ki se imenuje se TAME (American Federation for Aging Research 2019). Metformin bi bil lahko tudi široko dostopen, kajti v Sloveniji je njegova najvišja dovoljena cena 5 € za 100 tablet (Javna agencija RS za zdravila in medicinske pripomočke 2019).

Poleg raznovrstnih zdravil bi za podaljševanje življenja potrebovali tudi razvoj tehnologij matičnih celic ter gensko terapijo. Oboje se dandanes že raziskuje v kliničnih študijah in nekatere omejene terapije so že na razpolago.

Podaljševanje življenja ni le stvar znanstvenega razvoja, temveč je tudi novonastajajoča industrija. Najbolj znano podjetje, ki se s tem ukvarja, je Calico, ki ga je ustanovil Google leta 2013 in ima 2,5 milijarde dolarjev sredstev (Salinas 2018).

S tem ciljem se širom sveta ukvarja tudi več nevladnih organizacij kot na primer SENS research foundation, LEAF in Heales. Na letošnjih volitvah za Evropski parlament pa so s programom podaljševanja življenja nastopili kandidati v Nemčiji (Partei für Gesundheitsforschung 2018), Angliji in Španiji.

V prid prihodu podaljševanja življenja pa je tudi tehnološki napredek. Primer tega je lahko cena sekvencioniranja enega DNA. Leta 2001 je ta znašala 100 milijonov dolarjev, leta 2008 en milijon, leta 2017 je bila okoli tisoč dolarjev – novembra lansko leto pa je znašala že 200 dolarjev (Molteni 2018).

Hiter napredek kaže na to, da lahko nove tehnologije pridejo hitreje, kot se zdi. Nekateri pa na podlagi tega že sklepajo, da bo morda že v tem stoletju pri človeku možno hitrejšo podaljševanje življenja, kot poteka sam proces staranja. Ta ideja radikalnega podaljševanja življenja se imenuje »ubežna hitrost staranja« (ang. longevity escape velocity).

Vendar vrnimo se sedaj na manj futuristično »normalno« podaljševanje življenja. Če bomo ljudje v prihodnjih desetletjih živeli dlje, bo to imelo velike posledice za našo družbo, kar zahteva sociološko refleksijo. Prvi pomislek je lahko vprašanje prenaseljenosti.

Študija raziskovalcev Leonida Gavrilova in Natalie Gavrilove kaže v smer, da ne bo prenaseljenosti – vsaj na Švedskem ne. Avtorja trdita, da bi se celo z radikalnim podaljševanjem življenja od leta 2035 dalje populacija Švedske kot moderne razvite države z nizko rodnostjo

povečala le za 22 % – oziroma z 9,1 na 11 milijonov prebivalcev (Gavrilov in Gavrilova 2010). Že dandanes obstaja problem, da vitalnim starim ljudem ne pustimo več izvajanja njihovega poklica in jih tako socialno izključimo. To bo postalo še večji problem, če bodo številni (zdravo in vitalno) živeli – tudi čez sto let. Že SURS to predvideva za leto 2080 (Statistični urad Republike Slovenije 2017), nekateri znanstveniki in inovatorji pa predvidevajo, da se bo to zgodilo dosti prej (De Grey 2008 in Kurzweil 2013). Problem pokojnin za ljudi, ki si podaljšujejo življenje, pa se bo reševal verjetno tako, da bodo morali dlje delati. Sociološko je zanimivo tudi ugotavljanje nove dinamike znotraj prebivalstva in še marsikaj je neraziskanega.

V naši družbi je že sedaj začrtana smer, ki daljnoročno pelje v podaljševanje življenja. Govorimo o Strategiji razvoja Slovenije 2030, v kateri so ključen kazalnik uspeha leta pričakovanega zdravega življenja ob rojstvu (Vlada Republike Slovenije 2017).

Tudi s psihološkega vidika obstajajo nekateri pomisleki (kot naprimer pomislek, da se bodo dolgoživi ljudje dolgočasili ali pa da se bodo še bolj bali smrti) kot tudi zanimive teorije, ki skušajo pojasniti, zakaj je dandanes tako malo zanimanja za tovrsten razvoj. Ena teh teorij (Hershfield 2011) trdi, da sebe v prihodnosti čustveno dojemamo kot tujce, kot druge ljudi. Ko so se na primer ljudje v eksperimentu videli računalniško postarane, so bolj začeli skrbeti za dobrobit svojega prihodnjega jaza – bolj kot preden so se sebe v prihodnosti živo zavedali (Van Gelder in dr. 2013).

Glede ekonomskih vprašanj obstaja skupina družboslovcev, od katerih je najvidnejši Jay Olshansky, ki trdijo, da bo podaljševanje življenja prineslo ekonomske koristi družbi, ki ga bo implementirala. To imenujejo dividenda na dolgoživost (Bulterijs 2016). Prav tako se ekonomsko dokazuje, da je investicija v zdravje starejših ljudi v dvajsetem stoletju znatno prispevala k ekonomski rasti v tem času (Manton in dr. 2009).

V filozofiji je še vprašanje, kako sploh opredeliti podaljševanje življenja. Bioetik John Harris na primer trdi, da je težko razlikovati med podaljševanjem življenja ter reševanjem življenj (Harris 2002). Kakšna je načelna razlika med tem, da petdesetletnik živi do osemdesetega leta, in tem, da devetdesetletnik živi do stodvajsetega leta?

Nekateri filozofi, kot je Leon Kass (Sauchelli 2014), so kritizirali podaljševanje življenja, medtem ko ga drugi, kot na primer Hans Joerg Ehni (Ehni 2010), v imenu liberalnosti zagovarjajo. Argumenti za ali proti se najdejo na različnih področjih etike. Na primer, po Aristotelški vrlinski etiki bi se najprej vprašali, ali dolgo življenje prinaša eudajmonijo. V konsekvencialistični etiki, natančneje utilitarizmu, se tudi odvija polemika, ali je podaljševanje življenja po logiki maksimiranja sreče zaželeno (Blackford 2009).

Deontološka etika pa izpostavi pomembno in pereče vprašanje – vprašanje pravičnosti pri podaljševanju življenja. Pri reševanju tega vprašanja si lahko pomagamo s pojmom QALY ali po slovensko: kvalitativno prilagojena leta življenja (Williams 2015). En QALY pomeni eno leto življenja pri polnem zdravju. S QALY se da računati in jih uporabljati pri analizi. Na tem mestu je treba še poudariti, da pristop s QALY ni brez težav. Uporaben je le kot pomoč pri odločanju.

Podaljševanje življenja torej lahko prinese veliko število QALY – in to potencialno velikemu številu ljudi. Ker živimo v socialni državi, pa zaradi davkov denar, ki ga prinesejo QALY enih ljudi, preko zdravstvene blagajne prinese QALY drugim.

Te misli pripravijo teren za razmislek o pravičnosti. Pri tem se sklicujemo na Rawlsovo načelo razlike, ki pravi, da je pravična razdelitev materialnih dobrin v družbi tista, ki dovoli večjo korist enega le, če to tudi poveča korist tistega v najslabšem položaju (Kymlicka 2015).

Na tem mestu lahko združimo Rawlsovo idejo z idejo QALY. Tako lahko nekdo dobi več QALY le, če bo to tudi maksimiralo QALY tistih, ki jih imajo najmanj. Ko to prenesemo na podaljševanje življenja, rečemo, da je pravično v okvirih javnega zdravstva tudi zdravim ljudem podaljševati življenje, če bo to posredno pomagalo tudi tistim, ki so bolni. Torej bi bilo prav imeti tudi z javnim denarjem podprte programe podaljševanja življenja – četudi bi bili ti tako za bolne kot tudi za tiste, ki so zdravi.

Za konec lahko rečemo, da vidimo, kako ta problematika odpira veliko pomembnih in konkretnih vprašanj, na katera bomo morali v prihodnosti odgovoriti, da bodo nove tehnologije podaljševanja življenja, ki bodo prej ali slej gotovo prišle, etično implementirane.

Literatura

- Blackford, R.: Moral pluralism versus the total view: why Singer is wrong about radical life extension, *Journal of Medical Ethics*, 35 (12): 747-752 (2009)
- Hribar, Tine: Nesmrtnost in neumrljivost. Knj. 1, Od šamanov do kristjanov. Ljubljana, Slovenska matica, 2016, 274 str.
- De Grey, Aubrey D. N. J.: Ending aging: the rejuvenation breakthroughs that could reverse human aging in our lifetime. Leto 2008. Založništvo in izdelava New York: St. Martin's Griffin. 433 str.
- Harris, John: Intimations of Immortality: The Ethics and Justice of Life-Extending Therapies. *Current Legal Problems*, Volume 55, Issue 1, 1 January 2002, Pages 65-95.
- Kymlicka, Will: Sodobna politična filozofija: uvod, Ljubljana, Krtina, 2015, Zbirka: Knjižna zbirka Temeljna dela. Beseda urednika: Igor Pribac: str. 9-10. 685 str.
- Kurzweil, Ray: The singularity is near : when humans transcend biology, Duckworth, London, 2013, 652 str.

Spletne strani

- Roser, Max (2019): "Life Expectancy". Published online at OurWorldInData.org. Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/life-expectancy> (10. 7. 2019)
- Eurostat (2019): Mortality and life expectancy statistics, julij 2019. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Mortality_and_life_expectancy_statistics (10. 7. 2019).
- Armstrong, Stephen (2019): A vaccine for Alzheimer's is on the verge of becoming a reality. *WIRED magazine*, Monday 24 June 2019. Dostopno prek: <https://www.wired.co.uk/article/alzheimers-vaccine-united-neuroscience> (10. 7. 2019).
- Carlos López-Otín, Maria A. Blasco, Linda Partridge, Manuel Serrano, Guido Kroemer (2013): The Hallmarks of Aging. *US National Library of Medicine. National Institutes of Health. Europe Pub Med Central*. 2013 Jun 6; 153(6): 1194–1217. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3836174/> (10. 7. 2019).
- Fight Aging! Newsletter. April 5th 2019. Dostopno prek: <https://www.fightingaging.org/faq/> (10. 7. 2019).
- Wikipedia: Calorie restriction. Dostopno prek: https://en.wikipedia.org/wiki/Calorie_restriction (10. 7. 2019).
- Moskalev A et al. Geroprotectors.org (2015): a new, structured and curated database of current therapeutic interventions in aging and age-related disease. *Aging (Albany NY)*. Dostopno prek: <https://geroprotectors.org/resources> (10. 7. 2019).

- American Federation for Aging Research (AFAR) (2019): FAQ on TAME. Dostopno prek: <https://www.afar.org/research/faq-on-tame/> (10. 7. 2019).
- Javna agencija RS za zdravila in medicinske pripomočke (2019): Seznam veljavnih cen zdravil. 60-3/2019. Dostopno prek: https://www.jazmp.si/fileadmin/datoteke/seznami/SFE/Cene/cene_20190215.pdf (10. 7. 2019).
- Salinas, Sara, LaVito, Angelica (2018): Google sister company and drug giant chip in another \$1 billion to cure age-related diseases. Published Tue, Jun 26 2018 10:54 Am Edtupdated Tue, Jun 26 2018 3:57 Pm EDT. Dostopno prek: <https://www.cnbc.com/2018/06/26/alphabet-backed-calico-and-abbvie-chip-in-1-billion-to-cure-aging.html> (10. 7. 2019).
- Partei für Gesundheitsforschung (2018): Gemeinsam gegen altersbedingte Krankheiten. Dostopno prek: <https://parteifuergesundheitsforschung.de/> (10. 7. 2019).
- Molteni, Megan (2018): Now you can sequence you whole genome for just \$200. Science. 11.19.18. Dostopno prek: <https://www.wired.com/story/whole-genome-sequencing-cost-200-dollars/> (10. 7. 2019).
- Gavrilov, Leonid A., Gavrilova, and Natalia S. (2010): Demographic Consequences of Defeating Aging. Rejuvenation. Res. 2010 Apr; 13(2-3): 329–334. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3192186/> (10. 7. 2019).
- Statistični urad Republike Slovenije (2017): Projekcije 2015: v 2080 naj bi bilo prebivalcev Slovenije manj kot danes, delež starejših višji. 28. 3. 2017. Dostopno prek: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/6584> (10. 7. 2019).
- Vlada Republike Slovenije (2017): Strategija razvoja Slovenije 2030. Strategijo razvoja Slovenije 2030 je Vlada RS sprejela na svoji 159. redni seji 7. decembra 2017. Dostopno prek: http://www.vlada.si teme_in_projekti/strategija_razvoja_slovenije_2030/ (10. 7. 2019).
- Hershfield, Hal E. (2011): Future self-continuity: how conceptions of the future self transform intertemporal choice. US National Library of Medicine. National Institutes of Health. 2011 Oct. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3764505/> (10. 7. 2019).
- Van Gelder, Jean-Louis, Hershfield, Hal (2013): Vividness of the Future Self Predicts Delinquency. Psychological Science 24(6) · April 2013. Source: PubMed. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/236207034_Vividness_of_the_Future_Self_Predicts_Delinquency (10. 7. 2019).
- Bulterijs, Sven (2016): The Longevity Dividend: The Economic Advantages Of Geroprotective Treatments. June 6, 2016. Dostopno prek: <http://longevityreporter.org/blog/2016/6/6/the-longevity-dividend-the-economic-advantages-of-geroprotective-treatments> (10. 7. 2019).
- Manton KG, Gu XL, Ullian A, Tolley HD, Headen AE Jr, Lowrimore G. (2009): Long-term economic growth stimulus of human capital preservation in the elderly. 2009 Dec 15. US National Library of Medicine National Institutes of Health. PubMed. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19948950> (10. 7. 2019).
- Sauchelli A (2014): Life extension and the burden of mortality: Leon Kass versus John Harris. J Med Ethics. 2014 May. US National Library of Medicine National Institutes of Health. PubMed. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23698894> (10. 7. 2019).
- Ehni, dr. Hans-Joerg (2010): Future leaders of ageing research. Dostopno prek: https://www.youtube.com/watch?v=_vi8okwHEmc (10. 7. 2019).
- Williams, John R. (2015): Priročnik zdravniške etike. Svetovno zdravniško združenje. Dostopno prek: https://www.wma.net/wp-content/uploads/2016/11/Ethics_manual_3rd_Dec2015_slovenian.pdf (10. 7. 2019).

GORAZD KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo, Ljubljana

INTERESNI INDIVIDUALIZEM SREDNJEGA RAZREDA IN NASPROTOVANJE CEPLJENJU

Povzetek: Prispevek preučuje družbene vzroke za to, da bolje izobraženi, premožnejši in urbani pripadniki srednjega razreda pogosteje nasprotujejo cepljenju. Najprej analizira, kako študiji A. Grignolia »Kdo se boji cepiv?« in skupine avtorjev »Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji« zgrešita razredno in sociološko jedro tega problema. Zatem postavi hipotezo, da je srednji razred bolj nagnjen k zavračanju cepljenja zaradi interesnega individualizma, ki je njegova spontana ideologija pod hegemonijo neoliberalizma. Hipotezo preveri z analizo 14 intervjujev z nasprotniki cepljenja, zlasti s preučitvijo kombinacije informacij o njihovi izobrazbi, delu in dohodkih na eni strani ter njihovih političnih stališč na osi solidarnost vs. egoizem na drugi strani. Prispevek ob majhnem številu intervjujev nagradi začetno hipotezo tako, da pokaže, da so intervjuvanci izrazito nagnjeni k naturizmu in praviloma univerzitetno izobraženi, tisti med njimi, ki tudi dobro zaslužijo, pa imajo egoistična politična stališča.

Ključne besede: nasprotniki cepljenja, naturizem, srednji razred, interesni individualizem, neoliberalizem

Uvod

Razvoj cepiv in množično cepljenje proti nevarnim nalezljivim boleznim sta eden najpomembnejših dosežkov znanosti, saj sta odločilno prispevala k velikemu zmanjšanju umrljivosti in potrojitvi povprečne življenjske dobe v moderni družbi (Grignolio 2018: 41). Ta civilizacijski dosežek je v zahodnem svetu predmet vse večje skepse. V Sloveniji cepljenje zavrača že petina mater malih otrok, od teh polovica odločno (Učakar in Fafangel 2018: 55–58; Kropivnik 2018: 67). Zaradi tega se je delež precepljenosti prebivalstva ponekod zmanjšal pod kritično mejo kolektivne varnosti in se ponovno dogajajo lokalne epidemije bolezni, ki bi lahko bile pod nadzorom (Kraigher in Čakš Jager 2018: 13–14; Simonović 2018: 17). Razvila se je subkultura lažnih novic in iracionalizma, za katero zdravniki in komunikologi ugotavljajo, da je ni mogoče omajati z znanstveno podprtimi dejstvi o varnosti cepiv in nevarnosti nalezljivih bolezni, ki jih preprečujejo. Zdravniki in oblasti so v precepu, ali naj reagirajo s sankcijami, ali pa se z radikalcami sploh nima smisla ukvarjati (Pokorn 2018: 285–287).

Nezaupanje, nasprotovanje in izogibanje cepljenju ter vrsta značilnih logičnih napak v argumentaciji glede tega (Grignolio 2018: 168–176, 225–226) se izraziteje pojavljajo med bolj premožnimi, višje izobraženimi in urbanimi¹ prebivalci (ibid.: 15; Pucelj, Vrdelja in Verčič 2018: 93), torej tistimi, ki uživajo največ koristi sodobne družbe in ki bi zaradi svoje izobrazbe morali bolj zaupati avtoriteti institucij znanstveno podprte vednosti. Kako razložiti to nepri-

1. Po podatkih NIJZ so stopnje precepljenosti otrok najnižje v ljubljanski, koprski in kranjski regiji, najvišje pa v murskosoboški in ravenski. Vir: <https://www.nijz.si/sl/spremljanje-precepljenosti-deleza-cepljenih>.

čakovano pogosto iracionalnost bolj premožnih, višje izobraženih in urbanih prebivalcev, je tema tega prispevka.

Spodleteli nesociološki poskusi razlage jedra proticepilstva v srednjem razredu

Ugotavljamo, da imajo nesociološke vede težave z razlago tega družbenega pojava. Zgleda neuspele razlage sta poljudna knjiga imunologa Andree Grignolia *Kdo se boji cepiv?* (Grignolio 2018) in študija NIJZ in UL FDV *Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji* (Kraigher 2018).

Grignolio razlaga nasprotovanje cepljenju s kombinacijo strahu pred tveganji, ki so posledica poznega starševstva, s hiperinformiranostjo in nezmožnostjo selekcije na internetu in z evolucijsko pogojenimi kognitivnimi napakami, ko se človek odloča tako, da daje prednost izogibanju neposrednemu tveganju in sledi intuiciji, ki vnos kužne snovi v telo dojema kot nekaj nevarnega in ne zaščitnega (ibid.: 15–48, 223–226). Vendar te razlage, ki bi morale veljati za prebivalstvo na splošno, ne pojasnijo, zakaj se cepljenju izrazito izogibajo ravno pripadniki zgoraj navedene skupine. Avtor o tem poda le nepotrjeno in neprepričljivo hipotezo, da se te osebe intenzivneje informirajo na internetu (ibid.: 23–24, 26, 229). Edino mesto, kjer Grignolio zasluti ključ za pojasnilo razrednega jedra proticepilskega gibanja, vendar ga kot nesociolog (ker ne pozna Durkheima in Marxa) ne zna izkoristiti, je tole: »Poleg tega se v neoliberalnem času žal zdi še posebej neučinkovito sklicevanje na splošne družbene koristi, povezane s cepljenjem, denimo na pomembnost kolektivne imunosti.« (ibid.: 231)

Podobno kot Grignolio neposrečeno razlaga fenomen srednjerazrednega nasprotovanja cepljenju z občečloveškimi hibami, tudi omenjena študija NIJZ in komunikologov z UL FDV napravi podobno napako. Na opisni način razčleni razne tipe stališč do cepljenja pri anketirani populaciji mater malih otrok, pri čemer jih jemlje kot enovito družbeno skupino (Kraigher 2018: 20–22; Kropivnik in Omerzu 2018; Učakar in Fafangel 2018; Kropivnik 2018). Povezave med določenimi tipi stališč in med družbenim položajem njihovih nosilk preveri šele sekundarno in ne raziše podrobneje trendov razlik, ki jih zazna (Kropivnik 2018: 86). Obema študijama je skupen spregled sociološke dimenzije problema, ki jo lahko artikuliramo prek dveh od treh temeljnih postulatov »dediščine sociologije« (Wallerstein 1999): družbene skupine imajo razločljive racionalne strukture, vsaka družba pa je razčlenjena na več podskupin.

Hipoteza: interesni individualizem kot razredno specifično ideološko jedro proticepilstva

Bolj premožne, višje izobražene in urbane prebivalce razvitih družb označujemo kot srednji razred. Sociološki problem zato opredeljujemo takole: zakaj ravno pripadniki srednjega razreda pogosteje nasprotujejo cepljenju? Praznoverje glede škodljivosti cepiv, ki ga na internetu aktivno promovira proticepilska subkultura, je le del razlage in ga lahko uvrstimo v širše gibanje iracionalizma in naturizma (Grignolio 2018: 138–139, 230). Anticepilci gojijo romantični kult narave, po katerem je vse naravno dobro, v naravi vlada homeostaza in naravna pot z dobro prehrano in higieno ter s prebolevanjem nalezljivih bolezni naj bi zadoščala za okrepitev imunskega sistema. Ob tem verjetju učinkuje še neka druga, za srednji razred specifična motivacija.

V tem prispevku postavljamo in preverjamo hipotezo, da je dodatni motivacijski dejavnik proticepilskih nagnjenj srednjega razreda hegemonia ideologija (neo)liberalnega individualizma. Zaradi nje ljudje dajejo prednost individualnemu izogibanju domnevemu tveganju pred odgovornostjo do družbe in participacijo v kolektivni zaščiti prebivalstva. Pri nekaterih proticepilskih gre za »strateški egoizem« (Verčič in Vrdelja 2018: 124): vedo, da so nalezljive bolezni nevarne, a računajo, da bodo ostali zaščitili populacijo in njih. Interesni individualizem ali egoizem razumemo tudi kot vrsto racionalnosti. Ta prihaja v navzkriž z znanstveno potrjeno racionalnostjo imunologije, ki ugotavlja, da je vakcinacijska zaščita pred nalezljivimi boleznimi lahko le rezultat dovolj množične kolektivne akcije.² Nagnjenost srednjega razreda k nasprotovanju cepljenju razumemo kot kombinacijo verjetja, da je cepljenje tvegano za posameznika, in racionalnosti interesnega individualizma. Ta pa ne motivira za zavračanje zdravil za nenalezljive bolezni, saj kljub zavedanju o škodljivih stranskih učinkih pretehtajo neposredne koristi za pacienta.

Hipotezo o vlogi neoliberalizma pri interesnem individualizmu kot racionalnem jedru anticepilstva srednjega razreda zgodovinsko utemeljujemo z dejstvom, da vzpon sodobnega proticepilskega gibanja v zahodnem svetu časovno natanko sovпада z vzponom neoliberalizma (Grignolio 2018: 57–59, 134). Ta je sprožil politike privatizacije na več ravneh, vključno s privatizacijo skrbi zase, in tudi ideološko kampanjo za hegemonijo individualistične etike, ki ideološko podpira privatizacijo družbenih sistemov blaginje. Domnevamo, da je individualizem spontana ideologija srednjega razreda, saj artikulira njegov statusni in materialni položaj (ali vsaj pretenzije po njegovem zvišanju), interese in življenjski slog, in se pri nekaterih njegovih pripadnikih izrazi tudi v nasprotovanju cepljenju.

Kvalitativna raziskava in njeni rezultati

Hipotezo smo skušali empirično preveriti s skupino študentk in študentov pri predmetu Sodobni družbeni procesi na drugostopenjskem študijskem programu Sociologija na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani v študijskem letu 2018–2019. Študentje/-ke so izvedli po en polstrukturiran intervju z nasprotnikom cepljenja, ki so ga poiskali med svojimi znanci ali prek proticepilskih spletnih forumov. Poleg demografskih vprašanj in vprašanj o stališčih do cepljenja in o življenjskem slogu so intervjuvancem postavili tudi vprašanja, s katerimi so preverili njihov odnos do avtoritet znanosti (npr. na področjih zdravil, zdravstva, prehrane oz. živilske tehnologije, ostalih tehnologij) in njihov politični nazor (npr. odnos do države, davkov, socialne države, solidarnosti z begunci). Posebej nas je zanimalo, ali imajo intervjuvanci desna ekonomska in socialna stališča pri vprašanjih, ali naj vsakdo (npr. revni ali begunci) poskrbi predvsem sam zase. Študentje/-ke³ so izvedli/-e 14 intervjujev in o njih napisali kratka poročila. Število intervjujev ni reprezentativno, zato je mogoče ugotovitve na podlagi njih upoštevati pogojno, toda omejeni viri niso omogočili obsežnejše raziskave. Prispevek tako predvsem nakazuje pot za nadaljnje raziskovanje hipoteze o neoliberalnem ideološkem jedru srednjerazrednega nasprotovanja cepljenju.

-
2. Podobni primeri trkov dveh racionalnosti so izzivi podnebnih sprememb, upravljanja migracij, stabilnosti sistemov socialne države in upravljanja finančnih in gospodarskih kriz. Povsod tu je neoliberalizem iracionalističen, kolikor vztraja pri prednosti individualnih interesov.
 3. Intervjuje so izvedli Zala Lucija Bezljaj, Robin Dolar, Nataša Gruden, Alema Hadžić, Grega Hrib, Maruša Močnik, Natalija Novinec, Dejan Ristić, Manca Rožman, Jure Skubic, Eva Ševerkar, Tia Valand, Miha Zavrtanik in Primož Žvokelj.

Distribucija ključnih stališč intervjuvancev je naslednja.⁴

Religioznost:	Tradicionalna: 1, 10	Alternativna ali zanimanje za duhovnost: 4, 5, 8, 13	Ateizem: 2, 3, 6, 7, 11, 12, 14
Kaj je pomembno v življenju:	Družina: 1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11	Dejavnosti v naravi so pomemben del prostega časa: 1, 2, 3, 6, 9, 10, 12, 13, 14	
Prehrana:	Ne zaupa živilski tehnologiji, je ekološko hrano: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14	Vegetarijanstvo: 4, 9, 13	
Zaupanje avtoritetam na področju zdravstva:	Za uradno medicino in souporabo »alternativne« ali tradicionalne: 1, 2, 6, 8, 9	Bolj zaupa »alternativni« medicini, razen ko ta preverjeno ne pomaga: 3, 4, 7, 10, 11, 12, 13, 14	Ne zaupa farmacevtski industriji: 2, 3, 5, 6, 8, 9, 12, 13
Politična samoopredelitev:	Leva: 2, 5, 7	Desna: 10	Apolitičnost: 3, 4, 7, 8, 12, 14
Odnos do plačevanja davkov:	Davki so legitimni in naj bodo progresivni: 1, 2, 4, 12, 13	Davki so previsoki, več naj ostane davkoplačevalcem: 3, 6, 8	
Odnos do socialne države:	Za solidarnost z revnimi: 1, 2, 4, 8, 12, 13	Socialna država propada, prepuščeni smo sami sebi: 6	Proti solidarnosti, saj revni izkoriščajo socialno državo, vsak naj poskrbi zase: 7, 9, 11
Odnos do beguncev:	Za solidarnost z begunci: 1, 5, 6, 13, 14	Načelno za solidarnost, a beguncev je preveč in nas lahko ogrozijo, prednost imajo naši ljudje: 2, 4, 7	Proti sprejemanju beguncev, za zaporo meja: 3, 8, 9, 11

Ob upoštevanju, da niso vsi izvajalci intervjujev izprašali intervjuvancev o vseh zgoraj naštetih dimenzijah njihovih stališč, lahko ugotovimo naslednje. Na področju visokega vrednotenja življenja, prehrane in zdravljenja, povezanih z naravo, je razvidna jasna korelacija med nasprotovanjem cepljenju in naturizmom. 9 od 14 intervjuvancev preživlja pomemben ali prevladujoči del prostega časa v naravi. 13 jih daje prednost ekološko pridelani hrani pred industrijsko pridelano in predelano, s čimer izražajo nezaupanje do uradne živilske tehnologije in sistema nadzora. 9 od 14 bi jih celo v primeru hudih bolezni najprej poskusilo z »alternativnimi« in naravnimi metodami zdravljenja in bi se zatekli k uradni medicini šele potem, ko bi izkusili, da »alternativna« ne učinkuje. Preostalih 5 intervjuvancev je izjavilo, da bi v primeru resne bolezni dali prednost uradni medicini, ki pa bi jo po svoji presoji dopolnjevali z »alternativnim« zdravljenjem. Noben

4. Pri vsaki skupini stališč navajamo zaporedne številke intervjuvancev, ki so jih izrazili. Stališč do cepljenja tu ne navajamo. Nekateri intervjuvanci niso izrazili stališč iz razpredelnice.

od intervjuvancev ni izjavil, da zgolj uradna medicina zadošča. 8 jih je poleg tega izreklo dvom v poštene namene in verodostojnost farmacije in farmacevtske industrije. Zabeležimo lahko tudi to, da je velika večina intervjuvancev izrazila nezaupanje do dela zdravnikov.

Korelacija med nasprotovanjem cepljenju in neoliberalnimi političnimi stališči oz. interesnim individualizmom je šibkejša. Več intervjujev je bilo pri teh vprašanjih pomanjkljivih. Če seštejemo intervjuvance, ki so zavzeli stališče interesnega egoizma pri vprašanjih o davkih, socialni podpori revnim in/ali sprejemanju beguncev (kjer gre za vprašanje interesnega egoizma ali solidarnosti na kolektivni, nacionalni ravni), je teh 8, tistih, ki so pri katerem od teh stališč zavzeli solidarnostno stališče, pa 9. Ker so 4 intervjuvanci (št. 2, 4, 6 in 8) izrazili stališča z obeh polov, smo poročila o teh intervjujih pregledali še enkrat. Ugotovili smo, da se intervjuvanca št. 2 in 4 jasno nagibata na solidarnostni pol, intervjuvanca št. 6 in 8 pa na nasprotnega. Skupaj lahko tako glede na odgovore na vprašanja o testnih političnih stališčih 7 od 14 intervjuvancev uvrstimo v skupino solidarnostno naravnanih, 6 od 14 pa v skupino privržencev interesnega individualizma.

Na podlagi sicer majhnega vzorca intervjuvancev ugotavljamo, da nasprotovanje cepljenju izrazito korelira z naturističnim nazorom in življenjskim slogom, ki daje prednost vsemu naravnemu pred znanstveno verificiranim in industrijsko proizvedenim, medtem ko pri približno polovici od tistih intervjuvancev, ki so bili povprašani po testnih političnih stališčih o davkih, socialni pomoči in beguncih, lahko prepoznamo interesni egoizem, pri polovici pa ne. S tem hipoteze o vplivu neoliberalnega interesnega individualizma na relativno veliko popularnost nasprotovanja cepljenju v srednjem razredu ne moremo potrditi, ovreči pa tudi še ne.

Na našem majhnem vzorcu smo preverili, ali obstaja povezava med razrednim položajem in političnimi stališči. Najprej ugotavljamo, da ima kar 13 od 14 intervjuvancev univerzitetno diplomu ali pa študirajo. Kljub majhnemu vzorcu se tu potrjuje ugotovitev iz literature, da so nasprotniki cepljenja povprečno višje izobraženi od prebivalstva nasploh. Glede dohodkovne distribucije smo ugotovili naslednje. V skupini 14 intervjuvancev so pripadniki različnih dohodkovnih skupin. Trije so še študentje in jih je težko uvrstiti na razredni lestvici. Od ostalih jih ima 10 univerzitetno diplomu, eden pa srednješolsko izobrazbo in zasluži slabo. Pet imetnikov diplome je dobro situiranih, eden kot s. p. zasluži slabše, a ga rešuje podedovano stanovanje, trije so prekarci, ki zaslužijo slabo, ena je vzdrževana gospodinja. Zanimivo je naslednje. Vseh šest intervjuvancev, ki imajo dober materialni položaj (št. 3, 6, 7, 9, 10 in 11), je izrazilo interesno egoistična politična stališča, medtem ko so tisti, ki so izrazili solidarnostna politična stališča, v ranljivem materialnem položaju.

Za tisto polovico intervjuvanih nasprotnikov cepljenja, ki so visoko izobraženi in dobro situirani in imajo interesno egoistična politična stališča, lahko ugotovimo, da pri njih sovpadajo vse družbene lastnosti, ki jih je predvidela izhodiščna hipoteza o povezavi med neoliberalno ideologijo, srednjim razredom in nasprotovanjem cepljenju. Pri ostalih intervjuvancih se hipoteza ni potrdila, vendar tudi ne ovrgla. Ti namreč ne spadajo v (višji) srednji razred in v proticepilskem gibanju niso pristali zaradi svojega dohodkovnega položaja, temveč zaradi neke druge motivacije.

Sklep: nadgradnja hipoteze

Na podlagi našega vzorca lahko le nadgradimo svojo izhodiščno hipotezo in jo razčlenimo v tri točke.

- 1.) Za nasprotnike cepljenja je značilen naturistični nazor (prednostno zaupajo naravni hrani, naravnim zdravilom, prosti čas preživljajo pretežno v naravi).

- 2.) Nasprotniki cepljenja iz našega vzorca so praviloma univerzitetno izobraženi, vendar kljub temu skeptični do avtoritete uradne medicine in farmacije. Zdi se, da je vzrok za to tale: višja izobrazba spodbudi socialno statusne pretenzije, ki so subjektivna značilnost srednjega razreda, in te pri nekaterih vodijo v zavračanje avtoritet. Nasprotno pa nižje izobraženi bolj spoštujejo avtoritete, tudi zdravniško.
- 3.) Univerzitetno izobraženi so dohodkovno diferencirani skladno s polarizacijo na trgu dela. Tisti med njimi, ki so dobro materialno situirani, izražajo interesni individualizem. Ta jim lahko potem, ko verjamejo, da je cepljenje tvegano, dodatno racionalizira nasprotovanje cepljenju, saj dajo prednost individualnemu izogibanju tveganju pred sodelovanjem v kolektivni akciji za varnost populacije.

Te ugotovitve ostajajo na ravni hipoteze. Za njeno zanesljivejše preverjanje in morebitno dodatno razdelavo bi bilo potrebno izvesti obsežnejšo empirično raziskavo.

Literatura in viri

Grignolio, Andrea (2018): Kdo se boji cepiv?. Ljubljana: Založba /*cf..

Kraigher, Alenka, ur. (2018): Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji. Ljubljana: NIJZ in FDV. Dostopno na: <http://www.nijz.si/sl/publikacije/cepljenje-staliska-in-odnos-kljucnih-javnosti-do-cepljenja-v-sloveniji>

Kraigher, Alenka, in Čakš Jager, Nuška (2018): Uvod. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 11–14. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Kropivnik, Samo (2018): Odnos do cepljenja v Sloveniji: Kazalniki, populacija in segmenti. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 64–86. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Kropivnik in Omerzu, (2018): Metode. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 23–25. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Pokorn, Marko (2018): Strah je znotraj votel: Spremna beseda k slovenski izdaji. V A. Grignolio: Kdo se boji cepiv?: 279–288. Ljubljana: Založba /*cf..

Pucelj, Vesna, Vrdelja, Mitja, in Verčič, Dejan (2018): Cepitelji in starši: Zaupanje, izkušnje in dileme. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 87–96. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Simonović, Zoran (2018): Znanstvena izhodišča. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 15–19. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Učakar, Veronika, in Fafangel, Mario (2018): Zaupanje in oklevanje pri cepljenju med materami majhnih otrok v Sloveniji. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 51–63. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Spremljanje precepljenosti (deleža cepljenih). Ljubljana: NIJZ. Dostopno na: <https://www.nijz.si/sl/spremljanje-precepljenosti-deleza-cepljenih>

Verčič, Dejan, in Vrdelja, Mitja (2018): Izhodišča za strateške analize komuniciranja na področju obvladovanja nalezljivih bolezni s cepljenjem. V A. Kraigher, ur.: Cepljenje: Stališča in odnos ključnih javnosti do cepljenja v Sloveniji: 123–129. Ljubljana: NIJZ in FDV.

Wallerstein, Immanuel (2018): Dediščina sociologije: Obljuba družbenih ved. V Utopistike; Dediščina sociologije: 75–133. Ljubljana: Založba /*cf..

ANDREJA VEZOVNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TANJA KAMIN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

THE FUTURE OF FOOD: A SOCIAL SCIENTIFIC PERSPECTIVE ON THE PROBLEM OF MEAT

Abstract: *The paper discusses the role of social sciences in the reflection of food consumption practices, especially the consumption of meat. The increase in the global population and the impact of agriculture on the environment demands new reflections on the future consumption practices of the global population. The paper proposes a three-level analysis involving studies on consumers, food industry, and policy.*

Povzetek: *Prispevek reflektira vlogo družboslovja pri razmisleku o prehranskih praksah človeka v prihodnosti. Posebej se osredotča na porabo mesa. Rast globalne populacije in vpliv kmetijstva na okolje, namreč zahteva nov premislek o prehranskih praksah, ki bodo za globalno populacijo aktualne v prihodnosti. Prispevek predlaga trinivojsko analizo, ki vključuje študije potrošnika, prehranske industrije in politik.*

Introduction

Current expert discourse on food security¹ is dominated by concerns about the not-so-distant future. The increase in the global population, which is predicted to reach 9 billion by 2050, will demand a larger quantity of nutritious food and exert additional pressure for food production, distribution, and consumption on an already degraded environment. In addition, demographers predict that the middle class will grow in low-income countries due to increasing urbanization, which will result in a so-called nutrition transition (Popkin 2001)—that is, a greater demand for particular foodstuffs, especially meat. This represents a problem especially in relation to meat production, since beef production has been exposed as one of the biggest burdens on the environment (D'Silva & Webster 2010, Smil 2013, Poore & Nemecek 2018).

The rationalization of meat consumption has until now been addressed by developing strategies for replacing meat proteins based on biotechnological solutions with alternatives which are likely to include algae, in-vitro meat², and insects (WEF 2018). However, developing suitable biotechnological solutions to address animal-based protein scarcity in the future involves a lengthy process and high financial investment and can meet the desired goals of sustainable food production and consumption only by preparing consumers and politics for changes in food consumption. Despite recommendations by environmentalists to consume less meat the intake is not decreasing fast enough (FAO 2018).

-
1. Food security is defined as all people having access to sufficient, safe, nutritious food for active and healthy lives.
 2. In-vitro meat is developed from starter cells taken from cows' tissue and then grown artificially in a lab. To grow in-vitro meat a tissue-engineering technology has to be applied.

That is because meat consumption is a complex phenomenon and should be addressed by taking into consideration the social, political, and cultural factors that influence it (Lang & Barling 2012, Clonan et al. 2016). This short conference paper aims to address the following question: what knowledge can the social sciences contribute to solve the complex issue of meat consumption?

For an in-depth understanding of the meat-praising phenomenon, we have to place studies of meat consumption at the crossroads of the macro, mezzo, and micro determinants.

Micro-level analysis

Thus far, micro-level analyses have been mostly restricted to consumer behavior studies, exploring food choices by taking into consideration a limited range of socio-psychological factors that influence consumer behavior. When it comes to meat consumption, some consumer behavior studies have mainly focused on the inhibitory factors that prevent consumers from reducing meat consumption, like the unattractiveness of plant-based proteins or uneasiness with unfamiliar alternatives to meat protein (Hoek et al., 2011).

Unpacking consumer behavior is perhaps the most important step in rationalizing meat consumption. However, to understand it on an individual level, it is necessary to explore its social determinants, especially in the context of social differentiation, namely how food consumption processes are involved in producing and reproducing social stratification and differentiation (Bourdieu 1984, Warde 1997, Maguire Smith 2016).

Research has shown that meat consumption is, in most cultures, gender specific. Sociological studies have shown that men eat more meat—both red and processed—than women do, as the latter tend to avoid these two types of meat for health and ethical reasons. Age plays a role in meat consumption too but results thus far remain inconclusive (Clonan et al. 2016, O'Doherty & Holm, 1999). Above all, the combination of traditional framings of masculinity and the Western type of food environment (i.e., widely accessible meat) seriously hamper a transition to a less meat-based diet (Schösler et al. 2015). According to a study by Ruby & Heine (2011), male meat eaters are considered more masculine than male vegetarians. Hence, cultural factors related to gender and ethnicity play a significant role in rationalizing meat consumption and should be addressed.

Class has been found to be another important factor determining meat consumption. It influences the amount and type of meat consumed. Studies conducted abroad have shown that working class people consume more meat (and more beef) than professionals. The same applies to education; that is, those with a higher education eat less meat (including beef) and more fish and chicken. Similarly, those of a higher socioeconomic status consume less red meat in comparison to those of a lower socioeconomic status, and those with lower incomes eat more processed meat than those with higher incomes (Clonan et al. 2016, Gossard Hill & York 2003, Kayser, Nitzko & Spiller 2013, Chan in Zlatevska 2018, Otero, Gürcan & Pechlaner 2018).

Mezzo-level analysis

Mezzo-level analyses focus on the meat industry, meat retailers, the role of symbolic and media representations of meat, and the analysis of marketing communication strategies. Nestle (2007) analyzes how the food industry influenced nutrition and health in the United States. Her findings show that food policy is heavily influenced by policy entrepreneurs from the food industry, who pursue economic interests at the expense of the health of consumers

and the environment. She also determines that food industry practices are discussed rarely because most of us believe that food choices are strictly a matter of rational consumer choice. Studies have found that the major sources of nutrition advice for most people are the media. Leroy et al. (2018) reveal that mass media discourses on meat have intensified over the years, but this does not correlate with an intensification of scholarly research into the role of media in meat consumption. The few studies that have analyzed Western media discourses on meat have determined that narratives on meat are extremely heterogeneous and contradictory, reflecting mainly the variety of meat agendas (Hopkins 2015, Benulic 2016).

Macro-level analysis

Researching at the macro level concerns studying policy. Since the corporate interests play such a key role in the meat supply, the state seems to no longer be the key arena for making decisions about meat production and distribution. Lang & Barling (2012) predict that market-driven initiatives are already overcoming top-down government-driven policy frameworks. Power and control over meat systems splits between governments and commercial interests as well as players, such as the WEF, developing their own profitable biocapitalist agenda for the future of meat (Vezovnik & Kamin 2019). Therefore, meat is a policy problem in the broader sense and it must be addressed in conjunction with the meat industry (Lang et al. 2010).

Conclusion

What we propose for the future study of meat systems is a social scientific approach to exploring meat production and consumption at the micro, macro, and mezzo levels simultaneously. This type of approach is necessary for overcoming partial explanations of the studied phenomenon as well as for understanding the phenomenon in its complexity, and the new knowledge produced will allow us to develop strategies to shape consumer behavior and food policy. Currently, one of the most prominent shapers of the future of food discourse is the World Economic Forum, as it encourages fundamental changes in the whole food system and consumer behaviors globally. Thus, our first focus of analysis is to identify, what changes the WEF contemplates on micro, mezzo and macro levels and what is the dominant discourse on meat consumption and production in this context. While the WEF's statements support ethical dimensions of food systems transformation, such as ecological sustainability, it is driven by political rationalities, such as biocapitalism, which can have significant consequences for food production and consumption on all social levels and can reproduce and create new social inequalities and exclusions. These should not go on unnoticed.

References

- Benulic, K.S. (2016): A beef with meat: Media and audience framings of environmentally unsustainable production and consumption. Doctoral dissertation. Stockholm: Elanders.
- Bourdieu, P. (1984): *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Chan, E. Y., & Zlatevska, N. (2019): Jerkie, tacos, and burgers: Subjective socioeconomic status and meat preference. *Appetite*, 132: 257–266.
- Clonan, A., et al. (2016): Socioeconomic and demographic drivers of red and processed meat consumption: implications for health and environmental sustainability. *Proceedings of the nutrition society*, 3(75): 367–373.

- D'Silva, J., & Webster, J. (2010): *The meat crisis: Developing more sustainable production and consumption*. London: Earthscan.
- FAO: Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2018): *OECD-FAO Agricultural outlook 2018-2027*.
- Gossard Hill, M., & York, R. (2003): Social structural influences on meat consumption. *Human Ecology Review*, 1(10): 1-9.
- Hoek, A. C., et al. (2011): Identification of new food alternatives: How do consumers categorize meat and meat substitutes? *Food Quality and Preference*, 22: 371-383.
- Hopkins, P. D. (2015): Cultured meat in western media: The disproportionate coverage of vegetarian reactions, demographic realities, and implications for cultured meat marketing. *Journal of Integrative Agriculture*, 2(14): 264-272.
- Kayser, M., et al. (2013): Analysis of differences in meat consumption patterns. *International Food and Agribusiness Management Review*, 2(16): 43-56.
- Lang, T., & Barling, D. (2012): Food security and food sustainability: Reformulating the debate. *The Geographical Journal*, 4(178): 313-326.
- Lang, T.M., et al. (2010): Meat and policy: Charting a course through the complexity. In V J. D'Silva, & J. Webster (ed.): *The meat crisis: Developing more sustainable production and consumption*: 254-274. New York: Routledge.
- Leroy, F., et al. (2018): Meat in the post-truth era: Mass media discourses on health and disease in the attention economy. *Appetite*, 125: 345-355.
- Maguire Smith, J. (2016): Introduction: Looking at food practices and taste across the class divide. *Food, Culture & Society*, 1(19): 11-18.
- Nestle, M. (2007): *Food politics: How the food industry influences nutrition and health*. Berkeley: University of California Press.
- O'Doherty, K., & Holm, L. (1999): Preferences, quantities and concerns: socio-cultural perspectives on the gendered consumption of foods. *European Journal of Clinical Nutrition*, 3(53): 351-359.
- Otero, G., et al. (2018): Food security, obesity, and inequality: Measuring the risk of exposure to the neoliberal diet. *Journal of Agrarian Change*, 3(18): 536-554.
- Poore, J. & Nemecek, T. (2018): Reducing food's environmental impact through producers and consumers. *Science*, 360(6392): 987-992
- Popkin, B. M. (2001): An Overview on the Nutrition Transition and its Health Implications: the Bellagio Meeting. *Public Health Nutrition*, 1A(5): 93-103.
- Ruby, M. B., & Heine, S. J. (2011): Meat, morals, and masculinity. *Appetite*, 2(56): 447-450.
- Schösler, H., et al. (2015): Meat and masculinity among young Chinese, Turkish and Dutch adults in the Netherlands. *Appetite*, 89: 152-159.
- Smil, V. (2013): *Should we eat meat? Evolution and consequences of modern carnivory*. West Sussex: John Wiley & Sons, Ltd.
- Vezovnik, A., & Kamin, T. (2019): Good food for the future: An exploration of biocapitalist transformation of meat systems. *Discourse, Context and Media*. Forthcoming.
- Warde, A. (1997): *Consumption, food and taste: Culinary antinomies and commodity culture*. London: Sage Publications.
- WEF: World Economic Forum. (2018): Meat: The future: Time for a protein portfolio to meet tomorrow's demand.

SARA ATANASOVA

Univerza v Ljubljani Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

TANJA KAMIN

Univerza v Ljubljani Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

GREGOR PETRIČ

Univerza v Ljubljani Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

VPLIV PARTICIPACIJE IN RAZLIČNIH OBLIK KAPITALA NA INDIVIDUALNO OPOLNOMOČENJE UPORABNIKOV SPLETNIH ZDRAVSTVENIH SKUPNOSTI

Povzetek: Spletne zdravstvene skupnosti (SZS) so danes za posameznike postale ene izmed ključnih virov za pridobitev z zdravjem povezanih informacij, socialne opore, izmenjave izkušenj in nasvetov s strani drugih uporabnikov SZS ter tudi zdravnikov. Študije so pokazale, da različni socio-psihološki procesi v SZS vodijo k individualnemu opolnomočenju uporabnikov (pacientov). Čeprav so študije že identificirale socio-psihološke in participatorne dejavnike, ki vodijo k individualnemu opolnomočenju uporabnikov SZS, pa se je v dosedanjih raziskavah pogosto zanemarljivo vloga sredstev ali različnih oblik kapitala, ki so lahko spodbujevalci ali zaviralci pri doseganju opolnomočenja uporabnikov SZS. Namen prispevka je na podlagi podatkov, zbranih s spletno anketo med uporabniki največje SZS v Sloveniji, Med.Over.Net, pokazati, na kakšne načine različne oblike participacije, skupaj z e-zdravstveno pismenostjo, socialnimi in ekonomskim kapitalom, vplivajo na razvoj individualnega opolnomočenja uporabnikov SZS.

Ključne besede: spletne zdravstvene skupnosti, individualno opolnomočenje, e-zdravstvena pismenost, socialni kapital, teorija kapitala

Iskanje z zdravjem povezanih informacij je ena izmed najpogostejših aktivnosti uporabnikov interneta, med katerimi so spletne zdravstvene skupnosti (SZS) postale ene izmed ključnih spletnih virov (Johnston in dr. 2013). Kot podvrsta spletnih skupnosti SZS omogočajo uporabnikom – običajno pacientom, skrbnikom pacientov ali drugim posameznikom, ki jih zanimajo teme, povezane z zdravjem, – iskanje ali izmenjevanje z zdravjem povezanih informacij, izkušenj, nasvetov, socialno oporo, stopanje v interakcijo z drugimi uporabniki in moderatorji – zdravniki (Johnston in dr. 2013; Zhao in dr. 2013). SZS so predvsem v zadnjih dveh desetletjih postale predmet naraščajočega zanimanja, saj udeležba v SZS pogosto pozitivno učinkuje na njihove uporabnike. Sodelovanje v SZS je bilo prepoznano kot spodbujevalec opolnomočenja pacientov ali uporabnikov SZS.

Koncept individualnega opolnomočenja je postal eden osrednjih proučevanih pojavov v študijah o SZS. Opredelimo ga kot posameznikovo zmožnost, da razvije občutek nadzora nad osebnim zdravjem, motivacijo, samoučinkovitost in kompetence, ki so pomembne za upravljanje z zdravstvenimi težavami (Anderson in Funnell 2005; Zimmerman 1995). Študije na področju SZS so se v veliki meri posvetile proučevanju dejavnikom, ki spodbujajo ali zavirajo

individualno opolnomočenje uporabnikov SZS (Mo in Coulson 2010; Petrič in Petrovčič 2014; Petrovčič in Petrič 2014). Eden ključnih dejavnikov individualnega opolnomočenja, ki je bil prepoznan že v zgodnjih študijah na področju psihologije skupnosti (Zimmerman 1995) in je bil prav tako potrjen s strani številnih študij SZS (Petrovčič in Petrič 2014; van Uden-Kraan in dr. 2008), je (aktivna) participacija. Ta naj bi uporabnikom SZS prinašala priložnosti za pridobitev novih kompetenc, virov, nadzora in samoučinkovitosti za doseganje osebnih, z zdravjem povezanih ciljev (Mo in Coulson 2010; van Uden-Kraan in dr. 2008).

Študije SZS so pogosto zanemarile, da sta dva od ključnih vidikov pri proučevanju opolnomočenja dostopnost in razporeditev sredstev, ki jih ima posameznik na razpolago v določenem kontekstu. Za doseganje izidov posameznikovega opolnomočenja ni ključen le način njihovega delovanja. Ravno način delovanja ljudi je odvisen od njihovega dostopa do različnih sredstev ali *kapitala* in od načinov, na katere jih ljudje znajo in zmorejo unovčiti, da lahko ohranijo ali spremenijo meje in oblike svojega položaja v določenem kontekstu (Bourdieu 2002 [1986]). Z vpeljavo pojma kapitala in nastavkov Bourdieueve (2002 [1986]) teorije kapitala našo razpravo opiramo na predpostavko, da ljudje v določenem kontekstu delujejo ali izvajajo svoje družbene prakse, glede na različne oblike kapitala, ki so jim na voljo. Tako se lahko kapital obravnava kot spodbujevalec ali zaviralec družbenih praks, tj. participacije, uporabnikov SZS (Bourdieu 2002 [1986]; Kamin in Tivadar 2011). To med drugim pomeni, da doseganje izidov opolnomočenja v določenem kontekstu ni dosegljivo vsem ljudem enako. Katera sredstva ali kapital so potrebni, da participacija uporabnikov SZS lahko vodi v izide opolnomočenja, je tako eno izmed ključnih vprašanj, ki nam pomaga iskati odgovore o razlikah med uporabniki SZS in njihovimi načini ter možnostmi doseganja izidov opolnomočenja.

Namen prispevka je raziskati, na kakšne načine participacija v SZS, skupaj z različnimi oblikami kapitala, tj. e-zdravstveno pismenostjo, socialnim in ekonomskim kapitalom, vplivajo na razvoj individualnega opolnomočenja uporabnikov SZS. Pri tem nas je zanimalo, kakšne so razlike v vplivih participacije v SZS skupaj z različnimi oblikami kapitala med uporabniki, ki obiskujejo različne spletne prostore v SZS, tj. forume zdravstvenih posvetovalnic, forume spletnih podpornih skupin in družabne forume.

Študija temelji na podatkih, zbranih s spletno anketo, na naključnem vzorcu 30.000 registriranih uporabnikov največje SZS v Sloveniji Med.Over.Net (MON). Končni vzorec je vključeval 1123 respondentov, analize podatkov pa so bile izvedene na vzorcu 502 respondentov, ki so podali odgovore na vprašanja merskih instrumentov, uporabljenih v tej študiji. Analizirani vzorec je vključeval 83 % uporabnikov ženskega spola, ki so v povprečju visoko izobraženi ($\mu = 3,7$, $\sigma = 0,80$) in v povprečju stari 40,7 leta ($\sigma = 11,7$). Merske instrumente za individualno opolnomočenje, participacijo, ki smo jo v študiji merili kot diskusijsko vključenost v SZS, e-zdravstveno pismenost, ekonomski kapital in socialni kapital (premostitveni spletni socialni kapital in spletno socialno oporo), smo vzeli iz naše predhodne študije (Atanasova 2018). Podatki so bili analizirani s hierarhičnim pristopom multiple linearne regresije. Model je bil najprej testiran na celotnem vzorcu, nato pa še na posameznih podvzorcih uporabnikov, ki v SZS najpogosteje obiskujejo forume zdravstvenih posvetovalnic, forume spletnih podpornih skupin in družabne forume.

Rezultati so pokazali (Tabela 1), da se model na celotnem vzorcu, in tudi na podvzorcih, v prvem in tretjem koraku ustrezno prilega podatkom, pri čemer je tretji model regresijske analize najbolj ustrezen za interpretacijo (celoten vzorec: $R^2_{adj} = 0,365$, $p < 0,001$; $\Delta R^2 = 0,148$, $p < 0,001$). Zdravstveni status in e-zdravstvena pismenost predstavljata dva izmed ključnih

dejavnikov individualnega opolnomočenja (Tabela 1). Med uporabniki, ki najpogosteje obiskujejo spletne zdravstvene posvetovalnice, ima ob pogoju spletnega premostitvenega socialnega kapitala diskusijska vključenost v SZS negativen vpliv na individualno opolnomočenje uporabnikov ($\beta = -0,151$, $p = 0,024$). Diskusijska vključenost uporabnikov, ki v SZS najpogosteje obiskujejo spletne podporne skupnosti, je pozitivno povezana z razvojem individualnega opolnomočenja le ob pogoju posedovanja višje ravni ekonomskega kapitala ($\beta = 0,285$, $p = 0,012$). Rezultati so tudi pokazali, da med uporabniki, ki najpogosteje obiskujejo družabne forume, diskusijska vključenost ob pogoju e-zdravstvene pismenosti slabi razvoj individualnega opolnomočenja uporabnikov ($\beta = -0,172$, $p = 0,038$).

Tabela 1: Multipla regresijska analiza s standardizirani regresijski koeficienti za individualno opolnomočenje za celoten vzorec in posamezne podvzorce.

	Spremenljivke	Celoten vzorec (N = 502)		Spletne zdravstvene posvetovalnice (N = 246)		Spletne podporne skupine (N = 65)		Spletni družabni forumi (N = 140)	
		β	p	β	p	β	p	β	p
Korak 1	Spol	-0,013	0,733	0,40	0,484	0,010	0,920	-0,032	0,668
	Starost	0,131	0,001	0,209	0,000	0,095	0,366	-0,014	0,855
	Izobrazba	-0,058	0,125	0,000	0,995	0,166	0,113	-0,164	0,034
	Zdravstveni status	0,358	0,000	0,404	0,000	0,205	0,087	0,382	0,000
	Dolžina članstva	0,036	0,348	0,059	0,269	0,010	0,916	0,025	0,755
	Offline socialna opora	0,089	0,025	0,065	0,261	0,142	0,206	0,115	0,139
Korak 2	Diskusijska vključenost	-0,027	0,582	0,039	0,560	-0,250	0,144	-0,037	0,705
Korak 3	Ekonomski kapital	0,006	0,876	0,001	0,989	-0,047	0,659	-0,044	0,590
	E-zdravstvena pismenost	0,373	0,000	0,383	0,000	0,485	0,000	0,380	0,000
	Spletni premostitveni socialni kapital	-0,013	0,751	-0,070	0,252	0,060	0,589	0,015	0,844
	Spletna socialna opora - uporabniki	-0,025	0,599	0,044	0,521	-0,027	0,833	-0,121	0,269
	Spletna socialna opora - moderatorji	-0,020	0,640	-0,054	0,406	0,085	0,435	0,085	0,396
	Diskusijska vključenost X Ekonomski kapital ^a	0,150	0,000	0,057	0,299	0,285	0,012	0,125	0,120
	Diskusijska vključenost X E-zdravstvena pismenost	-0,075	0,057	-0,043	0,427	-0,138	0,207	-0,172	0,038
	Diskusijska vključenost X Spletni premostitveni socialni kapital	-0,022	0,621	-0,151	0,024	0,229	0,063	0,050	0,524
R2adj (korak 1)		0,229	0,000	0,234	0,000	0,216	0,002	0,248	0,000
R2adj (korak 2)		0,228	0,000	0,231	0,000	0,260	0,001	0,243	0,000
ΔR^2		0,000	0,954	0,001	0,631	0,052	0,039	0,000	0,768
R2 adj (korak 3)		0,365	0,000	0,360	0,000	0,540	0,000	0,338	0,000
ΔR^2		0,148	0,000	0,151	0,000	0,321	0,000	0,138	0,003

^a X označuje interakcijo med spremenljivkama.

^b V tabeli so poročane samo statistično značilne interakcije ($p \leq ,05$).

V študiji smo pokazali, da sama participacija uporabnikov, v obliki njihove diskusijske vključenosti v SZS, še ne vodi v njihovo individualno opolnomočenje. Pri tem imajo ključno vlogo različne oblike kapitala, s katerimi razpolagajo uporabniki. Dva izmed ključnih spodbujevalcev sta e-zdravstvena pismenost in ekonomski kapital. V spletnih zdravstvenih posvetovalnicah posedovanje spletnega premostitvenega socialnega kapitala zavira, da uporabnike z vključevanjem v diskusije vodi v razvoj individualnega opolnomočenja.

Študija je pokazala ključna sredstva ali oblike kapitala, ki lahko spodbujajo ali pa zavirajo razvoj individualnega opolnomočenja uporabnikov SZS, kar ima pomembne implikacije tako za oblikovalce in upravljavce SZS, zdravstvene delavce in tudi širše za oblikovalce politik ter programov na področju zdravja, saj lahko na podlagi izsledkov ocenijo vlogo SZS za paciente in zdravstvo nasploh.

Literatura

- Anderson, Robert M., in Funnell, Martha M. (2005): Patient empowerment: Reflections on the challenge of fostering the adoption of a new paradigm. *Patient Education and Counseling*, 57 (2): 153–157.
- Atanasova, Sara (2018): Družbeno strukturne lastnosti in psihološko opolnomočenje v spletnih zdravstvenih skupnostih. Doktorska disertacija. Ljubljana: FDV.
- Bourdieu, Pierre (2002 [1986]): The Forms of capital. V N. Woosley Biggart (ur.): *Reading in Economic Sociology*: 280–291. Malden, Oxford: Blackwell Publishers.
- Johnston, Allen C., Worrell, James L., Di Gangi, Paul M., in Wasko, Molly (2013): Online health communities: An assessment of the influence of participation on patient empowerment outcomes. *Information Technology & People*, 26 (2): 213–235.
- Kamin, Tanja, in Anker, Thomas (2014): Cultural capital and strategic social marketing orientations. *Journal of Social Marketing*, 4 (2): 94–110.
- Kamin, Tanja, in Tivadar, Blanka (2011): Kapital(i) in zdravje. *Teorija in praksa*, 48 (4): 1004–1023.
- Kobayashi, Tetsuro (2010): Bridging social capital in online communities: Heterogeneity and social tolerance of online game players in Japan. *Human Communication Research*, 36 (4): 546–569.
- Mo, Phoenix K. H., in Coulson, Neil S. (2010): Empowering processes in online support groups among people living with HIV/AIDS: A comparative analysis of 'lurkers' and 'posters'. *Computers in Human Behavior*, 26 (5): 1183–1193.
- Petrič, Gregor, Atanasova, Sara, in Kamin, Tanja (2017): Ill literates or illiterates? Investigating the eHealth literacy of users of online health communities. *Journal of Medical Internet Research*, 19 (10): e331.
- Petrič, Gregor, in Petrovčič, Andraž (2014). Individual and collective empowerment in online communities: The mediating role of communicative interaction in Web forums. *The Information Society*, 30 (3): 184–199.
- Petrovčič, Andraž, in Petrič, Gregor (2014). Differences in intrapersonal and interactional empowerment between lurkers and posters in health-related online support communities. *Computers in Human Behavior*, 34: 39–48.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- van Uden-Kraan, Cornelia F., Drossaert, Constance H. C., Taal, Erik, in dr. (2008): Self-reported differences in empowerment between lurkers and posters in online patient support groups. *Journal of Medical Internet Research*, 10 (2): e18.

- Williams, Dmitri (2006): On and off the 'Net: Scales for social capital in an online era. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 11 (2): 593–628.
- Zhao, Jing, Ha, Sejin, in Widdows, Richard (2013): Building trusting relationships in online health communities. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, 16 (9): 650–657.
- Zimmerman, Marc A. (1995): Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23 (5): 581–599.

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

JENNIE OLOFSSON

guest researcher at University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences,
Center for Social Studies of Sciences

NINA PERGER

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre for Social Psychology

MILICA ANTIĆ GABER

University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of sociology

ATTEMPTS AT UNDERSTANDING THE #JAZTUDI AND #METOO CAMPAIGNS IN SLOVENIA AND IN SWEDEN: BETWEEN SILENCE AND WILLFULNESS

Abstract: *Informed by concurrent work, which engages in the spread of the #metoo campaign in Sweden, particularly in relation to the concept of silence (Harrison, Sjöstedt-Landén and Olofsson, 2019), this presentation seeks to understand the #jztudi and #metoo campaign as it spread across Slovenia and Sweden. Employing the concept of silence and Sara Ahmed's (2014) concept of a willful subject, focus is on the coexisting practices of self-silencing and resistances that are conveyed in and through the stories that we have chosen to investigate. The ambition is to avoid a clear-cut dichotomy of resistance and conformity as there is no completely resistant neither completely conforming subject. Recognizing this is especially important when rethinking the issues of sexual harassment and sexual violence.*

Key words: *silence, self-silencing, the willful subject, sexual violence, #jztudi, #metoo*

POSKUSI KONCEPTUALNE ZAGRABITVE #JAZTUDI IN #METOO KAMPANJ V SLOVENIJI IN NA ŠVEDSKEM: MED TIŠINO IN NEMIRNOSTJO

Povzetek: *Na podlagi del, ki se ukvarjajo z razširitvijo #metoo kampanje na Švedskem, zlasti v zvezi s konceptom tišine (Harrison, Sjöstedt-Landén in Olofsson, 2019) in s konceptom nemirnega subjekta, kot ga razvija Sara Ahmed (2014), pričujoča predstavitev obravnava obstoječe prakse samoutišanja in upiranja kot se razkrivajo skozi pripovedi, objavljene v okviru omenjenih kampanj. Na ta način se izognemo sicer pogosti dihotomiji upornišva in konformnosti, ki eno ali drugo obravnava v njuni domnevni čistosti, kljub temu da sta tako popolnoma uporniški kot tudi popolnoma konformni subjekt pravzaprav nemožna. Prepoznavna tega se kaže še kot posebej pomembna ravno v premislekih o izkušnjah s spolnim nadlegovanjem in spolnim nasiljem.*

Ključne besede: *silence, self-silencing, the willful subject, sexual violence, #jztudi, #metoo*

Introduction

Informed by concurrent work, which engages in the spread of the #metoo campaign in Sweden, particularly in relation to the concept of *silence* (Harrison, Sjöstedt-Landén and Olofsson 2019), this presentation seeks to understand the #jastudi and #metoo campaigns as they spread across Slovenia and Sweden. Focus is on the coexisting practices of self-silencing and resistances that are conveyed in and through the stories that we have chosen to investigate. The ambition is to avoid a clear-cut dichotomy of resistance and conformity as there is no completely resistant neither completely conforming subject. This is especially important when rethinking the issues of sexual harassment and sexual violence.

Theoretical approaches – self-silencing and the willful subject

In the foreword to the book *Secrecy and Silence in the Research Process: Feminist Reflections*, Sara Ahmed (2009: xvi) notes that silence is not only as a tool of oppression, but also “a strategic response to oppression; one that allows subjects to persist in their own way”. Put differently, while being *silent* might be the result of being *silenced*, it might also imply disagreement, not only with what is said, but more importantly, the very motives that condition the conversation. Saying this, we must be aware that acts of revealing, speaking out, or voicing what has previously been unsaid also include silences, simply because of the subject’s situatedness. As such, silence is a fundamental part of communication (Clair 1998). Feminist theories provide an apt point of departure for investigating silences, silencing and self-silencing, much due to the extensive tradition of rendering heard, individuals who have formerly been erased or unseen, but also due to the collectivizing of these individuals and the sharing of their stories. Sharing of stories however, comes with its own silences, something that is crucial to remember, particularly in relation to the purpose of this presentation.

More recently, Ahmed (2014) has elaborated on the concept of *the willful subject* in order to discuss ambivalences of feminist practices and resistances that nonetheless include moments of silence, self-silencing and what appear to be practices of conformity: “Willfulness can be understood as the labor required to reach that no, which might even require saying yes along the way” (ibid.: 141). Calling out issues of sexual harassment and sexual violence – problematizing it and making it visible by subjects who manage and who are willing (or rather willful) enough to speak about it – comes with its own price, predominantly manifested by the speaking subject becoming a problem either through practices of ‘blaming the victim’ or by dismantling and delegitimizing that which is said and problematized as sexual harassment experiences. These delegitimizing practices – as Ahmed puts it (ibid.) – serve to ‘straighten’ the will of the subject that became willful the moment she raised her voice about her experiences of sexual harassment and violence, thus they aim to put the now-strayed subject in line, into the ‘right’ shape of the (socially shaped) will which is supposed to and expected to misrecognize experiences of sexual harassment and violence as benign natural phenomena of ‘this is just the way it is’ or even as beneficial practices, serving as compliments and the like.

Method and Material

In 19th of February 2018, the #jagtudi Slovenian campaign was launched.¹ All the stories that were received are being published on the special webpage², which is a voluntary network that publishes all the stories that are being submitted. The only intervention into the stories are those that aim to anonymize the narration. From February to November 2018, there were 105 stories received and published, and were included in the analysis. These stories encompass various experiences of sexual harassment and violence. It is also characteristic that in one told story, there are numerous sexual harassment experiences included. This webpage provided data for the Slovenian part of the analysis. In the case of Sweden and its #metoo campaign, we have chosen to investigate the stories published on the SVT webpage.³ The reason for why we chose to investigate these stories is that many of the #metoo appeals in Sweden came to focus on sexual violence and harassment *in relation to* different professional groups. Hence, while the #metoo campaign received considerable attention, the stories were largely absorbed in and through these appeals. As such, they were also explicitly connected to the professional lives of women. In order to find stories that are somehow closer to the stories published on the #jagtudi webpage, we believe that the initiative of SVT serves similar purposes. Both forums address experiences of sexual violence and harassment in intimate and private as well as professional spaces and relationships. A total number of 200 stories were published on the webpage of SVT. All of these stories constitute the data for the Swedish part of the analysis. The stories are written in Swedish, and similar to the stories published on the #jagtudi webpage, they often address more than one act of assault, harassment or violence. Unlike the #jagtudi webpage however, SVT published a limited amount of stories, which also might have been part of a selection process. SVT's position as a national public television broadcaster also distinguishes itself from the voluntary network that runs the #jagtudi webpage. While the different framings of the stories renders impossible a straightforward comparison, a joint reading might nonetheless give rise to an understanding of being silenced, silent and willful.

The analysis was implemented according to established research steps, with codes and categories being made inductively (Berg 2001; Neuman 2014). Categories include: internalized reaction (with codes being: self-disgust, discomfort, feelings of guilt, feelings of obligation, disempowerment, anger, shame ...), proactive reaction (with codes being: physical defense, reporting, the lack of practical knowledge, verbal reaction, removing oneself from the particular environment ...), silencing (with codes being: the lack of reporting, distrust towards law enforcement authorities, silence ...) and self-silencing (incapable of sharing the experience, 'repression', avoidance of talking ...), negative reactions from others (the lack of proactive reaction, victim-blaming, normalization of violence, disbelief, laughter, ...) and positive reactions from others (understanding, support). In this contribution, we are focusing on the interplay of resistance and conformity that makes itself visible through the categories

1. The campaign was launched by three individuals (Nika Kovač, dr. Irena Šumi, dr. Darja Zaviršek), the platform for which was provided by nongovernmental organization Institute 8th of March.
2. www.jagtudi.org (accessed 2019-07-14)
3. <https://www.svt.se/special/metoo-era-berattelser/> (accessed 2019-05-30). Sveriges Television (SVT) is the Swedish national public television broadcaster.

of *proactive reaction, silencing and self-silencing*, which from a complex matrix, enabling the insight into the conditionalities and characteristics of willfulness and silencing. This interplay is interpreted with the help of Ahmed's concepts of silence and of the willful subject, as we stated above.

Discussion

What is evident through the stories and made visible with the help of the #metoo and #jztudi campaigns is that the willful subject is not a ready-made subject, but rather a subject that is continuously 'in the making', accumulating practical knowledge and experiences by receiving backlashes, distrust, ridicule, that is, backlashes that aim to make her responsible – guilty – of violence she has experienced; she accumulates not only that, but also – or even more importantly – experiences of legitimizing and supportive responses in which what she is saying is heard and taken seriously. In a similar way, stories of how she was met with silence, or how she was being silenced, voice yet another oppression as these practices are often referred to as the second assault. In this regard, the #jztudi and #metoo campaigns provide an important platform, where willfulness works as a gift, as something that can be passed onto others by providing words and stories otherwise unspeakable – sexual harassment, sexual violence: to name something as harassment and violence, to recognize herself as being sexually harassed, is to call into being willfulness, a world-making or rather, a world-remaking project (ibid.: 157).

The first time, I was about 6-7 years. An in-law man in the family flashed his genitals for me in the bathroom when I was sitting on the toilet.

When I was about 11, the boys in the class started to touch my breasts (I developed early).

When I was 12, the guard at a hotel (abroad) tried to rape me. Managed to break free and run.

When I was 18, I was raped twice on parties held by so called "friends".

When I was between 16 and 25, men touched me on buses, concerts, bars and so on.

Today, no bastard touches me without my permission, or I will smash his face in.

Tired of not having my body alone. It is enough now.

The above quote shows a particular way of narrating that characterizes many of the stories published, both on the #jztudi webpage and SVT's webpage. This way of narrating, almost turning the text into bullet points, serves to demonstrate, not only the frequency with which these assaults/harassments happen, but also the everydayness with which they happen. This bullet point narration stands in stark contrast to the concluding remarks, which demonstrate anger and hate: emotions explicitly directed outwards, implicating that the writer's willfulness archive is now full and ready to strike as she becomes willing to be named willful. In the last part, age is also implicitly mentioned as the primary enabler of a proactive approach. With age, you are assumed to develop thick skin, a skin made thick by particular encounters with the world of masculine domination. If skin serves as an intermediary between the subject and the world, "where one touches and is touched by others" (Ahmed 2014: 1), her skin thickens in order to survive, moreover, to survive as a willful subject: "it is enough now".

He is the victim, if I react

My feelings: shame, discomfort, sadness, self-hate and hate of my own body, feelings of guilt ... were not important. I should accept groping as something positive, as a sign of attention, a sign of welcome, of a compliment. As if I am the property of the one who always has the right to take me – anytime, anywhere (in the school hall, or now, at the workplace, in the public, at the concert ...). I have to bear the image of the one being guilty, of the causer ... he is the victim, if I react. A victim of my 'attack', victim of me not being silent, of me standing up for myself, for my body. A victim of me – "crazy, stupid, confused ... feminist who do not know how to accept the compliment" /.../⁴

The above quote is interesting, particularly as it makes visible the conditionalities of the writer's speaking up, the dynamics of naming a problem, now turned into becoming a problem (Ahmed 2017; Perger 2016). Those dynamics are the one that greatly shape her practices of resistance – of speaking up, of reacting – and her self-silencing. What is more, these dynamics reveal taken-for-granted status of sexual harassment and violence. She is the one guilty because she is not staying silent against the mundaneness of abuse and harassment, that is, because she is stepping out of the line, thus, representing a problem for smooth reproduction of masculine domination. When self-silencing and misrecognition of violence as a form of compliment are expected and normalized, resisting marks her as a feminist killjoy: "When you speak of harassment you can end up being harassed all over again" (Ahmed 2017: 140). Those prices are the ones that are paid by willful subjects and are the ones which aim to impose silence by making speaking out against sexual harassment to 'pricey', coming at too great costs one cannot afford to pay and survive.

Concluding remarks

Despite the fact that the #metoo campaign - which has started to break the silence of women (and other individuals) that have been harassed or were the survivors of other types of sexual violence did encourage hundreds of thousands of women to raise their voice about these experiences - we note that they stay silent and are being silenced as well. While it is undoubtedly important to encourage this kind of speaking up, we have to take into account the 'costs' that *must* be paid by the willful subjects, that is, those who 'stray' beyond the path of sexual violence normalization and the silences it imposes. Said differently, a willful subject is a *becoming*, rather than a *being*. In this *becoming*, willfulness is indeed a gift passed along among subjects and different movements in its multiple forms, one of them being the #metoo campaigns by providing the platform for safe and anonymized speaking out, thus, helping to create conditions where speaking out is perhaps less costly than otherwise.

References

- Ahmed, Sara, and Stacey, Jackie (2001): Introduction: dermatographies. In: S. Ahmed and J. Stacey (eds.): *Thinking through the skin*: 1-18. London and New York: Routledge.
- Ahmed, Sara (2009): Foreword. *Secrets and silence in feminist research*. In: R. Ryan-Flood and R. Gill (eds.): *Secrecy and Silence in the Research Process: Feminist Reflections*: xvi-xxi. London and New York: Routledge.

4. Translated from Slovene to English by the authors.

- Ahmed, Sara (2014): *Willful subjects*. London and Durham: Duke University Press.
- Ahmed, Sara (2017): *Living a feminist life*. London and Durham: Duke University Press.
- Berg, L. Bruce (2001): *Qualitative research methods for the social sciences*. Needham Heights: A Pearson Education Company.
- Clair, P. Robin (1998): *Organizing silence: A world of possibilities*. Albany, New York: State University of New York Press.
- Harrison, A., Sjöstedt-Landén, A. and Olofsson, J. (2019): *Writing ourselves in and out: Processing issues of the #metoo campaign in Sweden*. Presented at: SIEF Congress, Santiago de Compostela, Spain, 15.04.2019
- Neuman, L. William (2014): *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches*. Essex: Pearson Education Limited.
- Perger, Nina (2016): *Sexism: Naming a problem, becoming the problem*. *Teorija in praksa*, Vol. 53(6): 1386-1400. Accessible by https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/tip_6_2016_pergar.pdf?sfvrsn=0 (12. 7. 2019)

ANKA SUPEJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

MARKO PLAHUTA

podjetje Virostatik, Ljubljana

MATTHEW PURVER

Queen Mary University of London, London, UK

MICHAEL MATHIOUDAKIS

University of Helsinki, Helsinki, Finland

SENJA POLLAK

Jožef Stefan Institute, Ljubljana

GENDER, LANGUAGE, AND SOCIETY – WORD EMBEDDINGS AS A REFLECTION OF SOCIAL INEQUALITIES IN LINGUISTIC CORPORA

Abstract: *Research on language and gender has a long tradition, and large electronic text corpora and novel computational methods for representing word meaning have recently opened new directions. We explain how gender can be analysed using word embeddings: vector representations of words computationally derived from lexical context in large corpora and capturing a degree of semantics. Being derived from naturally-occurring text, these also capture human biases, stereotypes and reflect social inequalities. The relation between the English words man and programmer can correspond to that between woman and homemaker. In Slovene, the availability of male and female forms for many words for occupations means that such effects might be reduced; however, we study a range of such relations and show that some gender bias still persists (e.g. the relation between words woman and secretary is very similar to that between man and boss).*

Key words: *gender bias, word embeddings, occupations, language and society, natural language processing*

Introduction

Researchers have long been interested in the relationship between language and gender. What started as introspective research into how women and men are discussed and how their way of talking differs (Lakoff 1973), developed into sociolinguistic modelling of discourse styles and different kinds of statistical analyses, which, for example, explore words with which men or women are described. These approaches are now being increasingly complemented by advanced natural language processing (NLP) methods¹, among them *word embeddings* (see below), which can convey meaningful relationships between gender and language.

1. NLP methods are computational methods, designed to process and analyse large amounts of human (i.e. natural) language.

Language can be also understood as being one of the most powerful means through which sexism and gender discrimination are perpetrated and reproduced, via, for example, the content of gender stereotypes, as well as the language structures used (Menegatti and Rubini 2017). The stereotypes reproduced in the lexical choices of everyday communication are not neutral: they reflect the asymmetries of status and power in favour of the dominant social group, and affect recipients' cognition and behaviour (see Eagly et al. 2000, Maass and Arcuri 1996, Menegatti and Rubini 2017). On the structural level, the norm according to which the prototypical human being is male is reproduced in many languages (Silveira 1980); feminine terms usually derive from the corresponding masculine form; and masculine nouns and pronouns are often used with a generic function to refer to both men and women (Menegatti and Rubini 2017). Here, we focus on the relation between gender, language and occupations; and also in this domain, a large body of work addresses stereotype-consistent language use (e.g. Heilman 2001, Gaucher et al. 2011), as well as investigating the influence of gender-fair language use (currently initiating heated debates in Slovenian professional and public spheres) in the context of job advertisements, or in societal perceptions of professions (Horvath and Sczesny 2016, Horvath et al. 2016).

Word embeddings

Word embeddings are vector representations of words: each word is assigned a vector of (typically) several hundred dimensions. These are usually obtained via training algorithms such as *word2vec* (Mikolov et al. 2013a) and *GloVe* (Pennington et al. 2014), which characterize the word based on the lexical context in which it appears. These representations improve performance in a wide range of automated text processing tasks, partly because they capture a degree of semantics: words that are similar or semantically related are closer together in vector space. They can also capture regularities beyond simple relatedness, such as analogies (Mikolov et al. 2013b); for example, the vector-space relation between *Madrid* and *Spain* is very similar to that between *Paris* and *France*.

This provides a way to analyse complicated concepts like gender. If we examine words which differ systematically in gender (e.g. *man:woman*; *son:daughter*), we expect the vector difference to be approximately the same (Pennington et al. 2014). We can discover gender correspondences via gender-based “analogies” (e.g. testing which word X is to *woman* as *king* is to *man*) by simple vector addition and subtraction (e.g. *king* – *man* + *woman* = *queen*).

Word embeddings and biases

Being derived from naturally-occurring text, word embeddings also capture human biases, stereotypes and reflect social inequalities (Caliskan et al. 2017). Research on English word embeddings has shown examples of this effect: for example, the word *submissive* can be closer to *woman*, with *honourable* closer to *man* (Garg et al. 2017). This can be both because we often refer to men as being *honourable* directly, and because we refer to them in contexts in which we typically describe honourable things. Bolukbasi et al. (2016) showed that while this sometimes leads to rational outputs (e.g. in the analogy task *man:king* :: *woman:x*; the closest *x* corresponds to the vector of *queen*), it sometimes shows bias (e.g. *man:computer programmer* :: *woman:homemaker*). Caliskan et al. (2017) further demonstrated that embeddings contain biased associations (e.g. between math/arts and female/male terms), while Garg et al. (2017) used them to analyse gender stereotypes over time. Biases in word embeddings also influence

automated tools: Kiritchenko and Mohammad (2018) found that the majority of sentiment analysis systems tend to assign higher positivity to sentences involving some genders/races than others. Recently, efforts to decrease bias in embeddings have been made (e.g. Bolukbasi et al. 2016) - however, bias still persists to some extent (Gonen and Goldberg 2019). On the other hand, Nissim et al. (2019) warn that many studies may over-estimate bias.

Experiment with word embeddings in Slovene

Experimental setup

Inspired by the findings with English word embeddings described above, we also focus on occupations. In Slovene, gender for occupations is frequently expressed in morphology, e.g. *sociolog* (male) and *sociologinja* (female form) that we translate as *sociologist_M* and *sociologist_F*, respectively.² Formulated as an analogy task, we look for gender analogies of occupations in both directions, finding the closest word embedding x for *woman:manager_F : : man:x* and vice versa for *man:manager_M : : woman:x*. The working hypothesis is that x should be the male or female version of the occupation, respectively, i.e. *ženska:menedžerka : : moški:menedžer* and *moški:menedžer : : ženska:menedžerka*. Slovene word embeddings were trained using word2vec on around 15 Gb of text (academic, news, books etc.).³

The female- and male-specific words for occupations, used in the experiment were taken from the 1641st Regulation on the Introduction and Use of the Standard Classification of Occupations (ULRS 28/1997), out of which we selected two groups of occupations where men and women had the highest quantitative hourly wage difference: (1) *Legislators, senior officials, managers* and (2) *Experts*, but also included occupations from the group with the smallest difference, i.e. *Officials* (Eurostat and SURS 2018, reporting data from 2014). Some occupations have only one version for both men and women (e.g. *vodja*) – these were treated as gender-neutral. Note that even if words for occupations have several synonyms (e.g. *dekanja, dekanica, dekanka*) – we used the one provided in the Regulation. From the initial 48 selected occupation pairs, for quantitative evaluation we removed the two gender-neutral pairs, as well as *corrector* (sl. *korektor, korektorica*) since the male form is a homograph for make-up corrector, resulting in 45 pairs. Two of the occupations (namely, *sekretar/sekretarka* and *tajnik/tajnica*) translate as *secretary* in English – we marked the higher-ranking occupation (sl. *sekretar* or *sekretarka*) as *secretary** and the lower ranking as *secretary*.

In experiments, the task was to find x in setting *man:occupation_M : : woman:x* (and vice versa), where x is the most similar word embedding (with the highest cosine similarity score). For each analogy, we included top 10 words or phrases.

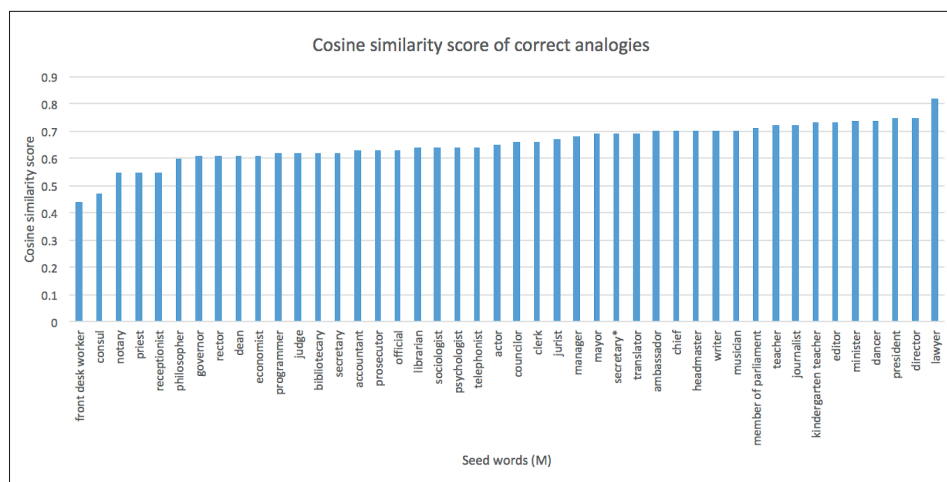
Experimental results and discussion

In general, the analogies followed the expected pattern. From 45 occupation word pairs, with female professions as seed words, male analogies were correct as the first hit in 71% and appeared in top 10 hits in 96% of cases. For the reverse task, the analogies were correct as the first hit in 87% of cases and appeared in top 10 hits in 98% of cases. The correct match did not appear within the first 10 matches for two female word seeds—

2. In this paper, alternative word forms (e.g. *sociolog/inja* or *sociolog_inja*) are not taken into account.
3. The embeddings are the basis of kontekst.io (Plahuta 2019) and accessible upon request: <https://kontekst.io/partnerstvo>

receptionist_F (sl. *repcionistka*) and *front desk worker_F* (sl. *informatorka*)—and once for male word seed (*attaché*). Examples when the match was not the first hit but was found in top 10 candidates include *secretary_F* (sl. *tajnica*), where the first match for male equivalent was *boss_M* (sl. *šef*), *priest_M* (sl. *duhovnik*), where the first match was *nun* (sl. *nuna*), as well as *consul_M*, *notary_M* (sl. *notar*) and *front desk worker_M*. The analogy *secretary_F : boss_M* clearly stands out as an example, where the gender analogy expresses a hierarchical relation, and therefore reflects societal inequalities.

Figure 1. Cosine similarity score for correct female analogies for male occupation seed words⁴.

For the correct matches in the analogy task, such as the pair *president_M* (sl. *predsednik*) : *president_F* (sl. *predsednica*), we computed the vector distances in similarity scores. For male specific occupations as seed words (Figure 1), the highest similarity score is observed for the occupations *lawyer* and *director*, while *front desk worker*, *consul*, *notary* and *priest* have the lowest score. It is interesting to observe that for two professions from the legal domain, *lawyer* is among the highest scored analogies, while *notary* is among the lowest; intuitively, this tells us that there are more differences in usage (and therefore perception) between *notary_M* and *notary_F* than there are between *lawyer_M* and *lawyer_F*. In further work, it would be interesting to investigate in more detail where these differences lie and what they reflect; for this, (co-)occurrence corpus analysis of male and female forms and their contexts could be very informative. But even if the interpretation of these differences is not yet clear, it can serve as a starting point for investigating societal data. For example, according to the study *Mapping the Representation of Women and Men in Legal Professions Across the EU*, the distribution of notaries in Slovenia is imbalanced (cca. 40:60) in favour of women (Galligan et al. 2017,

4. Occupation names in Slovene (as appearing in Figure 1): informator, konzul, notar, duhovnik, receptor, filozof, guverner, rektor, dekan, ekonomist, programer, sodnik, bibliotekar, tajnik, računovodja, tožilec, uradnik, knjižničar, sociolog, psiholog, telefonist, igralec, svetnik, referent, pravnik, menedžer, župan, sekretar, prevajalec, veleposlanik, načelnik, ravnatelj, pisatelj, glasbenik, poslanec, učitelj, novinar, vzgojitelj, urednik, minister, plesalec, predsednik, direktor, odvetnik.

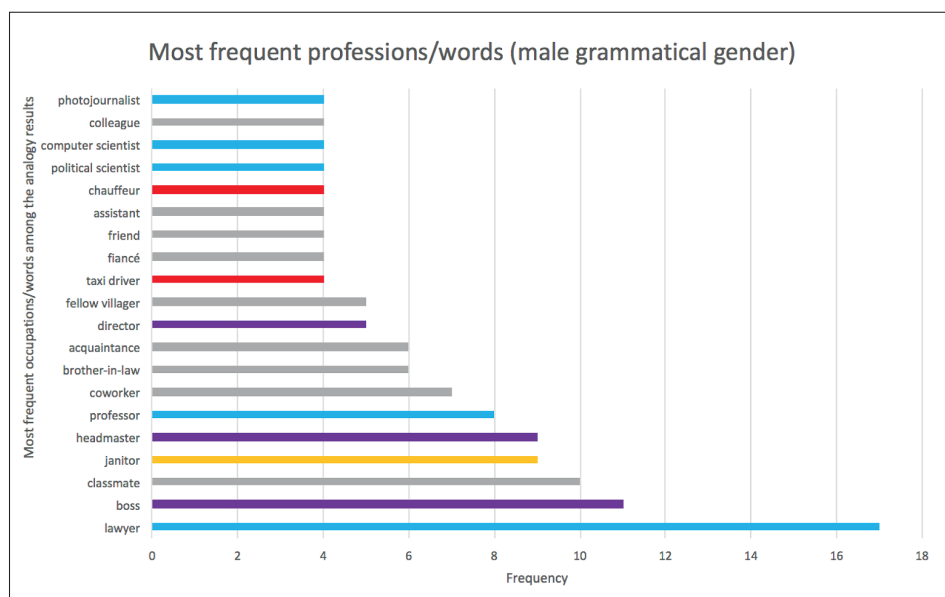
69), as in the majority of former communist countries (a possible explanation being that the functions, prestige and income of a notary under communism was rather low and thus very different from the functions of a notary in a Western civil law country). On the other hand, the proportion of lawyers is imbalanced in favour of men (ibid., 64). However, distribution is certainly not the only factor, as for example, highly scored results also included occupations commonly associated with women (e.g. *kindergarten teacher* and *dancer*).

Not only first or correct matches, but also other analogues are interesting to analyse. For example, in analogues for *member of parliament* and *minister* more male proper names (politicians) occur. Also, for both directions, many words not related to the seed occupation were observed within the first 10 matches (e.g. *janitor*, *mechanic*, and *taxi driver* for males and *maid*, *housewife*, *servant*, *secretary*, *nurse*, *carer*, *cook* for females). Some of them correspond to popular occupations (see Vrabič Kek et al. 2016) that are mostly taken up by men (e.g. *mechanic*) or women (e.g. *nurse*, *secretary*). We therefore also analysed the top 20 male/female-specific words that appear within the first 10 matches of all analogies (see Figures 2 and 3). For males, there were many occupations that imply high social status (e.g. *lawyer*, two synonyms for *boss*, *director*, *headmaster*, *professor*, amounting to 50 counts altogether). Similar words appeared among the female-specific words (e.g. *lawyer*, *councillor*, two synonyms for *boss*, *vice-president*), but make up only 26 counts. The most common occupations (or words) among the male analogues were *lawyer* (sl. *odvetnik*) (17 examples), *boss* (sl. *šef*) (11), *classmate*-not an occupation (sl. *sošolec*) (10), *janitor* (sl. *hišnik*) (9), *headmaster* (sl. *ravnatelj*) (9). While *janitor* is nearly an exclusively male occupation, the other three are professions with high societal status, and belong to the categories with the highest wage difference per hour (above 2 eur). On the female side, the most common terms are *secretary* (sl. *tajnica*), *official* (sl. *uradnica*), *homemaker/housewife* (sl. *gospodinja*), *employee* (sl. *uslužbenka*) and *lawyer* (sl. *odvetnica*); here, with the exception of *lawyer*, all are occupations and roles with lower societal status and relatively small wage differences. The case of *housewife* is interesting, since it can mean both the occupation (*homemaker*, also found in the aforementioned regulation ULRS 28/1997) or can describe a stay-at-home woman. Given the presence of other words connected to house chores and care within the list (e.g. *maid*, *servant*, *hospital/care home worker*), even though none of our tasks in fact required analogies of these occupations, we can conclude that the connection between women and house chores was very much present in the original corpus on which the embeddings were trained.

We also observed a few examples with stereotypical or even offensive analogies such as *stripper* (sl. *striptizeta*) for seed word *dancer*_M, or *gypsy* (sl. pej. *ciganka*) for *postman* (sl. *pismošča*); the latter was not counted in quantitative results as it is a gender-neutral form.

Figure 2: Top 20 male specific words appearing within the first 10 matches of all analogies for female seed words⁵.

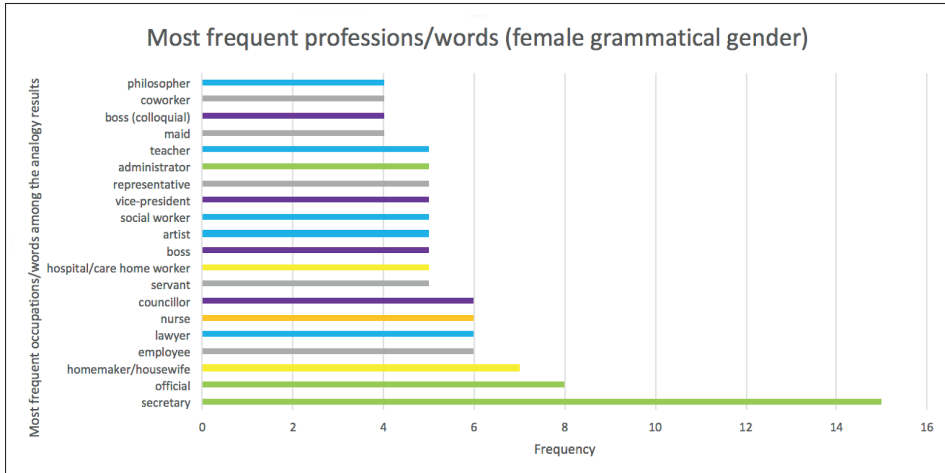
Colour legend: (green – quantitative difference in wage per hour up to 0.49 eur; yellow – difference between 0.50 and 0.99 eur; orange – difference between 1.00 and 1.49 eur; red – difference between 1.50 and 1.99 eur; blue – difference between 2.00 and 2.49 eur; purple – difference over 2.50 eur) according to data from 2014 (Eurostat and SURS 2018). Words that represent non-specific professions (e.g. *assistant* (sl. pomočnik)) or not representing professions (e.g. *friend*) are marked with grey.

5. Occupation names in Slovene (as appearing in Figure 2): fotoreporter, stanovski kolega, računalničar, politolog, šofer, pomočnik, prijatelj, zaročenec, taksist, sovaščan, direktor, znanec, svak, sodelavec, profesor, ravnatelj, hišnik, sošolec, šef, odvetnik.

Figure 3: Top 20 female specific words appearing within the first 10 matches of all analogies for male seed words⁶.

Colour legend refers to quantitative difference in wage per hour (see caption of Figure 2).

We have presented selected findings on gender bias in English word embeddings, and performed similar experiments on gender roles and occupations on Slovene.

By setting up a suitable analogy task – finding the female (or male) equivalent of a specified male (or female) profession – we show that a standard word embedding space for Slovene does exhibit gender regularities: in general, accuracy on the task is high. As expected, though, we also find that these regularities also capture stereotypes reflecting societal gender inequalities: the closest male analogue to *secretary_F* (sl. *tajnica*) is found to be *boss_M* (sl. *šef*); and the candidates for female analogue to *dancer_M* (sl. *plesalec*) include *stripper* (sl. *striptizeta*). We also discovered that the most frequent close neighbours to the target occupation words seem to reflect similar stereotypes, with *nurse* closer to *woman* than to *man*, and with neighbours for male terms being more often high-status occupations, while those for female terms more often relate to low-status housework chores.

While these differences can be concretely measured, the interpretations thereof are currently rather more speculative; we expect this situation to improve with future developments of interpretability in NLP. However, we believe that these preliminary analyses clearly show the potential for embeddings-based analysis of gender as reflected in language and society.

Acknowledgements

This paper is supported by European Union's Horizon 2020 research and innovation programme under grant agreement No. 825153, project EMBEDDIA (Cross-Lingual Embeddings for Less-Represented Languages in European News Media). The results of this paper

6. Occupation names in Slovene (as appearing in Figure 3): filozofinja, sodelavka, šefica, služkinja, učiteljica, administratorka, predstavnica, podpredsednica, socialna delavka, umetnica, šefinja, strežnica, služabnica, svetnica, medicinska sestra, odvetnica, uslužbenka, gospodinja, uradnica, tajnica.

reflect only the authors' view and the Commission is not responsible for any use that may be made of the information it contains.

References

- Bolukbasi, Tolga, Chang, Kai-Wei, Zou, James, Saligrama, Venkatesh, and Kalai, Adam (2016): Man is to Computer Programmer as Woman is to Homemaker? Debiasing Word Embeddings. In Proceedings of NIPS 2016.
- Caliskan, Aylin, Bryson, Joanna J., and Narayanan, Arvind (2017): Semantics derived automatically from language corpora contain human-like biases. *Science*, 356 (6334): 183-186.
- Eagly, Alice H., Wood, Wendy, and Diekmann, Amanda B. (2000): Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes and H. M. Trautner (Eds.): *The developmental social psychology of gender*: 123-174. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Eurostat and SURS. (2018): 2.4 Plače. In *Življenje moških in žensk v Evropi – statistični portret*. Available at: <https://stat.si/womenmen/bloc-2d.html> (1. 6. 2019).
- Galligan, Yvonne, Hauptfleisch, Renate, Irvine, Lisa, Korolkova, Katja, Natter, Monika, Schultz, Ulrike, and Wheeler, Sally (2017): Mapping the Representation of Women and Men in Legal Professions Across the EU. Brussels: European Parliament.
- Garg, Nikhil, Schiebinger, Londa, Jurafsky, Dan, and Zou, James (2017): Word embeddings quantify 100 years of gender and ethnic stereotypes. *PNAS*, 115 (16).
- Gaucher, Danielle, Friesen, Justin P., and Kay, Aaron C. (2011): Evidence that gendered wording in job advertisements exists and sustains gender inequality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101: 109-128.
- Gonen, Hila, and Goldberg, Yoav (2019): Lipstick on a Pig: Debiasing Methods Cover up Systematic Gender Biases in Word Embeddings But do not Remove Them. CoRR, abs/1903.03862.
- Heilman, Madeline E. (2001): Description and prescription: How gender stereotypes prevent women's ascent up the organizational ladder. *Journal of Social Issues*, 57 (4): 657-674.
- Horvath, Lisa K., Merkel, Elisa F., Maass, Anne, and Sczesny, Sabine (2016): Does Gender-Fair Language Pay Off? The Social Perception of Professions from a Cross-Linguistic Perspective. *Frontiers in Psychology*, 6: 2018.
- Horvath, Lisa K., and Sczesny, Sabine (2016): Reducing women's lack of fit with leadership? Effects of the wording of job advertisements. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 25: 316-328.
- Kiritchenko, Svetlana, and Mohammad, Saif M. (2018): Examining Gender and Race Bias in Two Hundred Sentiment Analysis Systems. CoRR, abs/1805.04508.
- Lakoff, Robin (1973): Language and Woman's Place. *Language in Society*, 2 (1): 45-80.
- Maass, Anne, and Arcuri, Luciano (1996): Language and stereotyping. In C. N. Macrae, C. Strangor, and M. Hewstone (Eds.): *Stereotypes and stereotyping*: 193-226. New York: Guilford.
- Menegatti, Michela, and Rubini, Monica (2017): Gender Bias and Sexism in Language. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Available at: <https://oxfordre.com/communication/view/10.1093/acrefore/9780190228613.001.0001/acrefore-9780190228613-e-470> (5. 9. 2019).
- Mikolov, Tomas, Chen, Kai, Corrado, Greg, and Dean, Jeffrey (2013a): Efficient Estimation of Word Representations in Vector Space. In Proceedings of ICLR 2013.

- Mikolov, Tomas, Yih, Wen-tau, and Zweig, Geoffrey (2013b): Linguistic Regularities in Continuous Space Word Representations. In Proceedings of NAACL-HLT 2013.
- Nissim, Malvina, van Noord, Rik, and van der Goot, Rob (2019): Fair is Better than Sensational: Man is to Doctor as Woman is to Doctor. CoRR, abs/1905.09866.
- Pennington, Jeffrey, Socher, Richard, and Manning, Christopher D. (2014): GloVe: Global Vectors for Word Representation. In Proceedings of EMNLP.
- Plahuta, Marko (2019). O slovarju. Available at: <https://kontekst.io/o-slovarju> (1. 6. 2019).
- Silveira, Jeanette (1980): Generic masculine words and thinking. In C. Kramarae (Ed.): The voices and words of women and men: 165-178. Oxford: Pergamon.
- ULRS 28/1997. Uradni list Republike Slovenije (št. 28/1997): 1641. Uredba o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije poklicev. Available at: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=199728&stevilka=1641> (5. 6. 2019).
- Vrabič Kek, Brigita, Šter, Darja, and Žnidaršič, Tina (2016): Kako sva si različna: ženske in moški od otroštva do starosti. Ljubljana: SURS.

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

JASNA MIKIĆ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

NEVROFEMINIZEM: FEMINISTIČNA KRITIKA IN UPORABA NEVROZNANOSTI

Povzetek: Ugotovitve nevroznanosti že dolgo presegajo meje razumevanja fizičnega delovanja človekovega živčnega sistema. V zadnjih desetletjih so rezultati nevroznanstvenih raziskav vse bolj prisotni v javnosti in množičnih medijih, a nevroznanstvena raziskovanja se vse bolj uporabljajo v drugih vedah. Ta razvoj prispeva k boljšem razumevanju psiholoških in identitetnih lastnosti ter potencialov človeka. V tem prispevku bova avtorici predstavili kritični feministični vpogled v nevroznanost, ki prispeva k teoretični in metodološki presoji nevroznanstvenih trditev in ugotovitev, predvsem (a ne izključno) v zvezi s spolom, ki temeljijo na sodobnih raziskavah možganov in se pogosto uporabljajo za različna družbenopolitična izključevanja. Posebno pozornost bova posvetili vplivu neurofeministk in neurofeministov na razvoj in preoblikovanje raziskovalnih pristopov in neuroepistemologije, ki so v zadnjih letih obogatile nevroznanstveno delo. V prispevku bova osvetlili pomembnost preseganja ozkih socioloških in neuroloških disciplinarnih pristopov ter opozorili na nekatere izzive in pasti, ki se pojavljajo pri nevroznanstvenem raziskovanju.

Ključne besede: nevroznanost, spol, neurofeminizem, neuroseksizem, plastičnost možganov.

Nevroznanost je eno ključnih znanstvenih področij preučevanja človeka in njegovega delovanja (Littlefield in Johnson 2012). Zaradi naprednih metod in tehnik raziskovanja imamo danes možnost vpogleda v žive možgane. Občutek, da so možganske strukture in mreže povezav znotraj možganov natančno znane in lokalizirane (Rose 2005), je podlaga kredibilnosti nevroznanosti, ki jo mnogi znanstveniki in znanstvenice, a predvsem popularni znanstveni mediji pogosto uporabljajo pri razlagi obnašanj, razmišljanj in delovanj ljudi, kot predvidljivih izključno na podlagi bioloških značilnosti. Tako so se npr. v javni diskurz prenesli nevrode-terministični pojmi o »ospoljenih možganih«, v zadnjih nekaj letih tudi v obliki priljubljenih znanstvenih knjig. Ta žanr popnevroznanosti se opira na veliko raziskav, ki iščejo razlike med spoloma v nevroanatomiji, endokrinologiji in fiziologiji ter jih skušajo povezati s psihološkimi in vedenjskimi razlikami med spoloma (Schmitz in Höppner 2014). Vendar pa, po mnenju nekaterih avtorjev in avtoric (npr. Hoffman 2012), sami nevropodatki zagotavljajo zelo malo ali celo nič novih dokazov, ki bi potrjevali temeljne razlike med spoloma. Tako ustvarjanje mnenja »v imenu znanosti« je zato predvsem zavajajoče in se mnogokrat predstavlja v obratni luči, kot dejansko deluje (tj. kot emancipatorično sporočilo za opolnomočenje moških ali žensk, enakosti spolov, pravzaprav pa deluje nasprotno)¹ (Bluhm 2012: 231), podobno kot vsaka na esencializmu utemeljena analiza razlik med spoloma.

1. Nekateri avtorji tako trdijo na primer, da imajo ženske zaradi svojih možganov posebne prednosti in sposobnosti ter da lahko razumevanje, kako se te sposobnosti pojavijo kot neposredni rezultat nevrobiologije, pomaga ženskam, da boljše cenijo in izkoristijo svoje naravne talente (Bluhm 2012: 231).

Feministi in feministke so se odzvali na tovrstne raziskave že v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, v zadnjih desetletjih pa se je pričelo področje **feministične analize nevroznanosti** pospešeno razvijati. Namen feminističnih pristopov k nevroznanosti je bil ovrednotiti razprave v zvezi s praksami ustvarjanja znanja in v zvezi z raziskovalnimi rezultati sodobnih raziskav na možganih. Številne feministične znanstvenice in znanstveniki so podali kritiko nevroznanstvenih empiričnih raziskav in temeljnih teoretičnih konceptov (Schmitz in Höppner 2014) ter biološkega determinizma, na katerem so raziskave in koncepti temeljili. Nevroznanstveno raziskovanje spolnih razlik je bilo mnogokrat podlaga za opredelitev »naravnih« in nekaterih nespremenljivih razlik med ženskami in moškimi, te razlike pa so bile uporabljene tudi za zagovarjanje naravnosti tradicionalnih spolnih vlog (Bluhm 2012: 230; Hoffman 2012: 31). Kritični feministični in queer znanstveniki in znanstvenice so te nekritične pristranskosti v raziskovanju in javnem zaznavanju ter njihove družbene vplive na individualni, strukturni in simbolični ravni poimenovali **nevroseksizem** (Fine 2010).

Kot nasprotje nevroseksizmu (Bluhm in dr. 2012) se je razvil **neurofeminizem**, ki kritično analizira prakse proizvodnje znanja v nevroznanosti. Neurofeminizem preiskuje spolne predpostavke sodobnih raziskav možganov in proučuje vplive sklicevanja na nevroznanstvene raziskave na kulturne pomene in norme družbenega reda. Vzpostavi se kot večdisciplinarno področje, ki raziskuje odnos med spolom in možgani, na podlagi biokulturne perspektive pa še dodatno izpostavlja neločljive povezave med razvojem biološkega in družbenimi vplivi. S tem se neurofeminizem vzpostavi kot **analitična perspektiva za ponovno vrednotenje metodoloških omejitev in produkcije znanja v nevroznanosti**. Na podlagi neurofeministične kritike želijo feministični nevroznanstveniki in znanstvenice obogatiti nevroznanstveno delo z metodološkimi predlogi za bolj diferencirano postavljanje kategorij in eksperimentalnih modelov, za reflektirano predstavljanje rezultatov in interpretacij ter za analizo veljavnosti rezultatov (Schmitz in Höppner 2014).

Plastičnost možganov

Eden najpomembnejših konceptov, na katerem gradi neurofeministično raziskovanje, je **plastičnost možganov**, ki opisuje sposobnosti možganov, da se prilagodijo vplivom iz okolja, s tem ko se nevronske mreže učijo ponavljajočih se vzorcev informacij ter jih strukturno in funkcionalno poosebljajo (Schmitz in Höppner 2014). Razvoj diferenciranega razumevanja možganov v kontekstu koncepta plastičnosti se je v nevroznanosti začel s prvimi opažanji strukturnih sprememb v sinaptičnih povezavah, razvitih v študijah na živalih v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (Rosenzweig in dr. 1962). Ugotovitve iz teh študij so privedle do zaključka, da obdelava okoljskih dražljajev že prenatalno vpliva na razvoj, razgradnjo in spremembo sinaps med nevroni. S tem se podrejo nekateri predhodni zaključki, ki govorijo o tem, da so možganske strukture in možganske funkcije določene z evolucijo in ostanejo nespremenjene vse življenje. Plastičnost možganov prav tako nasprotuje mišljenju, da so možgani že ob rojstvu prepleteni z »nespremenljivimi« genetskimi informacijami ali definirani oz. oblikovani v smeri, ki (»nepovratno«) določa človeka (Schmitz in Höppner 2014). Koncept plastičnosti možganov je tako pomemben za dekonstrukcijo linearnega razumevanja o domnevno biološki določitvi vedenja, stališč in s tem povezanim utrjevanjem binarnega spolnega reda.

Vpliv okolja na nevronske in sinaptično plastičnost, vse od fizioloških predpisov do genske ekspresije, je razumljen kot celična in molekularna osnova za učenje centralnega živčnega sistema. Sprememba nevronske mreže je vseživljenjski proces, ki poteka na podlagi

izkušenj in pri vsaki učni aktivnosti. Plastičnost možganov zato ni le osnova za učenje skozi vse življenje, temveč je potrebna tudi za opravljanje osnovnih možganskih funkcij. Dinamična »narava« plastičnosti možganov, ta stalna medsebojna povezanost zunanjega okolja in biološke strukture, velja za odločilno prednost človeških kognitivnih sposobnosti. S te konstruktivistične perspektive možganov ni mogoče označiti le kot fizično snov in kot edino bistvo vedenja. Analizirati jih je treba glede na njihovo nepretrgano vpetost v zunanji svet. Kulturne in družbene izkušnje vplivajo na vedenje z oblikovanjem biologije možganov (Schmitz in Höppner 2014), hkrati pa je treba upoštevati tudi aktivnost v delovanju in dinamični zgradbi mreže samih možganov.

Z upoštevanjem predpostavke o plastičnosti možganov pa ne vplivamo samo na spremembe v razumevanju možganov in njihovega delovanja, temveč tudi na boljše razumevanje drugih (socioloških) konceptov, kot je npr. spol, pomemben za najin prispevek. V nevroznanstvenem raziskovanju se razlikovanje med biološkim (angl. sex) in družbenim spolom (angl. gender), ki izhaja iz feminističnih študij in nam je iz njih dobro znano, izkaže kot vprašljivo (Fausto-Sterling 2005; Kaiser in dr. 2007). Namreč, začetno razprostranjeno soglasje v nevroznanosti o obstoju pomembnih »izvirnih« spolnih razlik v strukturi in funkciji možganov, po katerih se moški in ženske razlikujejo in ki so rezultat neizbežnih bioloških procesov, je negiralo obstoj družbenega spola (in interspolnosti) ter pripisovalo psihološke in vedenjske razlike biologiji. Feministične kritičarke in kritiki so poudarjali, da biološki spol ni zgolj fizično ali materialno dejstvo, temveč je globoko prepleten z družbenimi in kulturnimi konstrukcijami (Fausto-Sterling 2012). Te vzajemno vplivajo druga na drugo in hkrati ne morejo obstajati ločeno. Pristopi, ki postavljajo vprašanja o mejah med biološkim in družbenim spolom, so nas zato spodbudili k uporabi izraza *biološki/družbeni spol* (angl. sex/gender), saj je nemogoče ločiti učinke biološkega in družbenega spola v možganih (Bluhm in dr. 2012: 3–4).

Izzivi in pasti neurofeminističnega raziskovanja

Kljub nekaterim pozitivnim prebojem kritičnih feminističnih idej v nevroznanost pa te mnogokrat še vedno ostajajo neslišane ali so izkoriščane v napačne namene. Nekatere znanstvenice in znanstveniki namreč ugotavljajo, da je koncept plastičnosti sicer vključen v nekatere faze nevroznanstvenega raziskovanja, ne pa v vse; vpliva npr. na nevrodeterminizem do trenutka merjenja, a se njegov vpliv zmanjša ali popolnoma izgine, ko gre za napovedovanje prihodnjega vedenja. Zato kljub obstoječemu razumevanju, da oblikovanje biološke materialnosti prihaja od »zunaj«, ostaja nevrokulturni diskurz v nevarnosti, da ostane povezan s koncepti, ki predvidevajo napovedovanje vedenja, razmišljanja in delovanja na podlagi bioloških entitet od »znotraj«. Vplivi teh normativnih okvirjev na kulturna razumevanja, družbene prakse in vladajoče diskurze vztrajajo, kljub temu da so že nekaj časa predmet kritičnih analiz (npr. Choudhury in Slaby 2011). Tako vedenje podpira tudi praksa objavljanja v priznanih znanstvenih revijah, saj se izkaže, da so študije, ki ugotavljajo razlike med biološkim/družbenim spolom, bolj objavljive (pogostejše objavljene) kot študije, ki teh razlik ne najdejo ali ne iščejo (Fine 2013). Čeprav so razlogi za »pristranskost objavljanja« lahko različni (npr. zaradi uspešnosti pridobivanja sredstev za raziskave ali zaradi ujemanja interesov ciljnih skupin v priljubljenih medijih), to vedno prispeva k dokazovanju (in potrjevanju) pojmovanja binarnega spolnega reda ter spodbuja prisotnost na videz biološko določenih spolnih karakteristik. Poglobljanje spolnih stereotipov je vidno zlasti, ko gre za transgresijo »znanstvenega znanja« v javni diskurz in pri obravnavanju družbenih vprašanj v medijih (Schmitz in Höppner 2014).

V moderni meritokraciji se koncept plastičnih možganov uporablja tudi kot izhodišče za razumevanje potencialov moduliranja in optimizacije človeškega vedenja. Možgane lahko razumemo kot instrument, ki je odprt za manipulacijo in ki ga je treba okrepiti z uporabo najrazličnejših tehnologij. Nevrooptimizacija naj bi posegla v telo na globoki ravni in ustvarila nov, boljši »cerebralni subjekt« (Schmitz 2012). Z zunanjim vplivanjem na t. i. »besedišče možganov«, je možno ustvarjati kulturno in zgodovinsko specifično različico človeškega bitja, kar ima vpliv na družbo, kulturo in politiko. Hkrati izobraževalne, družbene in kulturne študije ter filozofska disciplina čedalje bolj uporabljajo rezultate raziskav možganov in vse pogostejše postavljajo možgane za osrednjo kategorijo svojega raziskovanja. Na podlagi teh izsledkov se razpravlja o opredelitvi ljudi, družbenih procesov ali idej o prihodnosti človeštva (Vidal 2009). Tovrstna nevroargumentacija se pojavlja kot osrednja značilnost urejanja »politik življenja« (Rose 2007), v nastajanju nevrovladanja (npr. Rose 2005), v novih okvirih biološkega državljanstva (Rose in Novas 2005) in v »upravljanju uma« (Rose in Abi-Rached 2013).

Za raziskovalke in raziskovalce spola ter nevrofeministke in nevrofeministe je nujna naloga presoditi in premisliti, kako je koncept plastičnosti možganov prevzet v času neoliberalizma in kako vpliva na nevroznanstveni diskurz o konceptu spola. Osrednje vprašanje pri tem je, ali novi koncepti nosijo emancipatorični potencial ali pa pravzaprav (oz. kako) prenašajo spolno binarnost in omejitve v razdelitev moči v družbi (družbenih položajev in priložnosti ter redkih virov).

Literatura

- Bluhm, R. (2012): *Beyond Neurosexism: Is It Possible to Defend the Female Brain?* V: R. Bluhm, H. L. Maibom in A. Jaap Jacobson (ur.): *Neurofeminism: Issues at the Intersection of Feminist Theory and Cognitive Science*: 230–246. UK: Palgrave Macmillan.
- Bluhm, R., Maibom, H. L., Jaap Jacobson, A. (ur.) (2012): *Neurofeminism: Issues at the Intersection of Feminist Theory and Cognitive Science*. UK: Palgrave Macmillan.
- Choudhury, S., in Slaby, J. (2011): *Critical Neuroscience: A Handbook of the Social and Cultural Contexts of Neuroscience*. London: Wiley.
- Fausto-Sterling, A. (2005): *The Bare Bones of Sex: Part 1 – Sex and Gender*. *Signs*, 30(2): 1491–1527.
- Fausto-Sterling, A. (2012): *Sex/Gender: Biology in a Social World*. New York: Routledge.
- Fine, C. (2010). *Delusions of Gender: How Our Minds, Society and Neurosexism Create Difference*. London: Icon Books.
- Fine, C. (2013): *Is there neurosexism in functional neuroimaging investigations on sex differences?* *Neuroethics* (6): 369–409.
- Hoffman, G. (2012): *What, If Anything, Can Neuroscience Tell Us About Gender Differences?* V: R. Bluhm, H. L. Maibom in A. Jaap Jacobson (ur.): *Neurofeminism: Issues at the Intersection of Feminist Theory and Cognitive Science*: 30–56. UK: Palgrave Macmillan.
- Kaiser, A., Kuenzli, E., Zappatore, D., in Nitsch, C. (2007): *On females' lateral and males' bilateral activation during language production: a fMRI study*. *Int. J. Psychophysiology* (63): 192–198.
- Littlefield, M. M., in Johnson, J. M. (ur.) (2012): *The Neuroscientific Turn. Transdisciplinarity in the Age of the Brain*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Rose, S. (2005): *The Future of the Brain: The Promise and Perils of Tomorrow's Neuroscience*. Oxford: Oxford University Press.

- Rose, N. (2007): *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Rose, N., in Novas, C. (2005): Biological citizenship. V: A. Ong in S. J. Collier (ur.): *Global Assemblages: Technology, Politics and Ethics as Anthropological Problems*: 439–463. Oxford: Blackwell.
- Rose, N., in Abi-Rached, J. M. (2013): *Neuro: The New Brain Sciences and the Management of the Mind*. Princeton: Princeton University Press.
- Rosenzweig, M. R., Krech, D., Bennett, E. L., in Diamond, M. C. (1962): Effects of environmental complexity and training on brain chemistry and anatomy: a replication and extension. *J. Comp. Physiol. Psychol.* (55): 429–437.
- Schmitz, S. (2012): The neurotechnological cerebral subject: persistence of implicit and explicit gender norms in a network of change. *Neuroethics* (5): 261–274.
- Schmitz, S., in Höppner, G. (2014): Neurofeminism and feminist neurosciences: a critical review of contemporary brain research. *Frontiers in Human Neuroscience* (8): 546.
- Vidal, F. (2009): Brainhood, anthropological figure of modernity. *Hist. Human Sci.* (22): 5–36.

NINA PERGER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

RAZNOLIKOST SPOLNIH IDENTITET: SPOLNA NEBINARNOST V SPOLNO BINARNEM DRUŽBENEM ŽIVLJENJU

Povzetek: V prispevku obravnavamo raznolikost spolnih identitet v luči nedavnih zakonodajnih sprememb, ki jih lahko spremljamo v nekaterih tujih državah, npr. Nemčiji, Avstriji, pa tudi na Malti ter v nekaterih neevropskih državah in ki vpeljujejo tretjo kategorijo spola, tj. kategorijo X. Slednja je zaenkrat sicer v večji meri namenjena interspolnim osebam. Tovrstne zakonodajne spremembe obravnavamo predvsem v relaciji z izkušnjami misrekognicije kot jih doživljajo spolno nebinarne osebe v vsakdanjem življenju, pri čemer se opiramo na empirične podatke doktorske disertacije Vsakdanje življenje oseb z nebinarnimi spolnimi in seksualnimi identitetami, v zaključku pa se dotaknemo tudi implikacij, ki jih predstavlja vpeljava tretje kategorije spola za različne sfere družbenega življenja, ki so izrazito spolno binarno zaznamovane.

Ključne besede: spolna nebinarnost, transspolnost, pravno prepoznanje, spolna kategorija X

Uvod

V prispevku obravnavamo pluralizacijo spolnih identitet na ravni vsakdanjega življenja, tj. tistih identitet, ki se umeščajo izven družbeno prevladujočega spolnega binarizma moškega in ženskega spola (gl. npr. FRA 2014a, 2014b; GLAAD 2017; Human Rights Campaign Foundation 2018). Te nebinarne spolne identitete obravnavamo v luči nedavnih zakonodajnih sprememb, ki podeljujejo pravno prepoznanje tretji kategoriji spola (največkrat uveljavljeni kot kategorija X) (gl. npr. TGEU – Transgender Europe 2017; ILGA Europe: Holzer 2018) in ki jim lahko sledimo tako v Evropi kot v ZDA, že nekaj časa pa so prisotne tudi v preostalih delih sveta.

Nemožnost podajanja binarnega odgovora na nenehno postavljeno vprašanje spola – vprašanje, ki že implicira in mestoma tudi izterja odgovore – poraja destabilizacije vsakdanjega življenja, ki je za družbeno večino sicer prevladujoče označeno s samoumevnostjo in gladkostjo. Pri obravnavi teh destabilizacij se bomo z namenom uvida v pomen rekognicije s strani družbenih akterk in institucij naslanjale tudi na podatke, pridobljene v okviru doktorske disertacije Vsakdanje življenje oseb z nebinarnimi spolnimi in seksualnimi identitetami. Naslonile se bomo na specifičen zbir podatkov v relaciji s spolno nebinarnimi osebami in izkušnjami misrekognicije na ravni vsakdanjega življenja, na tem ozadju pa bomo obravnavale pomen tretje kategorije spola (X), še posebej v povezavi s tistimi polji in institucijami, ki so izraziteje strukturirane s spolnim binarizmom. V omenjeni raziskavi je sodelovalo 23 oseb, ki bivajo v Sloveniji, so starejše od 18 let in se identificirajo kot seksualno in/ali spolno nebinarne osebe. Z vsako intervjuvano osebo sta bila opravljena vsaj dva intervjuja, skupno pa je bilo izvedenih 50 intervjujev. V tem prispevku se osredotočamo zgolj na spolno nebinarne osebe (13), v namen lažjega prikaza pa se osredotočamo na primer Jake, ki se identificira kot spolno nebinarna oseba.

Na področju transspolnosti smo lahko priča pomembnim premikom in zamikom, tako v polju medicine kot tudi v polju zakonodaje. V najbolj aktualni Mednarodni klasifikaciji bolezni (ICD – 11) je transspolnost deparatologizirana in obravnavana v podpoglavju o seksualnem zdravju in ne v podpoglavju o mentalnem zdravju kot je veljalo do sedaj (TGEU – Transgender Europe 2018). V več nacionalnih zakonodajah se medicinski model pravnega priznanja spola nadomešča z modelom samodeterminacije; tega je vpeljalo že sedem evropskih držav (Blincoe 2015; ILGA Europe: Holzer 2018; ILGA Europe 2019). Pred kratkim je nemško ustavno sodišče v primeru Vanje proti državi presodilo, da je trenutna zakonodaja v povezavi z registracijo spola v binarnih okvirih neustavna in državi naložilo ali vpeljavo tretje kategorije spola ali ukinitve kategorije spola kot takega; Nemčija se je odločila za vpeljavo tretje kategorije spola, ki je na voljo osebam z zdravstvenim potrdilom, ki dokazuje njihov interspolni status (TGEU – Transgender Europe 2017; Althoff, Schabram in Follmar-Otto 2017). Podobno rešitev so ubrale tudi v Avstriji, le da z ostrejšimi pogoji potrjevanja interspolnega statusa. Poleg Nemčije in Avstrije o podobnih spremembah razmišljajo tudi na Irskem in Škotskem (Scottish Government 2017; TENI – Transgender Equality Network Ireland b.d.; OII Europe 2019). Tudi v načelih Yogyakarta plus 10 (International Commission of Jurists – ICJ 2017) zasledimo zagovor pravice do prepoznanja in spodbudo k razmislekom o vpeljavi multiplih možnosti za spolne označevalce. Omenjene države v tem oziru sledijo Nepal, Indiji, Pakistanu, Avstraliji, Kanadi in Novi Zelandiji (TGEU – Transgender Europe 2017) ter nekaterim ameriškim zveznim državam, tretja kategorija spola pa je prepoznana tudi v nekaterih mednarodnih politikah, kot je npr. International Civil Aviation Organisation (ICAO).

Prakse misrekognicije med družbenim in pravnim

Bourdieu (1997/2000: 237) zapiše, da je v simbolni igri (z materialnimi učinki) vprašanja upravičenosti obstoja zastavljeno vprašanje simbolnega življenja ali smrti, »legitimnosti eksistence«, pravice do obstoja in upravičenosti v obstoju-kot-je. Upravičenost eksistence, kot opozarja (prav tam), ni podeljena enkrat za vselej, temveč je razpršena v družbenem življenju, med mnogotere druge, ki kontinuirano podajajo družbene sodbe in obsodbe. Pomembno vlogo pri tem – kot opozarja Bourdieu tudi v drugih delih (1987; 2014; 2018) – odigra pravo, zakonodaja oz. država s pouradnjenim sistemom klasifikacij, ki so v primeru spola zamejene na binarne in medsebojno izključujoče kategorije moškega in ženskega spola, med katerimi je moč prehajati zgolj ob izpolnitvi vzpostavljenih, mestoma izjemno strogih pogojev, ki jih vzpostavlja država sama in ki se največkrat implementirajo s pomočjo polja medicine in njenih reprezentativnih akterk, ki so posvečene za to, da posvetijo eksistenco v eni ali drugi kategoriji spola (Bourdieu 1991).¹ V nadaljevanju s pomočjo empiričnih podatkov – pričevanj spolno nebinarnih oseb – prikazujemo pomen in, težo² misrekognicije, težo eksistence, neprepoznane kot take oz. eksistence, napačno prepoznane kot eksistence moškega ali ženskega spola. Pri tem velja izpostaviti, da tovrstne misrekognicije slonijo na doksičnih shemah percepcij in klasifikacij, potrjenih in utrjenih tudi v uradnih sistemih klasificiranja, ki so vseprisotne in ki kot take s svojim dometom v primeru spolno nebinarnih oseb pomembno destabilizirajo siceršnjo doksičnost, ki pritiče vsakdanjemu življenju. Pravne kategorizacije – kategorije, ki so uradno potrjene in utrjene – tako stabilizirajo in utrjujejo družbene sheme percepcij in klasifikacij, te pa porajajo to, kar je moč pravno kategorizirati ali, povedano drugače in

1. Za analizo med drugim tudi slovenske zakonodaje gl. Kuhar, Monro in Takács (2018).

z Bourdieujem (1987: 839), področje prava oz. zakonodaje je družbeno ustvarjeno, sama družbena proizvedenost pa nakazuje to, kar izpostavi že Durkheim (2014), tj. da so posamični deli zakonodaje lahko tudi takšnega značaja, da pravzaprav terjajo upiranje, zamikanje in transformacije s strani tega, kar je že prisotno v družbenem življenju, ni pa še kodificirano v zakonodaji. O tovrstnih potrebnih prelomih tako na ravni zakonodaje kot tudi na ravni doksičnih shem percepcij in klasifikacij pričajo naslednje pripovedi Jake. V njih se razgrinjajo tako teža izkušenj misrekognicij, ki izhaja iz nemožnosti biti prepoznana kot spolno nebinarna akterka na ozadju doksičnih shem percepcij in klasifikacij, pa tudi tisti zamiki, ki bodo potrebni za zagotavljanje rekognicije akterk ne glede na njihov spol v okviru binarno spolno zaznamovanih institucijah in sferah življenja. Prva Jakova pripoved se dotika javnih toalet, ki so označene na spolno binaren način; v namen izogibanja nasilju in nelagodnosti, se Jaka izogiba javnim toaletam:

V Sloveniji si nisem upal hoditi na moške, če bi me kdo videl, ki me pozna, pa ok, [Jaka] je šel na moški wc, weird. Ja, ampak je bilo ful – v osnovni šoli sem se večkrat, no, ne večkrat, parkrat, v prvih razredih, preden sem odkril, da je na nižjem oddelku, da ni nikogar na stranišču, da lahko tja hodim, ampak ne vem, sem se v hlače parkrat, zato ker mi ni uspelo ujeti tega trenutka, ko ni nikogar. Ali pa sem šel med poukom, zato ker takrat ni bilo nikogar. Ampak takrat, ko je bil pa odmor in ko je bilo polno ljudi na stranišču, pa nikoli nisem šel na stranišče. Nikoli, nikoli. Pa tudi v lokalih rajši nisem šel (Jaka, osebni intervju, 10. januar 2018).

O podobnem pripoveduje v povezavi s športom, v povezavi s katerim lahko zadnje čase spremljamo odmevne primere, ki destabilizirajo arbitrarno postavljene ločnice telesnih značilnosti, ki domnevno pritičejo ‚športnicam‘ in ‚športnikom‘ (gl. prim. Caster Semenya): zaradi zahtevane in predpostavljene medsebojne izključujočnosti ‚moških‘ in ‚ženskih‘ ekip ter z njimi povezanih prostorov (npr. slačilnice), se Jaka raje odpove športni karieri kot pa participira v dejavnostih, ki niso skladne z njegovo spolno identiteto:

Plus to, da v mladosti se nisem, ne vem, športna kariera, kjer bi lahko imel kakšne možnosti, pa pač jih nisem zaradi tega, pa nisem šel v to. /.../ Ja, recimo za košarko – sem bil kar dober v košarki in bi lahko igral za žensko – in dokler sem lahko treniral s fanti, sem pač bil v fantovski ekipi in to, potem pa je nekega dne prišla neka skavtinja in je rekla, če bi prišel v ta ženski klub in jaz sem bil čisto tako – kakšen ženski klub, to pa že ne! Ampak potem naslednje leto ni bilo več tega, nisem mogel več priti, so se ekipe razdelile in potem nisem šel naprej. /.../ Ja, pa tudi taekwando – ful sem si želel iti v borilne veščine in sem šel na par treningov, ampak je bilo prav tako, kar travmatično s temi preoblačilnicami, to mi je bilo vedno zelo grozno (Jaka, osebni intervju, 26. december 2017).

Neskladnost med spolnim izrazom in spolom, pripisanim ob rojstvu ter ‚potrditev‘ (ki je tudi že ‚posvetitev‘) le-tega na uradnih dokumentih, je izpostavljena v vsakdanjih situacijah, ki terjajo jasne, enoznačne, predvsem pa binarne klasifikacije, ki so medsebojno izključujoče – nejasnost, nemožnost binarnega odgovora na vprašanje o spolu, je nekaj, kar se v samoumevnosti vsakdanjega življenja in v njem dominantnih (binarnih) klasifikacij s težavo upošteva in misli, o čemer priča tudi Jakova pripoved o telesnem pregledu na letališču, ki sledi pravilu pregleda s strani osebe, ki je enakega spola kot oseba, ki je deležna pregleda; kdo torej pregleduje spolno nebinarne osebe?

Ampak, ne vem, recimo na letališču, zdaj, ko te pregledajo in ko morajo moški moške in ženske žensko, so probali na nek tak način me vprašati, kdo me mora zdaj pregledati. In sem tako, ne vem, meni je vseeno. /... / Ja, in on je bil tako, ampak ja, kaj bi raje? Sem rekel, 'meni je vseeno', in potem je pristopila ena ženska, ja, če si tip, te bo tip, če si pa bejba, pa te bom jaz. 'Ok, pač whatever, pa me ti daj.' 'Malo kar tako ... Ja, ampak ne samo to – kot da ne sprejema tega, da ne bi povedal, »kaj se pa ti greš«. /.../ 'Ja, če si ženska. Saj vsi vidimo, da si' (Jaka, osebni intervju, 26. december 2017).

Zaključek

V prispevku s pomočjo empiričnih podatkov obravnavamo izkušnje misrekognicije kot jih doživljajo spolno nebinarne osebe na podlagi njihovega spola v vsakdanjem življenju, ki je izrazito označeno s spolnim binarizmom, ki nenehno išče, pričakuje, pa tudi izterja jasne, enoznačne binarne (samo-)kategorizacije. Na ozadju tega se destabilizira samoumevnost in gladkost situacij vsakdanjega življenja, ki sicer prevladujejo pritiče spolno binarnim, še posebej spolno normativnim, družbenih akterkam. Če nedavne zakonodajne spremembe, ki jih je moč spremljati v nekaterih tujih državah, npr. v Nemčiji in na Malti, mislimo in apliciramo v prihodnost, lahko na ozadju izbranih pripovedi razbiramo naslednje. Prvič, nedavne zakonodajne spremembe pričajo o pomenu in teži tovrstne 'oficializacije' družbenih akterk, ki so sicer vsaj v delu podvržene ne le nevidnosti in misrekogniciji oz. napačni prepoznavi kot moških ali žensk, temveč tudi z odsotnostjo oficializacije podprti in spodbujeni patologizaciji, medikalizaciji in drugim praksam, ki pomembno otežujejo vzpostavljane vsakdanjega življenja kot samoumevnega. Če privzamemo argument o družbeni proizvedenosti zakonodajnega področja, potem velja izpostaviti tudi, da zakonodaja povratno oblikuje (reproducira, utrjuje, pa tudi pripomore k zamikanju in transformiranju) doksične sheme percepcij in klasifikacij. Drugič, pripovedi pričajo tudi o tistih zamikih, ki bodo potrebni na ravni vsakdanjega življenja, vključno v tistih institucijah, ki so še posebej spolno binarno zaznamovane, za to, da se zagotovi inkorporiranost nedavnih zakonodajnih sprememb v smeri tretje kategorije spola. Jakove pripovedi nakazujejo nekaj teh sfer vsakdanjega življenja (od toalet do športa), velja pa izpostaviti – in v prihodnje tudi poglobljeno misliti – vsaj še naslednja področja: binarno spolno zaznamovani zaporski sistem, področje pozitivne diskriminacije in afirmativnih praks ter praks za zagotavljanje enakopravne participacije ne glede na spol (npr. spolne kvote v politiki), zakonodajna področja v povezavi s starševanjem, na binarnem spolu utemeljena razlika upokojitvene starosti, spolna segregacija v izobraževalnem sistemu itd.; medtem ko lahko inkorporiranost tretje kategorije spola v določene sfere vsakdanjega življenja (npr. toalete) zagotovimo z manj obsežnimi intervencami (npr. na ravni posamičnih institucij), so v drugih sferah (npr. pozitivna diskriminacija) potrebne intervence širšega, systemskega značaja.

Literatura

- Althoff, Nina., Schabram, Greta. in Follmar-Otto, Petra (2017): Gender diversity in law: the status quo and the development of regulatory models for recognizing and protecting gender diversity. Dostopno preko Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth: <https://www.bmfsfj.de/blob/116952/2f2af83b324af52cbb1d0efbfda212e2/geschlechtvielfalt-im-recht--band-8---englisch---gender-diversity-in-law-data.pdf> (29. 6. 2019)
- Blincoe, Emily (2015): Sex markers on birth certificates: replacing the medical model with self-identification. *Victoria University of Wellington Law Review*, 1(46): 57-84. doi:10.26686/vuwlr.v46i1.4935
- Bourdieu, Pierre (1987): The force of law: toward a sociology of the juridical field. *The Hastings Law Journal* (38): 805-853. Dostopno prek <http://derechocambiosocial.pbworks.com/f/bourdieu%255B1%255D.pdf>, (29. 6. 2019)
- Bourdieu, Pierre (1991): Language and symbolic power. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2000): Pascalian meditations. Stanford: Stanford University Press. (Prva letnica izdaje 1997)
- Bourdieu, Pierre (2014): On the state: Lectures at Collège de France, 1989 - 1992. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2018): Classification struggles: General sociology, volume 1, Lectures at the Collège de France, 1981-1982. Cambridge: Polity Press.
- Durkheim, Émile (2014): The division of labour in society. New York: Free Press. (Prva letnica izdaje 1893)
- FRA - European Agency for Fundamental Rights (2014a): EU LGBT Survey: European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- FRA - European Union Agency for Fundamental Rights (2014b): Being trans in the european union: comparative analysis of eu lgbt survey data. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- GLAAD (2017): Accelerating acceptance. Dostopno prek A Harris Poll survey of Americans' acceptance of LGBTIQ+ people: http://www.glaad.org/files/aa/2017_GLAAD_Accelerating_Acceptance.pdf (13. 11. 2017)
- Human Rights Campaign Foundation (2018): LGBTQ youth report. Washington: Human Rights Campaign Foundation. Dostopno prek <https://www.hrc.org/resources/2018-lgbtq-youth-report> (3. 4. 2019)
- ILGA - Europe (2019): Annual review of the human rights situation of lesbian, gay, bisexual, trans and intersex people. Dostopno prek Rainbow Europe: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/2019/full_annual_review.pdf (3. 7. 2019)
- ILGA Europe: Holzer, Lena (2018): Non-binary gender registration models in Europe. Geneva: ILGA. Dostopno prek <https://www.ilga-europe.org/resources/ilga-europe-reports-and-other-materials/non-binary-gender-registration-models-europe> (6. 7. 2019)
- International Commission of Jurists - ICJ (10. november 2017): The Yogyakarta principles plus 10 - additional principles and state obligations on the application of international human rights law in relation to sexual orientation, gender expression and sex characteristics to complement the yogyakarta principles. Dostopno prek Yogyakarta Principles Plus 10: http://yogyakartapinciples.org/wp-content/uploads/2017/11/A5_yogyakartaWEB-2.pdf (29. 6. 2019)

- Kuhar, Roman, Monro, Surya in Judith Takács (2018): Trans* citizenship in post-socialist societies. *Critical Social Policy*: 1(38): 99-120. doi: 10.1177/0261018317732463
- OII Europe: Organisation Intersex International Europe. (9. 1. 2019). Austria tops Germany's bad practice example - no self-determination for the Austrian 3rd gender marker. Dostopno prek OII Europe: <https://oiieurope.org/austria-3rd-gender-marker/> (28. 6. 2019)
- Scottish Government (2017): Review of the Gender Recognition Act 2004: A Consultation. Dostopno prek Scottish Government: Consultation Hub: https://consult.gov.scot/family-law/review-of-the-gender-recognition-act-2004/supporting_documents/SCT10172517581_Gender_p4%203.pdf, (6. 7. 2019)
- TENI - Transgender Equality Network Ireland (brez datuma): Submission to the Review of the Gender Recognition Act 2015. Dostopno prek TENI: <https://www.welfare.ie/en/downloads/Sub072-GRA2015.pdf> (29. 6. 2019)
- TGEU - Transgender Europe (18. junij 2018): World Health Organisation moves to end classifying trans identities as mental illness. Dostopno prek TGEU - Transgender Europe: <https://tgeu.org/world-health-organisation-moves-to-end-classifying-trans-identities-as-mental-illness/> (26. 6. 2019)
- TGEU - Transgender Europe (9. november 2017): Third gender marker options in Europe and beyond. Dostopno prek TGEU - Transgender Europe: <https://tgeu.org/third-gender-marker-options-in-europe-and-beyond/> (28. 6. 2019).

IVAN BERNIK

NAJ VSTOPIM? NAJ OSTANEM ALI GREM? SPREMINJANJE INTIMNIH PARTNERSTEV V DALJŠI ČASOVNI PERSPEKTIVI

Povzetek: Zaradi časovne odmaknjenosti je družbena organiziranost spolnosti pred velikimi spremembami, ki naj bi se na tem področju zgodile v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, razmeroma slabo raziskana. Ob upoštevanju tega dejstva so v prispevku predstavljene informacije o ključnih značilnosti »predrevolucijskih« intimnih partnerstev, pridobljene s kvalitativno raziskavo spolnega življenja stotih žensk iz Slovenije, ki so svoje najaktivnejše življenjsko obdobje preživele v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. Raziskava je pokazala, da je bil njihov vstop v partnersko življenje praviloma osebna odločitev, ki so jo vodila čustva, hkrati pa so se zavedale, da je izstop iz partnerske zveze težaven. Na utemeljenost te zavesti kaže dejstvo, da se je majhen del partnerskih zvez končal z ločitvijo, partnerske težave pa so se reševale predvsem z izražanjem zahtev po spremembah v odnosu ali s podreditvijo pričakovanjem partnerja.

Ključni pojmi: Družbena organiziranost spolnosti, partnerski odnosi, seksualna revolucija, individualizacija, racionalizacija.

Evropske in severnoameriške raziskave družbene organiziranosti spolnosti se ujemajo v ugotovitvah, da so se partnerske zveze v obdobju po tako imenovani spolni revoluciji močno spremenile¹, vendar pa se večina spolnih aktivnosti še vedno dogaja v partnerskih zvezah². Spremenila se ni le »trajnost« zvez, ampak tudi njihova vsebina. Partnerske zveze so postale »čisti odnosi« (Giddens 2000), ki jih ne pogojujejo zunanja družbena pravila, ampak le partnerska komunikacija in na njej temelječe (morebitno) soglasje o ohranjanju zveze. Tako kot mnogi drugi današnji družbeni odnosi, tudi partnerske vezi temeljijo na »dnevnem plebiscitu«. Te spremembe se kažejo tako v vstopanju v partnerske zveze kot izstopanju iz njih in v načinih njihovega ohranjanja.

V teh okoliščinah je odločitev za vstop v partnersko zvezo hkrati iracionalna, tj. temelječa na čustvih, in racionalna, tj. povezana s treznim premislekom. Posameznice/posamezniki se za vstop v zvezo odločajo brez zunanjih pritiskov, ampak zgolj na podlagi čustvenih preferenc,

1. Tako kot za druga družbena področja, je tudi za organiziranost spolnosti značilna naraščajoča pluralizacija. Zakonska zveza je tako postala le ena od možnih oblik intimnega partnerstva. Vendar pa to ni spodkopalo monogamije kot temeljnega pravila organiziranosti partnerskega življenja: »Zaporedna monogamnost ne pa promiskuiteta je zdaj pravilo.« (Weeks 3003: 99).
2. Po raziskavi opravljeni v treh velikih nemških mestih, se je približno 95 odstotkov vseh spolnih odnosov, ki so jih anketiranke in anketiranci imeli v štirih tednih (pred raziskavo) zgodilo v partnerskih zvezah (Schmidt in dr. 2006: 114). Slovenska nacionalna raziskava iz leta 2000 je pokazala, da dobra polovica žensk, ki v letu pred raziskavo niso živele v partnerski zvezi, ni imela v tem času nobenega spolnega odnosa, pri moških pa je bilo takšnih približno dve petini (Bernik, Klavs 2011:74).

hkrati pa se prav zaradi svobodne izbire morajo vprašati, če so v svetu nešteti možnosti izbrali najboljšo. Teža te odločitve ni v podreditvi omejujočim družbenim pričakovanjem, ampak predvsem v odpovedi številnim drugim priložnostim. Zato je pomembno, da vstop v zvezo ne izključuje možnosti kasnejšega izstopa, ki je še mnogo bolj kot vstop motiviran z racionalnimi preudarki. Ohranjanje zveze je praviloma možno le, če oba partnerja ocenjujeta, da ustreza njunim pričakovanjem. Če dinamiko partnerskih odnosov opišemo s Hirschmanovo opredelitvijo tipičnih izbir v kolektivnih kriznih situacijah (Hirschman 1970), se pokaže, da ohranjanje današnjih partnerskih odnosov - ko ti odnosi zaidejo v težave - temelji predvsem na izražanju nezadovoljstva (»voice«), ki naj bi spodbudilo pogajanja o vsebini odnosa, le redko pa na brezpogojni lojalnosti. Zato je možno trditi, da so partnerski odnosi ob odsotnosti omejujočih družbenih norm v bolj ali manj neprestanem kriznem stanju, saj je njihovo ohranjanje odvisno predvsem od uspešnosti pogajanj med partnerjema. Nad njimi pa neprestano lebdi grožnja izstopa (»exit«), ki se uresniči, ko vsaj eden od partnerjev ugotovi, da njegova pričakovanja v odnosu ne morejo biti zadovoljena.

Po prevladujočih družboslovnih razlagah je bilo (in je) spreminjanje družbene organiziranosti spolnosti praviloma skokovito, kljub temu pa naj bi se spolnost spreminjala počasneje kot večina drugih družbenih področij (Plummer 1996, Sigusch 1998). Prehod od tradicionalne k moderni organiziranosti spolnosti se je zgodil šele v burnih šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Po tem pojmovanju je bila »predrevolucijska« organiziranost spolnosti bolj ali manj zrcalna slika moderne oziroma modernih spolnosti. To naj bi bilo posebej očitno v družbenih pravilih, ki so pogojevala vstopanje in izstopanje v intimne partnerske odnose. V nasprotju s sedanjimi generacijami naj bi imeli »predrevolucijski« moški, še bolj pa ženske, omejene možnosti samostojnega odločanja glede vstopanja v intimne zveze in izstopanja iz njih, poteg tega pa naj bi bila dinamika teh zvez razmeroma predvidljiva. Restriktivne družbene norme in učinkovita družbena kontrola naj bolj ali manj onemogočale oblikovanje individualnih spolnih življenjskih stilov.

Medtem ko je za današnje vstopanje v partnerske zveze značilno predvsem težavno usklajevanje čustvenih nagibov in racionalnih preudarkov, naj bi bil »predrevolucijski« vstop pogojen predvsem s podrejanjem dvojni družbeni kontroli – pričakovanjem pomembnih drugih in strogim družbenim normam. Prostor za osebne izbire je bil s tem izjemno omejen. Ob tem pa je bil vstop v partnerstvo mnogo pomembnejši dogodek kot danes – ne le zato, ker je bila poroka »za odrasle edina legitimna pot do spolnih aktivnosti« (Weeks 2003: 99), ampak ker je bil izstop iz partnerske zveze skoraj nemogoč, oziroma – v družbenem in psihičnem pogledu – izjemno »drag«. V teh okoliščinah je bila dinamika partnerskih zvez razpeta med pritoževanjem in lojalnostjo, pri čemer se je od žensk pogosteje pričakovala lojalnost, od moških pa pritoževanje (vključno s morebitnimi spolnimi odnosi izven partnerske zveze). Lojalnost ni imela le kulturnih temeljev, ampak tudi materialne, saj so bile ženske neredko ekonomsko odvisne od moških.

Ker je zaradi časovne odmaknjenosti »predrevolucijska« spolnost sociološko razmeroma slabo raziskana,³ se pogosto zdi, da se je mogoče (in treba) zadovoljiti s trditvijo o koreniti razliki med družbeno organiziranostjo tradicionalne in moderne spolnosti ter hitri spremembi, ki naj bi se na tem področju zgodila šele pred približno pol stoletja. Vendar maloštevilne raziskave, ki so bile opravljene pred spolno revolucijo, ali kasnejše raziskave, ki so še lahko

3. Raziskave zgodovinarjev se praviloma omejujejo na spreminjanje mesta spolnosti v javnem govoru in spreminjanje javnih politik na področju spolnosti (glej Herzog 2011: 133-175).

vklučile tudi »predrevolucijske« generacije, kažejo, da so spremembe verjetno potekale bolj postopno kot to sugerira ustaljena delitev na »pred- in porevolucijsko« spolnost (Bullough 1994). S tega vidika so vsakršne nove informacije o »predrevolucijski« spolnosti pomembne za razumevanje dolgoročnega spreminjanja spolnosti.

To je bila poglobljena spodbuda za raziskavo spolnega življenja žensk, ki so na tem področju ključne izkušnje doživele v petdesetih in prvi polovici šestdesetih let prejšnjega stoletja. Cilj raziskave je bil zbrati čim natančnejše informacije o vseh pomembnejših vidikih organiziranosti njihovega nekdanjega spolnega življenja. V skladu s to zamislijo sem od novembra 2017 do aprila 2019 v domovih za starejše v različnih slovenskih krajih opravil polstrukturirane intervjuje s sto ženskami (glej Bernik 2018: 21-22). V tem zapisu bodo predstavljene ključne informacije o dinamiki njihovih partnerskih odnosov. Zaradi omejenega obsega zapisa bo poudarek na skupnih značilnostih njihovih partnerstev, ne bodo pa upoštevane informacije, ki kažejo na veliko pestrost njihovih življenjskih izkušenj. Poleg tega ne bodo upoštevane izkušnje maloštevilnih intervjuvank, ki niso bile poročene ali niso imele trajnejše partnerske zveze.

Po ustaljenem pojmovanju naj bi bil vstop v »predrevolucijsko« partnersko življenje razmeroma enostaven, saj naj bi bile ključne odločitve pogojene z vplivom staršev in drugih bližnjih sorodnikov ter strogimi družbenimi normami. V nasprotju s to trditvijo je bil za veliko večino žensk, ki so bile vključene v raziskavo, vstop v partnersko zvezo izrazito osebna izbira. Pri izbiri partnerja – praviloma bodočega zakonskega partnerja – jih je praviloma vodila zaljubljenost, ne pa zunanji pritiski. Partnerje so izbrale – to velja zlasti za tiste, ki so odraščale v manjših krajih – v njim znanem okolju. Zato so tudi utemeljeno pričakovale, da bo njihova izbira deležna podpore staršev in drugih zanje pomembnih oseb. Majhna, a približno enaka sta bila deleža intervjuvank, ki so poročale, da so bodočega zakonskega partnerja izbrale pod pritiskom staršev (temu so pogosto pripisovale težave v zakonu) ali pa proti volji staršev.

Za zanemarljivo majhen delež intervjuvank je bila poroka »legitimna pot do spolnih aktivnosti«. Spolni odnosi pred poroko so bili pravilo in ne izjema. Odločitev za prvi spolni odnos je bil zanje pomemben, a tvegani korak na poti, ki je praviloma vodila od odkritega izražanja zaljubljenosti do poroke. Intervjuvanke so se za spolne odnose odločile na pobudo partnerjev, a na podlagi lastnega treznega premisleka. Pri tem so mislile zlasti na partnerjevo zanesljivost in zmožnost, da same poskrbijo za posledice morebitne neželene nosečnosti.

Pot k stabilizaciji partnerske zveze (ki je za intervjuvanke praviloma pomenila zakonsko zvezo) je bila bolj predvidljiva kot danes, vendar nič manj zahtevna. Intervjuvanke so se zavedale, da je s poroko potrjena izbira partnerja bolj ali manj dokončna ter da se posledicam napačne izbire skoraj ni mogoče izogniti. Na utemeljenost zavesti o zahtevnosti te izbire kaže prevladujoča dinamika partnerskih odnosov po poroki. Anketiranke so morebitne težave v zakonski zvezi reševale s prizadevanji za spremembe v partnerskem odnosu, še pogosteje pa z lojalnostjo, tj. podreditvijo partnerjevim zahtevam. Kopičenje nesporazumov, ki so pogosto izvirali iz načina življenja partnerjev (npr. zanemarjanje družinskih obveznosti, alkoholizem, psihično in fizično nasilje), je neredko vodilo v postopno devitalizacijo partnerske zveze. Razveze so bile »privilegij« razmeroma maloštevilnih više izobraženih in v mestih živčih anketirank, ki so se lažje uprle pritisku družbenih norm (zlasti stigmi, ki so je bile deležne razvezane ženske) in so bile v materialnem pogledu bolj ali manj neodvisne od partnerjev. To je veljalo tudi za maloštevilne intervjuvanke, ki so se odločile, da kljub materinstvu ostanejo samske.

Ker so bili vsi intervjuji opravljeni v domovih za starejše, je bil med intervjuvankami velik delež vdov. Za večino od njih je vdovstvo pomenilo umik v samstvo. Odsotnost partnerja

(in želje po partnerju) so jim pogosto nadomestile vezi z bližnjimi sorodniki, zlasti z otroki in vnuki. Mnogo manjši, a ne zanemarljiv del ovdovelih ali razvezanih intervjuvank, pa si po izgubi partnerja ustvaril novo partnersko zvezo ali celo zaporedje partnerskih zvez. V teh zvezah (večina se jih je zaradi smrti partnerja že končala) so bile anketiranke pogosto bolj zadovoljne kot v prvi zvezi. Na to je vplivalo več dejavnikov – od relativne kratkotrajnosti teh zvez (v primerjavi s prvo) do zmernih pričakovanj ob vstopu ob zvezo. Polega tega so imele te zveze pogosto dogovorne značilnosti in so zato vključevale možnost izstopa. Če bi v njih lahko prepoznali znamenja porajanja serijske monogamije, potem je bila pri anketirankah serijska monogamija življenja pogostejša po smrti (prvega) zakonskega partnerja ali razvezi kot v njihovih mladih letih (pred poroko).

Iz teh (skopih) informacij o dinamiki partnerskih odnosov stotih »predrevolucijskih« žensk je mogoče razbrati, da so sicer soočale z drugačnim dilemami kot današnje generacije, vendar pa organiziranost njihovega partnerskega življenja vendarle ni imela vseh značilnosti, ki se običajno pripisujejo družbeni in kulturni organiziranosti spolnosti pred seksualno revolucijo. Dinamiko njihovih partnerstev je zaznamovalo predvsem (s tradicijo povezano) dejstvo, da je bil izstop iz partnerske zveze, praviloma zakonske zveze, težko uresničljiv. Zato je bil zelo pomemben premišljen vstop v partnersko zvezo, v kasnejšem partnerskem življenju pa (ne vedno uspešna) prizadevanja za reševanje izogibanje morebitnih partnerskim konfliktom. Med znamenji postopne modernizacije partnerskih odnosov zlasti ni mogoče spregledati dejstva, da so intervjuvanke vstop v partnersko zvezo praviloma doživljale kot izrazito osebno odločitev ter da se pri bolj izobraženih intervjuvankah partnerske težave že reševale z izstopom iz zveze in ne z njenim ohranjanjem za vsako ceno.

Literatura

- Bernik, Ivan (2018): Na predvečer seksualne revolucije. V M. Ignjatović in dr. (ur.): Družba in družbena gibanja. 50 let po 1968: 20-24. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo.
- Bernik, Ivan, Klavs, Irena (2011): Spolno življenje v Sloveniji. Maribor: Aristej.
- Bullough, Vern L. (1994): Science in the bedroom. A history of sex research. New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony (2000): Preobrazba intimnosti. Ljubljana: *cf.
- Hirschman, Albert O. (1970): Exit, voice, and loyalty : responses to decline in firms, organizations and states. Cambridge: Harvard University.
- Plummer, Ken (1996): Foreword. Symbols of Change. V Simon, W., Postmodern Sexualities, ix–xvi. London: Routledge.
- Schmidt, Gunter in dr. (2006): Spätmoderne Beziehungswelten. Report über Partnerschaft und Sexualität in drei Generationen. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sigusch, Volkmar (1998): The neosexual revolution. Archives of Sexual Behavior 27 (4): 331–359.
- Weeks, Jeffrey (2003): Sexuality. London: Routledge.

PLENARNO PREDAVANJE

STEVE FULLER

Univeristy of Warwick

REINVENTING SOCIOLOGY AS THE 'RELIGION OF HUMANITY' FOR THE 21ST CENTURY

'Sociology' originated as the hybrid scientific-religious project of the great positivist philosopher Auguste Comte. It was designed to do two things at once that we now tend to think is impossible: provide both a focus for the development of science and a replacement for organized religion. Perhaps the old Soviet Union came closest to approximating Comte's ideal in his own original terms. Successive sociologists, starting with Durkheim, domesticated Comte's vision as 'moral education' for newly secular societies (e.g. post-1870 France). This sentiment remained in the 'social problems' mentality that hovered over most of twentieth century sociology. Even today's 'post-everything' sociology keeps to tradition, except that now society at its most systemic level is 'the' problem! In this talk I aim to reinvent Comte's original vision of sociology as the 'religion of humanity' for the twenty-first century. At the very least, I hope to identify a conceptual and research agenda for doing so. It aims to do two things at once: On the one hand, to transcend the 'unholy trinity' of race/class/gender in which the discipline has been mired in our 'politically correct' times; on the other hand, to admit the prospect of animal and machine rights into a post-/trans- human conception of 'Society 2.0'.

PLENARNA OKROGLA MIZA SEKCIJ ZA SOCIOLOGIJO ČASA IN SOCIOLOGIJO ZNANOSTI

»SOCIOLOGIJA PRIHODNOSTI TER USMERJANJE ZNANSTVENIH IN DRUŽBENIH SPREMEMB V 'POST-SOCIALISTIČNI' SLOVENIJI«

Moderatorja: **ZDRAVKO MLINAR, MAJDA PAHOR**

Panelisti: PAVEL GANTAR, ANDREJ KIRN, FRANC MALI,
ZDRAVKO MLINAR, STOJAN SORČAN

Z razpravo v okviru te okrogle mize se poskušamo čim bolj neposredno odzvati na glavno temo blejskega srečanja, ki že sama predstavlja izziv za to, da združimo spoznanja o znanstvenih in družbenih spremembah v prihodnosti. Pri tem se bomo oprli na že kar številne razprave v Sekciji za sociologijo časa, ki so sledile zborniku 'Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?' V zvezi z znanostjo se bomo osredotočili predvsem na vlogo sociologije v specifičnem družbeno-zgodovinskem kontekstu Slovenije in prispevali k ozaveščanju našega okolja o njenih potencialih, ki doslej niso bili upoštevani.

Pri tem pa seveda prihodnost obravnavamo v širšem kontekstu sociologije časa, saj preteklosti ne prepuščamo le zgodovinarjem, ampak jo štejemo kot možno obogatitev v kritičnem nadgrajevanju teoretične in izkustvene podlage za predvidevanje prihodnosti. Sociologija kot najbolj vključujoča in povezujoča družboslovna disciplina nam nudi komparativno prednost, da s preseganjem agregiranja posameznosti hkrati lahko razkrivamo prikrito protislovnost, ki je žarišče razvojnih sprememb. Zavračamo misel, da je prihodnost že kar nasploh nepredvidljiva, hkrati pa je tu izhodišče za podrobnejše analize in tudi za preseganje zamejenosti same sociologije, ko gre za eno od najbolj določujočih determinant naše prihodnosti, to so spremembe v naravnem okolju.

PAVEL GANTAR

»Slovenci smo leta 2050 srečni ljudje.«

Vizija Slovenije 2050

»... nihče ne ve kakšen bo svet leta 2050...«

Yuval Noah Harari, intervju, Delo, Sobotna priloga, 13. julij 2019, str.14.

PRIHODNOST MED VERJETNIM, MOŽNIM IN ZAŽELENIM: PASTI VIZIJE SLOVENIJE 2050

Povzetek: Prispevek obravnava dokument, ki ga je leta 2016 pripravila (tedanja) Vlada Republike Slovenije in se imenuje Vizija Slovenije 2050. Vizija vpeljuje pojem sreče kot planibilne kategorije in kot zaželeno prihodnosti, ki naj bi jo uresničili do leta 2050. Avtor se loti analize razmerja med verjetnim, možnim in zaželenim ter opozarja, da je Vizija spregledala, fluidno razmerij med temi kategorijami in opozarja, da se lahko podoba zaželeno prihodnosti hitro obrne v malo verjetno in celo nemožno prihodnost. Poudarja, da so poskusi s katerimi bi sicer nezadostne ekonomske kazalce blaginje nadomestili s kazalci sreče, neposrečeni in odpirajo prostor ideološkim interpretacijam srečnega življenja. Sreča kot podoba dovršene družbe prihodnosti ukinja družbeni čas in s tem vse druge prihodnosti.

Ključne besede: vizije prihodnosti, sreča kot planibilna kategorija, družbeni čas, družbeni razvoj, Slovenija 2000

Uvod

Vlada Republike Slovenije je v letih 2016 in 2017 objavila dva dokumenta, ki se nanašata na prihodnost. Prvi dokument, ki je datiran v leto 2016 se imenuje Vizija Slovenije 2050 (v nadaljevanju Vizija 2050), prikazuje podobo slovenske družbe v letu 2050. Vizija je povzeta na eni sami strani, ozadje te strani pa je seveda bistveno bolj bogato in je predstavljeno na osemnosedesetih straneh, ki so razkošno urejene in ne skoparijo s številnimi grafičnimi ponazoritvami.¹ Leto dni pozneje pa je vlada sprejela še Strategijo razvoja Slovenije 2030. Za razliko od Vizije 2050 je Strategija 2030 dosti bolj »prizemljen« dokument, v osrednjem delu prikazuje dvanajst skupin kazalnikov uspešnosti družbenega razvoja in ciljne vrednosti, ki naj

1. Vizija 2050 ima tudi svojo spletno stran www.slovenija2050.si, na kateri so opisane številne aktivnosti in dogodki, ki jih je vodila Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko pri pripravi dokumenta. Tedanja vlada se je priprave Vizije 2050 lotila zelo resno. Ustanovila je med resorsko horizontalno delovno skupino, ki je imela za naloge organizirati in koordinirati pripravo Vizije 2050, tej skupini je dodala Skupino za prihodnost, sestavljeno »14 posameznikov z različnih področij, ki navdihujejo s svojim uspešnim delovanjem« (Vizija 2050, str. 12). Temu je ob pomoči ekspertov OECD sledilo 27 dogodkov (delavnic, srečanj...) v katerih je 611 posameznikov sodelovalo v 100 urah razprav o prihodnosti. Opravljena je bila tudi javnomnenjska raziskava na telefonskem in spletnem vzorcu 1010 anketirancev. Izvedla jo je slovenska izpostava marketinškega podjetja GfK. Opazno je, da so pripravljavci Vizije 2050 puščali ob strani dolgo tradicijo raziskovanja kvalitete življenja v Sloveniji in da so specifično sociološki vidiki močno zanemarjeni.

bi jih dosegli leta 2030, pri čemer načrtovane ciljne vrednosti primerja s sedanjim izhodiščnim stanjem in sedanjimi povprečnimi vrednostmi za Evropsko unijo. Skratka, glavna razlika med obema dokumentoma je, da Vizija 2050 prinaša kvalitativno in vrednostno opredeljeno »podobo« Slovenije v letu 2050, Strategija 2030 pa konkretne ciljne vrednosti, ki naj bi jih dosegli do leta 2030.²

Kako ukrotiti prihodnost?

Razmerja med verjetnim, možnim in zaželenim

Oba dokumenta v evropskem in svetovnem merilu nista nikakršna posebnost in se vklapljata v razmah »ukvarjanja s prihodnostjo«, že vse od šestdesetih let naprej, ko so se skupine znanstvenikov na univerzah, zasebne korporacije in pa tudi vladne oziroma državne institucije lotile predvidevanja, napovedovanja in celo oblikovanja strateških politik, kako doseči željene cilje in željeno prihodnost. Porast različnih vrst »anticipativnega diskurza« (Urry 2016:1) se običajno povezuje z naraščajočo kompleksnostjo sodobnih družb, nepredvidenimi oz. nehotenimi posledicami tehnološkega razvoja in s poskusi zmanjševanja negotovosti, ki jih prinašajo spremembe. Ukvarjanje s prihodnostjo tako postaja pomemben element našega vsakodnevnega početja.³ To ukvarjanje se giblje v razponih med možnim, verjetnim in želenim.⁴ Urry pravi, imamo lahko opravka s prihodnostjo, ki je zaželena in tudi možna, vendar pa malo verjetna. Posebej opozarja, da ni nujno, da se bo to, kar danes razumemo za najbolj zaželeno v prihodnosti, tudi razvilo v tej smeri, pa tudi če obstaja prevladujoče soglasje v družbi, da gre za najbolj zaželeno od vseh mogočih prihodnosti. (Urry 2016:12)

In prav tu naletimo na paradoks, ki ga Vizija 2050 verno uteleša in s katerim se nameravamo ukvarjati v tem prispevku: vizija ali opis dolgoročne prihodnosti je smiselna, le če je zaželena, četudi je malo verjetna in včasih celo ni možna. Gotovo ne bi imelo nobenega smisla, če bi odločevalci v neki državi predstavili vizijo družbene in politične degradacije ter celo razkroja, čeprav smo imeli in še imamo v zgodovini veliko primerov, ko so propadale

Nenavadno je, da je v času priprave tega prispevka spletna stran prenehala delovati in ni več dostopna. Poskus dostopa do spletne strani se konča s sporočilom »Ta račun je suspendiran«, kar v skladu s stališčem »če te ni na spletu, ne obstajaš«, navaja na predrzno misel, da ni suspendirana samo spletna stran, ampak tudi že sama Vizija 2050.

2. Zaradi pomanjkanja prostora se s Strategijo 2030 v tem prispevku ne bom o ukvarjali.
3. O. Borg, povzemamo po Kuosi, navaja tri velike arene raziskovanja prihodnosti. Prvo predstavljajo raziskave, ki imajo za cilj oblikovati/ustvariti zanimive podobe prihodnosti, scenarije in vizije, v drugo areno sodijo raziskovalna prizadevanja v podporo planiranju in odločanju, tretja arena pa obsega raziskovalne cilje in prizadevanja za rešitev velikih globalnih vprašanj, ki tarejo vse človeštvo. Kuosa 2011: 328) Po tej klasifikaciji bi Vizija 2050 sodila v prvo, Strategija 2030 pa v drugo areno.
4. Razvijati so se začele »študije prihodnosti« (Future studies), »ki predstavljajo »sistematično proučevanje možnih, verjetnih in zaželenih prihodnosti vključno svetovnimi nazori in miti, ki so podlaga sleherni prihodnosti. V zadnjih petdesetih letih so se študije prihodnosti premaknile od napovedovanja prihodnosti k mapiranju alternativnih prihodnosti in k oblikovanju želenih prihodnosti, tako na kolektivnih kot tudi notranje individualnih ravneh.« (Sohail 2013:37)

države in civilizacije, ko je bil družbeni razvoj reverzibilen⁵ in so se uresničili scenariji, ki smo si jih najmanj želeli in se izkazali za možne, šele ko so se zares zgodili. V zgodovinski perspektivi razmerje med zaželenim, verjetnim in možnim piše zelo različne zgodbe, na kar opozarja projekt Slovenija 2000, ki ga je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v anticipaciji milenijskega mejnika organiziral nekdanji Zavod za družbeno planiranje Socialistične republike Slovenije. Projekt je bil ambiciozno zastavljen, angažirane so bile vse pomembne raziskovalne institucije, z uporabo različnih raziskovalnih metod in tehnik so bili oblikovani scenariji možnega razvoja Slovenije do leta 2000, razen enega in sicer tistega, ki bi temeljil na predpostavki razpada nekdanje skupne države, demokratičnem prehodu in povratku v kapitalizem.⁶ Skupna država je razpadla kar deset let pred ciljnim letom Slovenije 2000. Nedvomno se je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji uresničil prav scenarij, ki je sicer bil v glavah nekaterih sodelavcev pri projektu, formalno pa nikoli ni obstajal. Neobstoječi scenarij, ki se je realiziral, je izvrsten primer za ponazoritev spoznanja, da so razmerja med zaželenim, verjetnim in možnim fluidna in nestabilna. Nekaj, kar se zdelo, da je nemogoče, se je hitro spremenilo v možno, postajalo je vse bolj verjetno in zaželeno, pri čemer je, vsaj v primeru slovenske osamosvojitve in demokratizacije, tudi jasno, da na okoliščine spreminjanja nemožnega v možno, akterji v Sloveniji niso mogli dosti vplivati (razpad svetovnega socializma). Dejstvo, da je to »novo možno« postalo verjetno pa je bilo v rokah slovenskih akterjev, predvsem demokratičnih družbenih gibanj.

Sreča kot planibilna kategorija?

Fluidno razmerje med verjetnim, možnim in zaželenim nakazuje določeno previdnost pri obravnavanju Vizije 2050. Vsekakor ničesar od ciljnega stanja v letu 2050, ki so ga predstavili ni mogoče vnaprej odpisati, kakor tudi ne možnih dogodkov, procesov in podob prihodnosti, ki so iz Vizije 2050 hote izločeni, ker so nezaželeni. Na kratko zapisano, Slovenija bo v letu 2050 družba/država v kateri bomo v

... sozvočju z okoljem in s časom smo našli ravnovesje kakovostnega življenja. S pomočjo učenja se uspešno soočamo z največjimi izzivi. Smo inovativni, ideje spreminjamo v dejanja. Z zaupanjem ustvarjamo dobre odnose ter gradimo solidarno in strpno družbo. Slovenijo samozavestno odpiramo partnerjem, pripravljenim na sodelovanje. Ponosni bogatimo globalno mrežo s svojo kulturno edinstvenostjo. (Vizija 2050)

Slovenija bo družba kreativnih, vitalnih, sodelujočih, odprtih ljudi z visoko kvaliteto življenja, z družbeno legitimnimi razlikami, ki znajo reševati probleme. Opisu prihodnje družbe »dobrih želja« je težko oporekati, še posebej, ker je postavljena v leto 2050, ki nam danes še ni na doseg in marsikomu tudi nikoli ne bo.

5. Javna kanalizacijska omrežja so začeli v mestih ponovno graditi šele v drugi polovici 19. stoletja, čeprav so jih poznala že mesta antičnega Rimskega cesarstva.
6. V razpravi z naslovom o Rehabilitaciji družbenega planiranja, ki ga je 15. januarja 2019 organizirala Sekcija za sociologijo časa pri SSD je Stane Saksida, eden od avtorjev Slovenije 2000 v repliki na avtorja tega prispevka omenil, da so imeli tudi takšen scenarij v mislih, vendar ga, razumljivo, niso uvrstil v nabor različnih scenarijev.

Presenečenje in ne navsezadnje razlog za ta sociološki komentar je ključni stavek, ki se glasi »Slovenci smo leta 2050 srečni ljudje«. Ta trditev sproža dve pomembni vprašanji. Prvič, ali je srečo, ki je že sama po sebi izrazito notranje subjektivna kategorija, vezana na razmerje med posameznikom in svetom ter njegovim dojemanjem tega razmerja, sploh mogoče obravnavati kot »planibilno« kategorijo, ali jo je mogoče načrtovati in postaviti za družbeni cilj. In drugič, s kakšnim razumevanjem časa imamo opraviti v Viziji 2050 in ali morebitna »uresničitev družbe srečnih ljudi« ne pomeni tudi ukinitve njihove (nadaljnje) prihodnosti, saj ne obstaja ničesar več, za kar bi se bilo vredno prizadevati?

Najprej k prvemu vprašanju.⁷ Vizija Slovenije 2050 ni prvi dokument v katerim se sreča pojavi kot osrednja kategorija prizadevanj za boljšo prihodnost. Aprila 2012 je na sedežu Združenih narodov pod okriljem Kraljevine Butan potekalo srečanje na visoki ravni⁸ na temo oblikovanja nove ekonomske paradigme. Dokument, ki je bil rezultat tega srečanja (Royal Government of Bhutan: 2012) je na mesto sicer že dolgo kritiziranega BDP kot merila za razvoj in blaginjo, vzpostavil potrebo po novi ekonomski paradigmi, ki ne bo temeljila na rasti, pač pa na

ekonomiji, ki služi in neguje dobro počutje vseh živih bitij na zemlji in na sreči, ki izvira iz življenja v harmoniji z naravnim svetom, našimi skupnostmi in z našim notranjem bitjem. (Prav tam, str. 26)

Dokument se presenetljivo malo ukvarja s samim pojmom ali konceptom sreče, veliko pa z dobrimi željami v zvezi z njo. Srečanje na temo nove ekonomske paradigme ni ostalo brez nadaljevanja. Vse od leta 2012 naprej konzorcij deloma zasebnih, deloma javnih institucij objavlja poročilo World Happiness Report. Iz šestih skupin kazalcev⁹ so oblikovali nekakšen indeks sreče, ki je osnova za rangiranje držav po stopnji sreče.¹⁰ Skupna lastnost poročil o svetovni sreči in Vizije Slovenije 2050 je, da poskušata »srečo« operacionalizirati skozi bolj ali

-
7. V tem prispevku smo se prisiljeni izogniti tradiciji filozofskega utilitarizma, predvsem pa njegovemu največjemu predstavniku Jeremyu Benthamu (1747-1832) in njegovemu temeljnemu aksiomu, da je »največja sreča največjega števila ljudi merilo tega, kar je prav in kar je narobe«. Zasledovanje sreče (pursuit of happiness) je pripeljalo do številnih »nehotениh posledic« in navsezadnje se je tudi Bentham zapisal v zgodovino kot avtor Panopticum, zgradbe/zapora, ki je postala sinonim za strogo nadzorovane in upravljane družbe.
 8. Med udeleženci srečanja je bilo prisotnih kar nekaj voditeljev držav in vlad, mednarodnih organizacij, pa tudi ugledni posamezniki, Nobelovi nagrajenci, javnomnenjski voditelji, in sploh skrbno izbrani ljudje, ki navdihujejo svet. Skoraj ni mogoče spregledati določenih podobnosti s sestavo Skupine za prihodnost Vizije Slovenija 2050, kar nakazuje, da so njeni pripravljalci vsaj deloma gledovali po Poročilu iz Butana.
 9. BDP na glavo prebivalca, družbena podpora (verjetno socialni transferji – op. PG), pričakovana doba zdravega življenja, svoboda, širokogrudnost (verjetno filantropija – op. PG) in odsotnost korupcije. (Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. 2019:19). Te kazalce bi uvrstili med tiste, ki jih sicer uporabljamo za merjenje kvalitete življenja.
 10. Mimogrede, Slovenija se je leta 2015 uvrstila na 54 mesto, tik za Kazahstanom, leta 2019 pa je že napredovala na 44. mesto in je uvrščena za Kolumbijo in pred Nikaragvo. Glede na to, da se Slovenija na svetovni lestvici sreče dviguje, Viziji Slovenije 2050 torej ne kaže slabo.

manj posrečeno izbrane indikatorje, vendar bolj kot si to prizadevata, bolj postaja očitno, da se jim ta operacionalizacija izmika.

Naš glavni očitek »prizadevanju za srečo« kot planibilni kategoriji, je da je »sreča« funkcionira kot izpraznjeno pomensko polje v katero se lahko poljubno umeščajo, razvrščajo, ločujejo in prepletajo ideologije vseh vrst in za vsakršne mogoče potrebe, pa naj gre za prodajo artiklov, ki nas osrečujejo, osrečevalne terapije, življenjski slogi in navsezadnje celo, kako biti ali postati srečen v razmerah pomanjkanja ali represije. Kot je opozorila Renata Salecl lahko »težnja po sreči« funkcionira kot oblika neformalne prisile, kot vpeljava osebnih in intimnih sfer v družbeni nadzor in manipulacijo z življenji ljudi. Družbena norma biti ali postati srečen pa lahko postane vir individualnih in družbenih frustracij. (Salecl, 2017)

Sreča in čas

Poskušali smo pokazati, da so se poskusi s katerimi bi neustrezno merjenje in vrednotenje razvoja ter družbene blaginje z ekonomskimi kazalci, kot je na primer BDP, nadomestili s kazalci dobrega počutja in sreče, izkazali kot razmeroma neprimerni in celo subverzivni. Toda Vizija 2050, ki si je zastavila, da bodo leta 2050 »Slovenci srečni ljudje«, je zagrešila še dosti več, kajti kaj še sploh ostane ljudem, ki bodo srečni, torej po definiciji onkraj dobrega in zla, kakšen smisel in pomen še sploh ima (nadaljnje) prizadevanje, hrepenenje in stremljenje ljudi, ki so srečni? Če sledimo Barbari Adam je čas, nekaj kar je globoko vpleteno v naše delovanje, pravzaprav ga ni brez časovne razsežnosti, ki ga strukturira in mu daje pomene ter družbene funkcije. (Adam 1990:9) Za primer pomislimo samo na letnice kot so 1941, 1990, 2008, ki same po sebi, kot merilo časovnih intervalov ne odstopajo od vseh drugih letnic v časovnem kontinuumu, pa vendarle posebej in osmišljajo »družbeni čas«, če vzamemo samo zadnjo letnico – Slovenija po letu 2008 nikoli ne bo tisto, kar je bila pred tem letom. Zaznamovala jo je izkušnja globoke družbene krize, ki je za nazaj prevrednotila kompletno »demokratsko tranzicijo« in izkušnja te krize je globoko vpeta v razširjeno sedanjost, ki ji pravimo prihodnost. Družbeni čas po letu 2050, če bodo »Slovenci srečni ljudje« je dejansko ukinjen. Prihodnost vseh prihodnosti se je dovršila. Ostaja samo čas, ki ga v neskončno enakih intervalih odmerja metronom.

Literatura in spletni viri

Adam, Barbara (1990): *Time & Social Theory*. Cambridge: Polity Press.

Borg, O. (2003): *The Relationship between futures research and other disciplines and fields of knowledge*. In: M. Vapaavuori, S. von Bruun (Eds.), *How We Research the Futures [in Finnish]? Acta Futura Fennica No. 5*. Helsinki, pp. 303–313. V: Kuosa, 2011.

Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2019): *World Happiness Report 2019*, New York: Sustainable Development Solutions Network.

Kuosa, Tuomo (2011): *Evolution of futures studies*. *Futures* 43 (2011) 327–336. doi:10.1016/j.futures.2010.04.001 https://www.researchgate.net/publication/247150630_Evolution_of_futures_studies (zajeto 17. julij 2019)

Royal Government of Bhutan (2012). *The Report of the High-Level Meeting on Wellbeing and Happiness: Defining a New Economic Paradigm*. New York: The Permanent Mission of the Kingdom of Bhutan to the United Nations. Thimphu: Office of the Prime Minister.

Salecl, Renata (2017): *Sreča na ukaz*. Delo, Sobotna priloga, 3. marec 2017. <https://www.delo.si/sobotna/sreca-na-ukaz.html>

- Sohail, Inayatullah (2013): Futures Studies: Theories and Methods. https://www.researchgate.net/publication/281595208_Futures_Studies_Theories_and_Methods (zajeto 17. julij 2019)
- Urry, John (2016): What is the Future? Cambridge: Polity Press. Kindle Edition.
- Vlada Republike Slovenije (2016): *Vizija Slovenije* / [avtorji besedil Jasminka Dedić ... [et al.] ; uredil Timotej Šooš ; Ljubljana : Služba Vlade RS za razvoj in evropsko kohezijsko politiko, 2016 (Vizija) www.slovenija2050.si
- Vlada Republike Slovenije (2017): *Strategija razvoja Slovenije 2030* / [uredili Timotej Šooš ... [et al.]; Ljubljana : Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko, 2017 (Strategija) www.vlada.si/2030

ANDREJ KIRN

(NE)GOTOVA DRUŽBENOEKOLOŠKA PRIHODNOST

(Ne)gotova družbenoeколоška prihodnost je v nekaterih vidikih gotova, v drugih pa negotova. Dejavniki negotovosti so družbeni in spoznavni. Družbenoeколоška katastrofa je gotova, če civilizacija ne preide k energetske in snovno bolj skromnemu načinu življenja. Prehod k obnovljivim virom energije je nujen, da se izognemo družbenoeколоškemu propadu. Radikalne ekološke/okoljske ukrepe na globalni ravni bodo izsilila ekološka/okoljska gibanja. Ključne besede: družbenoeколоška katastrofa, planetarne meje, dejavniki negotovosti, časovni zamiki manifestacij družbenih in ekoloških/okoljskih posledic tehnologij, poročilo o stanju okolja v Sloveniji.

Že naslov izraža oboje: gotovost v enih vidikih in negotovost v drugih. Družbenoeколоška prihodnost Slovenije je neločljivo povezana z družbenoeколоško prihodnostjo sedanje civilizacije in globalnega neoliberalnega kapitalizma. Dejavniki moramo biti na dveh ravneh: a) doma in b) globalno je treba podpirati vse, kar pripomore k preprečitvi družbenoeколоškega propada. Možnost propada je zelo realna, ni fikcija kakšnega skrajno črnoglednega in pesimističnega fantasta. Če se premalo temeljito celostno in pravočasno ne ukrepa, bodo ekološke posledice gotovo zelo hude, ne moremo pa si predstavljati, kakšne bodo družbene posledice. Gre za družbenoeколоško, globalno, planetarno krizo civilizacije, ne pa zgolj za krizo posamičnih družb in njenih ekonomij. Vse bolj aktualni postajata vprašanji, kako učinkovito upravljati svet in se spopasti z globalnimi družbenoeколоškimi problemi.

Leta 2009 je skupina znanstvenikov na podlagi meritev, izračunov in dognanj v številnih znanstvenih disciplinah utemeljila devet mej nosilne zmogljivosti planeta. (Kajfež 2016: 26-27) Leta 2016 naj bi presegli že štiri meje (stopnjo izumiranja rastlinskih in živalskih vrst, krčenje gozdov, raven CO_2 v ozračju ter dotok dušika in fosforja v oceane, ki ju na kopnem uporabljamo kot gnojilo). »Pri vseh drugih okoljskih problemih se mejam zmogljivosti iz dneva v dan hitreje približujemo« (Kajfež 2016: 27). Znanstveno odkritje meja nosilne zmogljivosti planeta, znotraj katerih bi bila še varna naša dejavnost in zadovoljevanje naših potreb, mora upoštevati politika gospodarskega in družbenega razvoja.

Če bi upoštevali trditev predsednika IPBES-a Roberta Watsona, da spodkopavamo »same temelje naših ekonomij, preživetja, prehransko varnost, zdravje in kvaliteto življenja v vsem svetu« (Nature's Dangerous), bi si tudi prihodnost lahko drugače zamišljali. Prihodnost Slovenije ne more biti nepovezana s tem trendom in s to oceno sedanjega stanja.

Obstajajo interesi, da se ne raziskujejo marsikateri razsežnosti družbenoeколоške krize ali da se spoznanja priredijo tako, da ne vznemirjajo ljudi. V obdobju med letoma 2003 in 2013 je bilo ubitih več okoljskih aktivistov. Raziskovalci črnih lukenj in kvantnih interakcij niso v taki življenjski nevarnosti.

Smo pred razpotjem. Ali bomo s pomočjo znanosti in tehnike spremenili obstoječo družbo, njen obstoj v naravi in se izognili družbenoeколоški katastrofi ali pa bomo doživeli usodo dinozavrov. Dinozavri so izumrli zaradi zunanjega, zemeljskega vzroka, sedanja civilizacija pa lahko propade zaradi posledic svoje lastne dejavnosti. Samo s pritiskom spoznavno ozavešene javnosti, ekoloških/okoljskih gibanj, civilne družbe bomo mogoče izsilili dovolj radikalne uk-

repe. Vse večji je pritisk javnosti na politike, da morajo okoljsko ukrepati. V Bruslju, Berlinu in Koelnu je na tisoče ljudi v času 24. Podnebnega vrha v Katovicah na protestih vzklikalo: »Politiki, kje ste? Morate biti z nami. Ne obstaja planet B.« (Priatelj 2018) Po vsem svetu so številni shodi za rešitev planeta. Zgledu Greti Thunberg so sledili številni okoljski protesti mladih po vsem svetu.

Strinjamo se lahko s stališčem, da mora odgovornost za boj proti podnebnim spremembam prevzeti politika, ne posameznik. (Zimic, 2019) V tem boju pa imajo pomembno vlogo poleg posameznikov še gospodarstvo in znanost. Pri nas obstoji gibanje mladih za podnebno pravičnost. Nevladniki od slovenske vlade zahtevajo, da podnebne spremembe prizna kot nacionalno krizo. (Priatelj, Tavčar 2019)

V Poročilu o okolju v RS Sloveniji (Poročilo 2017: 11) se priznava:

- 1) povezanost evropske okoljske politike s svetovnimi megatrendi, ki niso pod njenim nadzorom, a hkrati evropski vzorci potrošnje in proizvodnje vplivajo na okolje v Evropi in svetu;
2. negotovost in alternativnost stanja okolja v prihodnosti;
3. približevanje okoljskim mejam planeta;
4. da bo »gospodarska uspešnost odvisna od tega, ali bodo okoljski vidiki postali temeljni del naših gospodarskih in socialnih politik« (Poročilo 2017: 10).

Poročilo je zelo kritično glede prihodnjih trendov. Sodi, da je v EU stanje zaskrbljujoče, čeprav je politika veliko storila za njegovo izboljšanje. Za ves planet – ne samo za Slovenijo – velja trditev, »da smo ponekod dosegli napredek, a degradacija okolja je hujša kot kdajkoli« (Poročilo 2019: 10).

Dejavniki negotovosti so družbenopolitični in spoznavni. Med družbenopolitične sodijo finančna sredstva, zakoni, ekološka ozaveščenost in ravnanje ljudi, političnih akterjev, vodstev političnih strank, vlade, ministrov idr. Spoznavna negotovost v modeliranju podnebnih sprememb je nujna. Lahko nastane zaradi pomanjkanja podatkov, znanja, informacij. Kompleksnost in čas ter razmerje med kvalitativnim in kvantitativnim so izvori negotovosti. Kratkoročnost je povezana z večjo gotovostjo, dolgoročnost z večjo negotovostjo. Spoznavni izvor negotove prihodnosti je tudi v tem, ker še ne vemo, kakšna bodo nova spoznanja, kako se bo novo znanje uporabilo in kakšne bodo družbenoekološke posledice uporabe novega znanja. Čim bolj je neki pojav izrazito količinski, na primer rast prebivalstva, ali posledica predvsem količinskih dejavnikov, z večjo gotovostjo je mogoče predvideti njegovo prihodnost. Vsako predvidevanje je mogoče samo ob določenih predpostavkah. Gotovo vse človeštvo čaka družbenoekološka katastrofalna prihodnost, če se bo nadaljevalo s sedanjim obsegom porabe fosilnih goriv, življenjskim slogom, hitrostjo upadanja biotske raznovrstnosti, zmanjševanjem površine obdelovalne površine na prebivalca idr. Ni pa gotova pravočasna zamenjava teh trendov s preходом k energetske in snovno manj intenzivnemu načinu življenja, povezanega z našimi potrebami, razvadami in užitki. Gotova je nujnost obrata k energetske in snovno bolj skromnemu načinu življenja.

Očitni postajajo časovni zamiki nenamernih in neželenih ekoloških/okoljskih posledic tehnične uporabe znanosti. Časovni zamiki ukrepanja so različni. Običajno nastanejo zaradi tega, ker je pozornost najprej usmerjena samo na ekonomske koristi tehnične inovacije ter konkurenčne prednosti. Znanost v razvitih zahodnih državah je za škodljivost azbesta vedela že dvajset let, preden so to priznali v Anhovem. Dotlej je Salonit veljal za uspešno podjetje, ki so ga obiskovali takratni ugledni politiki. Da je azbest zelo nevaren, se je vedelo že v 70. letih

20. stoletja, a so gospodarstveniki z lobiranjem preprečili njegovo prepoved (Remškar 2017). Razlog za časovni zamik je tudi nepoznavanje nenamernih in neželenih posledic inovacij ali podcenjevanja tveganj ter neupoštevanje opozoril in načela previdnosti. Znanstveniki radi rečejo, da 100-odstotne varnosti pač ni. To je res, a potem bi morali še dodati, česar pa običajno ne, da je ravno zaradi tega treba upoštevati načelo previdnosti.

Ko je rast proizvodnje in potrošnje že presegla ali pa se je približala planetarnim biofizičnim ekološkim mejam in nam grozi družbenoekološka katastrofa, se je treba spomniti na misel Horkheimerja in Adorna iz leta 1944: »Vsak poskus, da bi zlomili naravno prisilo z lomljenjem narave, zaide samo še globlje pod naravno prisilo. Tako je tekla pot evropske civilizacije« (Horkheimer in Adorno 1981: 124). Tako teče še danes, a ne samo evropske civilizacije, ampak vsega človeštva, celotnega globalnega neoliberalnega kapitalizma. S sodobnim ekonomskim in znanstveno-tehničnim lomljenjem narave bi v družbenoekološki krizi zdrsnili še globlje pod naravno prisilo. Na kakšen način je mogoče izsiliti in uveljaviti družbenoekološke spremembe? Če sledimo odgovorom iz anket slovenskega javnega mnenja, potem ne z revolucijo, pač pa z reformami. Od 64,4–69,7 % jih misli, da je družbo treba postopoma izboljšati z reformami, manj kot 10 % pa jih sodi, da je to treba doseči z revolucionarno akcijo (Toš 2018: 1013).

Treba se je vprašati, kaj spremeniti v sedanjem družbenoekonomskem sistemu, da bodo doseženi cilji Združenih narodov za odpravo revščine, zmanjšanje družbene neenakosti ter zaščite in izboljšanje kakovosti okolja. Pri tem spraševanju mora sodelovati sociologija. Vprašanje je, ali je današnja sociologija pri nas in v svetu takšna, da lahko prispeva k družbenoekološki tranziciji sedanje civilizacije. Ta prehod zahteva paradigmatško razmišljanje in raziskovanje, preusmeritev k velikim makro vprašanjem in problemom, ne pa zgolj v ozko mikroempirično disciplinarno raziskovanje.

Če bo prišlo do sprememb politike, bo prišlo tudi do spremembe okoljske politike v EU in drugod v svetu. Akademik Vito Turk se sprašuje: »Zakaj drvimo v prepad med nerazvite?« (Turk 2019: 24–25). Umestno pa bi bilo tudi vprašanje, ali sami razviti ne drvijo v družbenoekološki propad.

Ne pozabimo na ljudski rek, da je pot v pekel tlakovana z dobrimi nameni. V totalitarnih režimih pa je bila tlakovana s premiso, da cilj posvečuje sredstvo. Verjame se v dobrobit globalne znanstvene ustvarjalnosti in tehnične inovativnosti. Znanost si upravičeno lasti zasluge za družbeno blaginjo, a hkrati molči o svoji vpletenosti v ekološko degradacijo biosfere. Pri nenamernih, nehotenih in neželenih ekoloških/okoljskih posledicah znanstveno-tehničnega napredka se je treba spomniti stare kitajske dialektične modrosti, ki pravi: kdor hoče imeti samo dobro brez zla, red brez nereda, ta ne pozna načel nebes in zemlje in ne ve, kako so povezane stvari. Mnogi v sedanji civilizaciji pa mislijo, da je s pomočjo znanosti in tehnike možno imeti dobro brez zla in red brez nereda.

Literatura

- Horkheimer, Max, in Adorno, Theodor (1981): Pojem razsvetljenstva. V: Žižek, Slavoj, in Riha, Rado (ur.) (1981): Kritična teorija družbe. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kajfež, Lučka Bogataj (2016): Planet, ki ne raste. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kirn, Andrej (2019): Vrednote, narava, okolje. IRDO MOZAIK, Prve slovenske družbeno odgovorne novice, št. 1-2/XII, januar–februar 2019: 20–26.
- Kirn, Andrej (2012): Družbenoekološki obrat ali propad. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Meadows, Donella, in dr. (1972): *The Limits To Growth*. London: A Potomac Associates Book.
- Perrow, Charles (1984): *Normal Accidents Living With High Risk Technology*. United States of America: Basic Books.
- Prijatelj Videmšek, Maja (2018): Ne obstaja planet B. Delo 5.decembra: 4.
- Prijatelj Videmšek, Maja in Tavčar Borut (2019): Nevladniki vladi: prepoznajte podnebne spremembe kot nacionalno krizo. Delo 19.junija: 5.
- Remškar, Zlata (2017): O kratkotrajnosti kolektivnega spomina. Delo, 8. junija.
- Toš, Niko (ur.) (2018): *Vrednote v prehodu XII. Slovenija v mednarodnih in medčasnih primerjavah ISSP 1994-2018, ESS 2002-2016, EVS/WVS 1992-2017, SJM 2018*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede IDV, CJMMK.
- Türk, Vito (2019): Zakaj drvimo v prepad med nerazvite? Zakaj ne ukrepamo? Delo, Sobotna priloga, 18. maja: 24-25.
- Zimic Barbara (2019): Odgovorna je politika, ne posameznik. Delo 10.maja: 7.

Viri

- Nature's dangerous decline unprecedented »Species extinction rates« Accelerating. Dostopno prek <https://www.sciencedaily.com/releases/2019/05/190506093610.htm>

FRANC MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

ANTICIPATIVNO UPRAVLJANJE RAZISKOVANJA IN RAZVOJA V SLOVENIJI: NEKATERE DILEME IN VPRAŠANJA

Povzetek: Strategija družbeno odgovornega raziskovanja in inovacij predstavljala idejno platformo družbenega usmerjanja znanosti in tehnologije v EU. Njenim osnovnim (sociološkim) načelom (inkluzivnost, reflektivnost, odzivnost in anticipativnost) naj bi sledila tudi dolgoročna načrtovanja raziskovanja in razvoja v članicah EU. V prvem delu prispevka se ukvarjam z vprašanjem, zakaj so omenjena načela tako pomembna pri napovedovanju in planiranju prihodnjega razvoja znanosti in tehnologij v Evropi. Osnovna teza je, da ta načela niso pomembna, da sledimo v naprej določeni prihodnosti, temveč so pomembna, ker s tem, ko se oziramo na prihodnost, lažje usmerjamo našo delovanje v sedanjosti. V drugem delu prispevka se kritično soočam s pomanjkljivim zavedanjem o relevantnosti načel družbeno odgovornega raziskovanja in razvoja v Sloveniji.

Ključne besede: družbeno odgovorno raziskovanje, anticipativno upravljanje, civilna družba, znanstvene napovedi, nove napredne tehnologije, razvoj novih naprednih tehnologij

Evropska strategija družbeno odgovornega raziskovanja in inovacij

Evropska strategija družbeno odgovornega raziskovanja in inovacij, ki jo izvirno poznamo pod pojmom »Responsible Research and Innovation« (v nadaljevanju RRI), predstavljala v zadnjih nekaj letih osnovno idejno platformo načrtovanja raziskovanja in razvoja (RR) v EU. Nastala je kot posledica zavedanja ključnih akterjev RR politike v Evropi, da raziskovanje in inovacije še vedno ne sledijo družbenim ciljem. RRI izhaja iz naslednjih osnovnih načel: reflektivnost, anticipacija, inkluzivnost in odzivnost (Von Schonberg 2012; Owen in drugi 2012; Stilgoe 2013). Reflektivnost predstavlja zavezo raziskovalcev, da nastavijo ogledalo samim sebi. Odzivnost je drugi predpogoj RRI. Raziskovalci po potrebi spremenijo raziskovalno usmeritev kot odziv na spremenjene družbene okoliščine. Cilj inkluzivnosti je doseči čim bolj aktivno participacijo družbenih akterjev zunaj znanosti v zgodnjih fazah RR.

Z vidika napovedovanja in načrtovanja RR je zlasti pomembno načelo anticipativnosti. Četudi teoretski izvor omenjenega koncepta sega v leto 2002, ko sta David Guston in Daniel Sarewitz prva začela uporabljati pojem anticipativno upravljanje, takrat še brez sklicevanja na strategijo družbeno odgovornih inovacij, je njegova vsebina ostala do danes nespremenjena. Guston in Sarewitz sta si prizadevala odmakniti od tradicionalnega in ozkega »tehničnega« pojma znanstvene predikcije, zato je pojem anticipativnosti povezoval zlasti s prizadevanji po bolj pluralnem, odprtem in reflektivnem načrtovanju znanstveno-tehnološkega razvoja (Guston in Sarewitz, 2002; Guston 2013). V okviru RRI evropske strategije je k ideji anticipativnega upravljanja raziskovanja in razvoja dodana nova dimenzija, t.i. inkluzivnosti, saj se pri vprašanjih izdelave prihodnjih scenarijev RR razvoja pripisuje vlogo ne samo ekspertom, temveč tudi civilni družbi. Anticipativno upravljanje predstavlja »...kompleksno ‚policy‘ delovanje, ki

se (med drugim) opira na imaginarije in napovedi o prihodnosti čim širšega kroga družbenih akterjev in ki se je pripravljeno učiti na temelju logike poizkusa in zmote.« (Barben in ostali 2008: 984). Gre torej za zelo fleksibilni okvir političnega odločanja, ki uporablja širok nabor scenarijev prihodnosti, vse z namenom, da uravnava današnje odločitve tako, da bodo prišle maksimalno do izraza bodoče alternative in da bodo zato tudi prihodnja možna tveganja in nevarnosti novih znanosti in tehnologij čim manjša. (Burget et al., 2017; Stilgoe 2013).

Vloga civilne družbe v anticipativnem upravljanju znanosti in tehnologije

V okviru anticipativnega upravljanja znanosti in tehnologije temeljni cilj ni, da sledimo »v naprej določeni prihodnosti« (Grunwald, 2017: 46), temveč da se ozremo v prihodnost z namenom, da lažje usmerjamo naše delovanje v sedanjosti. To je navsezadnje tudi v skladu z kritičnimi teorijami prognoziranja in planiranja, ki postavljajo jasno ločnico med znanstvenimi predikcijami in ideološkimi preroštvami. Za Karl Rajmund Popperja, vodilnega teoretika znanosti dvajsetega stoletja, (ideološke) »brezpogojne prerokbe« (Popper, 1957: 160), ki izhajajo iz apodiktčnih ocen prihodnosti, o katerih ni mogoče izražati dvoma, niso znanstveno sprejemljive. V znanosti se ne moremo opirati na takšne prerokbe trditve o prihodnosti, v katere brezpogojno verjamemo, temveč na napovedi, ki imajo hipotetični značaj. Torej gre tukaj za pogojne napovedi o družbenih pojavih, ki se lahko ali pa tudi ne uresničijo. Če se torej t.i. družbeni historicizem, ki je bil – tako Popper – osnova družbenemu planiranju v (real)socializmu, oziral na prihodnost s pomočjo apodiktčnih prerokb (družbeni historicizem v svoji (sekularni) eshatološki maniri postulira, da nek v naprej dani zgodovinski smoter določa razvojni tok družb), potem v okviru pravih znanstvenih napovedi, ki se nanašajo na prihodnost in so temelj anticipativnim regulacijam, izhajamo zgolj iz domnev, ki se bodo uresničile ali pa ne. To pomeni, da celo v primeru zgrešenih napovedi o prihodnosti pripoznavamo njihovo hevristično vrednost, saj so temelj naši logiki učenja. Niso in ne morejo pa biti temelj brezpogojni eshatološki veri v neke v naprej dane zakonitosti razvoja družbe!

V času revolucionarnih ZiT sprememb bi se morali zavedati, da stojimo pred prihodnostjo, ki nam ponuja vrsto alternativnih možnosti. Na to opozarja v svojih delih, ki se ukvarjajo z vprašanjem transhumanih družb, tudi Steve Fuller, osrednji gost letošnjih socioloških srečanj. Za Fullerja testno področje anticipativnega upravljanja predstavljajo nove napredne ZiT, kot so nano-, info-, bio- tehnologija. Na temelju konvergentnega povezovanja utirajo pot inovativnemu družbenemu eksperimentiranju (Fuller 2012; Fuller 2013; Fuller in Lipinska 2014). Za Fullerja je pomembno, da glede prihodnjega razvoja novih naprednih tehnologij ne zapademo v nepotrebne spekulacije o oddaljenih družbenih in prirodnih oblikah oddaljenega življenja v transhumanih družbah, temveč da zmoremo premisliti celotni spekter preteklih in sedanjih dejavnikov, ki nas bodo vodili v smeri teh družb, kjer bo verjetno prišlo do nove rekombinacije prirodnih in neprirodnih faktorjev.

Za zagovornike evropske RRI strategije je še posebej pomembno, da se v procese družbenega napovedovanja in načrtovanja aktivno vključijo predstavniki t.i. kritične javnosti (glej več: Mali 2009). Takšen angažma javnosti je v današnjih pogojih ZiT razvoja izredno pomemben, saj ta tip kontroverz zavzema vedno več družbenega prostora.

Ali so načela evropske RRI strategije prisotna v načrtovanju razvoja znanosti in tehnologije v Sloveniji?

Odgovor na tako zastavljeno retorično vprašanje je negativen. Evropska RRI strategija je sicer nastala z namenom, da bi postavila osnovna izhodišča dolgoročnim načrtovanjem RR na nacionalni ravni, vendar ta načela niso našla pot v ključne strateške dokumente v Sloveniji¹, ki zadevajo ZiT. Eden ključnih razlogov za to je, da pri nas le ob redkih priložnostih najdemo soglasje glede skupnih razvojnih ciljev. Namesto skupnih družbenih vizij se srečujemo bolj s fragmentiranimi spiski želja različnih interesnih družbenih skupin. Politika to družbeno razklanost samo še poglobljala.

Ko ocenjujemo uspešnost nacionalnih znanstveno-tehnoloških strategij, je potrebno upoštevati vsaj štiri ravni, ki šele v neki logični medsebojni povezavi dajejo smisel načrtovanjem prihodnjega razvoja znanosti in tehnologije: indikativno deskriptivna raven, analitično sintetično raven, projektivno prognostično raven in prospektivno plansko raven. Prvi nivo se nanaša ugotavljanje in popis dejstev oziroma dejanskega stanja, druga nivo na razčlenitev dejstev in iskanju zakonitosti, ki povezujejo ta dejstva, tretji nivo na predvidevanje sprememb odnosov med dejstvi in iskanje novih sestavov teh dejstev v prihodnosti, četrti nivo na usklajevanje željenih ciljev in dejstev v razviden načrt, ki je podprt z ustreznimi ukrepi. Zdi se, da je v vseh dosedanjih raziskovalno-razvojnih strategijah Slovenije, ki so bile sprejeti od leta 1991 naprej, največ težav predstavljal ravno četrti nivo, ki se nanaša usklajevanje ciljev in dejstev v razviden načrt, podprt z ustreznimi ukrepi.

Ta pomanjkljivost je prisotna tudi v Raziskovalna in inovacijski strategiji Slovenije 2011–2020 (RISS 2011), ki je (naj bi) v zadnjih osmih letih usmerjala RR politiko pri nas. V okviru naše razprave bomo opozorili predvsem na odsotnost načela inkluzivnosti v povezavi z potrebo po anticipativnem upravljanju ZiT. Dejali smo že, da načelo inkluzivnosti izhaja iz predpostavke o potrebnosti angažiranja civilne javnosti o vprašanih ZiT. Na ta način se zmanjšuje stopnjo voluntarizma (izključna vloga političnih odločitev) na eni in ekspertokracije (parohialno in avtarkično delujoča znanstvena skupnost) na drugi strani in spodbujajo širši družbeni dialog o vprašanih raziskovanju, razvoju in inovacij. V današnjem času naj bi tradicionalni voluntaristično-politični ali tehnokratsko-ekspertokratski pristopi imeli vedno manjšo vlogo. Na njihovo mesto naj bi stopile nove oblike družbenega dialoga o prihodnjem razvoju znanosti in tehnologije. Pri tem je še posebej pomembno, da se laična javnost čim prej vključi v ta dialog, saj se na ta način odpravijo marsikateri nepotrební strahovi ljudi pred novimi tehnologijami (glej več: Zwart in ostali 2014).

V zadnjem času se v Evropi kot dober primer sodelovanja kritične (laične) javnosti v zadevah raziskovanja in razvoja omenja Nizozemsko. Gre za državo, ki ji je uspelo doseči visoko

1. Na spletnih straneh Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport Republike Slovenije so objavljene naslednje strategije s področja raziskovanja, razvoja in inovacij: Resolucija o razvojni in inovacijski strategiji Slovenije 2011-2020, Program za spodbujanje raziskav in razvoja Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport na področju znanosti 2016 – 2020, Slovenska strategija krepitev Evropskega raziskovalnega prostora 2016 – 2020, Nacionalna strategija odprtega dostopa do znanstvenih objav in raziskovalnih podatkov v Sloveniji 2015-2020, Načrt razvoja raziskovalnih infrastruktur 2011-2020. Osnovno referenčno točko naši razpravi predstavlja Resolucija o razvojni in inovacijski strategiji Slovenije 2011-2020, ki jo je leta 2011 potrdil tudi slovenski parlament.

stopnjo družbenega soglasja. Politična kultura na Nizozemskem močno protežira vzajemno sodelovanje med političnimi odločevalci, raziskovalci kot eksperti in predstavniki gospodarstva. Njena prednost je, da ima močno zgodovinsko tradicijo angažiranja javnosti v okviru ZiT odločitev. (Van der Molen in ostali 2019). Avtorji vizije razvoja nizozemske znanosti in tehnologije do leta 2025 so tako že na uvodnih straneh zapisali, da si bodo prizadevali za to, da »bodo ideje, ki izhajajo iz filozofije odgovornega raziskovanja in inovacij koristno uporabili pri vključevanju državljanov v zadeve raziskovanja in razvoja« (Ministry of Education, Culture and Science 2014: 6). V dokumentu so podani številni primeri dobrih praks.

In kakšna je situacija v Sloveniji? Četudi je v uvodu RISS eksplicitno zapisano, da se dokument močno opira na vse dokumente Evropa 2020, manjka v njem bolj natančna opredelitev vloge civilne družbe v procesih načrtovanja znanstveno-tehnološkega razvoja. Res je, da so v uvodu RISS zapisane ocene o tem, da bo strategija »zagotavljala odprt prostor za dialog« (RISS 2011: 2), vendar kaj več od teh posplošenih trditev ne najdemo v dokumentu.

Kritični javnosti na primer ni pripisana omemba vredna vloga pri bioetičnih vprašanih znanosti. Četudi dokument izhaja iz spoznanja, da naraščajoča vpetost raziskav in inovacij v družbeno okolje ustvarja vedno večjo potrebo po vključevanju etičnih vidikov v RR, o tem, da bi se v dialog o perečih bioetičnih znanstvenih temah lahko vključili tudi predstavniki civilne družbe, v dokumentu ni govora. Podana je presoja, da naj se z vprašanji bioetike v Sloveniji ukvarjale zgolj strokovne komisije, kot je na primer Komisija RS za medicinsko etiko, za katero se ugotavlja, da je ena najstarejših nacionalnih bioetičnih komisij na svetu. Žal letnice delovanja ne povedo veliko o tem, ali je ta komisija tudi zavezana novim pristopom, ki izhajajo iz načel inkluzivnosti, reflektivnosti in družbene odzivnosti. Na temelju lastnih raziskovanj, ki so sicer nekoliko starejšega datuma, vendar glede na trenutno stanje še vedno aktualna, smo ugotovili, da se v Sloveniji, podobno kot v vseh državah Srednje in Vzhodne Evrope, srečujemo z relativno velikimi težavami pri institucionalizaciji progresivnega bioetičnega diskurza (glej več: Mali 2017; Pustovrh in Mali 2015). Omenjeni bioetični diskurz je še vedno preveč podvržen tradicionalnim pogledom.

Zaključek

V naši sklepní besedi je treba omeniti, da si je RISS postavila visoke cilje glede načrtovanja RR, ki pa niso bili realizirani. Tudi to kaže na permanentne težave v načrtovanju realnih ciljev RR pri nas. RISS je na več mestih poudarila potrebo po povezovanju razdrobljenih raziskovalnih in inovacijskih kapacitet in njihovo usmeritev k nekaj izbranim ciljem. Kolikor nam je znano, nobeden od zapisanih ciljev, ki so povezani z združevanjem razdrobljenih raziskovalno razvojnih in inovacijskih kapacitet, ni bil realiziran. Prej bi lahko trdili obratno. Tik pred iztekom RISS smo pri uresničevanju večine zastavljenih ciljev, še posebej če situacijo opazujemo skozi prizmo podatkov ravnokar objavljenega »European Innovation Scoreboard« (EIS, 2019), storili prej korak nazaj kot korak naprej.

Literatura

- Barben, Daniel in ostali (2008): *Anticipatory Governance of Nanotechnology, Foresight, Engagement, and Integration*. V J. Hackett in drugi (ur.). *The Handbook of Science and Technology Studies*. 979-1000. Massachusetts and London: The MIT Press.
- Burgert, Mirjam in ostali (2017): *Definitions and Conceptual Dimensions of Responsible Research and Innovation*. *Science and Engineering Ethics*, 23 (1): 1-19.

- EIS (2019): European Innovation Scoreboard. European Commission. Dostopno prek https://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards_en (12.7. 2019).
- Fuller, Steve (2012): *Humanity 2.0. What it Means to be Human Past, Present and Future*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Fuller, Steve (2013): *Preparing for Life in Humanity 2.0*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Fuller, Steve and Veronika, Lipinska (2014): *The Proactionary Imperative – A Foundation for Transhumanism*, Hampshire and New York: Palgrave Macmillan.
- Funtowicz, Silvio in Jerome, Ravetz (1993): *The Emergence of Post-normal Science*. V R. Von Schomberg (ur.): *Science, Politics and Morality*. 85–123. Dordrecht: Springer Verlag.
- Grunwald, Armin (2016): *What Does the Debate on (Post)human Futures Tell Us? Methodology of Hermeneutical Analysis and Vision Assessment*. V J. Benjamin Hurlbut in ostali (ur.): *Perfecting Human Futures. Transhuman Visions and Technological Imaginations*. 35-50. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Guston, David in Daniel, Sarewitz (2002): *Real-time technology assessment*. *Technology in Society*, 24(1):93-109
- Guston, David (2013). *Daddy, can i have a puddle gator?. Creativity, anticipation, and responsible innovation*. V R. Owen in ostali (ur.): *Responsible Innovation: Managing the Responsible Emergence of Science and Innovation in Society*. 109 – 118. Chichester: John Wiley & Sons.
- Mali, Franc (2017): *Razvoj novih tehnologij kot izziv sodobnim bioetičnim pogledom na človeka in svet*. *Analiza : časopis za kritično misel*, 21 (3-4): 5-18.
- Mali, Franc (2009): *Bringing converging technologies closer to civil society : the role of the precautionary principle*. *Innovation : the European journal of social science research*, 22 (1): 53-75.
- Ministry of Education, Culture and Science (2014): *2025 Vision for Science. Choices for Future*. The Hague: MECS.
- Owen, Richard in drugi (2012): *Responsible research and innovation: From science in society to science for society, with society*. *Science and Public Policy* 39: 751-760.
- Popper, R. Karl (1957): *The Poverty of Historicism*. London and New York: Routledge.
- Pustovrh, Toni in Franc, Mali (2015): *Bioethicists and (bio)ethical expertise in national ethical advisory bodies : roles, functions and perceptions*. *Prolegomena : časopis za filozofiju*. 14 (1): 47-69.
- RISS (2011): *Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport*. Dostopno prek: http://www.mizs.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_znanosti/#c18886 (9.7.2019).
- Stilgoe, Jack (2013): *Foreword. Why Responsible Innovation?.* V R. Owen in drugi (ur.): *Responsible Innovation. Managing the Responsible Emergence of Science and Innovation in Society*: 11-23. Chichester: John Wiley & Sons.
- Van der Molen, Franke in ostali (2019): *Global challenges, Dutch solutions? The shape of responsibility in Dutch science and technology policies*. *Journal of Responsible Innovation*. Published online: 01 May 2019. Dostopno prek <https://doi.org/10.1080/23299460.2019.1603569> (10.7. 2019).
- Von Schomberg, Rene (2012) *Prospects for Technology Assessment in a Framework of Responsible Research and Innovation*. V M. Dusseldorp and R. Beecroft (ur.): *Technikfolgen abschätzen lehren: Bildungspotenziale transdisziplinärer Methode*. 39–61. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Zwart, Hub in ostali (2014): *Adapt or perish? Assessing the recent shift in the European research funding arena from 'ELSA' to 'RRI'*. *Life Sciences, Society and Policy*, 10(11): 1–19.

ZDRAVKO MLINAR

NA POTI V PRIHODNOST: ZNANOST, MOČ, DENAR – IN ŠE VELIKO VEČ!

O VSEBINSKEM OSIROMAŠENJU V USMERJANJU
ZNANSTVENEGA DELOVANJA IN DRUŽBENIH SPREMEMB

Povzetek: *Avtor okvirno nakazuje dolgoročne procese družbene preobrazbe, tako da lahko kritično prepozna, kje in zakaj pri nas prihaja do izključevanja in marginalizacije razvojnih potencialov znotraj in zunaj uradne znanosti. Razkriva vsebinsko osiromašenje, do katerega prihaja zaradi zdajšnje porazdelitve moči v družbenem in spoznavnem kontekstu. Nadzorna vloga in formalizem državne uprave prevladujeta nad strokovno ustvarjalnostjo na vseh ravneh odločanja. V razvojnih dilemah imajo prevladujočo vlogo ravno tiste discipline, ki so najmanj senzibilne za naše posebnosti in se bolj finančno kot vsebinsko navezujejo na našo družbo. Kritično je ocenjena tudi zamejenost, ki se pojavlja kot znanstveni in disciplinarni imperializem. Odpira pa prostor, ki presega horizonte oblasti in denarja, še zlasti za t. i. 'citizen science'.*

Ključne besede: *sociologija, znanost, moč, denar, prihodnost*

Izhodišča in izzivi za obravnavo

Po prvotni zamisli o tem besedilu sem nameraval podati sociološkoteoretična izhodišča za razumevanje dolgoročnih procesov, ki zadevajo razvoj znanosti in družbe. Na podlagi opravljenih intervjujev in številnih poizvedb z vodilnimi akterji in s poznavalci problematike znanstvenega delovanja ter znanstvene in razvojne politike v Sloveniji (z raziskovalci, s profesorji, z dekanji, rektorji, vodilnimi na ARRS in ministrstvih) pa sem spoznal, da moram temo aktualizirati. Tako se osredinjam na tisto, kar se zdi, da je v zdajšnjih razmerah za vlogo znanosti in našo prihodnost pri nas najbolj določujoče, še zlasti pa omejujoče. Izpostavljam vsebinsko osiromašenje zaradi prevladujoče zamejenosti, do katere prihaja zaradi zdajšnje (poraz)delitve družbene moči in delitve finančnih virov.¹

Predstave in pričakovanja o prihodnosti, ki so v nekdanji jugoslovanski državi predstavljale določeno mobilizacijsko vlogo – še posebej o 'znanstvenem socializmu' –, so bile frontalno zavrnjene ali pa so se izčrpale. Niso pa jih nadomestile druge, saj je neoliberalizem preteklost in prihodnost reducirala na sedanost (zadnje je še najvidnejše pri rabi naravnih virov). Toda pri tem ne gre le za ideološko pogojeno praznino, ampak tudi za epistemološki deficit znanstvenih disciplin ter za 'pozabo' na 'sociologijo prihodnosti' in – širše – 'sociologijo časa'. Koncept 'razvoja' se velikokrat uporablja le kot brez vsebinske oznake časovnega nizanja kvantitativnih sprememb, ki ne vključujejo družbene preobrazbe (npr. ko gre za neopredeljeno rabo termina 'prostorski razvoj' ali celo 'razvoj prostora' itn.).

1. Posebno pozornost pa bi morali posvetiti kontekstu malega naroda, v okviru katerega (o tem tudi Drago Kos, Franci Pivec in dr.) so omejene možnosti za znanstveno kritiko.

V nadaljevanju bom na podlagi že v svetovnem merilu prepoznavnih dolgoročnih razvojnih procesov poizkušal razkriti, kje zaostajamo v preseganju horizontov oblasti/moči in denarja.

Dolgoročni procesi in zamejenost prevladujočih preokupacij

Razvojne spremembe v dolgoročni perspektivi razumem v smislu dialektike enotnosti nasprotij, v našem primeru predvsem *profesionalizacije* in *socializacije* znanstvenega delovanja. To pomeni, da gre za hkratnost njenega zbliževanja, prežemanja in spopadanja oziroma izključevanja. Kar zadeva sociologijo, je bila njena profesionalizacija v Sloveniji še posebej v ospredju ob preseganju zdravorazumskega delovanja v zgodnejšem obdobju njenega uveljavljanja. Na tem mestu pa poudarjam značilna spoznanja o spremembah, v katerih prepoznavam proces socializacije znanosti (v objektivnem smislu), ki ga današnja ‚mainstream‘ sociologija že kar na splošno izključuje. Avtorji pa največkrat le aditivno predstavljajo posamezne spremembe.

V dolgoročnem smislu razkrivamo, da znanost vse manj predstavlja samozadostno koherentno področje strokovnosti. Povečuje se heterogenost znanstvenega vedenja, zabrisujejo se meje med disciplinami in institucijami, vse večji pomen pa dobivajo *hibridni forumi* – skupine, ki nastajajo ob medsebojnem vplivanju *strokovnjakov in nestrokovnjakov*. S povečevanjem diferenciacije se tudi znotraj znanstvene sfere povečuje število laikov, ki ne poznajo drugih specializiranih področij. Vse večje število ljudi pridobiva potrebne informacije in znanje za reševanje problemov na različnih življenjskih področjih, kar jih usposablja, da znanje tudi preverjajo in izpodbijajo. Vse več družbenih akterjev sodeluje v opredeljevanju problemov in pri njihovem reševanju (Gibbons 1994; Delanty 1998; Nowotny 1999). Prihaja tudi do prežemanja do zdaj ločenih faz reprodukcijskega procesa – produkcija, razširjanje in uporaba znanja, kar vključuje kolaps njihove sekvenčnosti. Namesto enosmernosti se – spet vzeto dolgoročno – uveljavlja interaktivnost; ob podrejanju vse bolj stopa v ospredje tudi partnersko sodelovanje, ki pa ne preseže novih oblik podrejanja v širšem družbenem kontekstu. Povečevanje raznovrstnosti znanstvenih praks pa na splošno presega klasično predstavo o univerzalni znanosti.

Po mojem razumevanju gre za proces, v katerem tudi znanost sama vse bolj postaja *sestavina vsakdanjega življenja* – tako kot sem o tem pisal že pred desetletji – in torej za njeno socializacijo (Mlinar 1988).

Danes pa je pri nas znanost globoko ukoreninjena v togih *disciplinarno, hierarhično, prostorsko* in časovno *izključujočih okvirih*. Ob njihovem preseganju gre za *nasprotja med težnjami h komercializaciji in težnjami k njenemu uveljavljanju* v kontekstu *civilne družbe* in v vseživljenjskem okolju (gl. tudi Močnik 2013). Pri tem se opiram na relevantno konceptualizacijo v sociologiji in filozofiji znanosti. Ta zadeva kritiko razumevanja razmerja med znanostjo ter družbenem in naravnim okoljem pod imenom ‚*scientizem*‘ in ‚*znanstveni imperializem*‘, podobno pa tudi razmerja med disciplinami, ki jih označujejo kot ‚*disciplinarni imperializem*‘ (Mäki 2013).

(Pre)moč in nemoč v spoznavnem in družbenem kontekstu akterji in strukture: vse je že vnaprej določeno

Največje presenečenje in paradoks, ki sem ga razkrival na osnovi izkušenj posameznikov na vodilnih položajih na vseh ravneh sistema upravljanja znanosti v Sloveniji, predstavlja njihov *občutek nemoči*. Očitno se tudi v zdajšnjem novem političnem sistemu še ohranja praksa *podrobnega vnaprejšnjega določanja* delovanja, katere podstat je bilo vsesplošno *nezaupanje do delujočih akterjev*. Normativni red se uveljavlja kot *avtomatizem*, v katerem nadzorna vloga in formalizem državne uprave prevladujeta nad strokovno ustvarjalnostjo na vseh ravneh odločanja.

To je že več desetletij v ospredju kritičnih razprav, še posebej na področjih arhitekture in urbanizma.

Podobno kot so izkušnje vodilnih na ARRS, se tudi na ravni ministrstva pojavlja ocena, da morajo predvsem pridobiti čim več denarja, medtem ko je vsebina prepuščena sistemu ocenjevanja na osnovi objav. *Vse teče po pravilnikih*, za katere skrbijo upravni odbori, v njih pa niso zapisane vsebinske usmeritve; resorni minister je postal le *varuh procedur* in pravzaprav nima veliko moči. Gre torej bolj za operativno *menedžiranje* kot pa za *vodenje* oz. *usmerjanje* za prihodnost. Nimamo vsebinsko opredeljenih *prioritet* niti v politiki niti v znanosti, da bi vedeli, kaj je prednostno treba raziskovati. Vsak se drži svojega, da se izogne tveganju, nagrajuje pa se *inercija in ziheraštvo*. Ob takšni praznini se krepijo zunanji vplivi – EU, OECD, NATO in drugi, ki velikokrat ne upoštevajo naših posebnosti (Lukšič 2019).²

Natančnejša analiza na primeru univerze pa je vendarle pokazala, da je uresničitev kakršnih koli sprememb njene organizacije ali dejavnosti odvisna od *vsakokratne volje* pristojnega *ministrstva* in vlade oz. državnega zbora. Univerza je pri nas državna ustanova, za katero veljajo pravila, tako kot veljajo za državno upravo na splošno in hierarhijo javnih uslužbencev (Bohinc 2017).

Na splošno se v praksi še ohranja *difuzijski* model enosmernih komunikacij – od strokovnjakov k laikom; podcenjuje pa se (mogoče) vzratne vplive in splošni trend prehajanja od enosmernosti k interaktivnosti. Iluzorno pa se računa na kategorialno 'čistost' znanosti z zavračanjem vsakršne *kontaminacije s politiko*, čeprav dejanske izkušnje kažejo na soudeležbo, ki bi utemljevala tudi soodgovornost (Gantar 2016), in prikrito 'akademsko oligarhijo'. V svetu in pri nas prihaja tudi do poizkusov *poznastvenjenja* protestov in odporov *proti znanosti*, vendar na povsem različnih izhodiščih. Eno predstavljajo civilnodružbena gibanja/težnje, drugo pa korporativni interesi, ki uspevajo instrumentalizirati določeno delovanje institucij in posameznikov (npr. v povezavi z ekološko krizo), da se kot glasniki kapitala zoperstavljajo potrebnim družbenim spremembam.

Znanstveni in disciplinarni imperializem

Številna kritična opažanja o razmerah pri nas dobijo močno podkrepitev, če jih poizkušamo razumeti v smislu kritike 'scientizma'. To pomeni kritiko absolutizacije znanosti kot edine, ki ustvarja realno znanje v družbi po vzoru naravoslovnih disciplin. Scientizem izključuje vse, kar presega sfero racionalnega – subjektivno in kulturno sfero, umetnost, čustva in vrednote –, ter predstavlja hegemonijo tehničnih vidikov. Ničesar, kar bi bilo mogoče spoznati, da ne presega okvirov znanosti! Toda kako potem razumeti veliko pomembnost nacionalne identitete in prizadevanj za ohranjanje slovenskega jezika? Sociologija po eni strani deluje kot znanost, hkrati pa naj bi kritično presegala zamejenost racionalizma in ustvarjala podlago za dialog, npr. med znanostjo in umetnostjo, do kakršnega še ni prišlo niti v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Sicer pa imajo v Sloveniji *prevladujočo vlogo* ravno tiste discipline, ki so *najmanj senzibilne* za to, da bi upoštevale njene *posebnosti* in njeno notranjo družbeno kompleksnost. S tem, ko

2. V povezavi s tem lahko dodam, da Vizija Slovenije 2050 in Strategija razvoja Slovenije 2030 predstavljata popolno *mimohodnico* v odnosu do slovenskih raziskovalnih potencialov. Njihovo vključevanje bi sicer obogatilo, hkrati pa zamotavalo proces odločanja, kar je v nasprotju s kratkoročnimi interesi naročnikov – politikov.

na *vodilnih položajih odločanja* o znanosti pri nas prevladujejo naravoslovci, to nesporno vpliva tudi na vsebino (oziroma njeno odsotnost) znanstvenega delovanja pa tudi na podrejeno vlogo humanistike in družboslovja, ki skoraj nenehoma izziva proteste proti takšni enostranosti.

Le primeroma pa lahko z ‚domačimi‘ izkušnjami opozorim na vsebinsko osiromašenje, ki je posledica – kot to označujejo v filozofiji znanosti – ‚*disciplinarnega imperializma*‘, npr.:

- a) *Medicina* temelji na *biološkem modelu* razumevanja bolezni, hkrati pa izraža težnje, da ‚pokriva‘ tudi *družbene razsežnosti* zdravja (nasprotovanje razvoju univerzitetnega študija za nekatere druge zdravstvene poklice).
- b) *Arhitektura* se osredinja na estetiko in oblikovanje, hkrati pa uveljavlja svojo premoč, ko daje legitimnost vlogam za obvladovanje velike kompleksnosti (mestni arhitekt, Zbornica za arhitekturo in prostor).
- c) *Ekonomija*: groba zamejenost strokovnih osnov političnega odločanja in razvojne politike se izraža v kompetencah in delovanju Urada za makroekonomske analize in razvoj (UMAR), pri čemer sektorske kvalifikacije in vsebine prevzemajo vlogo celostnega obravnavanja.

Zapoznelo prepoznavanje nedenarne sfere: prostovoljstvo, ‚citizen science‘

Financiranje zadeva eno izmed izhodiščnih omejitev znanstvenega delovanja, pri čemer povsem prevladuje diskurz o njej. Čeprav je ta tema že desetletja nenehoma v ospredju, pa ji – paradoksalno – še ni bilo posvečenega temeljitejšega raziskovanja. V prikriti obliki pa je financiranje tisto, kar navaja raziskovalne skupine in pedagoške enote, da se zapirajo vase, čeprav bi vsebinsko potrebovali komplementarno sodelovanje z drugimi. Na prvem mestu torej ni vsebina, ampak *finančno preživetje* določene skupine ljudi, ki imajo moč, da si prilagodijo programe svojega delovanja, ne glede na njihovo dejansko usposobljenost. »Bolonja« se je sprevrgla v svoje nasprotje (o bolonjski reformi v širšem kontekstu odgovornosti za razvoj družboslovja gl. tudi: Kalin-Golob ur. 2016).

Ob tem pa ostaja ob strani velika potencialna vloga prostovoljstva, ki se v praksi pretežno osredinja na *socialno-humanitarno* sfero, ki jo tudi zamejuje. Na to kaže npr. vsebina *Slovenskih kongresov prostovoljstva*³. Tu pa so še številne aktivnosti (ljubiteljske, ekološke, domoljubne, rodoslovne in druge), ki se vsaj potencialno (bolj) približujejo profesionalnemu, kvalitativnemu empiričnemu raziskovanju, vendar niso deležne pozornosti – niti *vsebinskih* niti *metodoloških* usmeritev, ki bi energije množice ljudi usmerjale v prid znanosti.

Prav v zadnjem času pa v mednarodnem merilu izstopa izjemni vzpon t. i. ‚*citizen science*‘, torej ‚znanosti državljanov‘ oz. ‚ljubiteljske znanosti‘. Ta tema pa pri nas še ni dobila svojega mesta v agendi znanstvene politike. Posamezni uspešni primeri v praksi niso bili prepoznani kot znanilci nečesa novega.³ Sicer pa znanost državljanov vključuje vsebinsko obogatitev, ki se opira na:

1. preseganje odnosov *nadrejenosti* in *podrejenosti* med profesionalci in amaterji/laiki;
2. novo infrastrukturo, ki jo nudi zlasti *internet*;
3. ‚*specializirane platforme*‘, ki jih delovno povezujejo (Mäki 2013).

3. Le ilustrativno vzemimo: Ornitološki atlas Slovenije, ki je vključeval več kot deset let terenskega dela 80 ornitologov itn. V povezavi z reševanjem problematike staranja, kot poroča Jože Ramovš, so privrženi geslu: *Vsi smo učitelji in vsi učenci, različnost naših izkušenj in znanj pa se razvojno dopolnjuje.*

Celo v ekonomiji, ki je bila predmet ostre kritike zaradi vsebinskega osiromašenja, ki se izraža v izključevanju *politične* ekonomije in prednostni usmeritvi k *matematizaciji*, vendarle razkrivamo tudi nove težnje, ki jih prepoznavamo v t. i. *preobrazbeni ekonomiji*^{*}, ki se osredinja na *socialno* in *solidarnostno* sfero delovanja (Troisi in dr. 2017). Ob tem je seveda še široka sfera *prostovoljstva* v okviru t. i. *neformalne ekonomije*. Bliže tukajšnji temi pa je pozornost, ki jo ekonomisti posvečajo *tihemu*, *nekodificiranemu* znanju, saj to zadeva izkustvo množice ljudi.

Od izpraznjene politike znanosti (nazaj) k vsebini in kontekstu

Opravljen analiza nam razkriva izpraznjenost in dekontekstualizacijo (v usmerjanju) znanstvenega delovanja v Sloveniji. To je v veliki meri neanticipirana posledica že pred desetletjih sprejete odločitve, da je potrebna *poenostavitev* in da ni mogoče neposredno vsebinsko spremljati uspešnosti tega delovanja, individualno in nacionalno. Prepoznavali naj bi jo le na podlagi odzivnosti *trga* znanstvenih del v svetovnem merilu. To pa je pomenilo zapostavljanje slovenskih posebnosti in – na znanstvenem področju – še zlasti humanistike in družboslovja. Sociologija kot najbolj vključujoča in povezujoča družbena znanost je še posebej poklicana, da – v večji meri kot doslej – prispeva k nadaljnjemu razkrivanju in preseganju zamejenosti na poti v družbo prihodnosti.

Zahvala

Zahvaljujem se številnim poznavalcem tematike, ki so mi posredovali zelo relevantne izkušnje, a jih tukaj zaradi omejenega prostora ne morem posamično navajati.

Literatura

- Bohinc, Rado (2017): Sodobna zakonska ureditev visokega šolstva. Kako povrniti zaupanje države v univerzo in univerze v državo? Teorija in praksa 54(3/4): 508–530.
- Delanty, Gerard (1998): The idea of the university in the global era: from knowledge as an end to the end of knowledge? Social Epistemology, vol. 12, no. 1, str. 3–25.
- Gantar, Pavel (2016): Sociološka spoznanja v okoljski, prostorski in v informacijski politiki: med akademsko sfero in profesionalno politiko, v: Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?, ur. Z. Mlinar, str. 376–378.
- Gibbons, Michael (et al). (ur.) (1994): The New Production of Knowledge. London: Sage Publications.
- Kalin-Golob, Monika (ur.) (2016): Odgovornost za razvoj družboslovja: Deset let prenovljenih programov FDV. Ljubljana: Založba FDV.
- Lukšič, Igor (junij 2019): osebna komunikacija.
- Mäki, Uskali (2013): Scientific Imperialism: Difficulties in Definition, Identification, and Assessment. International Studies in the Philosophy of Science 27 (3): 325–339.
- Mlinar, Zdravko (1988): Profesionalna kultura, družboslovno raziskovanje in družbena praksa, TIP, XXV, 5, 550–567.
- Mlinar, Zdravko in Bernik, Ivan (2016): Spoznanja zunaj uradne znanosti: o spolnosti, nasilju nad ženskami in še o mnogočem, v: Kakšna sociologija? Za kakšno družbo?, ur. Z. Mlinar, 596–601.
- Močnik, Rastko (2013): Konec univerze, zmaga visokega šolstva, v: Avtorska skupina, Kaj po univerzi?, *cf, Ljubljana, 223–260.
- Nowotny, Helga (1999): The place of people in our knowledge. European Review 7(2): 247–262.
- Troisi, Ricardo (in idr.) (2017): Končna analiza raziskave SSEDAS, Preobrazbena ekonomija: izzivi in omejitve socialne in solidarnostne ekonomije (SSE) na 55 ozemljih Evrope in sveta.

STOJAN SORČAN

Direktorat za znanost

DRUŽBENO USMERJANJE ZNANSTVENIH SPREMEMB V SLOVENIJI

Zanima me kako je specifično družbeno okolje v Sloveniji vplivalo na razvoj znanstvenih sprememb v prvih treh desetletjih samostojne Slovenije, in sicer v kontekstu izgradnje nacionalnega inovacijskega sistema in intenzivnih evropskih povezovalnih procesov. V ospredju analize bo znanstvena politika države Slovenije, kjer bom skušal podati več nivojsko obravnavo upravno-političnih regulativov družbenega usmerjanja znanosti med avtoritarnimi in alokacijskimi resursi ter normativnimi in interpretativnimi pravili. Zanimal me bo vpliv države pri strateškem usmerjanju znanstvenoraziskovalnega sistema v Sloveniji in pri njegovem soočanju z velikimi družbenimi vprašanji, tudi v primerjavi z drugimi državami Evropske unije. Pokazal bom, da je nastajajoči inovacijski paradoks med vedno večjim zaostajanjem za razvitejšimi in majhnim vlaganjem v razvoj Slovenije povezan s šibko politično močjo države, da bi usmerjanje znanosti osredotočila na urejanje družbenih struktur znanosti, okrepila interakcijsko in avtonomno vlogo vseh akterjev nacionalnega inovacijskega sistema in z izbiro pravih strategij ter politik dosegla zaželene in vzdržne družbene spremembe v prihodnosti.

PLENARNA OKROGLA MIZA OB 100 OBLETNICI UNIVERZE V LJUBLJANI

»DRUŽBOSLOVJE IN HUMANISTIKA NA UNIVERZI V LJUBLJANI«

Moderatorica: **ALEKSANDRA KANJUO MRČELA**, sociologinja

Sodelujoči: TOMAŽ GUBENŠEK, profesor govora,

MATJAŽ KRAJNC, kemijski inženir, ANA KUČAN, krajinska arhitektka,

IGOR PAPIČ, elektrotehnik, ANA PLEMENITAŠ, biokemičarka

Letos praznujemo 100. letnico obstoja največje in po mnogih kazalcih najuspešnejše slovenske univerze. Univerza v Ljubljani se od ustanovitvenih 5 članic razvila v osrednjo znanstvenoraziskovalna ustanovo v Sloveniji s 23 fakultetami in tremi umetniškimi akademijami, ki nudijo študij na področjih naravoslovja, družboslovja, humanistike, tehnike, medicine in umetnosti. Čeprav si na Univerzi prizadevamo razvijati interdisciplinarni študij in raziskovanje, se zdi, da se discipline in področja razvijajo ena ob drugih in ne prepleteno. Posebej skrbi, da so na medicinskem in drugih naravoslovnih ter tehničnih študijih manj, kot je to bilo značilno pred devetdesetimi leti prejšnjega stoletja prisotni pouk družboslovnih vsebin, med njimi tudi sociologije.

V zadnjih desetletjih v številnih akademskih skupnostih v svetu (ZDA, VB, Japonska, najnovejše Brazilija) opozarjajo na slabe posledice zapiranja ali groženj z zapiranjem delov ali celotnih študijev humanistike in družboslovja in umika humanistično-družboslovnih vpogledov pri razvoju drugih znanstvenih disciplin. Kaže se, da je pospešen razvoj in financiranje NBIC skupine znanosti (bioinžiniringa, nanotehnologije, informacijskih znanosti in kognitivnih raziskav), ki ponuja mikavne odgovore na večne človeške strahove pred smrtjo in boleznijo in želje po daljšem in kakovostnejšem življenju posameznika, a brez refleksije, o tem v kakšni družbi bi dlje lepi in mladi posamezniki živeli, povezan z aktualno neoliberalno ideologijo. Ta negira obstoj skupnosti in solidarnosti, ter afirmira vrednote individualne izbire, svobode in tekmovanja. Univerza je nastala na osnovi humanističnih idealov graditve boljše družbe in je njen obstoj kot celovite institucije povezan z refleksijo omenjenega trenda epistemološkega obrata od k skupnemu dobremu v individualno izboljšanje usmerjenega znanstvenega početja.

Na omizju, v katerem bodo sodelovali predstavnice in predstavniki različnih disciplin, želimo spregovoriti o opazovanem trendu marginalizacije družboslovja in humanistike in strategiji Univerze v Ljubljani na tem področju.

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

MAJDA ČERNIČ ISTENIČ

Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Ljubljana

(NE)RAZPOLOŽLJIVOST SOCIALNE IN DELOVNE POMOČI KMEČKIM DRUŽINAM V PRIMERU POKLICNIH POŠKODB IN BOLEZNI

Povzetek: V javnosti potekajo številne razprave o pomenu varne in kakovostno pridelane hrane za ohranjanje zdravja/blaginje prebivalstva ter pomenu kmetijstva pri zagotavljanju tako pridelane hrane ob trajnostni rabi naravnih virov. V teh razpravah pa kakovost življenja in blaginja tistih, ki kmetujejo in prispevajo k oskrbi prebivalstva s hrano, večinoma nista omenjeni. O tem govorijo statistike: kmetijski poklic je povsod po svetu obremenjen z najvišjimi stopnjami tveganja za varnost in zdravje. Prispevek obravnava vprašanje, kako kmečke družine doživljajo in rešujejo oviranost svojih članov zaradi poklicnih poškodb in bolezni in kakšna socialna in delovna podpora jim je v takih primerih na voljo ter s kakšnimi spremembami pri zagotavljanju pomoči in podpore kmetom v stiski se srečujejo kmečke skupnosti. Obravnava teh vprašanj temelji na rezultatih intervjujev, izvedenih jeseni 2018 v Sloveniji s člani 60 kmečkih družin.

Ključne besede: kmetje, bolezni in poškodbe, strategije spopadanja, mreže socialne podpore, časovna perspektiva

Uvod: varna, zdrava in kakovostna hrana vs varnost, zdravje in kakovost življenja kmetov

Velik družben pomen, a hkrati kritičen odnos javnosti do kmetijstva, še posebej zaradi številnih prehranskih skandalov, se odraža v javnomnenjskih raziskavah (Eurobarometra 336 in 440 (European Commission 2010, 2016, 2019)) in strateških dokumentih tako na ravni EU (Bela knjiga o prehranski varnosti 2000; Uredba (ES) št. 178/2002 Evropskega parlamenta in Sveta o varni hrani 2002) kot tudi na ravni Slovenije (Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovimo.si hrano za jutri« 2011; Zakon o kmetijstvu (ZKme-1)), ki močno poudarjajo pričakovanja, da kmetje pridelujejo kvalitetno, zdravo in varno hrano.

Med tem pa se varnosti in zdravja tistih, ki hrano pridelujejo, v javnem in političnem govoru ne postavlja v ospredje. Zgovorne so statistike, ki kažejo, da je kmetijstvo poleg gozdarstva, rudarstva in gradbeništva v vseh delih sveta gospodarski sektor z najvišjimi stopnjami tveganja za varnost in zdravje (Griffin 2013; Pyykkönen in Aherin 2014) in nadpovprečnimi stopnjami smrtnosti (Franklin in dr. 2015). V letu 2015 so ti sektorji skupaj prispevali dve

tretjini (66,6%) vseh smrtnih nesreč pri delu in nekoliko manj kot polovico (47,8%) vseh nesreč pri delu brez smrtnih izidov (EUROSTAT Zdravje in varnost pri delu 2019). Tudi Slovenija se ponaša s »črno statistiko«; v zadnjih 35 letih 1.668 mrtvih oz. v povprečju 48 na leto v zasebnem sektorju kmetijstva in gozdarstva; npr. leta 2011 je bilo v tem sektorju 34 smrtnih žrtev, pri delovnih nezgodah v vseh drugih poklicnih skupinah pa 20 oseb, leta 2012 pa 19 oseb v sektorju kmetijstva in gozdarstva ter 21 v drugih sektorjih (Dolenšek in Bernik 2017). Statistike nesreč brez smrtnega izida in poklicna obolevnost so slabo pokrite kakor tudi vpogled v njihove dolgoročne zdravstvene in socialne posledice. Kljub temu, da je v razpravah o sedanjih dogajanjih v kmetijstvu problem varnosti in zdravja kmetov in kmetik redko poudarjen, se je moč strinjati s presojo (Lovelock 2012; Griffin 2013), da je ta vidik življenja kmečke populacije bistveno povezan z uspešnim delovanjem in obstojem družinskih kmetij/kmetijskih gospodarstev in delovanjem celotne ekonomije.

Dosedanja preučevanja delovnih poškodb in poklicnih bolezni (DPPB) med kmeti

Kljub pomembnemu prispevku DPPB k umrljivosti in prizadetosti – ranljivosti kmetov in kmetijskih delavcev je raziskav, ki osvetljujejo ta fenomen, malo. Prve segajo v devetdeseta leta v ZDA, Kanado, Avstralijo, v manjši meri v Evropo (Wiesinger 1991), predvsem usmerjene v vrste, vzroke in značilnosti poškodovanih in obolelih, medtem ko se kasnejše raziskave osredotočajo tudi na preventivne programe (ozaveščanje in izboljšanje standardov varnosti pri delu) (Clay in dr. 2015) in zdravstveno kurativno (Lower 2015; Chiu in dr. 2015). V zadnjem času jih dopolnjujejo tudi raziskave iz EU (Neskoromna-Jędrzejczak in dr. 2017, Svendsen in dr. 2014; Casey in dr. 2014; Lindahl in dr. 2012, 2013; Whelan in dr. 2008, 2009), ki ugotavljajo, da odsotnost strokovne pomoči in socialne intervencije v primeru DPPB zmanjšuje kakovost življenja kmetov. Le redke raziskave, večinoma iz ZDA, Kanade in Avstralije (King in dr. 2015; Friesen in dr. 2010; Reinsch 2006; Kaminski 2005; Molyneaux-Smith in dr. 2003; Kublik 1996) pa se osredotočajo na preučevanje spopadanja kmetov in njihovih družinskih članov s posledicami DPPB.

Preučevanje DPPB med kmeti v Sloveniji

V Sloveniji tovrstnih raziskav še nimamo. Pričujoči prispevek na podlagi strukturiranih intervjujev, izvedenih po vsej Sloveniji v jeseni 2018 s 60 člani kmečkih družin obeh spolov, starejšimi od 18 let¹, poskuša zapolniti to vrzel z odgovori na vprašanja: kako kmetje_ice ocenjujejo svoje delovno okolje; kakšne so njihove izkušnje z DPPB; kako se spopadajo s tem pojavom in kakšna pomoč (neformalna/formalna) jim je na voljo. Pri interpretaciji rezultatov se opiramo na Bourdieujeve koncepte teorije prakse (1997): habitus in različne vrste kapitala, ekonomski (materialno in finančno premoženje), socialni (mreže družbenih odnosov), kulturni (znanje in izkušnje) in simbolni (čast in ugled) ter iz njih izpeljan koncept 'dobrega kmeta'. Slednji se nanaša na lastno dožemanje kmetov kot 'dobrih kmetov' (simbolni kapital), ki predstavlja referenčno točko njihovega delovanja in je pogojen z njihovim habitusom (bolj ali manj nezavednimi dispozicijami, pridobljenimi v teku vseživljenjskega procesa socializacije) ter količino drugih vrst kapitalov (ekonomski, socialni, kulturni) (Burton 2004).

1. V vzorcu sta oba spola enakovredno zastopana (30 moških/30 žensk), starostne skupine pa so porazdeljene: 18-40 let = 20 oseb; 41-55 let = 20 oseb; 56 in starejši = 20 oseb.

Rezultati

Ocena delovnega okolja in zavedanje tveganj, povezanih z DPPB

Sogovorniki_ice imajo svoje delo radi_e, ker je dinamično; »sedaj delaš eno stvar, čez pol ure pa popolnoma nekaj drugega« (kmet, 46 let, 10 ha velika vinogradniška kmetija), jim nudi avtonomijo in stik z naravo. Prepričani so, da njihovega dela ne more opravljati kdorkoli, da je za kmečko delo treba biti usposobljen (kulturni kapital). Obenem svoje delo ocenjujejo kot fizično in psihično naporno ter tvegano. Vsi sogovorniki so navedli katero od nevarnosti: delo s stroji, zlasti s traktorji na nagnjenih površinah; delo v gozdu; delo z živalmi; izpostavljenost kemikalijam, ekstremnim vremenskim razmeram, stresu in psihološkemu pritiskom (npr. zaradi nihanj cen na kmetijskih trgih); preobremenjenost ob delovnih konicah. Kljub zavedanju tveganj pa le redki poudarjajo potrebo po načrtnem reševanju izpada delovne sile v primeru DPPB (simbolni kapital): »Tveganja so ogromna. Če začneš razmišljati o tem, je bolje, da nehaš kmetovati. Nikoli ne razmišljam o tem, čeprav se mi je že zgodilo nekaj neprijetnih stvari« (Kmet, 63 let, upravlja 40 ha veliko živinorejsko kmetijo).

Izkušnje z DPPB

Z DPPB se srečujejo na vseh kmetijah, tako moški kot ženske, tako mladi kot starejši; nekaterim (predvsem moškim) je to težko priznati (simbolni kapital). Nekatere DPPB so (bile) tako hude, da je zaradi tega prišlo do več mesečnega ali celo letnega izpada delovne sile in tudi dohodka.

Nekatere raziskave (Shortall in dr. 2018; Lovelock 2012) nakazujejo sprejemanje, normalizacijo poškodb (v povezavi s simbolnim kapitalom) kot način odzivanja kmetov na takšno situacijo. Rezultati pričujoče raziskave pa kažejo, da je kmetom težko, ko se poškodujejo: »Težko je, če se poškoduješ. Sam si zelo nesrečen, ker ne moreš delati in kmetija tudi močno trpi. Vse potrebuje svoj čas, *težko nadomestiš izpad svojega dela, saj gre narava naprej po svoji poti*«. (Kmet, star 66 let, sam dela na ekološki hribovski kmetiji, 20 glav živine, 40 ha gozda)

Soočanje in obvladovanje izgube delovne sile na kmetiji zaradi DPPB; dostopnost pomoči

Povišana telesna temperatura ali poškodbe (npr. zlomljena nogo ali roka v mavcu) kmete_ice praviloma ne odvrača od opravil na kmetiji, pri tem vztrajajo do roba bolečine. Kot je povedal eden od sogovornikov: »Delo je treba opraviti, krave ne morejo čakati na moje okrevanje«. (Kmet, star 50 let, 30 ha velika živinorejska kmetija). Poškodovani kmetje začnejo delati tudi prej, kot jim to priporočajo zdravniki. Navedeno priča o prisotnosti močne delovne etike med kmeti_icami, pojasnjene s konceptom 'dobri kmet' (Sutherland in Burton 2011; Shucksmith 1993).

V primeru resnejših DPPB so družinski člani prvi, ki prevzamejo delo oz. se to od njih pričakuje. Sledijo jim sorodniki, prijatelji in sosedje, od katerih pa se pomoč pričakuje le v izjemnih primerih in manjšem obsegu (socialni kapital). Kot so pokazala že druga preučevanja, npr. o organizaciji oskrbe starejših na podeželju (Černič Istenič 2013), se tudi v tem primeru zdi pomoč družinskih članov samoumevna, po Bourdeauju (1997) skladna s 'pravili igre'. Če takšna pomoč ni zagotovljena/izpolnjena, se to razume kot neprimerno, sramotno vedenje. Pri tem spol družinskih članov ni pomemben, ampak le, da je delo opravljeno. Zaradi odsotnosti te pomoči so v primeru resnih DPPB samski kmetje primorani opustiti kmetovanje. Težave s preobremenjenostjo, stresom, o čemer npr. poročajo raziskave o svojcih bolnikov z demenco (Balducci in dr.

2008), je omenilo le nekaj sogovornikov_ic. Prav tako so le redki sogovorniki_ice omenjali izzive ali probleme, ki jih bolezen ali poškodbe lahko prinesejo družinskim odnosom (ambivalentnost), kar nakazuje močno prisotnost kulture sramote (simbolni kapital) v kmečki populaciji.

»Od časa do časa zaradi dela pride tudi do družinskih nesoglasij, vendar se vedno rešijo, ker vsi delamo za isti cilj in si skupaj prizadevamo za napredek.« (Kmet, star 30 let, 55 ha velika tržno usmerjena kmetija)

Kot omenjeno, si kmetje (zlasti med sosedi) v kriznih razmerah med seboj pomagajo (socialni kapital). Medsosedska pomoč je del pravil moralne ekonomije: »To smo dolžni. Nikoli ne veš, kdaj boš sam potreboval pomoč.« (Kmetica, stara 48 let, 35 ha velika kmetija s 60 glavami živine). Vendar je bilo te pomoči v preteklosti po pričevanjih sogovornikov_ic več, kot jo je danes. Večja so tudi pričakovanja glede znanj in spretnosti (kulturni kapital): »včasih si lahko dal vile in grablje v roke vsakomur, danes pa stroji potrebujejo veliko več menedžerskih znanj in veščin« (Kmet, star 72 let, upravlja 8 ha veliko, za vzrejo konj specializirano kmetijo).

Pripravljenost sprejeti pomoč drugih / storitev delovne pomoči na kmetiji

Nekateri sogovorniki_ice so že slišali_e za storitev delovne pomoči v primeru izpada delovne sile na kmetiji zaradi DPPB, ki je na voljo kmetom v tujini bodisi v organizaciji skupine kmetov bodisi kakšnega združenja ali javne ustanove, vendar jo vidijo kot (ekonomski kapital) »čisto komercialno, poslovno priložnost, primerno za nekatere« (Kmet, star 46 let, upravlja majhno (4 ha) vinogradniško kmetijo). Velika večina še ni pomislila, da bi uporabila tako obliko pomoči (simbolni kapital) in da bi ta lahko delovala (kulturni kapital). Kljub temu se nekaterim zdi ideja o taki storitvi zanimiva in bi bili pripravljeni sprejeti (sprememba pravil igre) pomoč drugih, primerno usposobljenih ljudi (kulturni kapital), še posebej sogovorniki_ce z večjih kmetij in mlajša generacija: »Ja, res, želim *prevzeti organizacijo tega, ker se mi zdi nesmiselno čakati na druge. Že zdavnaj bi lahko imeli tako storitev, če bi želeli. Toda, kdo bi hotel znižati svoj ego?*« (Kmetica, stara 22 let, živi 15 ha veliki ekološki kmetiji).

Sogovorniki_ce z manjših kmetij so manj naklonjeni taki vrsti storitev. Menijo, da jim ne bi bile dostopne (ekonomski kapital): »Naše delo ni dovolj vredno, da bi si lahko privoščili nekomu drugemu plačati, da dela namesto nas.« (Kmet, star 55 let, upravlja 20 ha veliko živinorejsko kmetijo). Nekateri pa tako storitev, zagotovljeno s strani neznanih ljudi, odklanjajo (socialni in simbolni kapital): »Na noben način, če tujec pride v hlev, vse krave izgubijo mleko.« (Kmetica, stara 52 let, živi na majhni (6 ha) živinorejski kmetiji).

Mnogi sogovorniki_ce izražajo nezaupanje do tovrstne storitve tudi zaradi slabih izkušenj z drugimi kmetijskimi storitvami (kulturni in socialni kapital), zlasti s storitvami kmetijske svetovalne službe: »*Kmetijski inšpektorji so kar naprej pri nas, med tem ko kmetijskih svetovalcev ni nikoli.*« (Kmet, star 65 let, upravlja majhno vinogradniško-živinorejsko (8 ha) kmetijo)

Diskusija

Analiza odgovorov sogovornikov_ic razkriva 'habitus' kmečke populacije; poudarjanje samostojnosti, neodvisnosti, samozadostnosti, samopomoči, vztrajnosti reševanja problemov in ohranjanja nadzora nad delovanjem lastne kmetije. Tak nabor dispozicij odraža značilnosti podobe 'dobrega kmeta', v okviru katere formalne oblike storitev delovne pomoči na kmetiji v nujnih primerih, kot je izpad delovne sile zaradi DPPB, večini niso znane oz. jih ne zaznava kot možne opore delovanja svojih kmetij (simbolni in ekonomski kapital). S takšnim videjem svari se kmečko prebivalstvo hote ali nehote izpostavlja tihemu trpljenju in posledično

soočanju z neprivilčnostjo svojega poklica, ki verjetno pogojuje odliv mladih z družinskih kmetij v druge poklice in k njihovem propadanju, zaradi česar je hkrati ogrožena tudi oskrba celotnega prebivalstva z varno, zdravo in kvalitetno hrano. Takšne značilnosti 'habitusa' kmečkega prebivalstva je vredno upoštevati in obravnavati v povezavi z najnovejšimi cilji skupne kmetijske politike EU, vključno slovenske, med katerimi se za nadaljnje zagotavljanje kmetijske dejavnosti poudarja nujnost generacijske preнове družinskih kmetij.

Literatura

- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a theory of practice*, Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press.
- Balducci, Cristian, in dr. (2008). *Caring for a Family Member with Dementia: Evidence from a Cross Sectional Comparative Study on Caregiver Burden and Psychological Well-being*. V: *European papers on the new welfare*. Paper No.9 /2008. Dostopno prek: <http://eng.newwelfare.org/?p=405> (1.7.2019).
- Burton, Rob J.F. (2004) Seeing through the 'good farmer's' eyes: towards developing an understanding of the social symbolic value of 'productivist' behaviour. *Sociologia Ruralis* 44(2): 195-215.
- Casey, Mike C., in dr. (2014). Farm-related trauma in the west of Ireland: an occupational hazard. *Irish Journal of Medical Science* (1971-), 183(4): 601-604.
- Chiu, Sophia, in dr. (2015). Where do agricultural producers get safety and health information?. *Journal of Agromedicine*, 20(3): 265-272.
- Clay, Lynne, in dr. (2016). "There are risks to be taken and some just push it too far": how farmers perceive quad-bike incident risk. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 40(1): 55-61.
- Černič Istenic, Majda (2013). Medgeneracijska solidarnost skozi prizmo organiziranosti oskrbe za starejše v skupnosti. *Socialno delo*, 52(1): 43.
- Dolenšek, Marjan, in Bernik, Rajko (2017) Problematika nezgod s kmetijsko in gozdarsko tehniko. *Novi izzivi v agronomiji 2017: zbornik simpozija*, str. 225-230.
- European Commission (2016) *Eurobarometer Special Surveys 440*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm (1. 7. 2019).
- European Commission (2010) *Eurobarometer Special Surveys 336*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_336_en.pdf (1. 7. 2016).
- EUROSTAT (2019). *Health and safety at work*. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/health/health-safety-work>. (1. 7. 2019).
- Franklin, Richard, in dr. (2015). Exploring the barriers and facilitators to adoption of improved work practices for safety in the primary industries. In *Australian Government: Rural Industries Research and Development Corporation*.
- Friesen, Margaret, in dr. (2010). Farming with a disability: literature from a Canadian perspective. *Journal of Agromedicine*, 15(1): 47-53.
- Griffin, Patrick J. (2013). *Farming—A Hazardous Occupation—How to Improve Health & Safety. Safety and Health in Agriculture*. Committee on Agriculture and Rural Development.
- Kaminski, Roxanna May. (2005). *Disabling farm injuries: wives' experiences*. Doctoral dissertation, University of Saskatchewan, Saskatoon.
- King, Tanya J., in dr. (2019). *Sustainable Fishing Families: Developing industry human capital through health, wellbeing, safety and resilience*. Dostopno prek: <https://www.frdc.com.au/Archived-Reports/FRDC%20Projects/2016-400-DLD.pdf> (1.6.2019).

- Lindhahl, Cecilia, in dr. (2013). Occupational health and safety aspects of animal handling in dairy production. *Journal of Agromedicine*, 18(3): 274-283.
- Lindhahl, Cecilia, in dr. (2012). Swedish dairy farmers' perceptions of animal-related injuries. *Journal of Agromedicine*, 17(4): 364-376.
- Lovelock, Kirsten (2012). The injured and diseased farmer: occupational health, embodiment and technologies of harm and care. *Sociology of Health & Illness*, 34(4): 576-590.
- Lower, Tony (2015). Mapping work health and safety risks in the primary industries. Rural Industries Research and Development Corporation. Canberra.
- Molyneux-Smith, Laurie, in dr. (2003). Occupation disrupted: impacts, challenges, and coping strategies for farmers with disabilities. *Journal of Occupational Science*, 10(1): 14-20.
- Neskoromna-Jędrzejczak, Aneta, in dr. (2017). Are animal-related injuries in rural areas a social problem? A survey from Poland. *Ann Agric Environ Med*, 24(3), 392-395.
- Pyykkönen, Markus, in Bob, Aherin (2014). Occupational Health and Safety in Agriculture. V: Jakobsson, Christine (ur.). *Sustainable Agriculture*. Št. 1. Baltic University Press. 391-402.
- Reinsch, Simone Marie Jeannette (2006). Understanding the Cultural Meanings and Perceptions of Southern Manitoba Farm V/Omen's. Doctoral dissertation, University of Manitoba.
- Resolucija o strateških usmeritvah razvoja slovenskega kmetijstva in živilstva do leta 2020 – »Zagotovimo si hrano za jutri« (Uradni list RS, št. 25/11). Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO80#> (1.9.2019).
- Shucksmith, Mark (1993). Farm household behaviour and the transition to post-productivism. *Journal of Agricultural Economics*, 44: 466-478.
- Shortall, Sally, in dr. (2019). Why do farm accidents persist? Normalising danger on the farm within the farm family. *Sociology of Health & Illness*, 41(3): 470-483.
- Sutherland, Lee Ann, in Burton, Rob J.F. (2011). Good farmers, good neighbours? The role of cultural capital in social capital development in a Scottish farming community. *Sociologia Ruralis*, 51(3): 238-255.
- Svendsen, Kristin, in dr. (2014). Nonfatal occupational injuries in Norwegian farmers. *Safety and Health at Work*, 5(3): 147-151.
- Uredba (ES) št. 178/2002 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 28. januarja 2002 o določitvi splošnih načel in zahtevah živilske zakonodaje, ustanovitvi Evropske agencije za varnost hrane in postopkih, ki zadevajo varnost hrane (Uradni list EU, št. 31/1). Dostopno prek: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002R0178&from=EN> (1.9.2019).
- Whelan, Shane, in dr. (2009). Disability on Irish farms—a real concern. *Journal of Agromedicine*, 14(2): 157-163.
- Whelan, Shane, in dr. (2008). An investigation of the farm development pathways and entrepreneurial activities employed by Irish farm operators following the acquisition of disability. Proceedings of the 24th Annual Association for International Agricultural and Extension Education, Global Entrepreneurship in International Agricultural and Extension Education.
- Wiesinger, Georg (1991). Behinderte in der Landwirtschaft: zwischen Resignation und Behauptung. Forschungsbericht Nr. 27. Bundesanstalt für Bergbauernfragen.
- Zakon o kmetijstvu (ZKme-1) (Uradni list RS, št. 45/08, 57/12, 90/12 – ZdZPVHVVR, 26/14, 32/15, 27/17 in 22/18). Dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4716> (1.9.2019).

ANAMARIJA KEJŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo, Ljubljana

DOMOVI STAREJŠIH V ČASU DOLGOŽIVE DRUŽBE

Povzetek: V prispevku obravnavamo razvoj domov za starejše glede na vse starejšo populacijo, veliko večje potrebe po socialni in oskrbi starejših, kot jo javna mreža trenutno lahko ponudi – po drugi strani pa okostenele storitve mnogih domov. Namesto razvoj novih storitev in usmerjenosti v skupnost se izvaja še vedno zgolj primarna dejavnost doma – institucionalno varstvo.

Aktualna situacija je glede na opravljeno raziskavo v letih 2018 in 2019 v mnogih domovih za starejše z vidika kakovostne oskrbe zaskrbljujoča iz več razlogov: zaradi pomanjkanja ustrezno usposobljenega kadra, nizke motivacije kadra ter še vedno prisotne glavne usmerjenosti delovanja domov v institucionalne oblike oskrbe, zanemarja pa se razvoj inovativnih oblik skupnostnih pomoči ter razvoja v smeri gerontoloških centrov. Prispevek ponuja izhodišče razprave o možnostih razvoja domov za starejše v Sloveniji.

Ključne besede: Dolgotrajna oskrba, vodenje domov za starejše, avtonomija starega človeka, deinstitucionalizacija, gerontološki center

V luči procesa dolgotrajne oskrbe se soočajo domovi starejših zadnje desetletje z vse večjimi potrebami starejših v družbi, ki potrebuje vse več socialne oskrbe in nege, kot tudi razvoja novih fleksibilnih in inovativnih storitev.

Trend razvoja oskrbe teži k zagotavljanju individualizirane oskrbe v instituciji in razširjanju skupnostne dimenzije oskrbe, saj večina domov zagotavlja oskrbo starim ljudem, ki še živijo v skupnosti. Po podatkih raziskave iz leta 2012 (Filipovič Hrast idr., 2014; Hlebec in Mali, 2013) izvaja 39% domov socialno oskrbo na domu, 34% začasno varstvo in 34% dnevno varstvo. Domovi za stare z obstoječimi in načrtovanimi oblikami pomoči za stare ljudi, ki še živijo v domačem okolju, dokazujejo, da institucionalna oskrba ni nujno povezana le s klasično oskrbo v instituciji, s katero si institucija zapira vrata pred skupnostjo. Razvijanje oskrbe v skupnosti in preseganje klasične institucionalne oskrbe omogočata razvoj novih oblik oskrbe starih ljudi tako znotraj kot zunaj posameznega doma. Takšno delovanje domov presega zmote o domovih za stare kot o institucijah z nizko stopnjo kakovosti oskrbe in omogoča inovativne oblike oskrbe (Mali, Flaker, Urek, Rafaelič, 2018, 7).

Domovi ne morejo delovati več zaprto pred zunanjim svetom, pri načrtovanju dela morajo prisluhniti uporabnikom in jim prilagoditi način opravljanja dela, uporabniki pa morajo ohraniti avtonomijo tudi s selitvijo v dom, o čemer opozarja tudi Evropska listina o pravicah in obveznostih starih ljudi (2010), ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo in postavlja v ospredje pravico do svobodne izbire, kakšno podporo želi v življenju. Mnoge kritike institucionalnega sistema oskrbe (Goffman, 1961; Castel, 1976; Deleuze in Guattari, 1980), družbena gibanja so sprožili procese deinstitucionalizacije (Laing in Estersin, 1964; Cooper, 1980), po drugi strani pa se soočamo z dolgoživo družbo, ki terja spremembe od vseh.

Proces dostojnega staranja v domovih za starejše je povezan z čim višjo stopnjo ohranjanja lastne avtonomije, samostojnosti in lastnih aktivnosti, zasebnosti uporabnikov, topline in

domačnosti doma, domovi morajo spodbujati in razvijati vpetost v življenje v lokalnem okolju, medgeneracijsko povezovanje, ter javno druženje v domu (če starejši ne morejo obiskovati prireditve v lokalnem okolju, postane lahko ustanova za stare ljudi, ki so gibalno ovirani, »mesto v malem«, kjer so organizirane prireditve v domu) (Clough, R., Leamy, M., Miller V., Bright, L., 2005). Po drugi strani lahko z znanjem in strokovnimi delavci dom prenaša znanje v lokalno skupnost in razvija različne oblike skupnostne oskrbe ter se postaja gerontološki center v skupnosti.

Kot vidimo, pomeni razvoj domov za starejše pomembne premike pri sami filozofiji delovanja ustanove naslednje spremembe:

1. Povečuje odnosna nega, ustvarjanje domačnosti, zasebnega prostora
2. V ospredju je v uporabnika usmerjena nega in oskrba
3. Uporabnik ima pravico do odločanja o sebi

Aktualni problemi, ki zaznamujejo delovanje domov za starejše v Sloveniji in v Evropi, so naslednji:

1. Proces deinstitutionalizacije terja spremembo v filozofiji vodenja in kulturi organizacije
2. Sistem klasične piramidne organizacije ni ustrezen, saj predpostavlja linijsko vodenje, ki je centralizirano. Z vidika prenosa znanja pa pomeni velike ovire pri prenosu tihega znanja na raven kolektiva, ki pa je v obstoječi situaciji zelo pomembno, saj na nek način zagotavlja višjo zdravstveno varnost uporabnikov in zmanjšuje tveganje za nastajanje napak in zapletov (Kežar, 2012).
3. Ob tem se v domovih za stare soočajo tudi z problemi pomanjkanja kadra, vse bolj zahtevno zdravstveno nego, normativ zaposlenih pa ni primerljiv z normativom zaposlenih v bolnišnicah. Pomanjkanje ustrezno izobraženih kadrov v zdravstveni negi kritično vpliva na kakovost izvajanja storitev, s čimer se domovi za starejše srečujejo z nasprotujočo si situacijo: po eni strani so zahteve in pričakovanja uporabnikov vse večje, saj v domove ne prihaja več povojna generacija, temveč ljudje, ki so navajeni ustreznega standarda in zasebnega prostora. Upravičeno je pričakovana vse višja kakovost storitev, individualna obravnava in prilagajanje potrebam uporabnikom, kar pa je vse težje zagotavljati ob dejstvu, da v državi primanjkuje na nacionalni ravni ustrezno usposobljen kader. Podatki iz leta 2017 kažejo, da v povprečju na bolnišničnih oddelkih slovenskih bolnišnic manjka 2075 ali skoraj 25 % zaposlenih v zdravstveni negi (Skela Savič, 2018). Apeli s strani direktorjev in Skupnosti socialnih zavodov opozarjajo od leta 2018 na enako pomanjkanje kadra v domovih za starejše.
4. Takšne kadrovske izzive v tujini že nekaj let rešujejo z zaposlovanjem tujcev, s čimer pa se soočimo z pomanjkanjem znanja uradnega jezika, kar lahko vodi v nerazumevanje potreb uporabnikov in posledično tudi strokovne napake.

Raziskava

V letih 2018 in 2019 je bila opravljena raziskava na vzorcu 26 domov za starejše, kar predstavlja skorajda 25% slovenskih domov za starejše. Raziskava je vključevala poglobljeni intervju, ki je bil opravljen z direktorjem doma.

Vprašalnik je vključeval vprašanja na področjih načrtovanja dela v domu, organizacije življenja z vidika uporabnika, kadrovske zasedbe in vizije razvoja doma v prihodnosti.

Z odgovori, ki smo jih pridobili s strani direktorjev in drugih vodstvenih delavcev, smo lahko preverili naslednja raziskovalna vprašanja:

- Direktorji zaznavajo nujne spremembe v vodenju organizacije glede na trende v socialnem varstvu.
- Direktorji vključujejo v procese sprememb in razvoja domov tako zaposlene, kot uporabnike. Kultura vodenja vključuje sodelovanje tako uporabnikov kot vključevanju zaposlenih v delovne procese.
- Direktorji ocenjujejo, da imajo dovolj znanj za uspešno vodenje ustanove in doseganje ciljev.
- Direktorji že zaznavajo pomanjkanje ustrezno izobraženega kadra za uresničevanje poslanstva in ciljev organizacije.

Pri analizi zastavljenih raziskovalnih vprašanj smo prišli do naslednjih ugotovitev:

- Na vprašanje o tem, ali direktorji zaznavajo nujne spremembe v vodenju organizacije glede na trende v socialnem varstvu, rezultati kažejo, da domovi izvajajo tudi drugačne oblike oskrbe, ne samo institucionalno varstvo (kot so začasno bivanje, dnevno varstvo, dnevni centri aktivnosti, medgeneracijski centri) ter spreminjajo tako način vodenja kot vizijo doma v povezovanje s skupnostjo. Direktorji so navajali tudi, da se vključujejo in povezujejo z lokalno skupnostjo ter v različne medgeneracijske aktivnosti – imajo pa željo po večjem vključevanju in razvijanju inovativnih programov, česar pa ne zmorejo realizirati zaradi velikih potreb po institucionalnem varstvu ter aktualnih problemov.
- Odgovor na drugo vprašanje o tem, ali direktorji vključujejo v procese sprememb in razvoja domov tako zaposlene, kot uporabnike, so direktorji odgovarjali, da v vodenje in odločanje o spremembah vključujejo tudi stanovalce in zaposlene, skozi različne načine soodločanja (npr. preko preko letnih vprašalnikov o zadovoljstvu, preko srečanj s stanovalci, sodelovanja v različnih delovnih skupinah, skupinah kakovosti ipd.) Direktorji se zavedajo pomena participativnega vodenja z namenom prenosa znanja v kolektivu, kar je glede na naravo dela, pomanjkanje kadra in vse večjo zahtevno dela zelo pomembno, saj lahko zaposleni v domovih le tako zagotovijo varno in kakovostno oskrbo in nego.
- Potrdil se je odgovor na tretje vprašanje, da direktorji ocenjujejo, da imajo dovolj znanj za uspešno vodenje ustanove in doseganje ciljev. Svoje znanje nadgrajujejo na rednih srečanjih direktorjev ter aktualnih izobraževanjih.
- Direktorji zaznavajo pomanjkanje ustrezno izobraženega kadra za uresničevanje poslanstva in ciljev organizacije, kar potrjuje četrto zastavljeno vprašanje – v anketiranih domovih povsod zaznavajo pomanjkanje kadra predvsem v poklicih, kot so bolničar/negovalec, zdravstveni tehnik, kuhar, vzdrževalec. Težave rešujejo z zaposlovanjem neustreznega izobraženega kadra, ki ga nato napotijo na izobraževanje in zaposlovanjem tujcev, kar pa utegne vplivati na samo kakovost nege in oskrbe.

Še vedno pa lahko nekatere izjave potrjujejo, da je oskrba v instituciji še vedno vodena in načrtovana z vidika institucije, ne pa uporabnika, kot zasledimo v izjavah: »Včasih tudi uporabniki svojih potreb ne zaznavajo tako, kot jih vidimo mi in jih pri tem usmerjamo«, »Lahko prinesejo svoje stvari, je pa soba že opremljena,« »Sprejet hišni red določa ravnanje in obnašanje, kar pričakujemo od vseh uporabnikov – npr. ponoči so stanovalci v sobah,« ipd.

Strokovni timi se pri načrtovanju oskrbe postavijo nad uporabnika ter odločajo namesto njega, kar ni skladno z opolnomočenjem uporabnika in upoštevanjem njegovega mnenja in želja, kot tudi ne z vizijo razvoja oskrbe, usmerjene v uporabnika, ob vseh procesih v instituciji pa je ohranjanje avtonomije pogosto prezrto.

Menimo, da bo potrebno institucionalne oblike pravilno nadomestiti z vidika uporabniške perspektive. Upoštevati je potrebno, kako vidi uporabnik svoj svet, kako definira kakovost svojega življenja in kakšne so njegove potrebe in želje.

Eden od preprostih prikazov nujnih sprememb, kako povečati individualizirano obravnavo in ohraniti avtonomijo starega človeka tudi v instituciji, je pravica o odločanju o svojem življenju – kot npr. pisanje individualnega načrta ob prihodu v dom za starejše. Način, ki je predpisan z zakonodajo, je pisanje individualnega načrta, ki mora nastati v 30 dneh po selitvi uporabnika v dom. Edino na ta način lahko z izdelavo individualnega načrta prispevamo k individualizirani obravnavi, inkluzivni negi v domu in ohranjanju dostojanstva uporabnika z upoštevanjem in spoštovanjem njegovih navad, življenjskega stila in želja. Individualno načrtovanje kot metoda pa je zastavljeno veliko širše – načrtovanje življenja v domu skupaj z uporabnikom in ne zanj.

Vsi direktorji so v intervjuju navajali, da predstavlja največjo težavo pomanjkanje kadra in to je težava, ki se le povečuje. Zaradi nizkih plač, zahtevnosti dela z vidika izmenskega in nočnega dela, težkega fizičnega dela, pa tudi nepriljubljenosti dela s starejšimi pri mladih, je zanimanje za delo vse manjše. Tako negovalke/bolničarke kot medicinske sestre iščejo zaposlitev v tujini, kjer je delo bolje vrednoteno ali pa možnost prekvalifikacije, kjer si poiščejo raje delo v proizvodnji za enako ali večje plačilo in so med vikendi lahko z družino.

Direktorji upravičeno navajajo kritiko državi, da je kadrovski normativ popolnoma neustrezen, saj se ni spremenil že več kot 2 desetletji. Pri tem je potrebno upoštevati, da so bili uporabniki pred desetletji še veliko bolj samostojni in so nekateri prišli v dom za starejše kot v hotel in ne zaradi potrebe po storitvah zdravstvene nege, kot je sedaj, ko potrebuje pomoč pri oskrbi in negi skorajda vsak uporabnik v domu.

Največje aktualne težave, s katerimi se soočajo direktorji, so naslednji:

1. Kadrovski normativ ni ustrezen, za kakovostno oskrbo bi nujno potrebovali izboljšanje normative in standarde.
2. Zaradi težkega dela, tako fizičnega kot psihičnega dela, kot tudi staranja kadra, je vse več bolniških odsotnosti in invalidnosti, kar je lahko tudi na povprečju 20% - v delovni proces zato marsikje vključujejo popolnoma neusposobljene (tudi) javne delavce in prostovoljce, ki lahko z nestrokovnim delom, tudi pri enostavnih opravilih, kot je pomoč pri vstajanju, oblačenju, hranjenju, ogrozijo tako uporabnike, kot sebe.
3. Skorajda vsakodnevne navedbe v časopisih o izgorelosti kadra dodatno prispeva k nizki motivaciji tako za opravljanje dela, kot za pristop k izbiri šolanja.

Motivacijo zaposlenih poskušajo direktorji v domovih izboljšati z različnimi ukrepi, kot so družini prijazno podjetje, spodbudni ukrepi promocije zdravja, izobraževanja, pikniki ipd.

Žal so to aktualni problemi, ki pomembno vplivajo na kakovost izvajanja socialne oskrbe in nege ter postavljajo v zadnjih letih pod vprašaj že samo kakovost osnovnega poslanstva domov za starejše, medtem ko so potrebe v skupnostih že veliko večje in terjajo skupnostno oskrbo, sodelovanje in odprtost doma v lokalno okolje in razvoj inovativnih storitev, skupaj z formalnimi in neformalnimi mrežami, ki obstajajo v okolju.

Zaključek

Težave z pomanjkanjem kadra so prisotne v vseh regijah, kot tudi na ravni Evrope – potrebe v družbi pa so vse večje. Nastajajoča dolgotrajna oskrba zato išče vire pomoči v skupnosti, preko drugih organizacij, medsosedske pomoči, prostovoljcev, kar pa se v Sloveniji testira v treh pilotnih okoljih (krška, celjska in koroška regija) od 2019 dalje.

V domovih za starejše je veliko znanja o oskrbi in negi starejših, ki bi ga lahko širili v skupnost, vendar pa se zaradi osnovnih težav z zagotavljanjem kadra, finančnih težav in pomanjkanjem motivacije še vedno ukvarjajo bolj kot ne z zagotavljanjem institucionalne oskrbe – ne pa v smeri razvoja gerontoloških centrov, kjer bi lahko dobili starejših ljudje in njihovi družinski člani pomoč, informacije in druge načine podpore.

Literatura in viri

- Castel, R. (1976): *L'ordre psychiatrique*. Paris: Minuit
- Clough, R., Leamy, M., Miller V., Bright, L. (2005): *Housing Decisions in Later Life*. New York: Palgrave Macmillan
- Cooper, D. (1980): *Psihiatrija i antipsihiatrija*. Zagreb: Naprijed.
- Deleuze G. in Guattari, F. (1980): *Mille plateaux*. Paris: Miniault.
- Evropska listina o pravicah in obveznostih starih ljudi, ki potrebujejo dolgotrajno oskrbo (2010). Dostopno prek: http://www.age-platform.eu/images/stories/22204_AGE_charte_europeenne_SL_v2.pdf (17.5.2018)
- Flaker, V. Mali, J., Rafaelič, A., Ratajc, S. (2013): *Osebnostno načrtovanje v dolgotrajni oskrbi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo
- Goffman, E. (1961): *Asylums*. New York: Doubleday&Co..
- Goffman, E. (1981): *The Underlife of a Public Institution: A Study of Ways of Making Out in a Mental Hospital* v: O. Grusky, G.A. Miller (ur.), *The Sociology of Institutions*, London: Collier Macmielan Publishers (302-323)
- Kejžar, A. (2014): *Upravljanje znanja v javnem sektorju*. Ljubljana: Založba Vega.
- Laing, R. D. in Esterson, A. (1964): *Sanity, madness and the family*. London: Penguin Books.
- Mali, J., Flaker, V., Urek, M., Rafaelič, A. (2018): *Inovacije v dolgotrajni oskrbi*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo
- Skela Savič, B. (2018): *Zdravstveni sistem se bo sesul sam vase zaradi pomanjkanja medicinskih sester*. Dostopno prek: <https://www.fzab.si/blog/2018/11/06/zdravstveni-sistem-se-bo-sesul-sam-vase-zaradi-pomanjkanja-medicinskih-sester-1-del/> (6.11.2018)

OTTO GERDINA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

MEDIJSKE REPREZENTACIJE SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V STAROSTI V ČASOVNI PERSPEKTIVI

Povzetek: *Medijske reprezentacije predstavljajo pomemben vir informacij, kadar večina populacije z določeno družbeno skupino nima pogostih osebnih stikov, kar po definiciji velja za marginalizirane stare ljudi, ki trpijo zaradi socialne izključenosti. Dajo nam pomemben vpogled, kako se o socialni izključenosti v starosti razpravlja v različnih kontekstih. Čeprav so nekateri raziskovalci v Sloveniji že izpostavili kako so stari ljudje reprezentirani v slovenskih medijih, nihče še ni preučil kako mediji poročajo o socialni izključenosti v starosti. Pričujoč prispevek bo skušal zapolniti to vrzel z analizo medijskih reprezentacij socialne izključenosti v starosti in kontekstov v katerih se pojavlja. Cilj prispevka je identificirati družbeni in kulturni kontekst v katerega se umeščajo medijske podobe starosti kot tudi analizirati medijsko poročanje o različnih dimenzijah socialne izključenosti v starosti. Na podlagi kvantitativne analize vsebin prispevek osvetljuje kontekste v katerih so se reprezentacije socialne izključenosti v zadnjih 15 letih spreminjale v osrednjem nacionalnem časopisu Delo.*

Ključne besede: *medijske reprezentacije, starost, stari ljudje, socialna izključenost, časovna perspektiva*

Izhodiščni razmislek

Prehod v dolgoživo družbo¹ v industrijskih in post-industrijskih družbah implicira upad aktivne delovne sile in rast neaktivnega prebivalstva. Pod vprašaj postavlja institucionalne temelje in legitimnost socialnih politik postindustrijske družbe, ki so se razvile po drugi svetovni vojni (Ossewaarde 2014). Hitre ekonomske in socialne spremembe povečujejo negotovosti in tveganja (glej Beck 1992), »kar se na ravni posameznikov najbolj odraža v dejstvu, da postajajo tako delovne kot življenjske poti vse manj predvidljive, predvsem pa naraščajo individualna tveganja (umik države pri zagotavljanju različnih storitev), kar vodi posameznike v razmere zmanjšane materialne in socialne varnosti« (Hlebec in dr. 2010: 13). Kombinacija postmodernega poudarka na posameznikovem delovanju in samostojnem odločanju (glej Settersten in Angel 2011) in vse pogostejše tematiziranje naraščajočih stroškov države blaginje v medijskem diskurzu o staranju (Katz 1992; Ossewaarde 2014) predstavlja tveganje za postopen

1. Dolgoživa družba je družba, za katero je značilno, da je 14 ali več odstotkov populacije starejše od 65 let in da je rodnost veliko nižja kot 2,1 otroka na žensko, kar še vzdržuje velikost populacije (van der Steen 2008). Po zadnjem štetju prebivalstva 1.7. 2018 je bilo v Sloveniji 19,7 odstotka starejših od 65 let (SURS 2019).

razkroj inkluzivnih politik na področju staranja². K temu dodatno pripomorejo negativne podobe starosti, ki v našem kulturnem prostoru³ še vedno prevladujejo.

Kot odgovor na ta tveganja EU v zadnjih letih spodbuja raziskovanje starizma in socialne⁴ izključenosti. Pred kratkim so raziskovalci opozorili na prisotnost negativnih stereotipov in starostne diskriminacije (glej npr. Ayalon in Tesch-Römer 2018) v medijih. Če medijske reprezentacije razumemo kot »rezultat percepcije in konstrukcije, ki uokvirjata svet, [pri čemer] /.../ pomen podobe dobi svojo odmevnost v praksah in načinih, skozi katere je videna« (Featherstone in Wernick 1995: 4), so pristranske ali negativne reprezentacije najbolj problematične, kadar poročajo o družbenih skupinah, kontekstih in fenomenih, s katerimi večina ljudi nima izkušenj iz prve roke (Lundgren in Ljuslinder 2012; Torres in dr. 2014; Torres, 2017). Kar po definiciji velja za vse socialno izključene skupine, ki »zaradi razlogov zunaj njihovega nadzora ne morejo sodelovati v dejavnostih, ki so za državljane, ki živijo v določeni družbi, smatrane kot običajne« (Burchardt in dr. 1999: 229).

Socialna izključenost omogoča opazovanje prikrajšanosti na več različnih področjih življenja hkrati (Saunders 2008; Filipovič Hrast 2011). Gre za večrazsežnosten »strukturen, institucionaliziran proces zavračanja ali odrivanja« (Fischer 2011, str. 3), katerega rezultat je »izolacija posameznikov in skupin iz glavnih priložnosti, ki jih nudi družba« (Filipovič Hrast 2011: 63) in je tesno povezan s prevladujočimi družbenimi podobami, ki so vzrok in posledica obstoječe razporeditve politične, ekonomske in družbene moči (Moncrieffe 2007) med družbenimi skupinami.

Prispevek z uporabo šestih glavnih področji izključenosti v starosti, – izključenost na področju materialnih in finančnih virov; družbenih odnosov; storitev, javnih dobrin in površin ter mobilnosti; državljanske participacije; soseske in skupnosti; ter na družbeno-kulturnem področju – opisuje, katera področja izključenosti so prisotna v medijskih reprezentacijah starosti in katera niso deležna pozornosti, kot tudi ali so se reprezentacije starosti in izključenosti spreminjale skozi čas.

O metodi

Analiza temelji na člankih o starih ljudeh in starosti, ki so izšli v dnevnikih izdajah časopisa Delo, od ponedeljka do sobote, v letih 2004, 2008, 2011, 2014 in 2018, brez prilog. Članki so pridobljeni s pomočjo iskalnika časopisne dokumentacije Delo z iskalnima nizoma *star* in *poko*. V analizo so vključena novinarska besedila z najmanj polovičnim deležem vsebine o starosti in starih ljudeh. Oglasi, plačana promocija in pisma bralcev, kot tudi grafi in slikovni material niso vključeni v analizo. Kvantitativna analiza manifestne vsebine je opravljena s pomočjo programa Excel na končnem vzorcu 1.387 člankov.

2. Stopnja tveganja socialne izključenosti in stopnja tveganja revščine sta med starejšimi od 65 let višji od stopnje v starostni skupini od 0 do 64 let (SURs 2019).
3. Slovenske sociološke razprave iz devetdesetih let opažajo povezanost starosti z negativnimi konotacijami in pasivnostjo (Hojnik-Zupanc 1977; Renner 1977). Nedavno raziskovalno poročilo nakazuje, da se situacija glede razširjenosti negativnih stereotipov v medijih še ni izboljšala (Tomanič-Trivundža 2016).
4. V slovenskem jeziku bi bila primernejša uporaba izraza 'družbena izključenost', vendar tu uporabljam izraz socialna izključenost, saj je ta širše uporabljen v slovenski sociološki literaturi.

Nekaj ugotovitev

Najmanj prispevkov, ki tematizirajo starost in stare ljudi v časopisu Delo, je bilo leta 2014, največ pa v letih 2018 in 2011. Obširno poročanje o starosti in staranju 2011 je povezano s političnim bojem za oziroma proti predvideni pokojninski reformi oz. referendumu. Ta je obsegal skoraj polovico vseh prispevkov o starosti in staranju tega leta. Močno povečanje prispevkov je bilo posledica tega, da so se v referendumsko kampanjo vključili tako sindikati, gospodarstvo, interesna združenja upokojencev, kot politične stranke. Leta 2018 so stari ljudje in njihovi problemi dobili večjo težo kot politična tema, predvsem pa se je medijsko poročanje o starosti bolj enakomerno porazdelilo med različne teme.

V analiziranih letih je v povezavi s starostjo in starimi ljudmi največ besedil tematiziralo: spremembe v demografski sestavi prebivalstva, pokojninski sistem in reformo, pokojninske sklade in zavarovanja, višino pokojnin, institucionalni politični boj in politike na področju staranja, položaj starih na trgu dela, projekte in aktivnosti za stare, mobilnost in prilagojenost infrastrukture, zdravstvene in socialne storitve zanje, materialno prikrajšanost in revščino, kakovost življenja, sam proces staranja in položaj starih ljudi v družbi.

V volilnih letih od leta 2004 do 2018 je časopis Delo največ poročal o pokojninskem sistemu in pokojninah ter o zdravstvenih in socialnih storitvah, čemur so sledili še prispevki o starosti in staranju. Najmanj se je razpravljalo o mobilnosti in infrastrukturi za stare ter o materialni prikrajšanosti in revščini.

Temu sledijo prispevki, ki o starosti in starih ljudeh govorijo v kontekstu vsakdanjega življenja, vendar kot ugotavlja Tomanič Trivundža (2016), med njimi prevladujejo krajše in rutinske novice.

Strukturni problemi, kot so revščina, urejenost okolja in prilagojenost infrastrukture starim ljudem, so manj poudarjeni, potreba po zagotavljanju višje kakovosti življenja, boljšega položaja na trgu dela in demarginalizaciji starosti pa skoraj odsotni.

Kot pozitiven trend na področju poročanja o socialni izključenosti starih ljudi od leta 2004 do leta 2018 lahko navedemo povečevanje števila prispevkov o socialni izključenosti starih ljudi. Leta 2004 je socialno izključenost tematiziralo zgolj 8 prispevkov, leta 2018 pa že 53. Med dimenzijami socialne izključenosti prevladuje področje materialnih in finančnih virov, sledita ji področje storitev, javnih dobrin in površin, ter prispevki, ki tematizirajo družbeno-kulturne vidike socialne izključenosti. Najmanj pogosti področji sta področje državljanske participacije in področje soseske in skupnosti.

Namesto sklepa

Prvo branje rezultatov nakazuje, da kljub večji občutljivosti novinarjev glede socialne izključenosti v starosti, v zadnjih letih ostaja problematično prevladujoče poročanje o starosti in starih ljudeh skozi optiko finančnih vidikov staranja prebivalstva. Vprašamo se lahko, ali bo slednje v času prehoda v dolgoživo družbo izničilo pozitivne učinke opozarjanja na strukturne probleme, kot je socialna izključenost v starosti. Ali bi lahko s povečano medijsko pozornostjo na dimenzije socialne izključenosti kot so storitve, javne dobrine, družbeni odnosi in državljanska participacija zmanjšali strahove mlajše in srednje generacije, da jih stari ogrožajo na ekonomski ravni s tem, da se zažirajo v vitalne produktivne sektorje? Kako bi večja medijska pozornost tem dimenzijam vplivala na percepcijo družbenih problemov s katerimi se srečujejo stari in s tem oblikovanja nemonetarnih javnih politik za preprečevanje socialne izključenosti v starosti?

Literatura

- Ayalon, Liat, in Clemens Tesch-Römer (ur.) (2018): *Contemporary perspectives on ageism*. Springer International Publishing.
- Beck, Ulrich. (1992): *Risk Society*. London: Sage
- Burchardt, Tania in dr. (1999): Social exclusion in Britain 1991–1995. *Social policy in administration*, 33(3), 227–244.
- Featherstone, Mike in Andrew Wernick. (1995): Introduction. V Mike Featherstone in Andrew Wernick (ur.) *Images of Aging: Cultural Representations of Later Life*. (str. 1–18). London in New York: Routledge.
- Fischer, M. Andrew (2011): *Reconceiving Social Exclusion* (Working Paper No. 146) Brooks World Poverty Institute.
- Filipovič Hrast, Maša (2011): Socialna izključenost starejših: Slovenija v primerjalni perspektivi. V Srna Mandič in Maša Filipovič Hrast (ur.). *Blaginja pod pritiski demografskih sprememb* (str. 61–84). Fakulteta za družbene vede.
- Hlebec, Valentina in dr. (2010): *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi*. Fakulteta za družbene vede.
- Hojnik-Zupanc, Ida. (1997): Uravnoteženo staranje kot izziv (post)moderne družbe. *Družboslovne razprave*. XIII (24/25): 49–58.
- Katz, Stephan (1992): Alarmist demography: Power, knowledge, and the elderly population. *Journal of aging studies*, 6(3), 203–225.
- Lundgren, Anna Sofia, in Karin Ljuslinder (2012): “The baby-boom is over and the ageing shock awaits”: populist media imagery in news-press representations of population ageing. *International Journal of Ageing and Later Life*, 6(2), 39–71.
- Monciffe, Joy. (2007): Labelling, Power and Accountability: How and Why our Categories Matter. V Monciffe, J. in Eyben, R (ur.). *The Power of Labelling*. Earthscan.
- Ossewaarde, Marinus (2014): Sociological imagination for the aged society. *Canadian journal of sociology*, 39(2), 159–180.
- Rener, Tanja. (1997): Rastoča manjšina. *Družboslovne razprave*. XIII (24/25): 40–48.
- Saunders, Peter. (2008): Social exclusion: challenges for research and implications for policy.
- Angel, L. Jacqueline in Richard A. Settersten (2011): Sociology of Aging in the Decade Ahead. V R. A. Settersten in J. L. Angel (ur.). *Handbook of sociology of aging*. New York: Springer
- Statistični urad Republike Slovenije [SURs]. Podatkovna baza SI-STAT. (2019): Dostopno prek: <https://pxweb.stat.si/pxweb/dialog/statfile2.asp> (18.4.2019)
- Tomanič-Trivundža, Ilija. (2016): *Poročilo o analizi novinarskih prispevkov v slovenskih medijih v obdobju od 28. 3. do 1. 6. 2016*. Ljubljana: Društvo novinarjev Slovenije
- Torres, Sandra. (2017): Fobbing care work unto” the other”-what daily press reporting shows. *Sociologisk forskning*, 54(4), 319–322.
- Torres, Sandra in dr. (2014): Daily newspaper reporting on elderly care in Sweden and Finland: a quantitative content analysis of ethnicity-and migration-related issues. *Vulnerable Groups in Inclusion*, 5(1), 21260.
- van der Steen, Martijn. (2008): Ageing or silvering? Political debate about ageing in the Netherlands. *Science and Public Policy*, 35(8), 575–583.

URBAN BOLJKA

Inštitutu RS za socialno varstvo, Ljubljana

MERJENJE BLAGINJE OTROK V SLOVENSKIH STATISTIČNIH REGIJAH: OBLIKOVANJE REGIJSKEGA INDEKSA BLAGINJE OTROK (RIBO)

Povzetek: *Oblikovanje t. i. sestavljenih kazalnikov oz. indeksov je vse bolj uveljavljen pristop v raziskovanju kompleksnih družbenih pojavov. Z oblikovanjem regijskega indeksa blaginje otrok v Sloveniji (RIBO) smo omogočili na podatkih in najnovejših teoretičnih spoznanjih s tega področja utemeljeno merjenje in spremljanje blaginjskih izidov znotraj različnih, za otroke pomembnih, družbenih področij. RIBO vključuje 10 področij, ki jih sicer meri s 40 kazalniki. Pri opredelitvi blaginje otrok izhajamo iz konceptualnega pristopa t. i. »nove« sociologije otroštva in koncepta zmožnosti, zato RIBO po zgledu tujih primerljivih indeksov vključuje le otrokocentrične kazalnike. Ti v največji meri temeljijo na anketnih vprašalnikih, strogi ločitvi med kazalniki izida in kontekstualnimi kazalniki ter regijsko reprezentativnimi rezultati, kar močno omejuje podatkovni zajem. Rezultati indeksa kažejo na precejšnje razlike v blaginji otrok, na razlike v blaginji dečkov in deklic ter na neenakomerno razvitost področij indeksa po regijah, kar zahteva nadaljnje poglobljene analize možnih vzrokov in posledic takšnih rezultatov ter oblikovanje ustreznih javnopolitičnih odzivov.*

Ključne besede: *blaginja otrok, spremljanje, indeks, primerjava slovenskih statistični regij, podatkovno upodabljanje*

Oblikovanje t. i. sestavljenih kazalnikov oz. indeksov na področju blaginje otrok predstavlja dopolnitev sistema spremljanja položaja otrok v Sloveniji. Oblikovanje indeksov je vse bolj uveljavljen pristop v raziskovanju kompleksnih družbenih pojavov, saj omogoča podatkovno zgoščeno, konceptualno in teoretsko utemeljeno ter kontinuirano spremljanje (v našem primeru) za otroke pomembnih področij in blaginjskih izidov znotraj njih.

V letih 2017 in 2018 smo oblikovali indeks blaginje otrok (IBO) s ciljem pripraviti podatkovno in analitično orodje, s katerim je moč na podlagi enotne in jasne metodologije primerjati blaginjo otrok v evropskih državah. Slovenija glede na ta indeks med 27-imi evropskimi državami po zadnjih dostopnih podatkih zaseda 6. mesto. Ker IBO vselej prikazuje povprečne vrednosti za Slovenijo, je eno izmed vprašanj, ki se neizogibno postavlja, kako velike so regijske razlike v blaginji otrok v Sloveniji oz. ali te razlike sploh obstajajo.

Zakaj regijsko spremljati blaginjo otrok?

Zavedati se moramo namreč, da so države regijsko heterogene in da so lahko razlike v blaginji med regijami celo bolj pomembne, kot tiste med državami (Pečar 2017). Če otroci delijo življenjske pogoje staršev (odraslih) (Qvortrup 1990) – tako indeks regijske blaginje (IRB) kot tudi indeks razvojne ogroženosti (IRO) pa kažeta na precejšnje regijske razlike v splošni blaginji in razvojni ogroženosti, – bomo tem razlikam priča tudi na ravni blaginje otrok.

Zato je pomembno, da regijske razlike bolje razumemo, saj lahko država le tako oblikuje javne politike, ki bodo te razlike zmanjšale in na ta način pospešile regionalni razvoj ter ga uravnotežile. Oblikovanje regijskega indeksa blaginje otrok (RIBO) je eden izmed korakov k temu.

O čem govorimo, ko govorimo o blaginji otrok?

Blaginja otrok je izjemno kompleksen pojem. Naša opredelitev blaginje in posledično zasnova RIBO sledi:

- teoretsko-konceptualnemu pristopu »nove« sociologije otroštva (Matthews 2017 in pristopa zmožnosti (Sen 2000),
- mehkmemu konsenzu izbora področij, ki se je izoblikoval na področju merjenja blaginje otrok v razvitih državah, in
- omejitvam, ki jih pred nas postavlja (ne)dostopnost podatkov.

Naš prevladujoč konceptualni pristop pri zasnovi RIBO je t. i. »nova« sociologija otroštva, ki v skladu s teorijami sociologije otroštva razume otroštvo kot družbeno kategorijo. To pomeni, da mora otroštvo v analizah, raziskavah in študijah zavzeti pomembno mesto, njegova opredelitev pa je odvisna od časa in prostora. Otroštva ne razumemo le kot pripravljalnega obdobja za odraslost, ampak kot obdobje, ki je samo po sebi vredno raziskovanja. Pri oblikovanju RIBO je torej pomembno, kdo so otroci sedaj in kdo lahko spričo njihovih zmožnosti postanejo. Vse to pa je treba postaviti v kontekst njihovih različnih življenjskih okoliščin (Matthews 2017; Sen 2000, Nussbaum in Sen 1993).

Pregled mednarodnih in regionalnih indeksov blaginje otrok pokaže na prekrivanje ključnih tematskih področij, ki sestavljajo različne indekse. Govorimo lahko o t. i. mehkmem konsenzu, ko gre za merjenje blaginje otrok v državah razvitega sveta. Blaginjo vedno bolj razumemo multidisciplinarno. Prevlada ekonomističnega razumevanja blaginje otrok je stvar preteklosti (Boljka idr. 2018). Temu konsenzu sledi tudi RIBO, zato vključuje večino »klasičnih« področij blaginje otrok. Hkrati v skladu z razumevanjem otroštva kot družbene kategorije (otrokocentrično) striktno ločuje med blaginjskimi izidi (npr. gibalna učinkovitost otrok) in širšimi socio-ekonomskimi kontekstualnimi kazalniki (npr. delež BDP na prebivalca). RIBO je sestavljen izključno iz prvih, druge pa obravnava kot dejavnike, ki lahko na izide vplivajo pozitivno ali negativno.

Zasnovo RIBO najbolj omejuje nedostopnost podatkov, ki bi sledili zgornjemu konceptualnemu pristopu, hkrati pa bi zadostili še dodatnim specifičnim kriterijem. Ti so:

- možnost primerjav po regijah (regijska reprezentativnost),
- možnost primerjav v časovnih točkah,
- možnost primerjav po spolu,
- časovna aktualnost podatkov,
- vrednosti kazalnikov vključujejo populacijo otrok 0-17 let,
- kazalniki so izbrani tako, da vedno vemo, ali je njihova vrednost pozitivna ali negativna.

Podatkovne omejitve RIBO

Omenjene omejitve nas spričo neobstoja posebej za namene RIBO oblikovane raziskave, ki bi bila izvedena na reprezentativnem vzorcu otrok v slovenskih statističnih regijah, postavljajo pred težavno nalogo izbora področij in kazalnikov, saj imamo na voljo malo podatkovnih virov. Npr. raziskava PISA (ki poleg treh vrst pismenosti vsebuje tudi t. i. ozadenjski vprašalnik, ki v

primeru raziskave PISA 2015 meri blaginjo 15-letnikov) in projekt SLOfit. Ta dopolnjujemo z nekaterimi drugimi viri, ki prav tako izpolnjujejo zgornje kriterije (npr. SURS, NIJZ, RIC, Policija).

Tako sestavljen indeks ima tako kar nekaj omejitev. Prva je povezana s starostno heterogenostjo – v RIBO prevladujejo 14- in 15-letniki. Druga omejitev je povezana s časovnimi točkami. Raziskava PISA 2015, ki s svojim ozadenjskim vprašalnikom raziskuje povezave med tremi vrstami pismenosti in blaginjo, je takšna samo v letu 2015. Fokus ozadenjskega vprašalnika PISA se pri različnih izvedbah namreč spreminja, kar onemogoča časovno primerljivost (sicer le v manjšem delu RIBO), zato je indeks skupaj z drugimi podatkovnimi viri (trenutno) oblikovan le za leto 2015. Prav to predstavlja največji kompromis, ki smo ga sprejeli, da smo indeks lahko oblikovali v skladu z našim teoretsko-konceptualnim pristopom. RIBO tako vključuje le »otrokocentrične« kazalnike, torej ne temelji na administrativnih (sekundarnih) podatkovnih virih in ne meri zgolj socio-ekonomskega konteksta, v katerem otroci živijo.

Sklepamo sicer, da je regijska blaginja otrok v Sloveniji relativno stabilna in se ne spreminja nenadoma, kar je razvidno tudi iz primerjave med rezultati IBO leta 2010 in IBO leta 2014 na evropski ravni. Podatkovna podhranjenost je kriva tudi za naslednjo vsebinsko omejitev. To je nezmožnost oblikovati in vključiti v RIBO točno tista področja in točno tiste kazalnike, ki bi ta področja konceptualno tudi najbolje predstavljali. Tako npr. močna zastopanost podatkov PISA 2015 v RIBO (relativno) močno določa tudi vsebinska področja indeksa, kar pa še ne pomeni, da RIBO ni oblikovan z uvidom v to, katera področja blaginje (in ožje kazalniki) so še posebej pomembni za otroke v Sloveniji. Sestava RIBO je dostopna v naslednji preglednici (preglednica področij in kazalnikov RIBO).

Metode in nekatere metodološke zagate

RIBO je sestavljen iz 40 kazalnikov, ki so v prvotni obliki izraženi z različnimi merskimi lestvicami (npr. delež otrok, stopnja umrljivosti, število točk ipd.). Z namenom, da zagotovimo primerljivost med podatki in omogočimo združevanje nesorazmernih kazalnikov, smo vse kazalnike najprej normalizirali. Uporabili smo metodo **Min-Max**, kjer je b maksimalna vrednost intervala ali 100 in a minimalna vrednost ali 0. Na ta način smo vse kazalnike normalizirali na identičen rang [0,100]. Poleg tega smo vrednosti nekaterih kazalnikov »obrnili« tako, da v vseh primerih visoka vrednost kazalnika pomeni pozitivno smer merjenja.

Po preračunu kazalnikov oz. normalizaciji podatkov smo najprej izračunali deset podindeksov, torej za vsako področje posebej in jih izrazili s povprečno vrednostjo vseh normaliziranih kazalnikov določenega področja. Končni indeks tako predstavlja povprečno vrednost desetih prej omenjenih podindeksov/področij. Iz tovrstnega načina izračunavanja izhaja, da ima vsako področje enako težo v strukturi indeksa, tj. desetino. Ker pa so področja sestavljena iz različnega števila kazalnikov, kazalniki k skupnemu izračunu prispevajo različno.

Npr. vsak izmed kazalnikov področja *neenakosti v izobraževanju*, ki je po številu kazalnikov najboljše, prispeva k RIBO 1,3 %, medtem ko ima kazalnik, ki edini meri področje *sodelovalnosti* s svojim 10 % prispevkom k RIBO precej višjo težo. Tu nastopi vprašanje uteževanja področij in/ali kazalnikov, kar predstavlja eno večjih dilem oblikovanja kateregakoli indeksa (več o tem v publikaciji IRSSV indeks blaginje otrok: vsebinski izzivi, metode in uporabnost).

RIBO, njegova analitična in uporabna vrednost

Poglavitna prednost oblikovanja indeksov je poenostavitev kompleksnosti družbenih fenomenov oz. njihova kvantifikacija v eno samo vrednost, ki jo je zlahka primerjati v času in prostoru (O'Hare in Guterrez 2012). V našem primeru gre za enostaven, pregleden in različnim javnostim prijazen prikaz blaginje otrok, ki ima prav zaradi tega potencial, da poveča pritisk na politične odločevalce in oblikovalce javnih politik in njihovo odgovornost za oblikovanje in implementacijo ukrepov, programov in strategij za izboljšanje življenja otrok (UNICEF 2007; OECD 2008) v slovenskih statističnih regijah. Še več, RIBO je upodobljen na posebej v te namene oblikovni spletni strani, ki k tej uporabnosti dodaja naslednji korak. Stran namreč ne predstavlja zgolj preprostih primerjav med slovenskimi statističnimi regijami, ampak ponuja uporabniku/uporabnici številne funkcionalnosti, ki na eni strani razrešujejo nekatere dileme oblikovanja indeksov, po drugi strani pa dodajajo možnost nadaljnjih analiz. Npr. ena izmed funkcionalnosti omogoča uteževanje področij RIBO glede na preference uporabnika/uporabnice. Omogoča torej nove razvrstitve regij glede na pomembnost, ki jo uporabnik pripisuje določenemu področju. Tako npr. gorenjska izgubi prvo mesto, – če področju *izobrazbeni dosežki* dodelimo v skupnem indeksu večji pomen (namesto 10-odstotnega, 14(ali več)- odstotni prispevek h končnemu izračunu), – prehitijo jo osrednjeslovenska.

Stran ponuja tudi napredene podatkovne upodobitve, ki uporabljajo strojno učenje. Oblikovana je projekcija vrednosti vseh kazalnikov RIBO za vsako regijo v dvodimenzionalni koordinatni sistem, kjer smo uporabili t-SNE. Ta vse vrednosti RIBO najprej naključno razporedi v nižje dimenzionalni prostor, nato pa iterativno povečuje ali zmanjšuje razdalje med regijami glede na evklidske razdalje med vrednostmi kazalnikov. Tako omogoča identifikacijo razlik (te so grafično ponazorjene z večjimi razdaljami med regijami) in podobnosti (manjše razdalje) med regijami in manipulacijo vrednosti kazalnikov RIBO ter vnovično preračunavanje projekcij razdalj. Na ta način je možno preigravati hipotetične scenarije, kjer podatkovna upodobitev pokaže, katerim regijam je regija, ki smo ji izboljšali ali poslabšali rezultate izbranih vrednosti, v hipotetičnem scenariju bolj podobna. Na ta način lahko politični odločevalci in oblikovalci javnih politik lažje upravičijo oblikovanje točno določenih ukrepov na točno določenih področjih blaginje otrok po regijskem ključu, skupine pritiska pa zahteve po njih.

Literatura

- Boljka, U., Nagode, M., Narat, T. (2018): *IRSSV indeks blaginje otrok : vsebinski izzivi, metode in uporabnost*. Ljubljana: Inštitut RS za socialno varstvo, 2018.
- Matthews, S. H. (2017): A Window on the 'New' Sociology of Childhood. *Sociology Compass* Volume 1, Issue 1
- Nussbaum, M. in Sen, A. (1993): *The Quality of Life*. Oxford England New York: Clarendon Press Oxford University Press.
- O'Hare, W. P. in Gutierrez, F. (2012): The Use of Domains in Constructing a Comprehensive Composite Index of Child Well-Being. *Child Indicators Research*, doi: 10.1007/s12187-012-9138-6
- OECD (2008): *Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and user guide*. OECD Publishing, Ispira, Italy.
- Pečar, J. (2017): *Delovni zvezek: Kako živimo v regijah*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj. Dostopno na: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2017/DZKako_zivimo_v_regijah.pdf (4. 12. 2018).

- Qvortrup, J., M. Bardy, G. Sgritta in H. Wintersberger, (ur). (1991): Childhood as a social phenomenon: An introduction to a series of national reports [Eurosociological Report Volume 36]. Vienna: European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Sen, A. (2000): Social Exclusion: Concept, Application and Scrutiny. Social Development Papers No. 1. Office of Environment and Social Development: Asian Development Bank. 2000.
- UNICEF (2007): Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries. Innocenti Report Card 7. Florence: Innocenti Research Centre.

SRNA MANDIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

VALENTINA HLEBEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

SOCIALNE INOVACIJE MED ZNANOSTJO IN DRUŽBO

Povzetek: *Koncept socialne inovacije (SI) se je v javnih politikah in v znanosti pojavil kot protiutež neoliberalnim pogledom na blaginjo. Označuje nastanek in izvedbo novih idej o tem, kako razvijati blaginjo z novimi oblikami družbenega delovanja, z novimi povezavami med posamezniki in akterji različnih sektorjev ter pri tem uporabiti različne vire in njihove kombinacije zunaj ustaljenih. SI so inovacije, ki so socialne po ciljih in načinih izvedbe. So nov pojav kot rezultat demokratičnih politik, praks in delovanja civilne družbe, kar je odprlo prostor za soustvarjanje novih oblik življenja, družbenega delovanja in so-oblikovanja ideje napredka in razvoja. Prispevek predstavlja SI, njihovo vlogo kot pomembnega novega dejavnika v delovanju lokalnega sistema blaginje in izzive, ki jih odpirajo v odnosu med znanostjo in družbo*

Ključne besede: *blaginja, socialne inovacije, lokalni sistem blaginje, skupnost*

Družbeno življenje v Sloveniji je v zadnjem desetletju zaznamovalo mnogo socialnih inovacij (v nadaljevanju SI) kot so npr. Knjižnica reči, skupnostni vrtovi, socialna podjetja itd. To so primeri novih prispevkov k lokalni blaginji oz. izboljšavi kakovosti življenja v lokalnem okolju, ki so tudi plod novo vzpostavljenih povezav med akterji v javnem, tržnem in zasebnem sektorju. Medtem, ko je v EU pojem SI zelo popularen v akademskih in javno-političnih krogih (glej npr. MacCallum in drugi 2013; EC 2014; Pisano in drugi 2015), pri nas SI praktično še niso pripoznane in obravnavane kot nov družbeni pojav.

SI označujejo nastanek in izvedbo novih idej o tem, kako izboljševati blaginjo z novimi oblikami družbenega delovanja, z novimi povezavami med posamezniki in akterji iz različnih sektorjev, ter pri tem uporabiti različne vire in njihove kombinacije; torej inovacije, ki so socialne tako po ciljih kot sredstvih (načinih) (Mulgan 2015; Moualart in drugi 2013). Obstajajo različne definicije SI kot pri mnogih družbenih pojavih. Med bolj celostne sodi definicija SI s tremi dimenzijami: boljše zadovoljevanje potreb, preoblikovanje družbenih odnosov in opolnomočanje oz. politična mobilizacija (MacCallum in drugi 2013: 2). Implicira tudi proces mobilizacije-participacije, kar pelje k boljšim družbenim odnosom in strukturam vodenja (governance) in kolektivnega opolnomočanja.

Značilnost SI kot novega pojava je, da se v prostor družbenega delovanja umeščajo na specifičen način in drugače tako od reform javnih politik, ki družbene spremembe vnašajo ‚od zgoraj navzdol‘, kot tudi od družbenih gibanj, državljanskih pobud in samoorganizacije, ki družbo spreminjajo ‚od spodaj navzgor‘. Drugačnost delovanja in povezovanja je npr. vidna v mešanju in povezovanju različnih virov; zelo pogosto je državno financiranje ob soodgovornosti drugih organizacij iz civilne družbe in poslovnega okolja, pomembno vlogo pa imajo tudi viri lokalnih in regionalnih oblasti ter EU. To sistematično aktiviranje mešanih virov in to na

povsem nov način pa Jenson (2015) razume kot 'preoblikovanje tradicionalnega blaginjskega romba', ki vsebuje štiri viri blaginje (država, trg, družina in skupnost) in nekaj ustaljenih vzorcev njihove kombinacije (npr. javno-zasebno partnerstvo itd.). SI pogosto nastanejo kot odgovor na tiste oblike zagotavljanja blaginje, ki dele prebivalstva marginalizirajo in/ali posameznika reducirajo na vlogo kupca/potrošnika/prejemnika storitev in ga ne vključujejo kot aktivnega in opolnomočenega udeleženca.

SI je en od novih konceptov, ki so se v javnih politikah in v znanosti pojavili kot protiutež neoliberalnim pogledom na blaginjo in omogočili na drug način nasloviti vrsto novih izzivov (Jenson 2015). So tudi posledica nezadovoljstva z rezultati tehničnih in političnih inovacij, katerih koristi niso bile splošno oz. enakomerno porazdeljene (Jessop in dr. 2013). Brandsen in drugi (2016: 303) izpostavljajo posebnost SI v odnosu do tehnoloških in tržnih inovacij, ki so dolgo časa dominirale kot prinašalke napredka in družbenega razvoja. Današnje priznavanje pomena SI pa razumejo kot rezultat demokratičnih politik, praks in delovanja civilne družbe, kar je odprlo prostor za soustvarjanje novih oblik življenja, družbenega delovanja, organizacije in povezovanja, ki so-oblikujejo ideje napredka in razvoja.

V nadaljevanju se osredotočava na temo letošnjega posvetovanja in izpostavlja tri vprašanja, ki obravnavajo SI z vidika razmerja med znanostjo in družbo.

SI kot kvazi-koncept

Več avtorjev meni, da je SI kvazi-koncept. Ker je pojav SI pestrejši in odvisen od specifičnega časovno-prostorskega okvirja, ga spremljajo mnoge ohlapne in specifične opredelitve, ki ne ustrezajo modelu znanstvene definicije, vključuje pa druga znanja. SI predstavlja »kompleksni institucionalni prostor ki je predmet tekmujočih diskurzov in definicij« (Nicholls in drugi 2015: 1) in je kvazi-koncept v smislu, da vsebuje poseben korpus znanja, ki je vpet tako v družbeno teorijo kot tudi v družbeno dogajanje. Ideja SI ima ugledno intelektualno osnovo in lahko deluje tako v akademskem, kot političnem okolju; koristi ugodnosti akademskega raziskovanja, hkrati pa je dovolj nedoločena in fleksibilna, da jo je možno prilagoditi različnim situacijam in da sledi obratom v politiki in ideologijah, ki jih prinaša dnevna politika. V diskurzu evropske politike je npr. ta koncept zelo uporabljen, saj probleme naslavlja na nov način (glej EC 2014). Seveda pa to prinaša s sabo tudi nevarnost, da pojem postane ena od 'buzz-words', ki nastopa kot splošno zdravilo za vse težave in izgubi analitični naboj.

SI in 'boljšanje družbe'.

Pojmu SI je imanenten normativni zastavek in tako ni naključno, da se povezuje z drugimi, prav tako normativno uokvirjenimi pojmi s pozitivno konotacijo kot so blaginja, demokracija, kohezija, opolnomočenje, kakovost življenja itd. Glede tega, kakšno izboljšavo prinaša SI, kdo jo definira in kdo ima od nje korist, se seveda odprejo številna vprašanja, ki npr. pri empiričnem raziskovanju terjajo jasen odgovor. Tako Young (2011) razume SI kot nov mehanizem, ki izboljša blaginjo posameznikov, ki ga sprejmejo. Evers in drugi (2015) so v svoji raziskavi SI definirali kot tiste, ki v danem trenutku vzbujajo upanje in pričakovanje neke izboljšave, nečesa boljšega. Neglede na svoj končni rezultat so SI tiste, ki nastopijo kot simbol upanja in pričakovanja boljšega; so idejni vzorec, ki odpira diskusijo in razmišljanje v pozitivno smer.

Težave znanstvenega obravnavanja SI

Prva težava je, da SI segajo v različne in nepovezane discipline. Tako Van der Have in Rubalcaba (2016) vidita SI kot novo polje raziskovanja, ki ima korenine v štirih disciplinarnih skupnostih: skupnostna psihologija, raziskovanje kreativnosti, socialne in societalne spremembe in lokalni razvoj. Poleg tega, da to polje raziskovanja še ni povezano in konsolidirano, pa je težava tudi to, da ni kontinuitete s preteklim raziskovanjem inovacij, saj je to zajemalo le tehnološke inovacije. Evers in Ewert (2015) pa izpostavljata, da je SI na socialnem področju težje zaznati kot druge novosti, ki jih uvajajo politike od zgoraj navzdol, z močjo prisile ob jasni strukturi in institucijah socialnih in urbanih politik; do SI prihaja drugače in zelo raznoliko, odvisno od okoliščin v konkretnem času/prostoru, na mezo ravneh in ob povezovanju različnih akterjev.

Za konec omenimo, da se ob SI odpirajo širša teoretska vprašanja glede družbenega delovanja in možnosti spreminjanja družbe. Sodobni družboslovni diskurz post-moderne družbe, ki se osrediča na individualizacijo, izginjanje družbenih struktur in sploh družbenega (npr. Bauman2013) ne zaznava novih, emergentnih oblik družbenega delovanja in povezovanja, kot so SI. SI se kot emergentna tvorba pojavi tam in takrat, ko obstaja primeren kontekst, t.j. ko se najde akter družbenega delovanja (agency) in pravišnje strukturne okoliščine (struktura), odvisno od konkretnega konteksta. To vprašanje se še posebej aktualizira ob razumevanju koncepta skupnosti, kjer gre za delovanje na osnovi skupnih vrednot in norm. Medtem ko tradicionalne oblike skupnosti - stabilne, trajne in na tradiciji utemeljene strukture - postajajo redkeje, pa se porajajo tudi nove, raznolike, bolj minljive in kratkotrajne oblike mobilizacije in povezovanja akterjev na osnovi skupnih vrednot in norm, in to prav okoli socialnih inovacij.

Literatura

- Bauman, Zygmunt (2013): *Community: Seeking safety in an insecure world*. Cambridge, Polity press.
- Branden, Taco (ur.), Sandro Cattacin (ur.), Adalbert Evers (ur.) in Annette Zimmer (ur.) (2016): *Social innovations in the urban context*. Springer Open.
- Evers, Adalbert in Benjamin Ewert (2015): *Social innovation for social cohesion*. V: Alex Nicholls (ur.), Julie Simon (ur.), Madeleine Gabriel (ur.) in Christopher Whelan (ur.), *New frontiers in social innovation research*, 107–127. London: Palgrave Macmillan.
- European Commission (2014): *Social Innovation – A decade of Changes*. Dostopno prek https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/sites/default/files/generated/document/en/social_innovation_decade_of_changes.pdf, 20.6.2019.
- Jenson, Jane (2015): *Social Innovation: Redesigning the Welfare Diamond*. V: Alex Nicholls (ur.), Julie Simon (ur.), Madeleine Gabriel (ur.) in Christopher Whelan (ur.), *New frontiers in social innovation research*, 89–106. London: Palgrave Macmillan.
- MacCallum, Diana, Frank Moulaert, Abid Mehmood in Abdelillah Hamdouch (2013): *General Introduction: The Return of Social Innovation as a Scientific Concept and a Social Practice*. V: Frank Moulaert (ur.), *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*, 1–6. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Moulaert, Frank (2013): *The international handbook on social innovation: collective action, social learning and transdisciplinary research*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- Mulgan, Geoff (2015): Foreword: The Study of Social Innovation - Theory, Practice and Progress. V: Alex Nicholls (ur.), Julie Simon (ur.), Madeleine Gabriel (ur.) in Christopher Whelan (ur.), *New frontiers in social innovation research*, x–xxi. London: Palgrave Macmillan.
- Nicholls, Alex. Julie Simon, Madeline Gabriel in Christopher Whelan, Ur. (2015). *New frontiers in social innovation research*: Springer.
- Pisano, Umberto, Lisa Lange in Gerald Berger (2015): Social Innovation in Europe. An overview of the concept of social innovation in the context of European initiatives and practices. ESDN Quarterly Report 36. Windsor: European Sustainable Development Network. Dostopno prek https://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2015-April-Social_Innovation_in_Europe.pdf, 20.6.2019.
- Young, H. Peyton (2011): The dynamics of social innovation. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 108 (Supplement 4): 21285–21291.
- Van der Have, Robert P. in Luis Rubalcaba (2016): Social innovation research: An emerging area of innovation studies? *Research Policy* 45 (9): 1923–1935.

TATJANA RAKAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

MAŠA FILIPOVIČ HRAST

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

V SKUPNOST USMERJENA SOCIALNA PODJETJA

Povzetek: V prispevku avtorici analizirata vlogo socialnih podjetij kot dela socialne ekonomije. Poudarita predvsem en vidik socialnih podjetij, in sicer t. i. v skupnost usmerjena socialna podjetja, pri katerih je poudarek na razvoju lokalne skupnosti, predvsem tistih, ki so manj razvite (revne skupnosti, podeželske ipd.). Slednje aplicirata na položaj socialnih podjetij v Sloveniji, in sicer predstavita položaj in razvoj socialnih podjetij v Sloveniji, z vidika poudarka, ki je namenjen lokalni usmerjenosti socialnih podjetij. Ugotavljata, da vloga in razvojni potencial socialnih podjetij v lokalnem okolju v Sloveniji še nista v dovoljšni meri prepoznana in posledično podprta, za prihodnji razvoj v skupnost usmerjenih socialnih podjetij pa je ključna ravno podpora lokalno usmerjenih javnih politik in spodbuden javni diskurz.

Ključne besede: socialna podjetja, socialna ekonomija, (lokalna) skupnost, razvoj, Slovenija

V prispevku se osredotočamo na pomen socialnih podjetij, ki se umeščajo in delujejo v lokalnih skupnostih. Borzaga in dr. (2016) menijo, da socialna podjetja delujejo na različnih področjih, in sicer kjerkoli v bistvu lahko odgovarjajo na potrebo v skupnosti. Gre torej za specifičen vidik razvoja socialnih podjetij, ki je tesno vezan na (lokalno) skupnost in delovanje v njej. Socialna podjetja se namreč pogosto razvijajo na podlagi „od spodaj navzgor“ (angl. bottom-up) mobilizacijo in samoorganizacijo državljanov, ki se prostovoljno odločijo nasloviti ključne probleme s katerimi se soočajo v svojih lokalnih okoljih (glej Borzaga in Defourny 2004; Borzaga in dr. 2016). Richter (2017) govori o socialnih podjetjih kot t. i. umeščenih posrednikih (angl. embedded intermediaries), kjer lokalno umeščena socialna podjetja lahko skozi svoje širše povezovanje spodbudijo transformacije, razvoj in dobrobit v lokalnem okolju oz. širše v regiji. Socialna podjetja imajo v tem kontekstu lahko vlogo socialnega inovatorja, krepitve skupnosti in ustvarjanja socialnega in civilnega kapitala skupnosti (Hulgard 2010, Gonzales 2010). Pristop od spodaj navzgor tako Borzaga in dr. (2016) opisujejo kot ključen vidik oblikovanja in konsolidacije socialnega podjetja in tudi osnovo za inovacijo s strani teh socialnih podjetij.

V lokalno skupnost usmerjena ali na podlagi lokalnih potreb ustvarjena socialna podjetja predstavljajo pomemben del in fokus razvoja socialnih podjetij, čeprav lahko socialna podjetja združujejo in naslavljajo potrebe nelokaliziranih skupnosti, ali pa delujejo na nacionalnem in nadnacionalnem nivoju. Pomemben del definicije socialnega podjetja je ustvarjanje družbene vrednosti (angl. social value), ki je lahko usmerjena globalno (globalni cilji) ali lokalno na specifične lokalne skupnosti (Hulgard 2010).

Socialna podjetja torej odgovarjajo na specifične potrebe v skupnostih, ki pa jih je potrebno razumeti tudi v okviru specifičnih nacionalnih in institucionalnih ureditev, ki vplivajo na razvoj tega sektorja in predvsem na to na katerih področjih se močneje razvija.

Tako je njihovo delovanje umeščeno v širši kontekst razvoja in sprememb držav blaginje in zagotavljanja storitev v javnem interesu, predvsem storitev socialnega varstva. V Evropi je namreč razvoj socialnih podjetij močno povezan s tranzicijo neprofitnih in prostovoljnih organizacij v smeri tržne dejavnosti in zagotavljanja socialnih storitev (Hulgard 2010). Novosti, ki jih na tem področju prinašajo socialna podjetja so tako zmožnost vnosa podjetniške in tržne dimenzije v zagotavljanje storitev v javnem interesu in naslavljanje družbenih problemov, kar je tradicionalno veljalo za področje v javni domeni (Borzaga in dr. 2014). Socialna podjetja so tako od začetka 1990ih predstavljala pomemben pristop k racionalizaciji in krčenju države blaginje, ter prenosu storitev iz javnega sektorja na zasebni sektor (Calo in dr. 2019). Predstavljajo torej nov način zagotavljanja storitev v javnem interesu, in sicer na ekonomsko vzdržen način in pogosto bolj učinkovito, kot to velja za javni sektor (Borzaga in dr. 2014).

V Sloveniji so socialna podjetja relativno nov pojem, ki se pojavi z Zakonom o socialnem podjetništvu (2011), ki je omogočil pridobitev statusa socialnega podjetja. To pa ne pomeni, da socialna podjetja pred tem niso obstajala, saj ima Slovenija dolgo tradicijo razvoja različnih organizacij znotraj socialne ekonomije. Do konca druge svetovne vojne so imela društva in kooperative poleg neformalnega sektorja ključno vlogo v zagotavljanju javnih dobrin in storitev (Kolarič in dr. 2002; Rakar in dr. 2011). Kasneje v obdobju socializma so bile te organizacije potisnjene na obrobje družbenega delovanja, njihova revitalizacija se ponovno prične v obdobju tranzicije po letu 1990 s sprejetjem zakonov, ki so uredili temelj delovanja različnih vrst organizacij znotraj socialne ekonomije kot so, poleg društev, zasebni zavodi, fundacije in kooperative. Pomembno vlogo pa imajo tudi invalidska podjetja, katerih razvoj se je pričel že v obdobju socializma (Rakar in Kolarič 2019). Tako danes socialna podjetja ne predstavljajo zgolj organizacije, ki imajo status socialnega podjetja (*ex lege* socialna podjetja), temveč tudi organizacije, ki tega statusa nimajo, vendar pa v praksi delujejo kot socialna podjetja (*de facto* socialna podjetja). Slednje izhajajo iz preteklega razvoja organizacij socialne ekonomije, kot so društva, zavodi, zadrage in pa tudi organizacije, ki zaposlujejo ranljive skupine (angl. work integration social enterprise), kot so pri nas podjetja za zaposlovanje invalidov in zaposlitveni centri. Organizacije s statusom socialnih podjetij predstavljajo le majhen delež znotraj univerzuma socialnih podjetij in sicer zgolj 254 izmed 1500 organizacij socialne ekonomije, ki ustrezajo EU definiciji socialnih podjetij. *Ex lege* socialna podjetja zaposlujejo le 0,045 % aktivnega prebivalstva v Sloveniji, njihovi prihodki pa predstavljajo 0,041 % PDB. V skladu z daljšo tradicijo pa *de facto* socialna podjetja zaposlujejo 0,268 % slovenskega aktivnega prebivalstva, njihovi prihodki pa predstavljajo 0,269 % slovenskega BDP-ja (Rakar in Kolarič 2019).

Lokalna skupnost ima v Sloveniji pomembno vlogo pri razvoju socialnih podjetij. Njena vloga je poudarjena tako v zakonodaji kot v temeljnih razvojnih dokumentih kot je Strategija razvoja socialnega podjetništva za obdobje 2013-2016, vendar pa je v praksi vloga lokalne skupnosti, z izjemo nekaterih primerov dobrih praks, pogosto neaktivna in neuresničena glede na smernice in cilje zapisane v zakonodaji in razvojnih dokumentih (Rakar in Kolarič, 2019). Socialna podjetja imajo namreč pomembno vlogo kot povezovalci skupnosti (angl. community boundary spanner), ki vzdržujejo močne vezi med uporabniki, zaposlenimi ter deležniki v skupnosti (Calo in dr. 2019). Ruralne in deprivilegirane lokalne skupnosti so lahko posebej primerne za razvoj socialnega podjetništva na področju zagotavljanja storitev, saj se soočajo bolj intenzivno z izzivi izginjanja storitev v lokalnem okolju in torej naraščajočih potreb na tem področju, po drugi strani pa je ta razvoj otežen z manjkom človeških in finančnih virov

(Kelly in dr. 2019). V Sloveniji je bil razvoj *ex lege* socialnih podjetij najintenzivnejši v Podravski regiji, ki jo je gospodarska kriza po letu 2009 najbolj prizadela in se je soočala z eno najvišjih stopenj brezposelnosti (Rakar in Kolarič 2019).

Pomembno dilemo razvoja na tem področju predstavlja tudi nov javni diskurz, ki vedno bolj poudarja pragmatične, ekonomske vidike delovanja socialnega podjetništva, ter vedno bolj zanemarljive vidike samoorganizacije, nastanka od spodaj navzgor in vključevanja skupnosti, ki so namesto prednosti vedno pogostejše percipirane kot slabosti in ovira razvoja sektorja (Borzaga in dr. 2016). Tudi v Sloveniji gre za podcenjevanje pomembnosti tega procesa na področju nastajanja in delovanja socialnih podjetij, ki pa je eden ključnih v številnih evropskih državah, in ima pomembno funkcijo pri nastanku in širitvi tega sektorja, gradnji inovativnih in na uporabnika usmerjenih procesov ter pri nasprotovanju birokratizirani profesionalizirani logiki delovanja javnega sektorja.

Literatura

- Borzaga, C., in Defourny, J. (2004): The emergence of social enterprise. London: Routledge.
- Borzaga C., Bodini R., Carini C., Depedri S., Galera G., Salvatori G. (2014): Europe in Transition: The Role of Social Cooperatives and Social Enterprises. Euricse Working Papers, 69|14.
- Borzaga, C. Fazzi, L., Galera G. (2016): Social enterprise as a bottom-up dynamic: part 1. The reaction of civil society to unmet social needs in Italy, Sweden and Japan, *International Review of Sociology*, 26 (1): 1-18.
- Calo F. Roy M J., Donaldson, C., Teasdale S. (2019): Exploring the contribution of social enterprise to health and social care: a realist evaluation. *Social science and medicine* (222): 154- 161.
- Gonzales, Vanna A. (2010) A different kind of social enterprise: social cooperatives and the development of civic capital in Italy, *Community Development*, 41 (1): 50-75. <https://doi.org/10.1080/15575330903359598>
- Hulgard, L. (2010): Discourses of social entrepreneurship: variations of the same theme. WP no 10/01. EMES European Research Network.
- Kelly, D., Steiner A., Mazzei, M., Rachel Baker (2019): Filling a void? The role of social enterprise in addressing social isolation and loneliness in rural communities. *The journal of rural studies*. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2019.01.024>
- Kolarič, Z., Črnak-Meglič, A., Vojnovič, M. (2002): Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Rakar, T. Deželan, T., Vrbica, S., Kolarič, Z., Črnak-Meglič A. and Nagode, M. (2011): Civilna družba v Sloveniji. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
- Rakar, Tatjana, in Kolarič, Zinka (2019): Social enterprises and their ecosystems in Europe. Updated country report: Slovenia. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostopno prek: <https://europa.eu/Qq64ny> (4. 6. 2019).
- Richter, R. (2017): Rural social enterprises as embedded intermediaries: The innovative power of connecting rural communities with supra-regional networks. *The journal of rural studies*. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.12.005>

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

GREGOR LESJAK

Ministrstvo za kulturo RS

EVOLUCIJA ODNOSOV MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI OD NASTANKA REPUBLIKE SLOVENIJE DO DANES

Povzetek: Besedilo z naslovom: »Evolucija odnosov med državo in verskimi skupnostmi od nastanka Republike Slovenije do danes« postulira osnovne dejavnike, notranjo dinamiko in delni rezultat tega procesa. V urejanju teh odnosov v Sloveniji prepoznamo dve konstantni in največkrat diametralno nasprotni struji, delovno sta poimenovani inkluzivistična in ekskluzivistična; njuna razprava zaznamuje in določa vse ključne dogodke. Aktualno prevlado inkluzivizma tudi na področju državne skrbi za področje verske svobode, ki sicer v nobenem segmentu ni načrtovana, avtor pojasnjuje s sekularizacijo slovenske družbe.

Ključne besede: Država, verske skupnosti, Katoliška Cerkev, verska svoboda, sekularizacija

Uvodna pojasnila

To besedilo je poenostavljena hipoteza oziroma preizkus načrta obsežnejšega dela o naslovnih odnosih. Jedro preizkusa tvori predpostavka, da te odnose od leta 2000 dalje določajo razmerja med dvema konkurenčnima strujama in njihova dinamika. Delovno ju imenujem inkluzivistična in ekskluzivistična struja. Njune temeljne poteze in razmerja so nakazani v obravnavi ključnih dogodkov; osnovna dinamika izhaja iz skice celovitega procesa. Izčrpne tipologije tukaj ne morem razviti, pomembno pa se mi zdi opozorilo, da se v strukturiranju razlage opiram izključno na notranje dejavnike predmeta preučevanja.

Temeljna tipološka razlika med obema strujama je, da inkluzivizem pri urejanju položaja verskih skupnosti primarno išče podobnosti in se odloča za analogijo oziroma zgled tudi pri primerljivih organizacijah in procesih v družbi, ekskluzivizem pa prvenstveno ugotavlja razlike med posameznimi verskimi skupnostmi in okoliško družbo in med samimi verskimi skupnostmi, ugotavlja zlasti posebne lastnosti in zato oblikuje posebna pravila in posebne pravice. Vse ostale razlike so izvedene. Inkluzivizem na primer državo razume kot servis njenih državljanov, ekskluzivizem pa kot skrbnico področja svetega.

Ključni dogodki

Vsi ključni dogodki v odnosih med državo in verskimi skupnostmi so posledica ali rezultat soočenja obeh konkurenčnih struj oziroma so kot ključni obravnavani ravno zaradi tega soočenja. Med seboj jih lahko povežemo v zanimivo zgodbo, vendar lahko na tem mestu zaradi prostorskih omejitev navedem le teze.

Izhodiščno dvojnost ali razcep ali soobstoj diametralno nasprotnih rešitev v slovenske odnose med državo in verskimi skupnostmi uvede sosedje sklenitve sporazumov med vlado

ter Katoliško in Evangeličansko cerkvijo o duhovni oskrbi v Slovenski vojski (2000) in odločbe ustavnega sodišča, ki pritrdi zakonsko določeni prepovedi konfesionalne dejavnosti v javnih šolah in vrtcih (2001). Sporazuma o duhovni oskrbi utemeljita ekskluzivistično načelo (avtohtone) državne cerkve. Odločba ustavnega sodišča je po drugi strani utemeljila trdo inkluzivistično razumevanje ločitve oziroma avtonomije šolskega prostora.

Realno sočasni registracijski moratorij (2000 – 2003), v katerem je pristojni državni organ (Urad za pravno praznino) samovoljno odklanjal prijave delovanja novonastalih religijskih organizacij, čeprav so morale le-te svoje delovanje v skladu z zakonom državi prijaviti pod grožnjo prekrška. Problem je nastal, ker je po menjavi vodstva tega organa postala problematična inkluzivistična praksa: ker zastareli zakon ni opredeljeval verske skupnosti, se je registracijski organ ravnal po samoopredelitvah prijavljajočih se skupin; ker zakon ni določal kriterijev za ustanovitev verske skupnosti, se je po analogij z drugimi primerljivimi pravnimi osebami opiral zgolj na formalnosti.

Sklenitev in ratifikacija Sporazuma med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih (2001, 2004) prinese prvi kompromis med obema stranema. Ekskluzivisti in Katoliška Cerkev so prodrli z argumentom o nujnosti podpisa sporazuma, inkluzivisti in njihovi sopotniki pa ga niso mogli preprečiti, ker Katoliški Cerkvi ni zagotovil nobene dodatne posebne pravice (razen seveda golega mednarodnega sporazuma), ampak zgolj položaj, ki ga je že imela po slovenski zakonodaji.

Sprejetje Zakona o verski svobodi (2007) ne pomeni le odprtega, skorajda epskega spopada med obema strujama in trionfa ekskluzivistov (prim. Lesjak in Lekić 2013). Zmagovita rešitev je v svojem jedru prinesla prav hegelsko odpravo lastne pozicije, ker človekove pravice in torej tudi verska svoboda vsakomur pripadajo ravno na način inkluzivizma.

Povezava ustavnosodne presoje Zakona o verski svobodi (2010) z novelo istega zakona (2013) vnovič zagotovi ravnotežje med obema strujama. Inkluzivisti so uspeli zavarovati tradicionalno dostopnost ustanove verske skupnosti, ekskluzivisti pa ohraniti poseben položaj večjih in starejših religijskih organizacij.

Registracija Čezvesolske Zombi cerkve blaženega zvonjenja (2014) pomeni dosledno inkluzivistično izpeljavo načel samoomejevanja države na področju ustavno določene avtonomije verskih skupnosti (prim. Lesjak 2018) oziroma novo skrajno točko v razponu slovenskega urejanja odnosov med državo in verskimi skupnostmi.

Skica procesa

V času veljavnosti še socialističnega Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti (1991 - 2007) je nova država v odnosih z verskimi skupnostmi opustila mnogo ravnanj, ki jih je zakon predvideval in storila številna, ki so presegala njegova določila. Dober primer je že navedeni registracijski moratorij (točka 2 prejšnjega razdelka), a dodati je treba, da nova država neprijavljenih verskih skupnosti seveda ni iskala. Rojstni kraj inkluzivizma, ki ima tudi pravne razsežnosti in poudarjeno raziskuje enakopravnost, je zapoznela normativna tranzicija. O rojstnem kraju ekskluzivizma, ki praviloma izkazuje zelo selektivno skrb za slovenske religijske organizacije, ni dvoma. To je slovenska Katoliška Cerkev.

Institucionalne tranzicije v Sloveniji ni bilo. Nekdanja Komisija Izvršnega sveta za odnose z verskimi skupnostmi je prenehala skupaj z nekdanjo državo. Vlada je leta 1993 ustanovila Urad za verske skupnosti predvsem zaradi praktičnih potreb verskih skupnosti. Ta urad je hitro postal ne le vstopna točka verskih skupnosti za vse posle, ki so jih imele z državo, ampak tudi

kraj, kjer so se načrtovale, sprejemale, uresničevale ali izpogajale vse pomembnejše odločitve v zvezi z njihovim pravnim položajem.

Vlada je za verske skupnostmi sočasno ustanavljala tudi delovna telesa, začenši z Mešano krovno komisijo z Rimskokatoliško cerkvijo v letu 1993. Njena naloga je bila sistemsko reševanje tako imenovanih odprtih vprašanj večinske cerkve na prehodu v novo družbeno ureditev. Ko je postalo jasno, da pogovori s Katoliško Cerkvijo vodijo k sporazumu države s Svetim sedežem, so podobna jamstva svojega položaja zahtevale tudi nekatere druge verske skupnosti. Vlada se je odzvala tako, da je z nekaterimi sklenila dvostranske sporazume o pravnem položaju. Ti sporazumi so danes utonili v pozabo, ker so prazni. Vsebujejo namreč zgolj povzetek že obstoječe ureditve, ki velja za vse verske skupnosti, zanimivi pa so vseeno, ker kažejo na mešanje obeh tipov. Država je želela z njimi oblikovati krog nekaterih verskih skupnosti, ki so ji nekoliko bližje, in sicer tako, da so bile na temelju zagotavljanja enakopravnosti deležne njene večje pozornosti.

Evolucijo odnosa med državo in verskimi skupnostmi v Sloveniji najhitreje opišemo, če naštejemo zgolj imena skupnih delovnih teles. Vlada je takšna delovna telesa najprej ustanavljala posebej za Katoliško (1993, 1997, in 2000) in Evangeličansko cerkev (1999). Za njimi je oblikovala Komisijo za reševanje odprtih vprašanj verskih skupnosti (2001, 2005). Tej je sledila Komisija za dialog z verskimi skupnostmi (2011), na zapuščini vseh pa danes posluje Svet za dialog o verski svobodi (2015). Že samo iz tega zapisa sledi, da se vlada urejanja pravnega položaja verskih skupnosti ni lotila sistemsko, ampak je skušala najprej zadostiti širokemu spektru partikularnih potreb, določiti posebno vlogo nekaterih verskih skupnostih in jim podeliti nekatere posebne pravice. Ko je ugotovila, da v razmerju z verskimi skupnostmi nima nobenega odprtega vprašanja več, je z njimi zgolj nadaljevala dialog. Zadnje delovno telo je predmet tega dialoga opredelilo zelo natančno: ne ukvarja se več z zahtevami enega ali več sogovornikov, ki jih je mogoče arbitrarno uresničiti ali ne, ampak z domačimi in mednarodnimi standardi, ki jih mora država na področju človekovih pravic zagotoviti vsakomur. Država se je torej najprej obnašala ekskluzivistično. Vrhunec, a hkrati tudi točko obrata, predstavlja sprejetje Zakona o verski svobodi (2007). Po natančni opredelitvi pristojnosti Urada za verske skupnosti v tem zakonu in še posebej po opredelitvi upravnega področja verske svobode, ki pripada Ministrstvu za kulturo (2012), država med verskimi skupnostmi in okoliško družbo razlikuje samo še zato, ker so verske skupnosti upravičene do zaščite človekove pravice do verske svobode. Če se želijo verske skupnosti z državo danes pogovarjati o svojih interesih, lahko to storijo s sredstvi in na način, ki je v demokratični družbi na razpolago vsakomur; kadar gre za njihovo versko svobodo, pa od države prejmejo vso administrativno, institucionalno in strokovno pomoč. Država se torej v odnosu z verskimi skupnostmi danes vede inkluzivistično.

Sklep

Realno gledano je s spremembo načina v državni upravi upadla tudi kakovost skrbi za upravno področje verske svobode, čeprav povezava med obema ni nujna. Vedeti je treba, da to upravno področje v nobenem obdobju ni premoglo niti usmeritev niti razvojnih dokumentov, ampak je temeljilo v enostavni politični volji, pri čemer se ta volja praviloma ni odrazila niti v programih političnih strank ali koalicijskih sporazumih. Spremembo torej lahko, čeprav s posrednimi argumenti, pojasnimo z zmanjšanjem pomena religije in religijskih organizacij v upravljanju z javnim sektorjem, kar je nedvomno zgolj odraz zmanjšanja pomena religije in

religijskih organizacij v širši družbi. Vredno je pripomniti, da nobena izmed struj doslej ni rušila uveljavljenih konkurenčnih rešitev ter da gre kakovostno ureditev prej kot v prevladi posamezne struje iskati v ravnotežju obeh.

Literatura

- Lesjak, Gregor (2018): What is Religion? Predstavljeno na konferenci: From Tension to Conciliation. Interregional and Interreligious Relations in Southeastern Europe, Dunaj, november 2018.
- Lesjak, Gregor in Lekić, Davor (2013): Država in verske skupnosti : kronika odnosov med letoma 2008 in 2011. Teorija in praksa 50 (1): 154-171.
- Smrke, Marjan (2014/2018): Slovenska Rimskokatoliška cerkev v postsocializmu: od prevzetnosti do »obglavljenja«. V M. Smrke: Sociološke osti: od božiča do velike noči: 79-89. Ljubljana: FDV.

MIRAN LAVRIČ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Maribor

RELIGIJSKA POLARIZACIJA MED MLADIMI V SLOVENIJI: PRIMERJALNA ANALIZA V OKVIRU DRŽAV JUGOVZHODNE EVROPE

Povzetek: V zadnjih letih se vse več raziskovalcev ukvarja z vprašanjem, kako je sekularizacija povezana z religijsko polarizacijo. Pred kratkim so Ribberink, Achterberg in Houtman na vzorcu zahodnoevropskih držav ugotovili, da je stopnja religijske polarizacije povezana z višjo stopnjo sekulariziranosti in z relativno prevlado katolištva. Analiza podatkov anketne raziskave mladih iz desetih držav Jugovzhodne Evrope potrjuje navedenim ugotovitvam, saj se najvišja stopnja polarizacije izkaže prav med mladimi iz dveh pretežno katoliških držav, Hrvaške in Slovenije. Slednja je med obravnavanimi državami hkrati tudi najbolj sekularizirana, medtem ko je za Hrvaško značilno, da je bila med tamkajšnjimi mladimi, v primerjavi z mladimi iz drugih devetih držav, sekularizacija v zadnjih desetih letih najbolj izrazita. Analiza dolgoročnega trenda je pokazala, da se je stopnja religijske polarizacije med mladimi v Sloveniji v zadnjih letih občutno povečala.

Ključne besede: Religijska polarizacija, mladina, sekularizacija, katolištvo, Jugovzhodna Evropa

Uvod

Številni avtorji so se že ukvarjali z vprašanjem, ali in v kolikšni meri sekularizacija vodi v religijsko polarizacijo. Achtenberg in soavtorji (2009) so v tej zvezi analizirali podatke za 18 Zahodnih držav. Ugotovili so, da se v bolj sekulariziranih državah verni kristjani bolj goreče zavzemajo za večji javni vpliv religije. Analizirali so tudi podatke za Nizozemsko v obdobju 1970-1996 in ugotovili, da se je po eni strani število nevernih povečevalo, hkrati pa so tisti, ki so ostali verni, vedno bolj glasno zagovarjali močnejšo vlogo religije v javnem življenju.

Na tej osnovi je možno sklepati, da sekularizacijske težnje lahko vodijo v obrambno reakcijo preostalih vernikov. Takšno sklepanje je skladno s konceptom kulturne obrambe, ki ga je v razpravi o sekularizaciji vpeljal Bruce (2002). Mehanizem kulturne obrambe deluje tako, da se religijska skupina v razmerah ogroženosti navznoter poenoti in okrepi religijsko identiteto. Gre torej za reakcijo na zunanje pritiske, ki lahko prihajajo s strani druge religije, lahko pa tudi v obliki sekularizacijskih tendenc.

Solidno empirično podporo tezi o religijski polarizaciji je priskrbel Sarah Wilkins-Laflamme (2014). Analizirala je podatke za ZDA, Kanado in Veliko Britanijo skozi obdobje 1985-2012 in identificirala tri različne vzorce religijskih sprememb. V nekaterih regijah je šlo za splošen upad religioznosti, v drugih zgolj za upad obiskovanja verskih obredov, v tretjih pa je prihajalo do religijske polarizacije. Slednje pomeni, da je naraščal delež nereligioznih posameznikov, medtem ko deleži rednih obiskovalcev verskih obredov niso upadali. Trende, ki jih je identificirala v okviru tretje skupine, avtorica povezuje z vse večjimi ideološkimi razlikami in napetostmi med nereligioznimi in visoko religioznimi družbenimi segmenti.

Leta 2018 so Ribberink, Achterberg in Houtman objavili svojo analizo religijske polarizacije v šestnajstih zahodnoevropskih državah v letih 1998 in 2008. Ugotovili so, da je stopnja religijske polarizacije povezana z višjo stopnjo sekulariziranosti družb, ter tudi z relativno prevlado katolištva v primerjavi s protestantizmom.

V nadaljevanju se osredotočam na religijsko polarizacijo med mladimi v Sloveniji in devetih državah jugovzhodne Evrope. Zanimalo me je predvsem, (1) kakšna je stopnja polarizacije slovenske mladine v primerjavi z mladini iz drugih držav, ter (2) kakšni so tozadevni trendi med mladimi v Sloveniji.

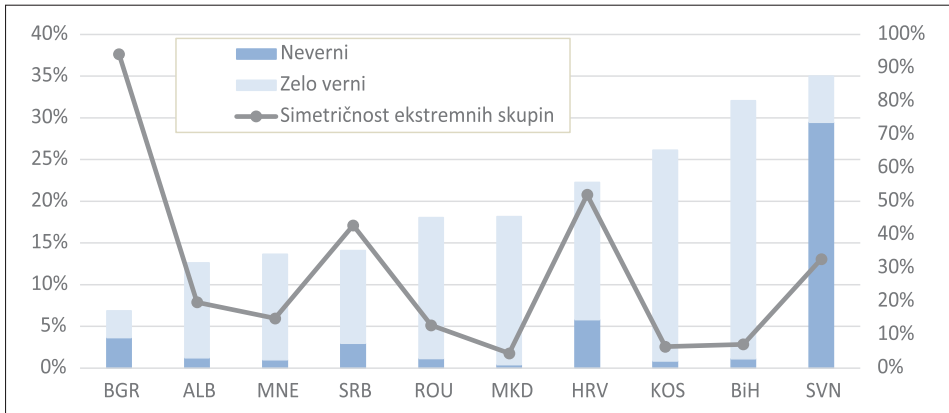
Metoda

Analizirani so bili podatki raziskave *Youth Study Southeast Europe 2018/2019*, ki so utemeljeni na anketi nacionalno reprezentativnih vzorcev mladih (14-29) v desetih državah Jugovzhodne Evrope.¹

Rezultati

Razpoložljivi podatki so omogočili analizo religijske polarizacije v dveh dimenzijah: strukturni in ideološki. Strukturna polarizacija je odvisna od (1) deleža posameznikov, ki so bodisi povsem nereligiozni, ali pa so zelo religiozni² in (2) simetričnosti teh dveh delov populacije; bolj, ko sta obe ekstremni skupini izenačeni po velikosti, večja je stopnja strukturne religijske polarizacije.

Grafikon 1: Velikost in simetričnost dveh ekstremnih skupin glede na religioznost.

Iz grafikona je razvidno, da je relativni obseg obeh ekstremnih skupin najvišji prav v Sloveniji, kjer znaša 35%. Pri tem je Slovenija tudi edina država, kjer je delež nevernih posameznikov višji od deleža zelo vernih.

1. Več o študiji: <https://www.fes-soe.org/features/youth-studies/>
2. V skupino nevernih sem uvrstil tiste, ki ne pripadajo nobeni religiji, (skoraj) nikoli ne molijo, (skoraj) nikoli ne obiskujejo verskih obredov, in na lestvici od 1 do 10 ocenjujejo pomembnost boga v njihovem življenju s 3 ali manj. V skupino zelo vernih sem uvrstil mlade na drugem ekstremu omenjenih spremenljivk.

Siva črta izraža prisotnost drugega elementa religijske polarizacije. Gre za simetričnost ekstremnih skupin, ki je izračunana na osnovi odstopanja od razmerja 1:1.³ Po tem kriteriju je najbolj polarizirana bolgarska mladina, kjer sta deleža dveh skupin skoraj izenačena.

V nadaljevanju sem oba kriterija strukturne polarizacije združil na osnovi standardiziranih (Z) vrednosti obeh spremenljivk za vsako državo. Izkazalo se je, da je strukturna polarizacija najvišja med mladimi iz Slovenije, kjer je za približno en standardni odklon (SD) višja od skupnega povprečja desetih držav. Medtem, ko je polariziranost slovenske mladine v prvi vrsti povezana z velikim deležem povsem nevernih posameznikov, je za drugo uvrščeno mladino iz Hrvaške značilna predvsem sorazmerno visoka simetričnost obeh skupin.

Poleg strukturne, sem ugotavljal še ideološko religijsko polarizacijo, in sicer na osnovi razlik v političnih stališčih in vrednotah. Kot je razvidno iz tabele, je najvišja stopnja ideološke religijske polarizacije zabeležena na Hrvaškem (povprečni Tau-b = 0,372), sledita pa Slovenija in Srbija.

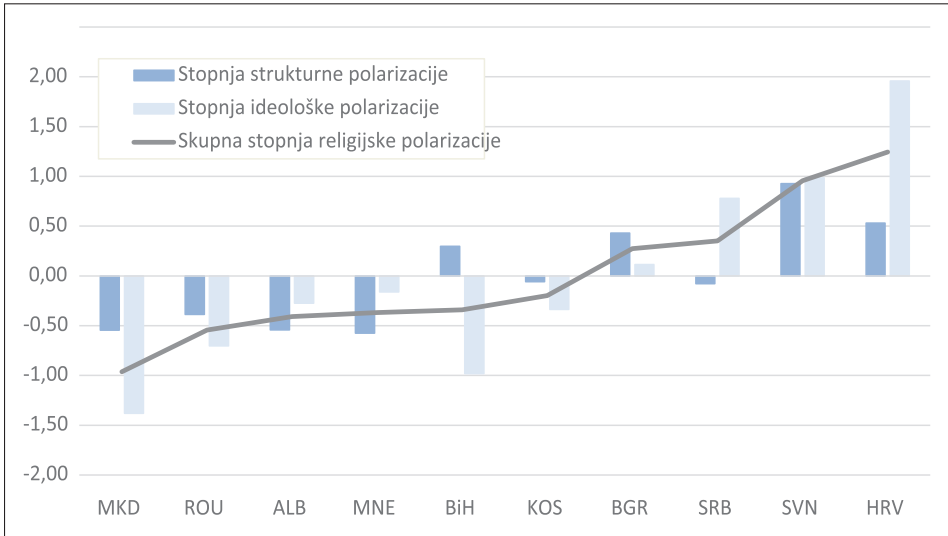
Tabela 1: Korelacije (Kendallov Tau-b koeficient) med pripadnostjo eni od dveh ekstremnih skupin glede religioznosti in sedmimi dimenzijami političnih stališč in vrednot.

Država	Desna politična usmerjenost	Naklonjenost močnemu političnemu voditelju	Nacionalni ponos	Netolerantnost do homoseksualnosti	Neodobravanje spolnosti pred poroko	Zavzemanje za zgodnejše poroke žensk.	Načrtovano število otrok	Povprečni Tau-b
ALB	0,007	0,06	0,172	0,179	0,191	0,205	0,266	0,154
BiH	0,128	0,043	0	0,057	0,11	0,153	0,101	0,085
BGR	0,191	-0,026	0,338	0,077	0,462	0,033	0,267	0,192
HRV	0,437	0,449	0,57	0,288	0,348	0,186	0,324	0,372
KOS	0,054	0,019	0,227	0,243	0,274	0,162	0,057	0,148
MKD	0,16	-0,105	0,014	0,123	0,146	0,043	-0,062	0,046
MNE	-0,006	0,03	-0,133	0,436	0,28	0,311	0,234	0,165
ROU	0,067	0,054	0,115	0,219	0,123	0,072	0,137	0,112
SRB	0,118	0,287	0,22	0,431	0,307	0,174	0,264	0,257
SVN	0,427	0,125	0,166	0,331	0,425	0,241	0,224	0,277

Na osnovi vrednosti za obe dimenziji polarizacije sem s pomočjo povprečnih Z-vrednosti za vseh deset držav izračunal še celotno stopnjo religijske polarizacije.

3. Izračun po formuli $1 - \text{ABS}(0,5 - \text{delež ene izmed skupin})/2$ je omogočil razpon vrednosti te spremenljivke med 0 (popolna asimetričnost) in 100 (popolna simetričnost).

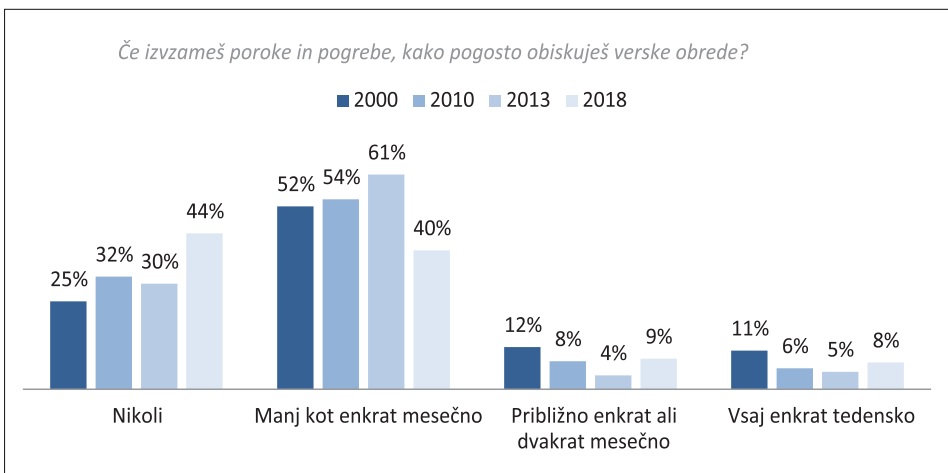
Grafikon 2: Strukturna, ideološka in skupna stopnja religijske polarizacije med mladimi.

Izkaže se, da je, gledano v celoti, stopnja religijske polarizacije najvišja med mladimi iz Hrvaške, za katere je značilna predvsem zelo visoka stopnja ideološke polarizacije. Slovenska mladina je na drugem mestu, pri čemer po obeh dimenzijah od skupnega povprečja odstopa navzgor za približno en standardni odklon.

Na koncu prikazujem še trende na področju strukturne polarizacije slovenske mladine, ki jih utemeljujem na razpoložljivih podatkih o obiskovanju verskih obredov.

Grafikon 3: Pogostost obiskovanja verskih obredov, mladi (16–27) v Sloveniji, 2000–2018

Iz grafikona 3 je razvidno, je po letu 2000 delež ne-obiskovalcev verskih obredov vztrajno naraščal. Vzporedno s tem je vse do leta 2013 upadal tudi delež tistih, ki obrede obiskujejo vsaj enkrat mesečno. V obdobju 2013-2018 pa je prišlo do preobrata v smeri religijske polarizacije. Ob izrazitem povečanju skupine ne-obiskovalcev (iz 30% na 44%) je namreč izrazito narasel tudi delež rednih (vsaj enkrat mesečno) obiskovalcev verskih obredov (iz 9% na 17%).

Sklep

Dobljeni rezultati so načeloma skladni z ugotovitvami Ribberinka, Achterberga in Houtmana, saj se najvišja stopnja religijske polarizacije izkaže v edinih dveh pretežno katoliških državah v okviru analiziranega vzorca. Slovenija je v obravnavani skupini držav hkrati tudi najbolj sekularizirana, kar je druga lastnost držav, ki v omenjeni študiji spodbuja religijsko polarizacijo. Hrvaška mladina je glede stopnje religioznosti sicer nekje v povprečju obravnavane skupine držav, vendar velja omeniti, da je med njimi edina, kjer se je v obdobju 2008-2018 sekularizacija izražala tako na ravni samo-izražene pomembnosti boga v osebnem življenju, kot tudi na ravni pogostosti obiskovanja verskih obredov (glej: Lavrič 2018). Lahko torej rečemo, da so 'sekularizacijski pritiski' največji prav med mladimi na Hrvaškem, kar logično povečuje verjetnost zaostrovanja, vključno z obrambno reakcijo prevladujočega katoliškega jedra zelo vernih mladih.

V Sloveniji, nasprotno, izrazito prevladujejo nereligiozni mladi. Podatki kažejo, da naraščanje deleža takšnih v zadnjih letih sovpada z naraščanjem deleža rednih obiskovalcev verskih obredov. Oba ekstrema se torej krepi. Glede na to, da se ti trendi kažejo med mladimi, je smiselno resno obravnavati predpostavko, da lahko v prihodnosti pričakujemo podobne trende tudi na ravni celotne populacije.

Literatura

- Achterberg, Peter, Dick Houtman, Stef Aupers, Willem de Koster, Peter Mascini and Jeroen van der Waal (2009): A Christian Cancellation of the Secularist Truce? Waning Christian Religiosity and Waxing Religious Deprivatization in the West. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48 (4): 687-701.
- Bruce, Steve. (2002): *God is dead: Secularization in the West*. Oxford: Blackwell.
- Lavrič, M. (2018). Basic worldviews of young people. V M. Lavrič, S. Tomanović in M. Jusić (ur.): *Youth Study Southeast Europe 2018/2019*: 37-44. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung e. V.
- Ribberink, E., Achterberg, P. H. J., & Houtman, D. (2018). Religious polarization: Contesting religion in secularized Western European countries. *Journal of Contemporary Religion*, 33(2): 209-227.
- Wilkins-Laflamme, Sarah (2014): Towards Religious Polarization? Time Effects on Religious Commitment in US, UK and Canadian Regions. *Sociology of Religion*, 75 (2): 284-308.

JOCHEN TÖPFER

Freie Universität Berlin, Germany

THE FUTURE RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION AND POLITICS (IN MULTI-RELIGIOUS SOCIETIES OF EUROPE): THE PERSPECTIVE OF RELIGION IN SLOVENIA

Abstract: *This article summarizes key findings from the study of attitudes among religious leaders in Slovenia towards the structure of politics and society, and how religion relates to these spheres. The aims are to determine types of attitudes and examine the compatibility of these viewpoints with central features of a modern society, which can reveal their potential for fostering societal conflict. The first result is that the types of attitudes generated generally support a modern, pluralist society in various dimensions — political, economic, cultural, and also spiritual. Secondly, differences are mainly located in areas concerning the treatment of the RCC vis-à-vis the state compared to other religious communities, and in the perception of consequences of secular trends among the population. Thirdly, no denominational type can be identified.*

Keywords: *religious leaders, Slovenia, attitudes, religion and conflict, q-method*

Introduction

After the demise of state socialism in Slovenia, religious communities gained new political, cultural, social, and economic freedom, including the fundamental human right to exercise freedom of religion. Hence, the representatives of religious communities also had to adopt positions towards the new environment. The process of increasing importance as political, cultural, and economic actors took place in the country, although a higher degree of influence in these spheres was demanded from representatives of the Roman-Catholic Church (Stres 2000: 298). Hence, the importance of religious leaders is presently twofold, as they are one of the main pillars of religious communities and able to influence attitudes among broad sections of society: Internally, their main task is to interpret for their followers how religion is relevant to present-day issues; externally, they represent their religious group in the political sphere and the population, as they are perceived as embodying religion and as official spokespersons for their spiritual orientations.

Therefore, the first research question addressed seeks common patterns among the attitudes of religious leaders in Slovenia towards the structure of politics and society, and how religion relates to these spheres. The aim is to understand the perspective of religious leaders, and to determine types of attitudes. Given the perceptions expressed toward the above-mentioned topics, the second research question examines the compatibility of these viewpoints with central features of a modern society and their relative level of politicization, which can reveal their potential for fostering societal integration or conflict.

The recent social science literature on religion and politics focuses almost exclusively on the relationship interpreted from the perspective of arrangements of politics and/or from a strict secular perspective in the sense of a Weberian 'ideal type'. However, a constructive

solution to the issue of giving religion an appropriate position in modern society have always been located at the interplay and cooperation of politics with majority religions and traditional religious communities. Consequently, the intentions and perceptions of religious leaders are of central importance for the successful progress and integration of societal interests, which are the very core concepts of modernization. There are very few structural scientific studies on the attitudes of religious elites, additionally employing an inter-religious approach within a European context (Hoge 2011: 589).

The survey design employed the 'Q' mixed-method technique. Q is a standardized mixed-method procedure that takes into account respondents' subjectivity, but is able to provide reliable and generalizable statements on types of attitudes, given an appropriate number of cases. By avoiding preconceived frameworks, and in contrast to quantitatively oriented research on attitudes, Stephenson described the method as "*correlating persons instead of tests*" (Stephenson 1935: 17). The first objective is not to produce representative results, but rather to explore types of thinking among a specific group of persons (Brown 1993: 104).

Therefore, the procedure is as follows: Firstly, central statements are collected from the target group concerning the topic (concourse, quotations). Secondly, a final selection of statements ('q-set') is made from the pool of recorded information, in accordance with guidelines on content analysis. In this study, 36 central statements made by religious leaders were selected, each printed on an individual card. This q-set formed the basis for the third phase, the interview. Here, the set of cards was presented to the respondents, who were asked to sort the phrases according to their preference using a numerical Likert-type scale (range -4 to +4). By scoring the statements on the scale, respondents each create a 'q-sort', which in the fourth phase are analysed via quantitative methods using software (e.g., PQ-method), which presents types of attitudes and their representative respondents. Having obtained this raw material, the fifth and final phase is concerned with labelling the types.

For the present study, thirty dignitaries from all major religious communities in Slovenia were interviewed between 2013 and 2016. The composition of the participant group reflected the religious composition of the population, and the sample also included all ranks within the communities. The respondents represent a broad age range (29 to 70 years) and their religious activities span the entire geographic territory of the country.

The measurement of the potential for integration and conflict was derived from different theoretical considerations on modernization. Since modernization points to societal developments characterized by differentiation and individualization, the rationalization of organizations, the spread of instrumental activism, and a certain but coherent degree of universalization of value-normative systems (Genov 2010: 27), the statements were classified accordingly: 18 statements each were identified as either adopting or else contradicting processes of modernization. From the possible orders of the q-sorts on the list of preferences, an integrational index was developed, ranging from -40 to +40 (see Graph 1, x-axis).

Findings: Types of Attitudes among Slovenia's Religious Leaders

The first major finding from studying attitudes among religious dignitaries in Slovenia is that types of attitudes are generated that generally support a modern, pluralist society in various dimensions — political, economic, cultural, and also spiritual. This conclusion is fostered by the first and most representative type of attitude, which represents 17.91 percent of the discourses reflected by the q-set and is oriented towards a humanist approach. Focus-

sing on the political aspects, there is strong support among all types for a democratic system of governance, even though the situation in present-day Slovenia is viewed negatively in this respect with the perceived subordination of politics under single economic actors. Additionally, there is broad consensus on the notable desire to depoliticize religious communities, which was also emphasized by highest-ranking respondents from the dominant religious community, the RCC. This means that, in general on this topic, the majority of discourses among religious leaders in Slovenia display little potential for initiating societal conflict.

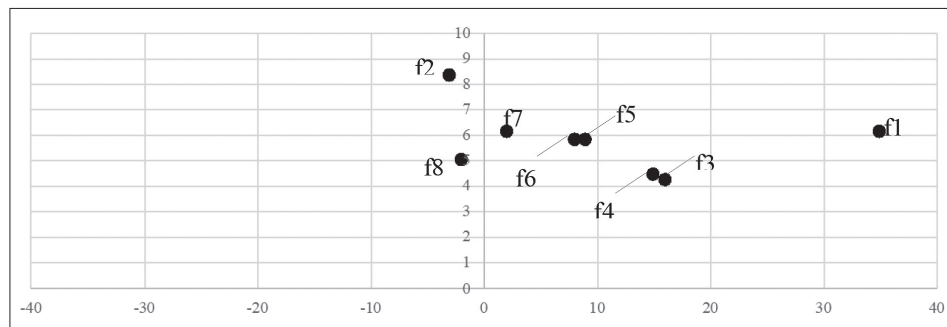
Secondly, within the framework of widespread adoption of modernizing trends, differences are mainly located in areas concerning the treatment of the RCC vis-à-vis the state compared to other religious communities, and in the perception of consequences of secular trends among the population. The religious field consequently displays differing opinions regarding societal structure. Types 2 and 7 refer to a persistent secularism, which has its roots in the socialist period, and which is perceived as being imposed on the population and therefore aggressively promoted at present by distinct lobby groups. On the other hand, a significant proportion of religious dignitaries do not regard secularist trends as a counter-movement to their individual religious practices or the well-being of their community. Followingly, the identified attitudes indicate a classification ranging from a 'pluralistic-oriented humanist' (f1) to those supporting greater acknowledgement of religion in other spheres of life, defined as 'defensive political' (f2) and 'pluralist and religious in defence' (f7).

Thirdly, potentials for conflict can be located within small groups associated with large, traditional religious communities. Focussing additionally on the intensity of polarization (according to q-sorts) in these types of attitudes, a rather destructive pattern emerges as the rejection of statements from the q-set is far more intense than the agreement. Additionally, an overall concern was expressed by a majority of respondents about the combination of an over-emphasis on individualism in and an overall monetization of society: "*The values are gone; there is just money ruling this world.*" (S20); "*Money is the book of wisdom today — the 'Zeitgeist'.*" (S4).

Fourthly, it seems that the formation of religious leaders' attitudes toward their preferred societal structure cannot be derived by analysing solely objective variables. Nor do leaders' religion, religious confession, age, status, or the location of their religious activity account for their adoption of particular attitudes. Thus, there is no 'denominational' opinion type that unites a particular religious group when discourses and opinions emerge about societal organization in general.

Among the statements that gained consensus across all attitudes, the statement, 'Positive religious freedom is an individual human right,' gained the greatest support, followed by 'Religious leaders should accept and promote diversity in society,' and 'Religious leaders should not influence voters and everyday politics, except when humanism is threatened.' This overall pattern of responses indicates widespread acceptance of pluralism and differentiation at the micro- and meso-levels of society among Slovenian religious elites (see also Graph 1). The most intense disagreements between the types of attitudes relate to the perceived authority of their own religious community and the concept of family (sta_10). In contrast to the statements producing a high level of consensus across all types, those that provoke widely differing responses can be characterized as points of view towards very contemporary issues (which therefore are in need of a renewed interpretation of religion), towards which a broad range of opinions are existing, showing a differentiation within the religious field.

Graph 1: Indices for politicization (0–10; y-axis) and potential for integration (-40 to +40; x-axis) for eight types of attitudes (factors f1–f8).

References

- Brown, Steven R. (1986): *Q Technique and Method: Principles and Procedures*. W. D. Berry and M. S. Lewis-Beck (eds.): *New Tools for Social Scientists: Advances and Applications in Research Methods*: 57–76. London: Sage.
- Brown, Steven R. (1993): *A Primer on Q Methodology*. *Operant Subjectivity* 16 (3/4): 91–138.
- Genov, Nikolai (2010): *Global Trends in Eastern Europe*. Farnham: Ashgate.
- Hoge, Dean R. (2011): *Sociology of the Clergy*. P. B. Clarke (ed.): *The Oxford Handbook of the Sociology of Religion*: 581–596. Oxford: Oxford University Press.
- Stephenson, William (1935): *Correlating Persons Instead of Tests*. *Character and Personality* 1935 (4): 17–24.
- Stres, Anton (2000): *The Church in a Democratic State after the Model of Slovenia*. *Religion, State, and Society* 28 (3): 291–299.

TERMINOLOŠKA SEKCIJA

JASNA MIKIĆ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

NEVROLINGVISTIČNI PRISTOPI K ODKRIVANJU UČINKOV OBDELAVE SPOLNO JEZIKOVNIH INFORMACIJ

Povzetek: Povezanost spola in jezika je v zadnjih desetletjih predmet vse več raziskav, tudi na področju kognitivne in nevroznanosti. Nevrolingvistične raziskave se ukvarjajo z vprašanji, kako so določene (spolne) informacije in stereotipi procesirani v jeziku in kako vplivajo na interpretacijo ljudi oz. družbenih skupin (Irmen in dr. 2010: 132). V zvezi z jezikovno obdelavo informacij o spolu je mogoče v literaturi najti obširne študije, ki se vežejo na različne eksperimentalne metode. V tem prispevku bomo podrobneje obravnavali metodo ERP (angl. Event Related Potentials) na primeru dveh komponent: N400, ki je povezana z obdelavo semantičnih/pragmatičnih jezikovnih informacij, in P600, ki se pojavi kot reakcija na sintaktične napake v frazni strukturi jezika.

Ključne besede: jezik, spol, stereotipi, procesiranje informacij, nevrolingvistika.

Jezik in procesiranje spolnih stereotipov

Jezik je, poleg družbenih, kulturnih in političnih dejavnikov, eden najpogostejših načinov prenašanja (spolnih) stereotipov in predsodkov. Stereotipi predstavljajo obliko družbenega znanja, ki je vezana na dejanja, stališča, pravila in vedenjske predstavitve posameznikov in posameznic (Greenwald in dr. 2000). Ko govorimo o človeški obdelavi informacij, socialno kognitivne teorije poudarjajo, da moramo nujno upoštevati tri družbene kategorije (starost, etnično pripadnost in spol), ki se avtomatično aktivirajo v vsaki družbeni situaciji (Fiske 1998; Fiske in dr. 1999). Spol se, za razliko od ostalih dveh kategorij, univerzalno pojavlja v jeziku, saj ni jezika – tudi ne med t. i. brezspolnimi jeziki (angl. genderless languages) –, ki ne bi ponujal možnosti za izražanje ženskosti in moškosti. Glede na to, da obstajajo med jeziki precejšnje razlike v tem, kako predstavljajo spol (Stahlberg in dr. 2007: 163), je ta lahko izražen na različne načine: kot slovnični spol samostalnikov (profesor/profesorica), kot leksikalna semantičnost (moški/ženska) in s konotacijami, ki temeljijo na znanju oz. spolnih stereotipih (gozdar/cvetličarka). V prispevku predstavljam metodologijo, ki jo tudi sama uporabljam pri raziskovanju vplivov spola in jezika na predstave ljudi o določenih poklicnih skupinah.

Raziskovanje spolnih stereotipov: pristopi psiho- in nevrolingvistike

Skladno s tehnološkim napredkom in sočasnimi napredki v znanosti se je tudi sklop raziskav o obdelavi spolnih stereotipov v jeziku v zadnjem času znatno razširil: z novimi metodami, s katerimi lahko merimo vsebnost spolnih stereotipov v jeziku (in druge s spolom

povezane informacije, ki se prenašajo v jeziku), kot tudi v razponu jezikov, ki so bili predmet teh raziskav (sprva so raziskave potekale samo v angleškem in delno nemškem jeziku, danes jih poznamo tudi v španskem, nizozemskem, italijanskem in norveškem jeziku). Raziskovalci in raziskovalke se vedno bolj poslužujejo eksperimentalnih metod, v katerih se osredotočajo ne samo na (že uveljavljene) vprašalnike, ampak predvsem na analize reakcijskih časov, ki se merijo znotraj vedenjskih/psiholingvističnih raziskav. V teh se stereotipiziranje spolov običajno preučuje kot primer (avtomatskega) sklepanja v sklopu razumevanja in obdelave jezika (Carreiras in dr. 1996; Oakhill in dr. 2005), oz. bolj konkretno, meri se čas, ki je potreben, da oseba obdela določene »ospoljene« besede, ki se nanašajo na ljudi (medicinska sestra, zdravnik; Oakhill in dr. 2005), na objekte (bikini, cigara; Garnham in dr. 2002) in lastnosti (agresiven, negovalen; White in dr. 2009). Iz teh študij izhajajo različne ugotovitve, med katerimi je ena pomembnejših (tudi za nadaljnje nevrolingvistično raziskovanje) spoznanje, da se besede, ki prenašajo informacije, neskladne s spolnim stereotipom (v angleškem jeziku¹ so ti primeri »male nurse« (moška medicinska sestra) ali »female doctor« (ženska zdravnica)), obdelujejo počasneje kot tiste, ki so skladne ali ujemajoče se s stereotipom (npr. »female nurse« (ženska medicinska sestra) in »male doctor« (moški zdravnik) (Carreiras in dr. 1996; Garnham in dr. 2002; Oakhill in dr. 2005; Siyanova-Chanturia in dr. 2012, idr.)

Vendar kot ugotavljajo nekateri raziskovalci (npr. Bartholow 2010), vedenjski eksperimenti, kljub temu da predstavijo rezultat iz niza kognitivnih procesov, sami po sebi vseeno niso neposredne meritve teh procesov. Pri nekaterih raziskovanjih jezika ta nivo zadostuje, pri npr. obravnavi obdelave slovničnih pravil in lastnosti jezika (vezanih na spol) v možganih pa so se mnoge raziskovalke in raziskovalci obrnili na dodatno raziskovanje teh vprašanj v nevrolingvistiki in kognitivni nevroznanosti. Nevrolingvistika tako preučuje, kako je jezik (in nanj vezane informacije o spolu) predstavljen in obdelan v možganih, oziroma preučuje možganske mehanizme, ki vodijo razumevanje, produkcijo jezika in znanja. Večji del preučevanja teh vprašanj je bil raziskan s pomočjo metode funkcionalne magnetne resonance (angl. fMRI) in z metodo neposrednega merjenja odzivov v možganih na dogodek (angl. Event Related Potentials), ki odraža kognitivne in afektivne procese v delovanju jezika (Bartholow 2010).

Metoda ERP (Event Related Potentials)

ERP je metoda, s pomočjo katere merimo odziv možganov, ki je neposredna posledica specifičnega senzoričnega, kognitivnega ali motoričnega dogodka ali dražljaja. Pri tem gre za merjenje vsakega stereotipnega elektrofiziološkega odziva na dražljaj. Študija možganov na ta način zagotavlja neinvaziven način ocenjevanja delovanja možganov (Luck 2014). Meritve potekajo z EEG (elektroencefalografsko) metodo slikanja možganov, ki meri aktivnosti večjega števila nevronov možganske skorje. Iz kontinuiranega zapisa EEG pridobimo podatke o ponavljajočih se spremembah električne napetosti na površini glave, ki nastajajo kot posledica določenih kognitivnih vplivov ali dražljajev (Perenič in Bon 2015: 135–136). Pri merjenju električnega dogajanja v možganih, ob predstavitvi neke kognitivne naloge, je treba narediti

-
1. Navedeni primeri so v angleškem jeziku zaradi drugačnih sistemskih značilnosti slovenskega jezika in neprimerljivosti slovenskih prevodov. Angleščina je jezik s semantičnim/nevtralnim spolom, medtem ko ima slovenščina slovnični spol – kar pomeni, da je s spolom označeno vsako poimenovanje.

veliko število enakih meritev (da bi odstranili šum in dobili obliko vala, ki ustreza neki kognitivni nalogi). Obliki vala, ki ga dobimo glede na določeno nalogo, pravimo ERP.

Obstoječe raziskave so pokazale, da je lahko neusklajenost med samostalnikom (v nevroznanstveni literaturi je tak samostalnik imenovan »predhodnik«; angl. antecedent), ki nosi v svoji strukturi ali pomenu spolni stereotip, in osebnim zaimkom oz. pridevnikom (v rabi je izraz »referent«), ki sledi (npr. nurse-himself (medicinska sestra-njega), pilots-these women (piloti-te ženske)), vidna predvsem v dveh komponentah ERP, **N400 in P600**. Gre za komponenti, ki sta občutljivi za obdelavo jezikovnih podatkov na semantični in morfološko-sintaktični ravni (Perenič in Bon 2015: 142).

Komponenta N400² je najbolj preučevana jezikovna komponenta ERP in predstavlja negativni val, opažen približno 400 ms po pojavu jezikovnega dražljaja. Modularizirana je z več dejavniki, kot je npr. kršitev semantičnih informacij in splošnega znanja, s težavami pri dostopu do informacij iz semantičnega spomina, s pomensko ustreznimi, vendar manj pričakovanimi informacijami itd. (Sivanova-Chanturia in dr. 2012: 1). V splošnem gre za oceno »smiselnosti« besede in za reakcijo na nepričakovane in pomensko neustrezne primere.

Komponenta P600³ je (zapoznel) pozitiven val, ki se pojavi 500 ms po začetku dražljaja. Povezana je s splošnimi težavami integracije pri obdelavi stavkov in se običajno opazi v manipulacijah, ki vključujejo slovnične zapletenosti, dvoumnosti ali napake (npr. Osterhout in Holcomb 1992, idr.). Tradicionalno je torej P600 namenjen identifikaciji skladenjskih težav (npr. problemov v ujemanju, tudi v času, **spolu**, številu itd.) pa tudi pri »garden path« stavkih (ko bralka ali bralec sledi eni interpretaciji stavka in v nadaljevanju ugotovi, da je bila ta napačna, zato se mora vrniti na začetek, da bi razumela ali razumel stavek).

Praktičen primer raziskave N400 in P600

Predstavljamo si stavek: **The surgeon prepared herself for the operation**, v katerem povratni osebni zaimek (v tem primeru herself) ni v skladu z domnevnim spolom samostalnika, ki označuje stereotipno (moško) poklicno vlogo.⁴ Opozoriti je treba, da se povratni osebni zaimki v takšnih stavkih štejejo kot neobičajni le, če obstajajo stereotipi (tj. bralke in bralci pričakujejo, da bo besedi »surgeon« sledil »himself«). Če je »herself« torej viden kot neobičajen (t. i. jezikovna anomalija), bo sprožil odziv v obliki komponent N400 ali P600 – kar pomeni, da je bila zaznana kršitev stereotipov. Pri tem sta možni dve opciji interpretacije:

2. V kontekstu jezikovnega procesiranja je bila prvič odkrita leta 1980 (avtorja Kutas in Hillyard 1980).
3. Prva relevantnejša raziskava je bila izpeljana leta 1992 (avtorja Osterhout in Holcomb 1992).
4. Pri tem je treba omeniti, da gre za specifiko angleškega jezika, ki spada med jezike z naravnim spolom, pri katerih večina osebnih samostalnikov ni označena s spolom (primer angl. doctor) in je zato lahko uporabljena za naslavljanje tako žensk kot moških (Stahlberg in dr. 2007: 164). Primera takih izrazov v angleškem jeziku sta npr. »nurse«, ki je močno žensko pristranski, medtem ko je izraz »soldier« močno moško pristranski. Angleščina torej nima modifikacijske kategorije spola, ampak je lahko ta določen le v odnosu do osebnih zaimkov oz. v povezavi z referenco (Bogovič 2016: 1), poleg tega pa temelji na semantični vsebini besed. Da bi torej označili drugi spol od pričakovanega, se samostalnikom doda spolna oznaka (»male nurse« ali »female soldier«).

- 1) če zaznana anomalija ali »neobičajnost« izhaja iz ocene pragmatične verjetnosti, da igra – v tem primeru – ženska (»herself«) stereotipno moško vlogo (»surgeon«), potem bi bilo pričakovano, da se pojavi možganski odziv, ki ga povzročijo semantično neobičajne besede, tj. N400;
- 2) če zaznana anomalija ali »neobičajnost« izhaja iz razumevanja povratnega osebnega zaimka kot slovnične napake (ker bi besedi »surgeon« moral slediti »himself«), se sproži možganski odziv, ki kaže na kršitve slovničnih pravil in ujemanja (ker se »surgeon« in »herself« ne ujemata), tj. P600.

Zaključek

S pomočjo velikega tehnološkega napredka, ki se nam v znanosti kaže kot možnost izbire tudi drugih, bolj eksperimentalnih metod za preučevanje predvsem interdisciplinarnih področij (v tem primeru sociologije, jezikoslovja, nevroznanosti), je možno priti do novih, nepredvidenih in zato bogatih spoznanj in zaključkov. Predstavljena metoda ERP omogoča, v primerjavi z drugimi tehnikami nevroraziskovanj, sočasno obdelavo z visoko časovno ločljivostjo (v obsegu nekaj deset milisekund) in v različnih funkcionalnih komponentah, ki se odražajo v latenci, amplitudi in polarnosti elektroфизиološkega odziva. Kot ena največjih prednosti te metode se pokaže tudi njena multidimenzionalnost, saj predstavlja bogat vir podatkov o obdelavi jezika (omogoča sklepanje o občutljivosti udeležencev in udeleženk na določeno manipulacijo in o naravi te občutljivosti) in lahko zajame možgansko valovanje, ki ga vedenjske meritve ne morejo zaznati. Po drugi strani pa moramo upoštevati, da nam njena multidimenzionalnost lahko tudi otežuje postopek kvantifikacije. Metoda je tudi draga (potrebno je izvajanje v laboratoriju s primerno opremo) in zahteva ogromno časa (povprečna meritev zahteva od 1,5 do 3 ure) ter sodelovanje vsaj dveh raziskovalnih oseb za pripravo (namestitve kape). Hkrati zahteva ERP veliko dražljajev, saj temelji na povprečnih vrednostih EEG-meritev. Povprečna meritev obdelave tako vključuje vsaj 30–40 dražljajev na eksperimentalni pogoj (Morgan-Short in Tanner 2014: 29–32). Pomembno je tudi poudariti, da so si strokovnjakinje in strokovnjaki kljub nekaterim tehtnim dokazom povezovanja določenih komponent ERP in rezultatov, ki sugerirajo stereotipnost oz. pristranskost v (rabi) jeziku, še vedno ali nasprotujoči si v interpretacijah teh učinkov ali pa jim interpretacije še niso popolnoma jasne in znane zaradi velikega števila odprtih vprašanj, ki ostajajo aktualna. Čeprav novi znanstveni pristopi obljublajo veliko, se je zato treba zavedati njihovih pomanjkljivosti pri raziskovanju in ohraniti določeno mero kritičnosti in realnosti do njih – predvsem pri prenosu njihovih metodoloških orodij in izsledkov v polje družbenega. Naštete lastnosti metode imajo sicer pomembne posledice za sociološko razumevanje jezika in spola, saj nam po eni strani ponujajo neposreden vpogled (z novega zornega kota) v nezavedno delovanje spolnih stereotipov, ki se odražajo v človeškem zaznavanju določenih družbenih/poklicnih skupin ter vodijo družbeno delovanje, dejanja in prakse ljudi, po drugi strani pa je preslikava nevroznanstvenih izsledkov v sociologijo veliko bolj zahtevna, kot je videti na prvi pogled in zato tudi v veliki meri tudi odvisna od (ustrezne) interpretacije pridobljenih rezultatov – predvsem zaradi nevarnosti, da bodo nevropodatki predstavljeni na način, ki bo potrjeval zakoreninjene spolne stereotipe.

V prispevku sem predstavila metodologijo, ki jo tudi sama uporabljam pri raziskovanju vpliva spola in jezika na predstave ljudi o določenih poklicnih skupinah. Pri tem izhajam iz slovenskega jezika, kar je prispevalo k temu, da sem morala nalogo zastaviti povsem neodvisno od preteklih študij (angleških ali nemških), da bi lahko kar najbolje ujela specifične slovenščine in občutek naravnosti pri

branju. Razlikovanje po spolu sem zato, namesto v samostalnik (kot v drugih raziskavah), umestila v glagol. Na težave sem naletela tudi pri postavljanju prevelikega števila pogojev merjenja (spol anafore, slovnična oblika, spolna tipičnost; za vsakega od pogojev je potrebnih 50 primerov), zato sem spolno tipičnost izločila (iz nevrolingvističnega merjenja, ohranjajo se vedenjski rezultati). Več o rezultatih raziskave bo znano konec leta 2019.

Literatura

- Bartholow, B. D. (2010): On the role of conflict and control in social cognition: Event-related brain potential investigations. *Psychophysiology* (47): 201–212.
- Bogovič, A. (2016): Jezikovni seksizem in uporaba generičnih osebnih zaimkov v angleščini. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Carreiras, M., Garnham, A., Oakhill, J., in Cain, K. (1996): The use of stereotypical gender information in constructing a mental model: evidence from English and Spanish. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology* (49): 639–663.
- Fiske, S. T. (1998): Stereotyping, prejudice, and discrimination. V: D. Gilbert, S. T. Fiske in G. Lindzey (ur.): *Handbook of social psychology*, 4th ed: 357–411. New York: McGraw-Hill.
- Fiske, S. T., Lin, M., in Neuberg, S. L. (1999): The continuum model: ten years later. V: S. Chaiken in Y. Trope (ur.): *Dual-process theories in social psychology*: 231–255. New York: Guilford.
- Garnham, A., Oakhill, J., in Reynolds, D. (2002): Are inferences from stereotyped role names to characters' gender made elaboratively? *Memory & Cognition* (30): 439–446.
- Greenwald, A. G., Banaji, M. R., Rudman, L. A., Farnham, S. D., Nosek, B. A., in Rosier, M. (2000): Prologue to a unified theory of attitudes, stereotypes, and self-concept. V: J. P. Forgas (ur.): *Feeling and thinking: the role of affect in social cognition*: 308–330. Pariz: Cambridge UP.
- Kutas, M., in Hilliard, S. A. (1980): Reading senseless sentences: brain potential semantic incongruity. *Science, New Series*, 207 (4427): 203–205.
- Luck, S. J. (2014): *An Introduction to the Event-Related Potential Technique*, Second edition. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Morgan-Short, K., in Tanner, D. (2014): Event-related potentials (ERPs). V: Jegerski in B. VanPatten: *Research Methods in Second Language Psycholinguistics*: 127–152. London: Routledge.
- Oakhill, J., Garnham, A., in Reynolds, D. (2005): Immediate activation of stereotypical gender information. *Memory & Cognition*, 33(6): 972–983.
- Osterhout, L., in Holcomb, J. P. (1992): Event-Related Brain Potentials Elicited by Syntactic Anomaly. *Journal of Memory and Language* (31): 785–806.
- Perenič, U., in Bon, J. (2015): Eksperimentalna uporaba kvantitativne elektroencefalografije pri analizi (literarnega) branja: z dogodkom povezani ERP valovi (event-related-potentials). *Slavistična revija*, 63 (2): 135–153.
- Siyanova-Chanturia, A., Pesciarelli, F., in Cacciari, C. (2012): The electrophysiological underpinnings of processing gender stereotypes in language. *PLoS ONE* 7:e48712.
- Stahlberg, D., Friederike Braun, L. I., in Sczesny, S. (2007): Representation of the Sexes in Language. V: K. Fiedler (ur.): *Social Communication*: 163–187. New York: Psychology Press.
- White, K. R., Crites, S. L., Taylor, J. H., in Corral, G. (2009): Wait, what? Assessing stereotype incongruities using the N400 ERP component. *SCAN* (4): 191–198.

ANA ZWITTER VITEZ

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Koper

SENJA POLLAK

Institut »Jožef Stefan«, Odsek za tehnologije znanja, Ljubljana

PROFILIRANJE AVTORJEV BESEDIL: VIRI, METODE IN UPORABA NA PODROČJU HUMANISTIKE IN DRUŽBOSLOVJA

Povzetek: Področje avtomatskega profiliranja avtorjev besedil doživlja izjemen razmah zaradi velike uporabnosti na področjih kriminalističnih preiskav, trženja in kadrovanja. Novejše metode profiliranja omogočajo, da za določeno besedilo (npr. za twite ali komentarje) avtomatsko prepoznamo lastnosti avtorja oz. avtorice besedila, kot so spol, starost, regija ali izobrazba. Čeprav so v zadnjem času v razmahu predvsem tehnologije, ki uporabljajo metode strojnega učenja, imajo sociolingvistične raziskave pri preučevanju jezikovnih specifik različnih profilov avtorjev besedil že dolgo tradicijo. V prispevku predstavimo zbirke podatkov, ki omogočajo tovrstne raziskave za slovenščino, opišemo izbrane metode ter razpravljamo o možnih aplikacijah za potrebe boljšega razumevanja družbe, preseganja sociodemografskih stereotipov in sprotnega odzivanja na aktualna družbena dogajanja.

Ključne besede: profiliranje avtorjev besedil, procesiranje naravnega jezika, korpusno jezikoslovje, sociolingvistika, družboslovne raziskave

Uvod

Ugotavljanje avtorjevih¹ sledi v besedilu je zanimivo že od prvih dvomov o avtorstvu del Williama Shakespeara (Mendenhall 1887). Profiliranje avtorjev besedil pa doživlja razmah v zadnjih desetletjih zaradi izjemnega potenciala na področjih analize javnega mnenja, trženja, kadrovanja in forenzike.

V času velike uporabe družbenih omrežij, spletnih forumov in anonimnega komentiranja na novičarskih portalih je profiliranje avtorjev posebej relevantno. Svetovni splet omogoča analizo velike količine podatkov, ki so predpogoj za dobro delovanje računalniških modelov, po drugi strani pa ponuja dostop do izvirne komunikacije, s katero uporabniki in uporabnice izražajo svoje mnenje o aktualnih družbenih dogajanjih.

Profiliranje avtorjev besedil je mogoče uporabiti za različne namene, med katerimi eno bolj izpostavljenih ciljnih področij predstavlja profiliranje strank (angl. *Consumer Profiling*). Besedila, ki vsakodnevno nastanejo na spletu, zbirajo in obdelujejo najrazličnejša podjetja, ki želijo razumeti naravnost in delovanje končnih uporabnikov in uporabnic (Sammon in dr.

1. V prispevku izraz "avtor besedila" uporabljamo za moške in ženske. To odločitev smo sprejeli iz dveh razlogov: prvič, gre za termin področja, imenovanega *profiliranje avtorjev besedil* (angl. *author profiling*), in drugič, empirične analize, predstavljene v nadaljevanju, se ukvarjajo posebej z ugotavljanjem jezikovnih specifik moških in žensk, zato v teoretičnem delu v izogib nesporazumom uporabljamo generični izraz.

2001). Profiliranje avtorjev besedil je prav tako izjemno zanimivo za razumevanje političnih interesov uporabnikov (Gonzalez 2017).

V prispevku predstavljamo potencial metod za analizo profilov avtorjev besedil za potrebe socioloških raziskav in boljše razumevanje družbene dinamike.

Metode za profiliranje avtorjev besedil

Pri profiliranju avtorjev besedil raziskovalci in raziskovalke razvijajo tehnološke postopke, ki omogočajo, da za določeno besedilo (npr. za tvite ali komentarje) avtomatsko prepoznamo lastnosti avtorja besedila, kot so spol², starost, regija ali izobrazba.

Sociolingvistične raziskave imajo pri preučevanju jezikovnih specifik različnih profilov avtorjev besedil že dolgo tradicijo. Jezikoslovci in jezikoslovke preučujejo jezikovne posebnosti različnih starostnih skupin avtorjev besedil (Hendea 2009), jezikovne razlike glede na spol (Tannen 1990) in regionalno pripadnost govorcev (Trudgill 2002), kar je pomembno za razumevanje družbene raznolikosti jezika. Pri tem uporabljajo raznovrstne metodologije, ki izhajajo iz korpusnega jezikoslovja, analize diskurza in različnih sociolingvističnih pristopov.

V zadnjem obdobju so v porastu računalniške metode (Koppel et al. 2008), predvsem metode strojnega učenja, s katerimi je mogoče z relativno visoko verjetnostjo ugotoviti spol, regionalno različico ali starost uporabnikov in uporabnic omrežja Twitter, blogerjev in blogerk ipd. (npr. Rangel et al. 2013 kot prvo v seriji računalniških tekmovanj profiliranja). Te metode po navadi uporabijo učno množico primerov, ki so ročno označeni z različnimi kategorijami profilov, računalniški programi pa nato prepoznajo razlikovalne lastnosti različnih profilov avtorjev besedil, na podlagi katerih nato neoznačenim primerom pripišejo eno od kategorij.

Medtem ko se računalniške metode posvečajo predvsem natančnosti rezultatov, se sociolingvistične študije ukvarjajo predvsem z interpretacijo. Menimo, da je v sinergiji pristopov velik potencial za uporabo računalniških metod v okviru poglobljenih sociolingvističnih in družbenih analiz.

Viri, metode in raziskave profiliranja avtorjev besedil v slovenščini

Za slovenščino že imamo razvite elektronsko urejene besedilne korpuse, ki omogočajo analizo različnih profilov avtorjev besedil. Korpus Janes (Fišer, Ljubešić, Erjavec 2018) je obsežen, več kot 200 milijonski korpus spletne slovenščine, ki zajema tvite, besedila forumov, komentarje na novice, bloge in pogovorne strani Wikipedije. Korpus vsebuje tudi polavtomatsko pripisane oznake o spolu avtorja ter informacijo, ali gre za zasebni ali korporativni profil. Korpus govorne slovenščine Gos (Verdonik, Zwitter Vitez 2011) je elektronsko urejena in transkribirana zbirka govornih besedil v obsegu 1 milijona besed, ki vsebuje ročno vnesene podatke spolu, starosti, regiji in izobrazbi govorcev in govork. Korpus OPA (Zwitter Vitez 2012) je zbirka blogovskih besedil v obsegu 30.000 besed, ki vsebuje ročno označene podatke o spolu, starosti, izobrazbi in regiji avtorjev besedil.

-
2. V predstavljenih metodah se spol poenostavljeno razume kot moški ali ženski, kar ne ustreza nebinarnemu razumevanju spola. Profiliranje na podlagi spola ni vezano na biološki spol, temveč na način, na katerega se npr. uporabnik ali uporabnica družbenih medijev predstavlja. Ker se opisane metode večinoma uporabljajo za velike količine podatkov, je tovrstne delitve potrebno razumeti kot robustne rešitve, ki ne zajemajo sodobnejših nebinarnih označevanj.

V nadaljevanju predstavimo metode in izsledke izbranih raziskav profiliranja slovenskih avtorjev besedil. Verhoeven idr. (2017) uporabijo metode strojnega učenja za razpoznavanje spola avtorjev tvitov in dosežejo več kot 92% klasifikacijsko točnost. Navedejo tudi statistično razlikovalne značilnosti med moškimi in ženskimi uporabnicami, ki jih razvrstijo v slovnične lastnosti (npr. ženske oblike deležnika na -l, ki jasno označujejo spol avtorja, predvsem v samonanašalnih kontekstih (*sem rekla*)), razlike v tematikah (šport in *alkoholne pijače* so značilne teme za moške) ter slogovne razlike (npr. moški uporabljajo več vulgarizmov, števil in simbolov, ženske pa več zaimkov in znakov za izražanje čustev, emotikonov). Podobne sklepe izpostavijo tudi v študiji Škrjanec idr. (2018), kjer pri napovedovanju spola slovenskih blogerk in bloggerjev dosežejo 86% natančnost. Besede, po katerih se razpozna ženske blogerke, so vezane na družino (*otroci*), romantične zveze in spolnost ter besedišče, povezano s čustvi (*ljubezen, otožnost*), moške besede pa npr. na državne organe, politične funkcije in šport.

Zwitter Vitez (2019) v študiji profiliranja avtorjev govorjenih besedil analizira, katere jezikovne prvine so tipične za izbrani profil govorcev in govork (npr. mlajše govorce) in obenem niso tipične za komplementarni profil govorcev in govork (npr. starejše govorce), kar omogoča metoda analize ključnih besed in besednih oblik (Scott 1997). Rezultati študije kažejo, da starejši govorci in govorke tipično uporabljajo glagole v drugi osebi množine (*imate*) in lastna imena (*Habsburžani*), mlajši govorci in govorka pa glagole in zaimke v prvi osebi ednine (*sem*). Poleg tega mlajše govorce in govorka prepoznamo po tipičnih besedah, kot je *car*. Pri govorcih in govorkah z višjo izobrazbo je opaziti tipično rabo lastnih imen v mestniku (*pri Šoštanjju*), pri govorcih z nižjo izobrazbo pa vrstilne števnike in zaimke v drugi osebi ednine (*ti*). Pri bolj izobraženih je opaziti nekatere specifične leme (*ključen, protislovje in bržkone*), pri manj izobraženih pa izrazito izstopajo pojmi s področja športa (*tekma*).

Potencial profiliranja za razumevanje družbenih odzivov

V času, ko metode profiliranja uporabljajo predvsem velike korporacije, je pomembno tako boljše razumevanje samih metod kot razprava o možnosti njihove uporabe v okviru raziskav s področja humanistike in družboslovja. Potencial metod vidimo predvsem z vidika boljšega razumevanja družbe, analiziranja sociodemografskih stereotipov, še posebej pa sprotnega odzivanja na aktualna družbena dogajanja. Omenjeni korpusi, ki vključujejo podatke o spolu, starosti, regiji ali izobrazbi avtorjev besedil, so uporabni kot učne množice za gradnjo računalniških modelov za razlikovanje posameznih profilov avtorjev besedil. Modele lahko nato uporabimo za avtomatsko označevanje korpusov poljubnih aktualnih družbenih besedil (npr. komentarjev novic na teme, kot so migrantska problematika, družinska zakonodaja ipd.), kar omogoča nadaljnjo analizo zaznanih jezikovnih struktur in s tem razumevanje razlik v odzivih različnih profili avtorjev do družbeno relevantnih tematik (npr. kako se glede migrantske problematike izražajo moški, ženske, starejši in mlajši ipd).

Zaključek

V prispevku smo predstavili vire in metode za profiliranja avtorjev besedil ter njihovo potencialno uporabo za potrebe socioloških raziskav in boljše razumevanje družbene dinamike. V času velike količine spletnih besedil, s katerimi se uporabniki in uporabnice vsakodnevno odzivajo na aktualna družbena dogajanja, so metode za avtomatsko pripisovanje profilov avtorjev izjemno zanimiv vir za raziskave z različnih področij.

Smiselno pa bi bilo podrobno preučiti tudi vidike, ki jih izpostavljajo npr. Oboler in dr. (2012) ter Stahl in Wright (2018) z razpravo o tem, da profiliranje avtorjev besedil lahko odpre vrata za manipuliranje s posamezniki in družbenimi skupinami za potrebe korporativnih in političnih interesov. Dobro znan primer je Facebook–Cambridge Analytica (Stahl in dr. 2018), ki je uporabljal informacije profilov avtorjev za potrebe političnega oglaševanja. Zato spodbujamo kritičen razmislek o uporabi profiliranja avtorjev besedil za potrebe tržnih in političnih interesov. Obenem pa želimo odpreti razpravo o konkretnih korakih, s katerimi bi profiliranje avtorjev besedil uporabili za nadaljnje sociološke raziskave in interpretacijo odzivov na podlagi empiričnih podatkov, s čimer bi lahko prispevali k boljšemu poznavanju sodobne družbe.

Literatura

- Fišer, Darja, in dr. (2018): The Janes project: language resources and tools for Slovene user generated content. *Language Resources & Evaluation*: 1–24.
- Gonzalez, Roberto (2017): Hacking the citizenry?: Personality profiling, ‘big data’ and the election of Donald Trump. *Anthropology today*, 33 (3): 9–12.
- Hendea, Anca (2009): Neologisms in adolescents’ language. *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie*: 1–17.
- Koppel, Moshe, in dr. (2008): Computational methods in authorship attribution. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 60 (1): 9–26.
- Mendenhall, Thomas Corwin (1887): *A Century of Electricity*. New York: Houghton, Mifflin and Co.
- Oboler, Andre, in dr. (2012): The danger of big data: Social media as computational social science. *First Monday* 17 (7).
- Rangel, Francisco, in dr. (2013): Overview of the author profiling task at PAN 2013. *CLEF 2013 Evaluation Labs and Workshop. Working Notes Papers*: 23–26.
- Sammon, Thomas, in dr. (2001): Consumer profiling system with analytic decision processor. *European Patent Office: Google patent EP0958539A1*.
- Scott, Mike (1997): PC Analysis of Key Words -- and Key Key Words. *System*, 25 (1): 1–13.
- Stahl, Bernd Carsten, in dr. (2018): Ethics and Privacy in AI and Big Data: Implementing Responsible Research and Innovation, *IEEE Security & Privacy* 16 (3): 26 – 33.
- Škrjanec, in dr. (2018): Napovedovanje spola slovenskih blogerk in blogerjev. V D. Fišer (ur.): *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*: 356–373. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Tannen, Deborah (1990): *You Just Don’t Understand: Women and Men in Conversation*. New York: Harper Collins.
- Trudgill, Peter (2002): *Sociolinguistic Variation and Change*. Georgetown University Press, Baltimore.
- Verdonik, Darinka, in dr. (2011): *Slovenski govorni korpus Gos*. Ljubljana: Zavod za uporabno slovenistiko Trojina.
- Verhoeven, Ben, in dr. (2017): Gender Profiling for Slovene Twitter Communication: The Influence of Gender Marking, Content and Style. *Proceedings of the 6th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*: 119–125.
- Zwitter Vitez, Ana (2012): Authorship attribution: Specifics for Slovene. *Slavia Centralis* V/1: 75–8.
- Zwitter Vitez, Ana (2019): Javni diskurz in profil govorcev. Obdobja. V H. Tivadar (ur.): v tisku. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

PATRICIJA FRLEŽ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

SOCIOLOGIJA KOT KLJUČNI PREDMET ŠOLE PRIHODNOSTI: PRIMER MEDPREDMETNEGA POVEZOVANJA SOCIOLOGIJE IN ANGLEŠČINE PO METODI CLIL

Povzetek: Sociologija ima potencial za prenašanje ključnih znanj, ki jih v šoli lahko ponudi drugim predmetom v okviru medpredmetnega povezovanja. Metoda CLIL bogati tuje-jezikovni pouk s poglobljeno vsebinsko razsežnostjo, katero lahko v veliki meri prispeva sociologija. V prispevku so predstavljeni rezultati raziskave o medpredmetnem povezovanju učiteljev sociologije in angleščine v srednjih šolah po Sloveniji. Kljub temu, da ima večina anketiranih učiteljev zelo pozitiven odnos do medpredmetnega povezovanja in se povezuje z drugimi predmeti, se malo učiteljev sociologije in angleščine povezuje med sabo, le malo od njih tudi poučuje po metodi CLIL. Glede na to, da ima sociologija relativno malo pedagoških ur v splošni gimnaziji, lahko preko medpredmetnega povezovanja vključi več socioloških vsebin v srednješolski kurikulum in mlade bolje oprepi s sociološko imaginacijo in kritičnim umom.

Ključne besede: Izobraževanje, sociologija, angleščina, interdisciplinarnost, CLIL

Ko razmišljamo o znanosti in družbi prihodnosti, je na mestu vprašanje o šoli prihodnosti in načinih, kako kot družba opremiti mlade na prihodnje izzive. Tehnologija sama po sebi ni odgovor na ekonomske, podnebne, socialne, psihološke in druge probleme v družbi. Ob boku tehnološkega napredka potrebujemo družbo, ki bo znala misliti, se odzivati in upravljati s spremembami, ki jih prinaša nova tehnologija. Tu nastopi sociologija kot ključna veda v šoli, ki mladim ponudi orodje sociološke imaginacije in jih uči družbene kritičnosti, ki jo bodo potrebovali kasneje v življenju.

Vendar pa imajo mladi sedaj v šoli, v primerjavi z drugimi predmeti, na urniku le malo ur sociologije. Od gimnazijskih predmetov, ki niso obvezni na maturi in se ne poučujejo vsa štiri leta, imajo dijaki splošne gimnazije na urniku (MIZŠ 2019) tri izrazite naravoslovne predmete: biologijo, kemijo ter fiziko, ki se poučujejo dvakrat tedensko tri šolska leta in tri družboslovne oz. humanistične predmete: psihologijo, sociologijo in filozofijo, ki se poučujejo dvakrat tedensko le po eno šolsko leto. Če izvzamemo ure izbirnih maturitetnih predmetov, celotna generacija dijakov v splošni gimnaziji usvaja posamezna naravoslovna znanja v 210 pedagoških urah, družboslovno-humanistična pa posamezno le v 70 pedagoških urah. Dijaki imajo sicer na urniku tudi skupaj 210 ur geografije, ki pa jo lahko kategoriziramo kot družboslovno-naravoslovni predmet. Glede na to primerjavo, so slovenske splošne gimnazije izrazito bolj naravoslovno usmerjene. Dijaki, ki jih bolj zanima družboslovje oz. humanistika si sicer lahko izberejo poljubne predmete za maturo, vendar pa generacijsko ta znanja ne dosežejo vseh dijakov.

Eden od načinov, kako znotraj trenutnega sistema vnesti več socioloških vsebin v šolski prostor, je medpredmetno povezovanje. To je splošno sprejet in uveljavljen koncept

interdisciplinarnosti v osnovnih in srednjih šolah, ki ga spodbujajo Bela knjiga za vzgojo in izobraževanje (Krek in Metljak 2011) ter vsi učni načrti za posamezne predmete. V tem prispevku se bom osredotočila na možnosti vpeljave medpredmetnega povezovanja po metodi CLIL. Mednarodno uveljavljen pristop CLIL (*Content and Language Integrated Learning*), oziroma vsebinsko in jezikovno povezano učenje, sloni na interdisciplinarnosti in hkrati teži k integriranemu in holističnemu pristopu poučevanja. Vsebinsko in jezikovno povezano učenje tuje-jezikovnemu pouku omogoča poučevanje s poglobljenim razumevanjem ne le slovničnih in drugih jezikovnih zakonitosti jezika, ampak tudi sociolingvističnih in kulturnih vsebin, ki se dotikajo poučevanega jezika. CLIL je uporaben pristop pri medpredmetnem povezovanju tujega jezika kot sta npr. angleščina ali nemščina in drugega nejezikovnega predmeta. Ta pristop se razlikuje od t. i. poučevanja določenega predmeta v tujem jeziku oziroma dvojezičnega pouka, saj se pri CLIL-u po definiciji nejezikovni predmet ne poučuje v tujem jeziku, ampak s tujim jezikom in *skozi* tuj jezik (Eurydice 2006: 7). Po besedah Coyle in dr. (2010), CLIL omogoča, da učenci usvajajo znanja tako o določeni vsebini kot o samem jeziku, oba poudarka pa se prepletata in dopolnjujeta. Avtorji vidijo prednost CLIL-a v tem, da je to prožen pristop, ki se ga lahko vpeljuje v šolski prostor na različne načine, za učence pa ponuja bolj pristno in celostno izkušnjo učenja, ki je drugače ne bi mogli doseči. Ta pristop namreč omogoča preseganje razdrobljenosti, do katere prihaja zaradi razporeditve predmetov znotraj kurikula. Sociologija lahko z uporabo pristopa CLIL oplemeniti pouk tujega jezika z bolj poglobljeno vsebinsko razsežnostjo in poveže znanje obeh predmetov.

Kot študentko sociologije in anglistike me je najbolj zanimala možnost medpredmetne povezave sociologije in angleščine v srednji šoli. V nadaljevanju predstavljam izsledke raziskave, ki sem jo opravila v okviru izdelave interdisciplinarne magistrske naloge, s katero sem želela raziskati, kakšna je jakost prepletanja teh dveh disciplin v srednjih šolah v Sloveniji, oz. v kolikšni meri se učitelji sociologije in angleščine povezujejo med sabo. V Sloveniji te teme doslej ni raziskoval še nihče.

Za začetno razkrivanje obstoječega stanja sem izdelala vprašalnik, ki sem ga v elektronski obliki razposlala srednješolskim učiteljem in učiteljicam angleščine in sociologije. Točnega števila ter kontaktov vseh učiteljev angleščine in učiteljev sociologije ne beležijo niti na Zavodu za šolstvo niti na Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ). Kontakte učiteljev sem zato zbirala na različne načine. 311 učiteljem angleščine je bil poslan vprašalnik neposredno na njihove javno objavljene elektronske naslove, 70 učiteljem sociologije je bil vprašalnik poslan preko vodje predmetne skupine za sociologijo na Zavodu za šolstvo, povezava do vprašalnika pa je bila objavljena tudi med obvestili Slovenskega društva učiteljev angleškega jezika IATEFL in na spletnih forumih učiteljev angleščine. Spletni vprašalnik je zabeležil 341 klikov na nagovor, 214 oseb je pričelo z izpolnjevanjem vprašalnika, 191 oseb pa je v celoti izpolnilo vprašalnik. V raziskavo sem vključila le v celoti izpolnjene vprašalnike. V vzorcu 191 oseb so zajeti odgovori od 48 učiteljev sociologije, 142 učiteljev angleščine in enega (1) učitelja, ki poučuje sociologijo in angleščino. Anketirani učitelji prihajajo iz različnih srednjih šol. Večina učiteljev poučuje v več kot enem izobraževalnem programu. 51 % anketiranih učiteljev poučuje v splošni gimnaziji, 18 % v strokovni gimnaziji, 54 % v srednjem strokovnem izobraževanju, 7 % v nižjem poklicnem izobraževanju, 30 % v srednjem poklicnem izobraževanju, 20 % v poklicno-tehniškem izobraževanju, 1 % na klasični gimnaziji in 1 % na športni gimnaziji. Pri 81 % anketiranih učiteljev angleščine se na šoli poučuje sociologija. Večina (90 %) vseh anketiranih učiteljev je bilo ženskega spola, 9 % moškega, 2 osebi pa se nista spolno opredelili.

Učitelji so bili vseh starostnih kategorij, največ jih je pripadalo kategoriji od 45 do 54 let, v vzorcu pa so tako zajete osebe, ki imajo od 1 leta do 40 let delovnih pedagoških izkušenj.

Ugotovila sem, da pri učiteljih sociologije in angleščine prevladuje pozitiven odnos do medpredmetnega povezovanja: 97 % vprašanih učiteljev angleščine in 100 % učiteljev sociologije meni, da je medpredmetno povezovanje koristno ter 81 % učiteljev angleščine in 82 % učiteljev sociologije se je že medpredmetno povezalo z vsaj še enim predmetom. Vendar pa je le 30 % učiteljev sociologije in učiteljev angleščine iz šol, kjer se poučuje tudi sociologija, odgovorilo, da so pri svojih urah medpredmetno povezali sociologijo in angleščino. Od tega jih je 30 % enkrat povezalo oba predmeta, 54 % nekajkrat in 16 % ju je povežalo že večkrat. Gledano ločeno po disciplinah se je 21 (oz. 43 %) učiteljev sociologije vsaj enkrat že medpredmetno povezalo z angleščino in 29 (oz. 25 %) učiteljev angleščine se je na tistih šolah, kjer se poučuje sociologija, medpredmetno že povežalo s sociologijo. Učitelji angleščine in sociologije so se največkrat medpredmetno povezali ob temah, povezanih z družbeno neenakostjo in človekovimi pravicami, mobilnostjo in migracijami, politiko oz. odločanjem v skupnosti in ob temah totalitarizma. Štirje učitelji so pri temi totalitarizma izpostavili maturitetno knjigo *Živalska farma*, druga dva učitelja pa sta omenila, da se je medpredmetno povezovanje odvilo ob obravnavanju neke angleške knjige. Več učiteljev je izpostavilo tudi teme družina, spol, subkulture, multikulturalnost, rasizem in mediji.

Dodatno sem v vprašalniku učitelje vprašala, če so že kdaj poučevali po metodi CLIL, čemur je pritrnilo 35 % vseh vprašanih učiteljev, od tega le 5 (oz. 10 %) učiteljev sociologije. Ena od teh petih oseb poučuje tako sociologijo kot angleščino in je odgovorila, da je po tem pristopu povežala oba svoja predmeta. Dodatno sta še dva izmed učiteljev sociologije omenila CLIL povežavo z angleščino. 90 % učiteljev sociologije in več kot polovica učiteljev angleščine (56 %) pa še ni poučevalo po tej metodi, oziroma je morda niti ne poznajo. Zanimivo je, da imajo vsi učitelji zelo pozitiven odnos do medpredmetnega povezovanja in da jih velika večina prakticira medpredmetno povezovanje, vendar pa je le manj kot tretjina vprašanih vsaj enkrat že povežala sociologijo in angleščino. Ti izsledki kažejo, da povežava sociologije in angleščine ni pogost pojav v srednjem šolstvu, čeprav učni načrt za sociologijo takšno povežovanje omogoča (Popit 2008), učni načrt za angleščino pa ga posebej omenja (Eržen 2008: 31).

Da bi preizkusila sociološko-angleško medpredmetnost tudi v praksi, sem v okviru magistrske naloge izdelala medpredmetni CLIL modul o Evropski uniji, ki sem ga v obliki akcijskega raziskovanja izvedla na splošni gimnaziji maja 2019 v razredu drugega letnika. Namenoma sem si izbrala temo, kateri se v srednji šoli ne daje veliko pozornosti, kljub dejstvu, da je med mladimi in na splošno v družbi zaznati šibko znanje o Evropski uniji, Slovenci pa smo znani tudi po eni izmed najnižjih udeležb pri klasični evropski politični participaciji. Že štiri ure medpredmetne povežave so prinesle vidne rezultate. V opazovanem razredu so dijaki po opravljenem modulu izboljšali splošno znanje o Evropski uniji, dvignila pa se je tudi njihova (evropska) državljanska zavest, ki se je izrazila v bolj pozitivni naravnosti do Evropske unije in do politike na splošno ter v večji pripravljenosti za aktivno državljanstvo in za udeležbo na evropskih volitvah. V vlogi učiteljice sem ugotovila, da je medpredmetna povežava po metodi CLIL med sociologijo in angleščino možna, prinaša pa tudi pozitivne učinke. Ni pa možna le ob tej izbrani temi. Ob pregledu učnih načrtov za angleščino in sociologijo v gimnazijskem programu ugotovimo, da se skoraj vse obvezne oz. priporočene teme povežujejo in vsebujejo potencial za medpredmetno povežovanje. Sociologija kot široka družbena veda pa ima potencial za medpredmetna povežovanja tudi z večino ostalih predmetov, kot so zgodovina, geografija,

slovenščina, psihologija, filozofija, ter tudi biologija, matematika, drugi tuji jeziki in z drugimi predmeti.

Ker zlasti z razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije prihaja do velikih sprememb v družbi, ko množični mediji postajajo celo bolj vpliven ideološki in socializacijski aparat države kot šola, ustvarjanje lažnih novic ter avdio-vizualno manipuliranje podatkov pa sta postala enostavna in dostopna ne le vodilnim v družbi, ampak tudi množicam, je še toliko bolj pomembno, da mlade naučimo kritično vrednotiti družbene pojave in jih preučevati iz več zornih kotov. Interdisciplinarnost je ključ do povezovanja znanja, kot tudi do zmožnosti več-zornega pogleda na pojave v družbi.

Sociologija kot splošna veda o strukturi in delovanju družbe lahko nosi ključno vlogo v šoli pri opremljanju mladih s kritičnim umom, sociološko imaginacijo ter zmožnostjo razumevanja in odzivanja na različne zapletene družbene pojave. Te veščine učeča oseba lahko krepí ne le pri urah sociologije, ampak tudi s povezovanjem z drugimi predmeti v šoli. Uporaba metode CLIL, oziroma vsebinskega in jezikovnega povezanega učenja, kot – denimo – pri povezovanju sociologije in angleščine, bogati vsebinski del tuje-jezikovnega pouka in krepí pomnjenje ter intelektualni spomin. Doseganje teh vzgojno-izobraževalnih ciljev pa zahteva sodelovanje in usklajevanje med učočim osebjem.

Literatura

- Coyle, Do, in dr. (2010): CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eržen, Vineta, in dr. (2008): Učni načrt. Angleščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni ali izbirni predmet in matura (420 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.
- Eurydice (2006): Content and Language Integrated Learning (CLIL) at School in Europe. Brussels: Eurydice.
- Krek, Janez, in Metljak, Mira (2011): Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji 2011. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- MIZŠ (2019): B. Posebni del – Predmetnik gimnazija. Dostopno prek: <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2019/programi/gimnazija/gimnazija/posebniidel.htm> (10. 7. 2019).
- Popit, Tanja, in dr. (2008): Učni načrt sociologija: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni, izbirni predmet, matura (70/210 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo.

Viri

Prispevek je napisan na osnovi raziskave, ki sem jo opravila v okviru magistrske naloge, ki bo objavljena v jeseni 2019.

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

ANA HAFNER

Fakulteta za informacijske študije, Novo mesto

AVTOMOBILSKA REVOLUCIJA 2030 – KAKO SMO PRIPRAVLJENI NANJO?

Povzetek: Prispevek obravnava štiri prebojne tehnološke trende, ki bodo zamajali temelje tradicionalne avtomobilske industrije: to so povezanost (digitalizacija) vozil, avtonomnost, elektrifikacija (alternativni pogoni) in poslovni modeli delitvene ekonomije v mobilnosti (deljeni prevozi, souporaba avtomobilov). Zelo dinamičen trg mobilnosti vrši pritisk na ključne akterje v svetovni avtomobilski industriji in vse kaže, da evropska avtomobilska industrija zaostaja za azijskimi državami. To se pozna tudi v slovenski avtomobilski industriji, ki je zelo odvisna od nemške – na teh najnovejših področjih trenutno primanjkuje tako znanja kot inovacij.

Ključne besede: avtomobilska industrija, slovensko gospodarstvo, elektrifikacija, digitalizacija, delitvena ekonomija

Uvod

V pričujočem prispevku se bom osredotočila na bližnje spremembe na področju mobilnosti, ki se jim ne bo mogoče izogniti in prinašajo gospodarske, družbene in kulturne spremembe, ki segajo od sprememb v avtomobilski proizvodnji, propada podjetij, ukinitve nekaterih poklicev in nastanka novih, do spremenjene cestne infrastrukture in sprememb potovalnih navad ljudi.

Vse kaže, da bodo stara prevozna sredstva, ki za pogon uporabljajo (izključno) fosilna goriva, postopoma odšla iz prodaje. Določitev datuma prepovedi prodaje vozil na fosilna goriva do leta 2025 navsezadnje pričakuje tudi naše Ministrstvo za okolje in prostor (Piciga 2019). Vlada RS v Strategiji za alternativna goriva (2017) navaja, da bo Slovenija po letu 2025 omejila prvo registracijo vozil, ki imajo po deklaraciji proizvajalca višji delež CO₂ od 100 g/km in po letu 2030 to mejo znižala na od 50 g/km, s čimer se bo spodbujal nakup vozil na električni pogon, hibridnih vozil in vozil na fosilna goriva, ki imajo bistveno manjši negativni vpliv na okolje kot trenutna vozila.

Naslednji razvijajoči trend so avtonomna vozila, ki uporabljajo senzorje, ki omogočajo strojni vid (radar, lidar, sonar, GPS). Stopnje avtonomnosti so od 0 do 5, pri čemer stopnja 0 predstavlja predvsem napredne opozorilne sisteme, pri zadnjih dveh stopnjah (4 in 5) pa človeški voznik ni več potreben. Digitalizacija (povezanost) vozil prav tako predstavlja uporabo novih tehnologij, kot so umetna inteligenca, internet stvari, obdelava velikih podatkov, ki povezujejo vozila z omrežjem ter gradijo ekosistem prometa.

Delitvena ekonomija predstavlja model, v katerem si več posameznikov deli prevozno sredstvo. Lahko gre za solastništvo avtomobila ali priložnostno souporabo. V Sloveniji je

najbolj v uporabi spletna stran »prevoz.org«, kamor vpišejo svoje poti tisti, ki nekam potujejo, vendar imajo v avtu prostor za več sopotnikov, ki se lahko pridružijo in jim potem prispevajo za stroške goriva. Pričakujemo lahko, da lastništvo avtomobila v prihodnosti ne bo več znak osebne svobode – voznikom bodo navsezadnje z naprednimi sistemi odvzete številne odločitve, ki delajo vožnjo razburljivo, kot je recimo prevelika hitrost in rizično prehitevanje. V EU se zaradi naprednih opozorilnih sistemov in bolj varnih avtomobilov vsako leto zmanjšuje število prometnih nesreč, kljub temu, da se število avtomobilov na cestah še vedno povečuje (ACEA 2019).

Glede na to, da prihajajo velike spremembe, je naše ključno raziskovalno vprašanje, ki ga bomo obravnavali v tem prispevku, kako smo pripravljeni na te spremembe, vendar ne kot uporabniki, vprašali se bomo predvsem, kako se v te spremembe vključuje slovensko gospodarstvo in kako jim sledi s svojimi inovacijami.

Metodologija

Raziskava je obsegala pregled slovenskih baz pravic industrijske lastnine in identifikacijo patentov, ki spadajo k avtomobilski industriji (oznake Mednarodne patentne klasifikacije so vzete iz ACEA 2019 in Fredriksson in dr. 2018), pregled letnih poslovnih poročil podjetij in poglobljene intervjuje s 16 predstavniki avtomobilске industrije, znanstveniki oziroma samostojnimi izumitelji na področju novih rešitev za avtomobile. Intervjuji so bili opravljeni v drugi polovici leta 2018. Dve manjši in tri velika slovenska podjetja so bila izbrana glede na večje število patentov, eno veliko zaradi uspešnega poslovanja, dve manjši podjetji sta odcepljeni podjetji javnih raziskovalnih organizacij, štiri pa sem izbrala glede na zanimivost aktualnih izumov, enako velja tudi za dva samostojna izumitelja. Prav tako sem opravila intervjuja z dvema predstavnikoma podpornega okolja – v enem primeru je šlo za pisarno za prenos tehnologij, v drugem primeru pa za gospodarsko združenje.

Rezultati

Avtomobilska industrija, ki predstavlja zlasti dobavitelje prvega in drugega nivoja ter vrsto njihovih poddobaviteljev, predstavlja enega najpomembnejših temeljev slovenskega gospodarstva. Število podjetij v dejavnosti proizvodnja motornih vozil, prikolic in polprikolic se je v obdobju 2008–2015 povečalo za skoraj 19% (Šulin Košar 2017: 8), neposredno zaposlenih v avtomobilski proizvodnji je bilo v letu 2017 več kot 14.500 delavcev (ACEA 2019: 14). Slovenija je na drugem mestu, takoj za Španijo, po proizvodnji motornih vozil glede na zaposlenega v avtomobilski industriji (isto: 23). Po podatkih avtomobilskega grozda SRIP ACS+ (2019) avtomobilska industrija v Sloveniji prispeva okvirno 10% k bruto družbenemu proizvodu ter več kot 20% k slovenskemu izvozu. Prav tako več kot 25% vseh nagrajenih inovacij Gospodarske zbornice Slovenije izhaja iz avtomobilске industrije.

To se odraža tudi pri številu patentov v bazi Urada RS za intelektualno lastnino (SIPO. DS), kjer je v obdobju od leta 2000 dalje v povprečju kar 10,5% vseh podeljenih patentov slovenskih prijaviteljev povezanih z avtomobilsko industrijo, kar je prikazano v tabeli 1. Sam skoraj dvajsetletni trend pa nakazuje relativno stabilnost – ne kaže kakšnih posebnih znakov upadanja ali naraščanja.

Tabela 1: Patenti, povezani z avtomobilsko industrijo

Leto	Število patentov	Vseh patentov	%
2000	22	262	8
2001	33	282	12
2002	29	294	10
2003	22	270	8
2004	21	260	8
2005	40	285	14
2006	29	229	13
2007	27	231	12
2008	28	232	12
2009	26	246	11
2010	27	241	11
2011	36	298	12
2012	33	366	9
2013	38	336	11
2014	25	274	9
2015	36	333	11
2016	26	266	10
2017	15	233	6
2018	28	261	11

Manj spodbudno je, da med patentiranimi rešitvami na področju tehnologij pogonskih sistemov tudi v novjšem obdobju prevladujejo tehnologije, ki so povezane z motorji z notranjim izgorevanjem, čeprav se v manjši meri pojavljajo tudi druge, kot je prikazano v tabeli 2. Še bolj podhranjeno je področje avtonomne vožnje, kjer je bilo mogoče prek baze Evropskega patentnega urada Espacenet identificirati en sam slovenski patent.

Tabela 2: Patenti iz tehnologij pogonskih sistemov

Leto	Motorji z notranjim izgorevanjem	Električni motorji	Hibridni motorji	Vodikove tehnologije
Od 2000 do 2010	21	0	4	0
Od 2010 do 12.7.2019	25	4	4	2

Seveda je število patentov le manjši odraz celotnega procesa inovacij, veliko več je inoviranja na proizvodnih procesih, ki pa jih ni mogoče patentirati oz. bi bilo njihovo (javno) razkrivanje konkurenci celo škodljivo, meni en od sogovornikov na intervjujih, ki trend elektrifikacije komentira takole:

Dejstvo je, da bo elektrifikacija prišla, temu se na noben način ne bomo izognili. Eno je okoljski element, drugo je politika, tretje je pa sam napredek na razvoju tehnologije – vožnja z električnim avtom naj bi bila prijetnejša, manj hrupna. Če na okoljske vplive gledamo celovito, je električni avto gotovo okolju bolj prijazen. Tu bo skoraj zagotovo prevzela vodenjsko vlogo Kitajska, ker ima velik problem z onesnaženjem in slabim zrakom. Evropa pa je še vedno vodilna na motorju z notranjim izgorevanjem, zdajle se zelo razvijajo tehnologije, ki bodo še zniževale

škodljive izpuste in porabo goriva. Moja osebna napoved je, da se bo tudi tu zgodil nek preboj. Kot ocenjujem, se bosta obe tehnologiji razvijali vzporedno, elektrifikacija bo rasla, ampak bo trajalo še kar nekaj časa, da bo prišla na 50% - kar pomeni, da bo 50% ostalo motorjev z notranjim izgorevanjem.

Slovenska avtomobilska industrija je močno navezana na nemško in padec prodaje avtomobilov v zadnjih mesecih leta 2018 se je po poročanju Dela in Dnevnika že odrazil tudi v nekaterih naših podjetjih. Tudi nekateri od naših sogovornikov v intervjujih so poudarili stanje negotovosti v avtomobilski industriji. Eden od razlogov za padec prodaje je gotovo tudi porast modelov delitvene ekonomije v mobilnosti – souporabe vozil in deljenega prevoza. Obstajajo že raziskave, ki napovedujejo, da se bo za te možnosti v prihodnosti odločalo vse več ljudi (npr. Webb in dr. 2019). To je gotovo dobra novica za okolje, vendar slaba za gospodarstvo. Evropska avtomobilska industrija je tudi sicer precej zaspala v globalni električni tekmi, vendar, kot ugotavljajo Fredriksson in dr. (2018), še ni prepozno, da bi dohiteli ostale in kar najbolje izkoristili ta prehod.

Diskusija in priporočila

Delbosc in Currie (2013) sta pokazala, da v vrsti razvitih držav upada delež mladih z vozniškim dovoljenjem, kar je mogoče pripisati vrsti dejavnikov, npr. podaljšanju izobraževanja, zmanjšanju stopnje polne zaposlitve, ceni bencina in temu, da avto zanje ne predstavlja več statusnega simbola. Podobno ugotavlja ameriška študija (Circella 2018), ki med seboj primerja milenijce (rojene med 1981 in 1997) in generacijo X (1965-1980), namreč, da je med milenijci uporaba storitev delitvene ekonomije v mobilnosti (Uber in Lyft) najbolj popularna. 53% uporabnikov predstavljajo mlajši odrasli in samostojni (od staršev neodvisni) milenijci, ki se prav tako pogosteje vozijo s kolesom. Po drugi strani pa Harper in dr. (2016) napovedujejo, da bo uporaba avtomatiziranih/avtonomnih vozil bistveno povišala mobilnost številnih skupin, kot so recimo starejši in ljudje, ki zaradi zdravstvenih omejitev ne smejo voziti. Sklepamo torej lahko, da se bo mobilnost z novimi trendi samo še povečala, s tem pa verjetno tudi prodaja vozil, ki pa bodo okolju bolj prijazna in varna. Vprašanje pa je, kako prebroditi vmesno obdobje in kako naj se slovensko gospodarstvo vključi v te smernice.

Za večino naših dobaviteljev ni pomembno, ali proizvajajo dele, kot so žarometi, aktuatorji, sedeži, vzglavniki, prevleke za klasične, elektro ali avtonomne avtomobile. Priporočljivo bi bilo, da se bolj povežejo z azijskimi državami. Dve podjetji, ki razvijata elektromotorje v pestu kolesa, sta še že povezali s Kitajsko in Indijo. Kot rečeno, bo Kitajska najverjetneje prevzela vodilno vlogo na svetu pri novih trendih, saj so nekatera njena mesta dobesedno zadušena v smogu (Dunne 2018): »Tudi če je cesta pred njo polna ovinkov in obratov, je verjetno, da bo Kitajska do leta 2030 proizvajala električna, povezana in avtomatizirana vozila na svetovni ravni kakovosti in prefinjenosti« (isto: 186). »Sodelujte s Kitajsko,« je prav tako priporočilo ameriškega podjetja CPA Global (2019), ki je z zadnjimi analizami pokazalo, da Kitajci po številu patentov na najbolj prebojnih tehnologijah prehitevajo vse države po vrsti. To je rezultat premišljenih ukrepov kitajske vlade.

S tesnejšim povezovanjem z azijskimi podjetji bi bilo mogoče, da se naši inženirji od njih učijo novih tehnologij. Kot so opozorili sogovorniki na intervjujih, obstaja v Sloveniji velik problem pomanjkanja dovolj usposobljenega kadra za srečevanje z novimi izzivi in bi bila prenova študijskih programov nujno potrebna:

Slovenija ima zelo živo avtomobilsko industrijo, večini podjetij gre trenutno dobro, zato so kadri kar problem. Dobiti kader, predvsem za te novejšje smernice, recimo

za avtomobilski software, pa je nemogoče, saj v Sloveniji praktično ni kadra za to, ker naše fakultete ne dajo niti osnove za to znanje.

In nazadnje, država bi morala vzpostaviti premišljene podpirne mehanizme, s katerimi bi bilo sodelovanje med gospodarstvom in znanostjo uspešnejše. Sogovorniki iz avtomobilske industrije vidijo problem predvsem v šibki odzivnosti našega največjega javnega raziskovalnega inštituta in niti ne toliko v posameznih fakultetah. Centri odličnosti se po mnenju sogovornikov iz gospodarstva (medtem ko znanstveniki trdijo nasprotno) niso izkazali za primeren ukrep, precej bolj ustrezni naj bi bili razvojni centri, kjer ima glavno odločevalno vlogo gospodarstvo. Po drugi strani pa večina gospodarskih družb, ki trkajo na vrata posameznih znanstvenikov (s čimer imajo praviloma slabe izkušnje), ne ve, da so s podporo Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport in Evropskega sklada za regionalni razvoj že nekaj časa vzpostavljene pisarne za prenos tehnologij, na katere se lahko obrnejo in bodo v končni fazi poskrbele tudi za skupne patente, ki so pri nas – če se primerjamo npr. z Japonsko – še vedno redki.

Literatura in viri

- ACEA (2019): The Automobile Industry Pocket Guide 2019-2020. Dostopno prek: https://www.acea.be/uploads/publications/ACEA_Pocket_Guide_2019-2020.pdf (12. 7. 2019).
- Circella, Giovanni, in dr. (2018): Shared Mobility in California and Its Relationship with Other Components of Travel Behavior. National Center for Sustainable Transportation. Dostopno prek: https://ncst.ucdavis.edu/wp-content/uploads/2016/10/NCSTTO-033.1-Circella_Shared-Mobility_Final-Report_MAR-2018.pdf (1.9.2019).
- CPA Global (2019): The China effect on intellectual property. Webinar, 8. 5. 2019.
- Delbosc, Alexa, in Currie, Graham (2013): Causes of youth licensing decline: a synthesis of evidence. *Transport Reviews*, 33(3): 271-290.
- Dunne, Michael J. (2018): The Dark Horse: Will China Win the Electric, Automated, Shared Mobility Race? V: Three Revolutions: Steering Automated, Shared, and Electric Vehicles to a Better Future (ur. Daniel Sperling). Island Press: 167-187.
- Fredriksson, Gustav, in dr. (2018): Is the European automotive industry ready for the global electric vehicle revolution? Bruegel: Bruselj.
- Harper, Corey D., in dr. (2016): Estimating Potential Increases in Travel with Autonomous Vehicles for the Non-Driving, Elderly and People with Travel-Restrictive Medical Conditions, *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 72, November 2016: 1–9, <http://dx.doi.org/10.1016/j.trc.2016.09.003>.
- Piciga, Darja (2019): Od strateških usmeritev do finančne podpore inovacijskim projektom za prehod v nizkoogljično gospodarstvo. Predavanje v sklopu Posveta o inovacijskem procesu v Sloveniji, SAZU, 16. 5. 2019.
- SRIP ACS+ (2019): SRIP ACS+ Strateško razvojno inovacijsko partnerstvo na področju mobilnosti. Dostopno prek: <http://www.acs-giz.si/o-ac>s (12. 7. 2019).
- Šulin Košar, Anja (2017): Naš mali avto. SURS: Ljubljana.
- Vlada Republike Slovenije (2017): Strategija na področju razvoja trga za vzpostavitev ustrezne infrastrukture v zvezi z alternativnimi gorivi v prometnem sektorju v Republiki Sloveniji.
- Webb, Jeremy, in dr. (2019): Will people accept shared autonomous electric vehicles? A survey before and after receipt of the costs and benefits. *Economic Analysis and Policy*, <https://doi.org/10.1016/j.eap.2018.12.004>.

VALERIJA KOROŠEC

Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana

OD ZNANOSTI DO POLITIKE: DISKURZ O NEENAKOSTI V EU, 2017-2019

Povzetek: V prispevku je z metodo postmodernistične diskurzivne analize prikazan diskurz o neenakosti na ravni Evropske Unije (EU), v zadnjih dveh letih. Od znanstvenikov, ki zagovarjajo celovitejšo analizo družbene neenakosti, do nadnacionalnih birokratskih in političnih institucij EU, ki diskurz zreducirajo na dohodkovno neenakost, prikazano s kazalnikom kvintilnega količnika, ki jim sledijo načrti o spremembi politik: sistema socialnih transferjev in davkov. Kaže se nemoč znanstvene skupnosti, da se upre reduciranju in izrabljanju znanstvenega diskurza o neenakosti za legitimiranje ukrepov EU birokracije. Le-ti so sicer povsem v skladu z ‚birokratsko racionalnostjo‘ EU institucij. Pojavi pa se tudi vprašanje, ali ni tudi že EU birokracija žrtev globalnega kapitala, ki želi z izrabljanjem diskurza o neenakosti legitimirati ukrepe s katerimi bi socialne in davčne vire prebivalstva pretočili v ‚potencialno rast‘.

Ključne besede: diskurz, (dohodkovna) neenakost, EU, birokracija.

Uvod

Naraščanje ‚neenakosti‘ se pogosto povezuje z naraščanjem nezadovoljstva ljudi z obstoječim družbenim sistemom ter možnostjo družbenih nemirov. S strahom pred tovrstnimi družbenimi nemiri se širi diskurz o neenakosti. V svetu raziskovalnih in družbeno-ekonomskih institucij se je diskurz o neenakosti razširil po letu 2008, v EU institucijah pa v zadnjih dveh letih.

V tem prispevku ne iščemo odgovora, kaj je neenakost kot družbeni pojav, pač pa spremljamo diskurz o neenakosti od (podatkovne) znanosti, preko več ravni birokratskega aparata do politike. Zanima nas: kdo, kako in s kakšnim namenom oblikuje diskurz o neenakosti na ravni EU. Spremljamo sicer diskurz o neenakosti, a bi lahko enako storili tudi na primeru kakšne druge družbene problematike, kot je npr. diskurz o konceptu zdravja, migracijah ipd.

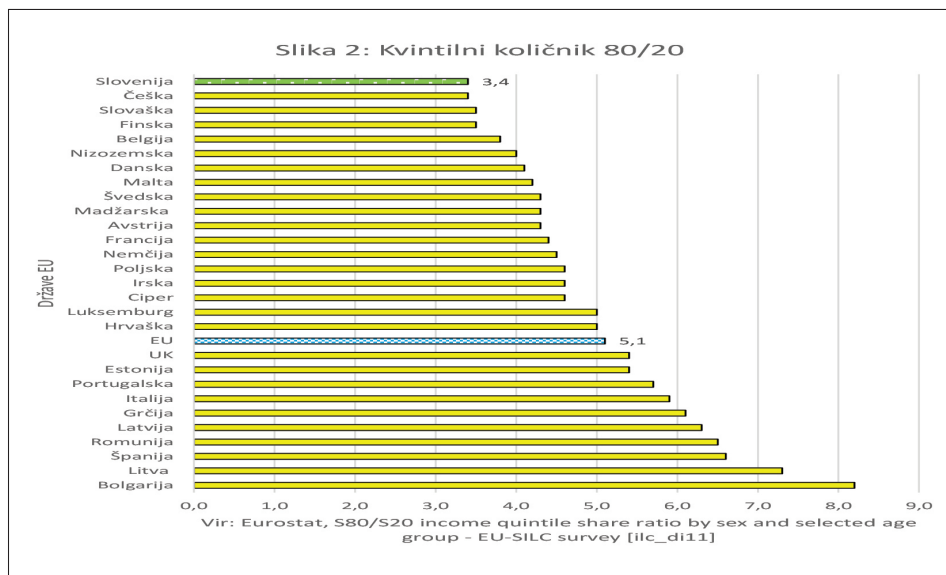
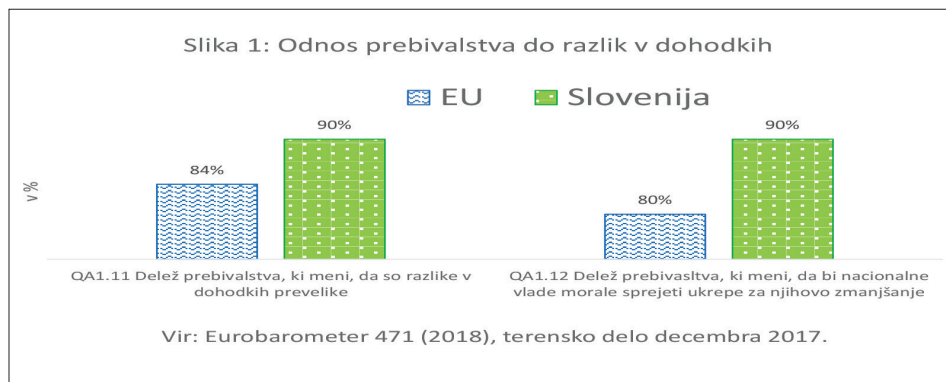
Poudarek analize je na institucionalnem kontekstu nad-nacionalne EU birokracije. Po Maxu Weberu in njegovih kritičnih naslednikih (Haralambos, 2005: 278-320) predstavlja birokracija hierarhijo plačanih uslužbencev, s polnim delovnim časom, ki tvorijo verigo *legitimnega* nadzora in ukazovanja. Pomembna pa je tudi njihova (eksplicitna in implicitna) *intencionalnost*. Tako kot je Weber opozoril na pomembnost pomenov in motivov pri delovanju ljudi, je to mogoče in potrebno analizirati tudi pri birokratskih organizacijah. To je toliko lažje, ker bi naj bilo bistvo birokracij *racionalnost* delovanja, kar pomeni, da te organizacije običajno eksplicitno navedejo *namen* svojega početja, kar v nadaljevanju omogoča več dimenzionalno analizo in primerjavo z narejenim. Primerjamo torej: zakaj govorijo kar govorijo, kaj potem dejansko počnejo in kakšne so posledice. Pomemben je paradigmatški, ideološki, institucionalni ter časovni kontekst, zato je v uporabljena postmodernistična diskurzivna analiza (KOROŠEC, 2000 in VEZOVIK, 2008).

Prispevek zaključim z razmislekom, kaj nam takšen potek diskurza o neenakosti pove o tem, če in v kolikšni meri lahko znanstveni diskurz (ali kdo drug) v letu 2019 usmerja birokracijo EU v okviru diskurza o neenakosti in kaj to pomeni za EU in Slovenijo.

Od (podatkovne) znanosti do politike

V posebni raziskavi Eurobarometra 471, *„Poštenost, neenakost in medgeneracijska mobilnost“* (*Fairness, inequality, and intergenerational mobility*, izvedeni decembra 2017) se je kar 84% prebivalcev EU (zelo) strinjalo, da so razlike v dohodkih v njihovih državah prevelike, 80% prebivalcev pa je menilo, da bi nacionalne vlade morale sprejeti ukrepe za njihove zmanjšanje (Slika 1). Zdi se, da ti podatki evropske odločevalce na nek način presenečajo. Kako to, da ravno med ljudmi v EU prevladuje percepcija, da so koristi od rasti neenako in nepravilno razporejene, če pa je bila neenakost razpoložljivega dohodka v času 2007-2016 v večini EU držav dokaj nespremenjena (Eurogroup, 2019:2)?

Slovenija je idealno-tipski primer tega protislovja. Leta 2017 je imela z vrednostjo 3,4 najnižji kvintilni količnik 80/20 med vsemi državami EU (Slika 2). Ta količnik je bil za Slovenijo vsa leta članstva v EU tudi sicer podpovprečen (UMAR, 2019, Indikator 3.1). In kljub temu je v zgoraj omenjeni raziskavi kar 90% respondentov iz Slovenije menilo, da so razlike v dohodkih prevelike in da bi vlada morale sprejeti ukrepe za njihove zmanjšanje (Slika 1).

Zdi se, da ljudje v EU državah pretežni niso zadovoljni z ukrepi vlad na področju (dohodkovne) neenakosti, obenem pa tudi, da gre v diskurzu o neenakosti očitno za neko konceptualno zmešnjavo, ko se ne ve, kaj kdo misli s tem, ko govori o dohodkovni neenakosti in kaj točno ljudi moti. Poudariti velja, da se kvintilni količnik zadnja leta v EU analizah upošteva kot najpomembnejši indikator dohodkovne neenakosti, obenem pa tudi, da so na področju raziskovanja neenakosti v resnici vse močnejše pobude za uporabo alternativnih virov zbiranja (Big Data) podatkov, s pomočjo sistema satelitov, facebooka ali twitterja in za izbiro drugih kazalnikov (dohodkovne) neenakosti.

*

Ne preseneča torej, da je oktobra 2018 Evropska komisija (EK) pripravila seminar delavnic z naslovom *Naslovimo neenakosti (Addressing Inequalities)*. Povabili so delegate SPC (Social Protection Committee, tj. Odbor za socialno varnost), EC (Employment Committee, tj. Odbor za zaposlenost) in EPC (Economic Policy Committee, tj. Odbor za ekonomsko politiko), ministre iz držav članic, ECB (Evropsko centralno banko), OECD in civilno družbo. Za diskutante so povabili štiri znanstvenike, ekonomiste. Med njimi so trije naslovili dohodkovno neenakost, diskutantka pa je naslovila medgeneracijsko mobilnost in enakost možnosti. Sodeč po uvodnih besedah komisarke za zaposlovanje, socialne zadeve, veščine in mobilnost delovne sile, Marianne THYSEN, bi naj bil ta seminar po svoji intenci »eden od korakov pri oblikovanju skupnega ali splošnega okvirja za politične ukrepe na področju neenakosti« (EK 2019: 7). Na osnovi tega seminarja tega so bile aprila 2019 objavljene smernice za razpravo v okviru treh odborov: Eurogroup, EPC in SPC.

Sociologija zase velikokrat domneva, da je prav ona domicilna znanost za celovito obravnavo družbene neenakosti. To morda drži, a EK je že z izbiro diskutantov, izključno ekonomistov, problematiko neenakosti zreducirala na nivo ekonomske znanosti. Nadalje je EK problematiko zreducirala, ko je dala prednost ekonomistom, ki se ukvarjajo z dohodkovnimi neenakostmi (trije od štirih). Potem pa so bili še ti slišani zelo selektivno. Popolnoma preslišana so bila npr. opozorila Fratzscherja (2019) in Raitana (2019) o bistveni dilemi, ali iti v smer še močnejše socialne države ali v smeri univerzalnega temeljnega dohodka in Callanovo priporočilo (2019) o uporabnosti mikrosimulacijskih modelov, kot je EUROMOD, pri načrtovanju ukrepov za zmanjšanje neenakosti.

**

EK (2019) je po seminarju zapisala, da se zdi ambicioznejši konsenz za zmanjšanje dohodkovne neenakosti izven dosega (1), da so politični instrumenti za naslavljanje neenakosti prvenstveno v domeni posameznih držav (2) in ima lahko EU samo podporno vlogo (3), obstaja pa širši konsenz pri upoštevanju principa enakih možnosti, predvsem z vidika izobrazbe (4). V nadaljevanju so samo še v okviru odbora Eurogroup (2019: 3-4) opozorili tudi na ugotovitve Pikketija in Zucmana (2014), da k občutku pretirane neenakosti prispeva tudi neenakost v bogastvu (1), da je neenakost bogastva v vseh 'evro državah' bolj naglašena kot dohodkovna neenakost (2) in da se kaže nizka povezanost med dohodkom in neenakostjo v bogastvu (3).

Po teh posvetih in analizah so se v vseh treh odborih, Eurogroup, EPC in SPC, usmerili v izgradnjo *holističnega* pristopa za doseg *vključujoče* rasti. Ta bi naj obsegala tri faze: pred-tržno, tržno in po-tržno. V pred-tržni je v ospredju primerna izobrazba, v tržni fazi večja produktivnost, v post-tržni pa spremembe sistema davkov in socialnih transferjev.

Kaj to zares pomeni? To pomeni, da se pod krinko manjšanja dohodkovne neenakosti kljub mnenju raziskovalcev, da je dohodkovna neenakost manj pereča kot neenakost v bogastvu, načrtujejo ukrepi za še večjo ‚prijaznost‘ do rasti s posegi v davčnem sistemu in sistemu socialnih prispevkov nacionalnih držav. Preko (submisivnih) nacionalnih držav bodo tako prišli do dodatnega kapitala, medtem ko ‚plahe ptice‘ kapitala ne znajo ali nočejo obdavčiti.

Ta pristop EU je verjetno potrebno razumeti v luči nastanka EU in ukoreninjenemu načinu dela (path dependency). Osnovna intenca EU je bila namreč spodbujanje prostega pretoka blaga, dela in storitev oz. kapitala pod okriljem paradigme ‚rast BDP‘. Vprašanje dohodkovne ali kakšne druge neenakosti, kaj šele vprašanje družbene pravičnosti, do pred kratkim ni bilo del intencionalnosti in birokratske racionalnosti EU. EU za te problematike nima ‚pristojnosti‘ niti primernega kadra, oziroma prevladujejo ekonomisti. Vse, kar so doslej lahko naredili je, da so politični cilj ‚rast BDP‘ preimenovali (preoblekli) v pojem ‚vključujoča rast‘.

EU se zadnji dve leti z Junckerjevo pobudo o evropskem socialnem stebru sicer pospešeno trudi za pristojnosti na socialnem področju. Vprašanje pa je, ali je to dobra ali slaba novica, upoštevajoč dejstvo, da je v ‚naravi birokracije‘, da mora nekaj delati, da upraviči svoj obstoj (1), da EU birokracija zaradi ukoreninjenega načina dela (path dependency) noče in ne zna delati drugače (2) in da je ljudem brez dodatnega znanja dati dodatno moč nevarno (3)?

Dodatno se vprašajmo, zakaj niso priporočila znanstvenikov ekonomistov bolj upoštevana? Pri legitimaciji ‚paradigme rasti‘ so jim namreč ekonomisti doslej dokaj zvesto služili. Naenkrat se zdi možna še ena interpretacija: diskurz o (dohodkovni) ‚neenakosti‘ v EU, tj. regiji z eno najnižjih dohodkovnih neenakosti je neke vrste trojanski konj? Nadnacionalne birokracije globalnega kapitala (OECD, IMF in Svetovna Banka) so ugotovile, da lahko slabo definiran diskurz o ‚neenakosti‘ uporabijo za večanje družbenega nezadovoljstva in anksioznosti z namenom dodatne destabilizacije nacionalnih držav (doktrina šoka), kar bodo lahko v nadaljevanju izkoristile za ‚legitimirano‘ prelivanja davčnega in socialnega denarja v ti. ‚holistično‘ financiranje globalnega kapitala z megleno obljubo o ‚potencialni rasti‘?

Isti scenarij kot na ravni EU se je namreč v letu 2019 odvil tudi na globalni ravni, ko so veliki načrti OZN (2019) na področju raziskovanja družbene neenakosti po par srečanjih s temi birokracijami globalnega kapitala čisto razvodeneli in ostali na ravni diskurza o dohodkovni neenakosti.

Paradoksalno se lahko izkaže, da institucionalna okostenelost in nerazvitost EU na socialnem področju trenutno najboljša obramba EU držav pred morebitnimi tovrstnimi načrti globalnega kapitala, ki želi z izrabljanjem diskurza o neenakosti legitimirati ukrepe s katerimi bi na način ‚policy mixa‘ ‚holistično‘ pretočili socialne in davčne vire skupnosti v ‚potencialno rast‘.

Zaključek

Na ravni EU bo diskurz o neenakosti ostal zreduciran na dohodkovno neenakosti, ki jo merimo s kvartilnim količnikom. Cilj vseh politik na ravni EU ostaja ‚rast‘, ki se jo po potrebi prebarva v bolj socialno sintagmo ‚vključujoča rast‘ ali je spremenjena v popolnoma vsebinsko prazno, a upanja polno sintagmo ‚potencialna rast‘. Preslišana so bila opozorila znanstvenikov, da se dohodkovna neenakosti v zadnjih 20 letih v EU ni bistveno spremenila in je manjša kot drugje (1), da je problem predvsem neenakost v bogastvu, ki ga je potrebno obdavčiti, če želimo družbeno neenakost v resnici zmanjšati (2), in da je morda potrebno razmisliti o v temelju drugačnem pristopu k organiziranju socialne države (3). V tej luči so podatki in študije raziskovalcev ekonomistov na temo neenakosti prej kot ne samo izrabljeni za legitimacijo EU birokracije ali načrtov nadnacionalnih birokracij. Na ravni EU se sicer zdi, da je institucionalna okostenelost

in nerazvitost EU na socialnem področju trenutno najboljša obramba EU držav pred globalnim kapitalom, ki želi z izrabljanjem diskurza o neenakosti legitimirati ukrepe s katerimi bi na način *„policy mixa“*, *„holistično“* pretočili socialne in davčne vire nacionalnih skupnosti v *„potencialno rast“*. Dodatno je potrebno vedeti, da je obstaja velika možnost, da tovrstni, od zunaj dirigirani politični miksi sprožijo to, česar se nacionalne vlade bojijo (družbene nemire), globalni kapital pa to izkoristi na način doktrine šoka, in to vse v okviru diskurza o neenakost oziroma *„boja proti neenakosti“*.

Učinke EU pristopa k zmanjševanju dohodkovne neenakosti bo še posebej zanimivo opazovati v Sloveniji. Kakšen političen miks ukrepov za zmanjšanje dohodkovne neenakosti lahko predlagajo državi, ki ima vsa leta eno najnižjih dohodkovnih neenakosti v EU, glede na to, da kvintilni količnik ostaja temeljni pokazatelj dohodkovne neenakosti? V tem trenutku in na tej točki ima Slovenija idealno možnost, da zavrne vsa priporočila za zmanjševanje neenakosti s spreminjanjem sistema socialnih transferjev ali davkov od EU ali od institucij, ki jih upravlja (mednarodni) kapital in katerih osnovna intenca je *„rast“*.

Nekoč pa se bo le potrebno vprašati in raziskati, kaj v resnici razume in pričakuje prebivalstvo EU pod pojmom *„dohodkovna neenakost“*, kako si predstavlja pravični družbeni sistem in poštene družbene odnose, zunaj konceptualne megle diskurza o *„neenakosti“*, ki ga po eni strani vodi, reducira in po svoji volji oblikuje birokracija EU v skladu s svojo birokratsko racionalnostjo, na drugi strani pa globalni kapital, ko vpliva na EU birokracijo, tako da le-ta presliči opozorila in priporočila znanstvenikov, ki jih je sama vprašala za nasvet.

Literatura

- Callan, Tim (2019) Cyclical Aspects of Income Inequality inequality in Addressing *inequalities: A Seminar of Workshops*. Luxembourg: EU.
- EK (oktober 2019) *Addressing inequalities: A Seminar of Workshops*. Luxembourg: EU.
- EPC (16 april 2019) DELIVERING INCLUSIVE GROWTH -*Thematic discussion on growth and jobs*. TECHNICAL BACKGROUND NOTE BY COMMISSION STAFF. Note for the Economic Policy committee (EPC). Brussels: *DG ECOFIN*, European Commission.
- Eurogroup (16 april 2018) DELIVERING INCLUSIVE GROWTH -*Thematic discussion on growth and jobs*. Note for the Eurogroup. Brussels: *DG ECOFIN*, European Commission.
- Fratzscher, Marcel (2019) *„Myths and facts about inequality“* in Addressing inequalities: A Seminar of Workshops. Luxembourg: EU.
- Haralambos, Michael in Holborn Martin (2005) Sociologija: Teme in pogledi. Ljubljana, DZS.
- KOROŠEC, Valerija (2000) Pogoji in možnosti post-modernistične sociologije. Doktorska naloga. Univerza v Mariboru.
- Piketty T. and Zucman G. (2014), „Capital is back: wealth-income ratios in rich countries, 1700-2010“, Quarterly Journal of Economics, May: 1255-1310.
- Raitano, Michele (2019) Trends and structural determinants of income inequality: an overview. Addressing inequalities: A Seminar of Workshops. European Commission.
- SPC (21 maj 2019) *Policy work on Addressing Inequalities*. Note to the Social Protection Committee. Brussels: *DG Employment, Social Affairs and Inclusion*, European Commission.
- Special Eurobarometer 471 (april 2018) *Fairness, inequality and intergenerational mobility*. EU.
- UMAR (2019) Poročilo o razvoju. Ljubljana.
- VEZOVNIK, Andreja (2008) Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij. Družboslovne razprave, XXIV (2008), 57: 79–96.

VALERIJA KOROŠEC

Urad za makroekonomske analize in razvoj, Ljubljana

KRAJŠI DELOVNI ČAS V EU LETA 2019 - MED TEHNOLOŠKIM NAPREDKOM IN RIGIDNOSTJO DRUŽBENIH INSTITUCIJ

Povzetek: Tehnološki napredek na področju produkcije proizvodov in storitev s pomočjo avtomatizacije, digitalizacije ima opazni in daljnosežni učinek na zaposlitvene možnosti ljudi. Ena od niti v debati o prihodnosti človeškega dela je zato možnost krajšanja institucionaliziranega službenega delovnega časa, o čemer teče beseda v tem prispevku. V Sloveniji so željo po tovrstnih spremembah v letu 2019 izrazili predvsem mlajši delodajalci, ki so določene korake v tej smeri že pričeli, čeprav v okviru starega sistema socialne varnosti. Ideji so precej naklonjeni tudi sindikati, vlada pa je povsem pasivna. Na ravni EU je ideja krajšega delovnega časa na sistemski ravni dokaj spregledana. Tudi zato je leta 2018 nastala civilna iniciativa Evropska mreža za pravično krajšanje delovnega časa, katere slovenski partner je Sekcija za UTD pri Zofijnih, Društvu za razvoj humanistike iz Maribora.

Ključne besede: prihodnost dela, krajši delovni čas, socialna varnost, UTD, nova družbena pogodba

Uvod

V okviru debate o premikajočih se mejah človeškosti se pogosto umešča tudi debata o prihodnosti človeškega dela. Razlogi so v robotizaciji, avtomatizaciji in digitalizaciji ter tudi s tem povezani globalizaciji. Stična točka teh procesov je zmanjševanje potrebe po določeni vrsti človeškega dela, v določenih delih sveta, v določenem trenutku. V prispevku so zato najprej predstavljeni najnovejši podatki o potrebah po človeškem delu v EU (1), nato kratka predstavitev problematike prihodnosti dela (*future of work*) z vidika polarizacije trga dela zaradi neprilagojenosti družbenih podsistemov socialne varnosti v EU (2). Sledi opis prvih korakov v smeri pravičnega krajšanja delovnega časa v EU in Sloveniji (3) ter zaključek.

Predvsem gre za iskanje (bolj) pravičnega pristopa pri delitvi družbeno cenjenega in plačanega dela s pripadajočimi socialno varstvenimi pravicami. Pri tem pa je nujna previdnost. Slab pristop bi namreč lahko dodatno poslabšal situacijo za delovno aktivno populacijo, dodatno segregiral trga dela, po spolu ali kako drugače ter izničil dosežke feminističnih in sindikalnih gibanj. Delovni čas je namreč izjemno pomemben tudi z vidika usklajevanja dela v službi in družini (*family – employment work balance*). Doslej je bil to v večji meri problem žensk. V določenih islamskih državah je npr. prisotna popolna spolna segregacija dela, ko je ženskam delo izven družine prepovedano. V EU in na Zahodu pa se trend že nekaj časa obrača v nasprotno smer, ko se moški čedalje bolj vključujejo v družinsko delo, ženske pa se zaposlujejo. V luči demografskega deficita še ni jasno, katera paradigma bo v naslednjih desetletjih prevladala v EU. Kot nam v svetu fikcije pokaže Deklina zgodba Margaret Atwood, se stvari lahko tudi na Zahodu izjemno hitro spremenijo. Še posebej, ker so v prvi fazi množičnega izginjanja delovnih mest, ki sicer traja že nekaj časa, naprej statusno in dohodkovno prizadeti nižje izobraženi ti, 'ogroženi beli moški', ki jih zato zlahka pritegnejo seksistične ipd. floskule in 'rešitve'.

Prihodnosti dela v EU, leta 2019

Letno poročilo EK o *Zaposlenosti in družbenih napredkih v Evropi* iz leta 2018 (Employment and Social Developments in Europe, ESDE 2018: 55-77) navaja, da je bilo v zadnjem času zaposlenih rekordno veliko ljudi (1), da je razpoložljiv dohodek zrastel (2), materialna prikrajšanost se je zmanjšala (3), da je skoraj 40% zaposlenih ne-standardno (4), da bi naj tehnološki napredek do leta 2030 v nekaterih sektorjih izničili 20% od delovnih mest, ki so obstajala leta 2015 (5), in da je število delovnih ur na zaposlenega v zadnjih 30 letih vztrajno padalo (6). V Euro območju so zaposleni v zadnjem četrtnetu leta 2018 v povprečju delali 396 ur (ESDE 2019: 13). V enem letu je to 1.584 ur. V primeru, da bi imel v letu dni vsak mesec dvaindvajset delovnih dni, bi to pomenilo 6 ur dela na dan. Vse to skupaj bi lahko bila dobra novica in v skladu z napovedmi futuristov, da se bo s tehnološkim razvojem zmanjšala potreba po zahtevnem, umazanem, težkem in nevarnem delu ljudi (*dirty, dangerous, demanding, difficult work*) in hkrati povečala kakovost življenja.

Prihodnost dela v EU – osrednji problem in rešitve

Žal pa ti pozitivni agregatni podatki ne pokažejo problema neenakosti, ki te procese na trgu dela spremlja. Na trgu dela sedaj nekateri delajo veliko več in drugi veliko manj, nekateri se za to odločajo svobodno, drugi pa so v to prisiljeni. Gre za problem *segregacije* oz. *polarizacije* trga dela na privilegirano populacijo, ki živi in dela po pravilih starega družbenega standarda ter na deprivilegirano populacijo, ki dela in živi v ne-standardnem svetu trga dela, brez ustreznega sistema socialne varnosti in zagotovljenega minimalnega dohodka. Kljub delovni aktivnosti zato slednjim pogosteje grozi revščina in socialna izključenost (POR, 2019, str. 38, 110, 126). Med temi so sicer večinoma mladi, a se večja tudi število starejših.

»Primerni sistemi socialne zaščite so nujni za tekočo funkcioniranje trga dela, vključujočo rast in družbeno kohezijo in so lahko produktivna investicija, ki ljudem omogoča poslovno tveganje ali čas za učenje novih kompetenc« je EK zapisala v *Socialni agendi* (november 2018: 15). Obenem pa so priznali, da so bili sedanji sistemi socialne zaščite v večini EU držav oblikovani v času, ko je bil družbeni standard zaposlitev za nedoločen čas, za poln delovni čas, v kontekstu povojnega 'baby booma' (1); v sedanjem času izjemne heterogenosti oblik dela, kvazi samozaposlitev, fragmentiranih karier in nezanesljivega toka dohodkov zaradi izjemno hitrega tehnološkega razvoja, pa sedanji sistem socialne zaščite s svojo kompleksnostjo otežuje že tako kompleksno situacijo na trgu dela (2).

V zvezi s tem se je na ravni EU prav pred kratkim pojavila ideja o *novi družbeni pogodbi* (*a new social contract*), ki jo je EK v Poročilu o učinku digitalne transformacije na trg dela v EU (The Impact of the Digital Transformation on EU Labour Markets) predlagala skupina visokih ekspertov (HLEG, april 2019: 12-13). Ta *nova družbena pogodba* bi naj bila družbeno ter ekonomsko upravičena s trajnostnega vidika, obenem pa prilagojena novim načinom dela ter drugačnim družinskim, družbenim in individualnim vrednotam. Priporočajo posodobitev 'socialnih vidikov' trga dela z administrativnim izenačenjem standardnih in nestandardnih delavcev (1), socialno in zdravstveno zaščito ne glede na delovni status (2) ter enotno platformo za socialne prispevke, davke in socialne transferje, ki omogoča časovno hitre odziv državnih sistemov socialne varnosti glede na trenutni delovni status (3). V bistvu priporočajo precej podoben pristop, kot je bil za Slovenijo opisan v Predlogu uvedbe UTD v Sloveniji, KOROŠEC (2010).

V EU je debata o *prihodnosti dela* torej živa, a je znotraj tega debata o krajšem delovniku skromna. To je sicer do določene mere razumljivo, saj je reforma institucionaliziranega službenega delovnika izjemno kompleksna zadeva, vezana na sistem družbeni vrednot in z njimi povezanimi družbenimi podsistemi socialne varnosti, kot so družina, sistem socialnih zavarovanj in socialne zaščite. Na ravni EU se ob spremembah socialne zakonodaje v ‚prid zaposlenih‘ najprej, skoraj refleksno, pojavi zaskrbljenost zaradi ‚socialnega dumpinga,‘ potem pa ‚zaskrbljenost‘ o izkoriščanju države blaginje. Tudi na tem področju bi bilo zato, seveda, smiselno razmišljati o usklajenem pristopu na ravni EU. Toda okornost, demokratični deficit in institucionalna nezrelost EU se kažejo tudi na tem področju, čeprav ima EU v okviru zaposlitvene zakonodaje več pristojnosti kot na socialnem področju.

V povezavi z delovnim časom je EU še najbolj aktivna na področju usklajevanja službenega in družinskega dela in življenja. Januarja 2019 je bil npr. sprejet začasen dogovor o ‚novem evropskem minimumu,‘ da imajo očetje v EU pravico do polnega nadomestila prvih deset dni po rojstvu otroka in da ima vsak skrbnik ali starš pravico do petih dni dopusta na leto ter prilagodljivega delovnika (EK, 2019 in NEF, marec 2019: 11).

Prvi koraki v smeri krajšega delovnega časa v EU in Sloveniji

V zvezi s krajšim delovnim časom pa je bil v Poročilu EK o *Zaposlenosti in družbenih napredkih v Evropi* (2018: 161) omenjen samo primer nemškega jeklarskega sindikata (German IG Metall Baden-Wuerttemberg), ki je v letu 2018 dosegel soglasje z njihovo delodajalsko zvezo o poskusu, ki bo sicer relevanten za vso državo, da bi bilo možno delovni čas podaljšati ali skrajšati na individualni bazi. Sindikati so do tega pristopa sicer precej zadržani, saj krha možnost kolektivnega pogajanja. V preteklosti so bili sicer sindikati tisti, ki so se trudili za krajšanje delovnega časa. V določenih državah so še vedno, npr. v zgoraj omenjeni Nemčiji, pa tudi na Islandiji, v Belgiji in na Norveškem (NEF, marec 2019: 7-9). V določenih državah pa ta dialog vodijo podjetja in delavci, sindikati pa so skeptični ali celo proti. Še posebej to drži tam, kjer so v sindikate vključeni predvsem standardno zaposleni, ne-standardno zaposleni pa ne (1), kjer so sindikati skupaj z državo fleksibilirali ‚trga dela, na način, ki je bil v škodo zaposlenim in sindikalnemu gibanju (2) in v državah, kjer je (bilo zato) protizakonito manipuliranje z delovnim časom delavca pogosto nekaznovano in pri delodajalcih zato priljubljen način za izkoriščanje zaposlenih (3).

Tako kot na drugih področjih pa se zdi povsem na mestu ocena, da EU ni dovolj enotna niti dovolj operativna, da bi lahko v dogljednem času speljala pogumno, usklajeno in družbeno pravično aktivnost na področju krajšanja delovnega časa in s tem povezanimi spremembami družbenih podsistemov. Leta 2018 je zato nastala civilna iniciativa ‚Evropska mreža za pravično krajšanje delovnega časa‘. Osnovni namen te mreže je zbiranje in širjenje informacij o različnih predlogih, analizah in načinih krajšanja delovnega časa v EU. Predlogi za krajšanje delovnega časa so sicer zelo različni: 2 do 4 ure na teden manj, oz. predlagani so 30-urnik, 32-urnik, 35-urnik, 36-urnik. V tujini sta trenutno najbolj opazni pobudi za 4-dnevni delovnik ter ‚zagotovljeno delo‘ (Job guarantee).

V Sloveniji je kontaktna točka Evropske mreže za pravično krajšanje delovnega časa Sekcija za UTD. V predstavitveni brošuri Evropske mreže za pravično krajšanje delovnega časa (NEF, 2018) je dr. Valerija KOROŠEC prispevala idejo UTD (šesturnega) delovnika, ki jo je razvijala od članka o Krajšem delovnem času v Mladini (2010) dalje. Večina slovenskega medijskega diskurza na temo krajšega delovnega časa v zadnjih desetih letih je temeljila na tem članku in sporadičnih poročilih o poskusih uvajanju krajšega delovnega časa v tujini, npr. v Nemčiji in

na Švedskem (Odmevi, 2017). V desetih letih ni bilo v Sloveniji kakšne kompleksnejše študije ali opaznejše aktivnost v zvezi s krajšim delovnim časom.

Leta 2019 pa sta bila v Poročilih RTV (2019) predstavljena kar dva delodajalca iz Slovenije, ki sta samorastniško začela s krajšanjem delovnega časa: podjetje Donar in Plastika Skaza. Iz odzivov slovenskih državnih uradnikov je bila sicer razvidna pasivnost značilna za slovensko državo, ko gre za ohranjanje in izboljševanje družbenih standardov socialne varnosti delovno aktivne populacij v Sloveniji. Slovenska država bi lahko namreč že pred leti sprejela vlogo poslednjega branika vseh državljanov pred negotovostjo na trgu dela in sprejela zakonodajo, ki bi omogočila varno prilagajanje delovnih mest negotovostim, ki jih je prinesla globalizacija in tehnološki razvoj. Sicer pa se sposobnost in učinkovitost slovenske države v upravljanju javni zadev zadnja leta na vseh področjih vztrajno slabša (Legatum Prosperity index, 2018). Deloma je to verjetno del procesa zadnjih 20 let, ko čedalje več nacionalnih držav postaja žrtev globalnega kapitala in nadnacionalnih birokratskih institucij.

Morda bi bilo v Sloveniji smiselno razmisliti o sodelovanju neodvisnih raziskovalnih, delodajalskih in sindikalnih organizacij pri razvijanju idej za pravično krajšanje delovnega časa, po vzoru Evropske mreže. V Sloveniji bi to pomenilo tudi paradigmatično spremembo socialnega dialoga in novo kvaliteto v odnosih med delodajalci in delavci. Namesto sedanje situacije, ko se ti dve strani blokirata, bi lahko skupaj prisilili državo v renoviranje zakonodaje s področja trga dela, socialnih zavarovanj in sistema socialne zaščite.

Zaključek

Tehnološkega razvoja ni mogoče zaustaviti. Segmentacijo in polarizacijo trga dela pa bi bilo mogoče preprečiti - sta namreč posledica napačne aktivnosti in/ali neaktivnosti nacionalnih vlad in EU na področja trga dela, tudi s spregledovanjem možnosti krajšanja in pravične delitve institucionaliziranega delovnega časa.

Zaradi vrste globalnih negotovosti in družbenih spremembah (bega možganov, staranja prebivalstva, demografskega deficita, groženj družbenemu sistemu zaradi družbene neenakosti) je v Sloveniji nujno razviti idejo za pravično krajšanje delovnega časa in temu prilagoditi družbene podsisteme - družinsko politiko, davčni sistem, sistem socialnih zavarovanj in sistema socialne zaščite - v duhu *nove družbene pogodbe*, ki temelji na univerzalnosti pristopov s ciljem zagotavljanja enakih rezultatov, ne samo enakih možnosti.

Literatura

- EK (2019) Work-life balance: Commission welcomes provisional agreement Evropska komisija: EU. Dostop 12.07.2019 <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1311&newsId=9285&furtherNews=yes>
- EK (november 2018) Social Agenda. 11/2018. Evropska komisija: EU
- ESDE (2018) Employment and Social Developments in Europe. Annual Review 2018. Evropska komisija: EU.
- ESDE (marec 2019) Employment and Social Developments in Europe. Quarterly review, marec 2019. Evropska komisija: EU.
- Evropska mreža za pravično krajšanje delovnega časa (2018). Predstavitvena brošura 2018. Dostop 12.07.2019 na: <http://atterres.org/sites/default/files/Draft%20Brochure%20European%20network%20for%20the%20fair%20sharing%20of%20working%20time%202018%20v2.pdf>

- HLEG, (april 2019) The Impact of the Digital Transformation on EU Labour Markets. Evropska komisija: EU.
- KOROŠEC, Valerija (2010) *Krajši delovni čas*. Mladina: Ljubljana.
- KOROŠEC, Valerija (2010) Predlog UTD v Sloveniji. UMAR: Ljubljana. Dostopno 12.07. 2019 na http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/dz/2010/dz06-10.pdf
- KOROŠEC, Valerija (2018) *UTD delovnik*. Evropska mreža za pravično krajšanje delovnega časa. Predstavitvena brošura 2018. NEF (2018). Dostop 12.07.2019 na: <http://atterres.org/sites/default/files/Draft%20Brochure%20European%20network%20for%20the%20fair%20sharing%20of%20working%20time%202018%20v2.pdf>
- Legatum Prosperity index (2018). Legatum Institute: London.
- NEF (marec 2019) *ACHIEVING A SHORTER WORKING WEEK ACROSS EUROPE ISSUE 1 • MARCH 2019 Newsletter of the European Network for the Fair Sharing of Working Time*
- ODMEVI (10.01.2017) RTV Slovenija 1, Odmevi - 22:17.
- POR, 2019. Poročilo o razvoju. UMAR : Ljubljana.
- Poročila ob 17. uri na RTV Slo (2019) 11. aprila 2019. Dostop 12.07.2019 na: <https://4d.rtvlo.si/arhiv/porocila/174608165>

SLAVKO GABER

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Ljubljana

VERONIKA TAŠNER

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Ljubljana

ŽIVA KOS

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta, Ljubljana

PRIHODNOST ŠOL V DRUŽBAH SPREMEMB

Povzetek: *V prispevku poskušamo koncipirati zamike sodobnih družb in z njimi povezane zamike vloge šol. Kljub različnim pričakovanjem in interesom šole še vedno predstavljajo prostor relativne varnosti, gotovosti posameznic/ posameznikov in skupnosti. V sodobni družbi povečanih neenakosti, ki so posledica prevladujočega načina produkcije (Oxfam 2019), se poleg brezposelnosti izrisujejo še opozorila mladih o mejah planeta (Thunberg in dr. 2019) in izzivi migracij, če izpostavimo le nekatere. Omenjeno že nakazuje potrebo po iskanju in pripravi na nove načine sobivanja, h katerim bo morala prispevati tudi šola.*

Ključne besede: *edukacija, središča skupnosti, hibridne ekonomije, socialne inovacije, šola*

Uvod

V zadnjem desetletju smo v družboslovju pričla iskanju zastavkov družb prihodnosti. Spremembe, ki jih izpostavljajo Beck (2009), Castel (2003), Castel (2009), Castells (2012), Hartley (2012), Meda (2011), Rifkin (2014), Sennett (2006, 2008), Stiglitz (2012), Wallerstein in dr. (2013), Ford (2015), Bregman (2016) idr., se zdijo še radikalnejše od tistih, ki so nastopale s prehodom iz tradicionalnih industrijskih družb v postmoderne informacijske družbe.

Temeljni zamiki, ki so posledica avtomatizacije in robotizacije (prim. Rifkin 2014; Ford 2009, 2015), bodo postopno, a gotovo (Frey in Osbourne 2013), povečevali brezposelnost, kar začetno naznanja postavljanje pod vprašaj družb dominantsnosti meznega dela ter z njimi povezanih, zaznamovanih in reguliranih družb kapitala in trga. Ob teh se bodo oblikovale oziroma se že oblikujejo t. i. hibridne ekonomije in pluralnost upravljanj kompleksnosti sodobnih načinov življenj (Rifkin 2014; Östom 2010, Wallerstein 2013; Erving 2014). Omenjene ekonomije se bodo dotikale, prepletale, tekmoval, povezoval. V delu bodo vztrajale kot ekonomije tekmovanja, hkrati pa se bodo vzpostavljale kot ekonomije sodelovanja. Ob tem bodo vse morale pri svojem delovanju upoštevati meje planeta in bodo ob iskanju »dobičkov« radikalno soočene s pričakovanji ljudi, da bo njihovo življenje varno in individualno ter skupinsko smiselno (Thunberg in dr. 2019; Jackson 2009; Klein 2015).

Nam – učiteljstvu – se s tem zastavlja vprašanje, kakšna bo vloga institucij edukacije pri produkciji in reprodukciji zakladnice vednosti človeštva. Še posebej nas zanima, kako se bomo pozicionirali v omenjenih premenah. Vprašanje je še bolj pereče, ker bo šola zelo verjetno postala manj pomembna kot generator znanja, potrebnega za neposredno zaposlitev, pridobivala pa bo na pomenu pri sooblikovanju sposobnosti ljudi skrbeti za kakovost (so) bivanja posameznic, posameznikov in družb v celoti.

Sobivanje in socialne inovacije

Omenjenih osišč sobivanja je več. Kot prepričljivo dokazuje vse več študij, (prim. Ford 2009; Ford 2015; Rifkin 2013; Rifkin 2014; Frey in Osborne 2013), bosta robotizacija in avtomatizacija v naslednjih dveh krizah radikalno povečali pritisk na skrajševanje delovnega časa in bistveno povečali količina časa, ki ga bomo imeli na voljo za življenje zunaj neposredne angažiranosti v meznem delu. Izjemno glasno potrebo po zamikih, spremembah obstoječih načinov ekonomiziranja, sporočajo tudi ogromne in še rastoče neenakosti v svetu¹, ki vodijo v pospešene migracije ter z njimi povezane izzive strpnosti na stičišču različnih kultur (Oxfam 2019, gl. tudi Mipex²). Celota omenjenega in drugih vprašanj, ki jih tu puščamo ob strani, krepi potrebo po socialnih inovacijah, ki se morajo pospešeno pridružiti tehnološkim inovacijam (prim. Skidelsky in Skidelsky 2012).

Vprašanje socialnih inovacij ni novo (gl. Taipale 2013; Gaber in Tašner 2019), je pa v času očitnega pomanjkanja znanja in sposobnosti urejati sobivanje v zamikajočih se razlikah sodobnosti pridobilo na ostrini³. V iskanju novih poti so že opazne prakse, ki se v šolskem polju upirajo instrumentalizaciji kot izključni pripravi na sfero meznega dela, ter se zamikajo v smer prihodnjega strukturiranja ekonomskih in družbenih praks. Omenjene prakse bodo verjetno kombinacija formiranja različnih znanj, vpogledov, večšin onstran ekskluzivnosti tistih, ki posameznicam in posameznikom obljublajo uspešno tekmovanje na trgu dela (prim. Rifkin 2000; Laval 2005; Lundal in dr. 2016)⁴.

Šole kot središča skupnosti

Možnosti za reflektirano zamikanje načinov sobivanja so vezane na potenciale populacije. Na planetu ni bilo še nikoli toliko visokoizobraženih oseb kot danes⁵. Na tem samo nakazanem ozadju bomo v nadaljevanju – prav tako samo začetno – orisali idejo o mogoči vlogi **šol v procesu postopnega prehajanja v svet onstran** dominantne prevlade logike kapitala.

Ideja in praksa šol in drugih središč skupnosti nista novi. V eni izmed oblik jo zasledimo že na prehodu iz 19. v 20. stoletje v ZDA v skupini, v kateri sta sodelovala tudi Jane Adams (1912) in John Dewey. ZDA so se takrat ukvarjale z vprašanji integracije migrantov s podeželja v mesta in onih iz Evrope v ZDA. V Chichagu je nastala *Hull House*, ki jo je vzpostavila in upravljala prav Jane Addams. Približno sto let pozneje, ko smo soočeni s podobnimi izzivi, se šole ponovno kažejo kot moč, del odgovora na naraščajoča tveganja in neenakosti. V svetu že obstoji več različnih modelov/praks omenjene ideje, npr. *Full service schools* v Kanadi, *Community schools* v ZDA in VB, *Breede school* na Nizozemskem. Srečanje s sodobnimi praksami v tujini (Islandija, Anglija, Katalonija, Finska), tudi tistimi zunaj šolskega prostora,

1. Prim. poročilo Oxfam (2019) in Stiglitz (2012).

2. Gl. <http://www.mipex.eu/key-findings>.

3. Socialno inoviranje opredeljujemo kot iskanje rešitev, ki omogočajo boljše, pravičnejše in svobodnejše življenje največjemu mogočemu številu ljudi (prim. Gaber in Tašner 2019).

4. Za tematizacijo pojma neoliberalizem gl. tudi Dean (2014), Kobe (2015) ter Mirowski in Plehwe (2009).

5. Vpis v visoko šolstvo se je od leta 1970, ko je po podatkih svetovne banke dosegel 10,2 % populacije, leta 2013 dejansko že dosegel 1/3 celotne tekoče generacije: 32,88 % (prim. WB 2016).

še dodatno kaže na upravičenost in nujnost vzpostavljanja vednosti in veščin, ki bodo podprle hibridne ekonomske prakse in s tem socialne inovacije. (Gaber in dr. 2016: AS 2011; BCS 2011, Bingler 2003)

Koncept šol kot središč skupnosti izhaja iz prepričanja, da lahko šole prihodnjim generacijam pri iskanju modusov smiselne in človeka vrednega življenja ponudijo oporo. Opre, o katerih pišemo, bodo pomembne v času prehajanj in tudi v družbah hibridnih ekonomij. Med temi so posebej pomembni vzpostavljaljoči se mehanizmi zmanjševanja socialne in ekonomske neenakosti v kombiniranih oblikah – kot univerzalnega temeljnega dostopa in delitve – dostopa do temeljnih dobrin, hrane, edukacije itn. Ideja dostopa in delitve seže onstran individualiziranih interesov, koristi in dobičkov. Seže v smer izmenjav, opor in prerazporejanja dobrin in storitev od tistih, ki imajo (pre)več, k tistim, ki nimajo ali imajo (pre)malo (Van Parijs 2004). »Več« od »temeljnega« bo zelo verjetno še vedno vezano na takšno ali drugačno »podjetnost«, posel itn.« (Gaber in dr. 2016: 82).

Tak poskus zamikanja načinov sobivanja je v delu tudi projekt POGUM⁶, ki konceptualizira, razvija in prakticira nove oblike podjetnosti na različnih področjih, kot so: področje samooskrbe, področje kulture in inkluzije, področje urejanja urbanega in naravnega okolja, področje poklicne orientacije in področje šol kot središč skupnosti. V njih se razvijajo vzporedne in medsebojno povezane prakse, ki delno ostajajo zapisane starim racionalnostim in podjetništvu, delno pa stremijo k širšemu razumevanju podjetnosti; kot takšne sodijo med socialne inovacije (prim. Taipale 2013). Med skupnimi cilji projekta najdemo: pripravljane mladega človeka na samostojno in odgovorno vključevanje v družbo, udejanjanje ciljev in načel trajnostnega razvoja in krožnega gospodarstva, uresničevanje ciljev vseživljenjskega razvoja, skrb zase in za druge, krepitev šolske skupnosti in skupnosti šol z lokalno skupnostjo, usposabljanje učencev in učenk za samostojno in odgovorno ravnanje z okoljem, skrb za ohranitev vrst, ravnanje z odpadki, krepitev različnih oblik sodelovanja/povezovanja, npr. medgeneracijsko, medkulturno idr.

Na opisanem ozadju je šest razvojnih šol – šol kot središč skupnosti – opredelilo nabor potreb populacije in lokalne skupnosti. V nadaljevanju bomo na kratko predstavili aktivnosti ene izmed šestih šol: dejavnosti aktivnega vključevanja priseljencev v skupnost in povečevanja strpnosti v smer zamikov skupnosti za multikulturno družbo.

Šola je aktivnosti umestila med tri ravni dela: v *obvezni program*, *razširjeni program* in med *druge dejavnosti šole*. Na ravni konkretizacije aktivnosti, dejavnosti so – izhajajoč iz učnih načrtov izbranih predmetov (zgodovina, geografija, državljanska kultura in etika ter slovenščina) – poudarili predmetnospecifične cilje in jih oblikovali v skupne/medpredmetne cilje, s katerimi bodo učenci in učenke spoznavali izbrano tematiko, in ob tem tudi že načrtovali npr. spoznavanje kulturno značilnih plesov, pesmi, iger, narodnih noš, jedi itn. Idejo multikulturalnosti dopolnjujejo tudi v razširjenem programu, in sicer s krožkom, v katerem načrtujejo dejavnosti, povezane z izzivi in s priložnostmi medkulturnosti, ter s prispevki na temo sodelujejo pri pripravi šolskega glasila. Na podobni ravni je na šoli že nastal večjezični

6. Projekt Podjetnost kot gradnik upanja mladih (2017–2022) je financiran s sredstvi ESS in MIZŠ; vodi ga Zavod RS za šolstvo v sodelovanju s široko mrežo konzorcijskih partnerjev: 30 razvojnih osnovnih šol, Pedagoška fakulteta UL, Pedagoška fakulteta UP, Inštitut Jožef Stefan, Gospodarska zbornica Slovenije, Zveza kulturnih društev Slovenije, Center arhitekture Slovenije, Simbioza Genesis, CEED Slovenija in Šola za ravnatelje (več: Projekt Pogum).

koledar. V okviru drugih dejavnosti načrtujejo organizacijo medkulturnega sejma, na katerem bodo predstavili izdelke in aktivnosti, nastale v razširjenem programu in med poukom. V razširjenem programu in drugih dejavnostih šole načrtujejo tudi aktivnosti, ki bodo učencem/učenkam priseljencem/priseljenkam in njihovim družinam lajšale prehod v novo lokalno in šolsko okolje. Sem sodi priprava učenk/učencev za vlogo tutorjev, vzpostavitev informativne točke za priseljenke/priseljence, tečaj slovenščine, izdelava večjezične spletne strani, izvedba ankete o potrebah priseljenk/priseljencev, vključevanje problematike in glasu priseljenk/priseljencev v šolska in lokalna glasila. Šola bo za te dejavnosti omogočila uporabo šolskih prostorov. Dopolnjevanje aktivnosti v razširjenem programu načrtujejo tudi na ravni drugih dejavnosti šole. Tam bodo ideje vzajemne pomoči vodili v smer krepitve socialnega kapitala ter spodbujali druženje učencev/učenk in njihovih družin tudi zunaj prostorov šole, na prireditvah, popoldanskih dejavnostih. Načrtujejo tudi spremstvo in pomoč učencem/učenkam in staršem (tistim, ki imajo še težave z jezikom) pri urejanju drugih potreb (npr. urejanju razmerij z lokalno upravo in drugimi podobnimi institucijami itn.).⁷

Namesto zaključka

Verjamemo, da lahko s šolami kot središči skupnosti prispevamo h krepitvi in povečevanju kulturnega in socialnega kapitala učenk in učencev ter njihovih staršev. Šole tako dodatno vpnejo v prostor, iz katerega prihajajo učenke in učenci ter njihove družine. Tako upamo tudi na povečevanje medsebojnega zaupanja med učitelji/učiteljicami in starši, med prebivalkami/prebivalci lokalnih skupnosti ter ne nazadnje med državljanke/državljan. V razmerju z negotovo prihodnostjo tako pridobivamo mehanizem blaženja pritiskov sodobnosti, družbenih, skupinskih in individualnih negotovosti, ki jih prinaša obdobje prehajanj med starim svetom kapitala in meznega dela ter družbo hibridnih ekonomij.

Literatura

- Adams, Jane (1912). *Twenty Years at Hull-House with Autobiographical Notes*. By Jane Addams (1860–1935). New York: The MacMillan Company, 1912 (c. 1910), dostopno prek <http://digital.library.upenn.edu/women/addams/hullhouse/hullhouse.html> (22.5.2019)
- AS (2011). *Exploring schools as community hubs: Investigating application of the community hub model in context of the closure of Athabasca School, Regina, Saskatchewan, Canada and other small schools*. Regina: University of Regina. Dostopno prek: <https://ourspace.uregina.ca/bitstream/handle/10294/3397/Community%20Hub%20Final%20Report.pdf?sequence=3> (28.5.2019)
- Beck, Ulrich (2009), *Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision; Constellations* Volume 16, No 1, 2009.
- Bingler, Steven in dr. (2003). *Schools as Centers of Community: A Citizen's Guide for Planning and Design*. Washington: National Clearinghouse for Educational Facilities.
- Bregman, Rutger (2016). *Utopia for Realists*. Amsterdam: The Correspondent.
- BCS (2011). *Building Community Schools: A Guide for Action*. New York: National Center for Community Schools. Dostopno prek: <https://www.theoryofchange.org/wp-content/uploads/>

7. Po končani fazi preizkušanja in spremljanja načrtovanih aktivnosti v prvem letu na razvojnih šolah se bodo razvite ideje in prakse implementirale, prilagodile in ponekod na novo razvile še na implementacijskih šolah (v šolskem letu 2019/20).

- toco_library/pdf/NCCS_BuildingCommunitySchools.pdf (4.4.2019)
- Castel, Robert (2003). *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. London: Transaction Publisher.
- Castel, Robert (2009). *La montée des incertitudes – travail protections statut de l'individu*. Pariz: Seuil.
- Castells, Manuel., in dr. (ur.)(2012). *Aftermath. The Cultures of the Economic Crisis*. Oxford: OUP.
- Dean, Mitchell. (2014). Rethinking neoliberalism, *Journal of Sociology*, 2014, Vol. 50(2): 150–163.
- Erving, Elyn (2014). *The Sharing Economy: Exploring the Intersection of Collaborative Consumption and Capitalism*. Scripps Senior Theses. Paper 409. Dostopno prek: http://scholarship.claremont.edu/scripps_theses/409 (3.3.2019)
- Ford, Martin (2009). *The Lights in the Tunnel*. USA: Acculant Publishing.
- Ford, Martin(2015). *Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future*. New York: Basic Books.
- Frey, Benedict, Carl in Osborne, Michael (2013). *The Future of Employment: How susceptible are jobs to computerisation?* Dostopno prek: <http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/> (31.5. 2019)
- Gaber, Slavko in dr. (2016). Premene v družbi, spremembe v šoli. V: U. Štremfel (ur.). *Šolsko polje. Pravičnost, neoliberalizem in izobraževanje*. Vol. XXVII, No. 5–6.
- Gaber, Slavko in Tašner, Veronika (ur.)(2019). *Misliti socialne inovacije*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hartley, David (2012). *Education and the culture of consumption. Personalisation and the social order*, Routledge: RUP.
- Jackson, Tim (2009). *Prosperity without growth*. London: Earthscan.
- Klein, Naomi(2015). *To vse spremeni – kapitalizem proti podnebj*. Ljubljana: MK.
- Kobe, Zdravko. (2015). *Nevarna misel Michela Foucaulta*. V Foucault, Michel. *Rojstvo biopolitike: kurz na Collège de France: 1978–1979* (Knjižna zbirka Temeljna dela): 305.336. Ljubljana: Krtina.
- Laval, Christian(2005). *Šola ni podjetje. Neoliberalni napad na javno šolstvo*. Ljubljana: Krt.
- Lundahl, Lisbeth in dr. . (2016). *Marketizacija edukacije po švedsko*. VM. Šimenc in V. Tašner (ur.). *Komu je na poti kakovostno javno šolstvo?* Ljubljana: CEPS, SVIZ.
- Meda, Dominique (2011). *Travail: la révolution nécessaire*. Paris: L'aube poche.
- Mipex. Dostopno prek: <http://www.mipex.eu/key-findings> (27.4.2019)
- Mirowski, Philip inPlehwe, Dieter (2009). *The Road from Mont Pelerin. The making of the Neo-liberal Thought Collective*. Cambridge Massachusetts: HUP.
- Östrom, Elinor.(2010) *Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems*, *American Economic Review* 100: 1–33.
- Oxfam (2019). *Public good or private wealth?* <https://www.oxfam.org.nz/sites/default/files/reports>
- Rifkin, Jeremy (2000). *The Age of Access. The New Culture of Hypercapitalism where all of life is a paid-for Experience*. New York: Tharcher/Putnam.
- Rifkin, Jeremy (2014). *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*. New York: Palgrave Macmillan. Slovenski prevod: *Družba ničelnih mejnih stroškov* (2015). Ljubljana: Modrijan.
- Sennett, Richard (2006). *The Culture of the New Capitalism*, Yale: YUP.

Sennett, Richard (2008). *The Craftsman*, London: Penguin.

Skidelsky, Robert in Skidelsky, Edward (2012). *How Much is Enough?* Milton Keynes: Allen Lane.

Stiglitz, Joseph (2012). *The Price of Inequality*. New York, London: W.W. Norton & Company.

Taipale, Ilkka (2013), *100 Social Innovations from Finland*; SKS, Falun:ScandBook – second revised edition.

Thunberg, Greta in dr. (2019). Young people have led the climate strikes. Now we need adults to join us too. Dostopno na: <https://www.theguardian.com/profile/greta-thunberg> (17.5.2019)

Van Parijs, Phillipe (2004) *Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century*. Politics and Society. Sage Journals.

Wallerstein, Immanuel in dr. (2013). *Does Capitalism have a Future?* Oxford: OUP in slovenski prevod: *Ali ima kapitalizem prihodnost?*, Ljubljana: cf.

WB (2016). Pridobljeno prek: <http://www.worldbank.org/en/topic/tertiaryeducation> (27.4.2019)

BARBARA LUŽAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

VEČJA DRUŽBENA KOHEZIVNOST PRISPEVA K VEČJI KAKOVOSTI ŽIVLJENJA

Povzetek: V današnji, post-moderni družbi, je posameznikom na voljo množica izbir in možnosti, hkrati pa se povečuje občutek negotovosti. Namen prispevka je predstaviti preliminarne rezultate kvantitativne analize o socialni vključenosti in intenzivnosti socialnih vezi med uporabniki različnih medgeneracijskih središč po Sloveniji na podlagi izbranih vprašanj nacionalnega vprašalnika za merjenje kakovosti življenja uporabnikov socialnovarstvenih programov in Eurofound-ove evropske raziskave o kakovosti življenja iz leta 2016. Predpostavka naše raziskave je bila, da močne socialne vezi in večja stopnja družbene vključenosti, ki predstavljata ciljni razsežnosti družbene kohezije, prispevata k večji kakovosti življenja.

Ključne besede: Kakovost življenja, družbena kohezija, socialne vezi, lokalna skupnost

Zaveza znanosti k izboljšanju družbe je že v času razsvetljenstva prinesla številne tehnološke novosti in izboljšave, hkrati pa tudi nove načine dela in življenja, kar je med drugim povzročilo razpad tradicionalne družine, zmanjšalo stopnjo povezanosti med ljudmi in močno poslabšalo položaj starejših v družbi. V preteklosti je "socialni kapitalizem" ustvarjal institucije, ki so zagotavljale socialno vključenost in dolgoročno varnost družbenega položaja posameznika, kar je omogočalo visoko stopnjo družbene kohezivnosti, današnja "kultura novega kapitalizma" pa je zelo kratkoročno usmerjena in ne spodbuja odnosov med ljudmi, ki bi temeljila na pripadnosti, ampak zgolj na prilagajanju hitro spreminjajočim se razmeram (Sennet 2008). To vodi v vse večjo individualizacijo, kjer je odgovornost za sprejemanje tveganih odločitev v poslovnem in zasebnem življenju prenesena na raven posameznika. »V današnjih globaliziranih razmerah se tradicionalne skupnosti in pripadnosti rahljajo, izginjajo. Ljudje pa vse bolj sami določamo trenutne skupnosti in povezave, v katere vstopamo« (Ule 2014:324).

Durkheim družbeno kohezijo pojmuje kot proces, ki se preko občutkov povezanosti in skupinske identitete udejanja na ravni vsakdanjega življenja, v obliki solidarnosti in močnih družbenih vezi oz. socialnih omrežij (Novak 2001). Na sistemski makro ravni pa je koncept družbene kohezije širše povezan s konceptom državljanstva, družbene vključenosti, »politične« enakosti in države blaginje (Filipovič 2005). Socialna omrežja predstavljajo relativno stabilne vezi, ki omogočajo posameznikom dostop do različnih resursov ter zadovoljujejo potrebe po bližini in povezanosti v družbi (Iglič, 2001). Lockwood (1999 v Filipovič 2005) je družbeno kohezijo podobno kot Durkheim opisoval skozi prizmo trdnosti vezi v primarnih družbenih odnosih - odnosih znotraj družine, med prijatelji in v lokalni skupnosti ter jo navezal na splošni »altruizem«, tj. na pripravljenost pomagati in zaupanje.

Skrb za zmanjšanje socialne izključenosti in neenakosti v družbi ter krepitev socialnih vezi in predanost skupnosti, združeni pod konceptom socialnega kapitala, sta ciljni razsežnosti socialne kohezije. Življenje posameznikov je namreč povezano z življenjem drugih ljudi v družini, lokalni skupnosti in širši družbi, narava teh razmerij pa vpliva na kakovost življenja. »Kultura priložnosti« daje posamezniku moč, »intermediarne strukture« kot so sorodstvo,

socialna omrežja in prostovoljske organizacije pa imajo nalogo, da podprejo posameznika in povečajo njegove vire (Mandič 2005). Pomen družbene kohezije za doseganje kakovostnega življenja in prihodnji razvoj naše družbe je omenjen tudi v nacionalnih strateških dokumentih (Šooš in dr. 2017). Slovenija tako sledi politiki na ravni EU, kjer je vse bolj poudarjena socialna razsežnost Evrope ter povezovanje in zbliževanje.

Rezultati najnovejše evropske raziskave o kakovosti življenja (Eurofound 2017), ki jo že več kot desetletje izvaja Evropska fundacija za izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev iz Dublina, so pokazali splošno izboljšanje v kakovosti socialnih kazalnikov v Evropi, vključno z zmanjšanjem občutka družbene izključenosti ter povečanjem aktivnega sodelovanja v družbi oz. lokalni skupnosti. Kar 63% ljudi v EU se čuti blizu ljudem v okolju, kjer živijo (v Sloveniji 73%) in le 8% ima občutek, da so iz družbe izključeni (v Sloveniji 6%), kar je izboljšanje na EU ravni v primerjavi z letom 2011 (11%). Vsaj tretjina Evropejcev je aktivnih v prostovoljskih združenjih in društvih, kar je več kot leta 2011. Ljudje največ sodelujejo v izobraževalnih, športnih, kulturnih in profesionalnih združenjih. V skupnosti občasno aktivno sodeluje 22% Evropejcev, najbolj pa so aktivni v družabnih dejavnostih kluba, društva ali zveze (46% v EU in 54% v Sloveniji).

Na podlagi izbranih vprašanj nacionalnega vprašalnika za merjenje kakovosti življenja uporabnikov socialnovarstvenih programov in Eurofound-ove raziskave smo od maja do septembra 2019 na manjšem vzorcu 110 uporabnikov¹ petih medgeneracijskih centrov iz različnih koncev Slovenije, ki so vsaj dve leti vključeni v aktivnosti centra, izvedli anketno raziskavo. Namen opravljene analize na izbranem vzorcu je bil ugotoviti v kolikšni meri so anketiranci vključeni v družbene aktivnosti, kakšne socialne vezi se pri tem vzpostavljajo ter kako so anketiranci zadovoljni s svojim življenjem.

Rezultati naše raziskave so pokazali, da 47% anketirancev prostovoljno sodeluje v lokalni skupnosti oz. družbi. Več kot 1x mesečno prostovoljno sodeluje v skupnostnih oz. socialnih storitvah 74% anketirancev, v izobraževalnih, kulturnih, športnih in strokovnih združenjih pa 42%. V sklopu vprašanj o socialni izključenosti in pomoči i so anketiranci poročali o pogostih stikih z družinskimi člani in prijatelji oz. sosedi. Osebni kontakt s svojo družino vsak dan ima 53% anketirancev, enkrat tedensko pa 23%. Več ljudi je v stiku s svojo družino po telefonu oz. internetu tedensko (29%), manj pa dnevno (51%). S prijatelji oz. sosedi je osebno vsak dan v kontaktu 34% anketirancev, tedensko pa 48%; po telefonu oz. internetu pa se s prijatelji oz. sosedi sliši 29%, tedensko pa 58% anketirancev.

Na vprašanja o socialni opori in pomoči s strani družinskih članov/sorodnikov, prijateljev in sosedov oz. organizacij/institucij je 69 % anketirancev poročalo o pomoči s strani družinskih članov pri hišnih opravilih v primeru bolezni, 70% o pomoči, če bi bili potrti in bi potrebovali nekoga za pogovor, 64% o nujenju nasveta pri pomembni družinski oz. osebni zadevi in 70% o podpori, če bi potrebovali pomoč pri skrbi za svoje otroke. Največ podpore s strani prijateljev in sosedov bi anketiranci dobili v primeru nasveta pri pomembni zadevi (59%) in v primeru potrebe po pogovoru (61%). Institucije in organizacije imajo pri nujenju socialne opore največjo vlogo pri iskanju službe (39%) in pomoči pri skrbi za otroke (20%). O zadovoljstvu s svojim življenjem poroča 63% ljudi, zelo zadovoljnih je 10%, kar 46% anketirancev pa poroča, da je njihovo življenje po vključitvi v medgeneracijski center boljše.

1. Vzorec sestavlja 78% žensk in 22% moških, starih od 19 do 88 let, 38% je zaposlenih, 37% upokojenih in 10% brezposelnih. 40% ima vsaj visoko izobrazbo, 15% višjo, 31% srednjo, 8% poklicno in 6% OŠ ali manj. Raziskava je še v teku.

Zaključek

Kot odgovor na pretirano individualizacijo se v okviru lokalnih skupnosti gradijo povezave med posamezniki, ki preko lastnih socialnih mrež ponovno vzpostavljajo večjo stopnjo povezanosti v družbi. Trdnost in kvaliteta socialnih vezi, ki nosijo različno obliko socialne opore in pomoči, so pokazatelji stopnje družbene kohezivnosti, ki je eden od pomembnih indikatorjev kakovosti življenja v skupnosti. Preliminarna analiza raziskave med uporabniki medgeneracijskega središča je pokazala visoko stopnjo participacije, družbene vključenosti in podpore v lokalni skupnosti, še posebej v intenzivnosti in pogostosti socialnih vezi z družinskimi člani in s prijatelji, ter visoko stopnjo zadovoljstva s kakovostjo življenja. In čeprav je analiza narejena na manjšem vzorcu anketirancev iz različnih lokalnih skupnostih, izsledki naše raziskave prispevajo k pomenu socialne vključenosti in socialnih omrežij, ki jih vzpostavljajo posamezniki individualno oz. v okviru različnih organizacij, društev in medgeneracijskih središč. V današnji družbi, kjer se odgovornost za lastno aktivacijo vse bolj prenaša na raven posameznika (Mandič 2005), socialna omrežja predstavljajo pomemben vir socialne opore in opolnomočenja posameznika, krepitev socialnih vezi in družbene participacije pa prispeva k večji kakovosti življenja tako v lokalni skupnosti kot na ravni celotne družbe.

Literatura

- Eurofound (2017): European Quality of Life Survey 2016: Quality of life, quality of public services and quality of society. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Filipovič, Maša (2005): Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema. Družboslovne razprave, XXI (48): 159-175.
- Iglič, Hajdeja (2001): Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija. Družboslovne razprave, XVII (37-38): 167-190.
- Mandič, Srna (2005): Kakovost življenja med novimi blaginjskimi koncepti in družbenimi izzivi. Družboslovne razprave, XXI (48): 111-131.
- Novak, Mojca (2001): Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja. Družboslovne razprave, XVII (36): 23-37.
- Rode, Nino, in dr. (2006): Evalvacija programov v socialnem varstvu. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani.
- Sennett, Richard (2008): Kultura novega kapitalizma. Ljubljana: Založba *cf.
- Šooš, Timotej, in dr. (ur.) (2017): Strategija razvoja Slovenije 2030. Ljubljana: Služba Vlade republike Slovenije za razvoj in evropsko kohezijsko politiko.
- Ule, Mirjana (2014): Spremembe vsakdanjega življenja in življenjskih potekov v sodobnih globaliziranih družbah. Teorija in praksa, 51, posebna številka.
- Ule, Mirjana (2016): Thinking Everyday Life: Transforming Private Concerns Into Public Issues. Teorija in praksa, 53: 6/2016.

SEKCIJA ZA PROSTORSKO SOCIOLOGIJO

MARJAN HOČEVAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

VREDNOTE V PROSTORU: LONGITUDINALNA RAZISKAVA: 2004-2018

Raziskovanje vrednot prebivalstva o okolju in grajenem prostoru je eden od instrumentov razumevanja družbenih sprememb za usmerjanje razvoja družbe, saj so problemi v prostoru vedno odsev družbenih razmerij, redko ali celo izjemoma obstajajo prostorski problemi *per se*. Prostorske strategije in dolgoročnejsi načrti na lokalni, regionalni, nacionalni kot evropski ravni, preprosto ne morejo prezreti vrednotnih vzorcev bivanjskosti ali "mnenjskih predstav" o rabi prostora. Javnomnenjsko preverjanje vrednotenja grajenega prostora in okolja (narave) na reprezentativnem vzorcu, je že zaradi ugotavljanja legitimnosti politik prostorskega načrtovanja nujno potrebno.. Družbena kompleksnost je vedno večja, kar močno zaostre različna vprašanja o legitimnosti posegov v prostor. Zaradi nujnih formalnih procedur je urejanje in načrtovanje prostora s strani prebivalstva velikokrat percipirano kot zelo neživljenjsko ter omejujoče. Prostorska regulacija ki ima sicer namen ustvarjanja reda in razvoja, težko zadovolji različne interese, zlasti vedno bolj individualizirane potrebe in obenem korporativne zahteve po prostoru in v prostoru, kar je lahko v konfliktu z »javnim dobrim«. Iskati je torej potrebno nekakšen *modus vivendi* med integrativnimi in diferenciacijskimi načeli pri prostorskem urejanju oz. dolgoročnejšem načrtovanju.

Ključna sklopa vprašanj v raziskavi:. a) urejanja in načrtovanja prostora s posebnim poudarkom na okoljskih omejitvah ter naraščajočo kompleksnostjo in prepletenostjo razvojnih sprememb od individualne, lokalne do globalne ravni; b) željene bivanjske, prostočasovne, mobilnostne ter selitvene rabe prostora z vidika poselitvene (morfološke, topografske, geografske) tipologije na ravni vsakodnevnega življenja in načrtovanja življenjske kariere

AIDAN CERAR

Inštitut za politiko prostora, Ljubljana

PRIMOŽ MEDVED

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

DRUŽBENO MAPIRANJE

»SKUPNOSTI TOBAČNE«

RAZISKOVANJE IN SPODBUJANJE DELOVANJA SKUPNOSTI NA OBMOČJU TOBAČNE TOVARNE V LJUBLJANI

Center za prostorsko sociologijo (Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani) in IPoP- Inštitut za politiko prostora sta pred dvema letoma začela raziskovalni proces po metodi »družbenega mapiranja« (v ang. »social mapping«) na območju nekdanje tovarne Tobačna Ljubljana.* Družbeno mapiranje je raziskovalni pristop, ki omogoča razumevanje družbeno-prostorskih vzorcev in povezav s ciljem nadgrajevanja in usklajevanja skupne agende za njihove spremembe. Prvi cilj raziskave »Skupnost Tobačna« predstavljata razumevanje in identifikacija partikularnih družbeno-prostorskih vezi med posameznimi deležniki. Dolgoročen namen raziskave je izvedba ciljno usmerjenih družbenih dejavnosti z namenom opolnomočenja lokalne skupnosti. Preko družbenega mapiranja želimo odkrivati lokalne družbeno-prostorske vzorce in spodbujati sodelovanje lokalne skupnosti na območju Tobačne v Ljubljani.

*V okviru projekta »Urbano izobraževanje v živo« (v ang. »Urban education live«). Projekt podpira JPI Urban Europe ter Javna agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

SIMONA ZAVRATNIK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

»DIGITALNI BEGUNCI, DIGITALNE POTI«: TRANSFORMACIJE SODOBNIH MIGRACIJSKIH POTI

Če je bil temeljni označevalec tradicionalnih migracij kovček, je prtljaga sodobnega migranta pametni telefon – z njim navigira poti, komunicira z družino in sorodniki v transnacionalnih prostorih, išče prehodne in varne poti, pozicionira subverzivne komunikacijske kode preko geografskih, kulturnih in političnih meja, potuje med vidnostjo in nevidnostjo. Poti v družbah prihodnosti so čedalje bolj najprej »digitalne« in šele nato »prostorske«, torej ključno determinirane s tehnologijami, platformami, omrežji; realnosti digitalnih poti beguncev pa z družbene margine poleg vprašanj opolnomočenja vs. nadzora nad begunskimi telesi na poteh postavlja tudi vprašanje komunikacijskih pravic in digitalnih neenakosti.

V prispevku obravnavam intersekcije med digitalnostjo in begunskimi potmi, pri čemer izhajam iz konceptov »povezanih migrantov« (Diminescu, 2008) in »digitalnih migrantov/digitalnih beguncev« (Zavratnik in Cukut Krilić, 2018) za ustrezen popis transnacionalnih begunskih poti, kakršna je bila npr. Balkanska pot v letu 2015. Tovrstne digitalne poti so za begunce nedvomno negotove in nevarne, a so tudi prostori upanj, rezilientnosti in preživetja.

DRAGO KOS

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

REFLEKSIJE O KONCU NARAVE IN KRIZI OKOLJA ALI INERCIJA, BREZBRIŽNOST, IN LAHKOMISELNOST NAMESTO REFLEKSIJE

Najboljši pričevalci o koncu narave so velikokrat prav najbolj vneti iskalci "prave, čiste, še neokrnjene narave". V tem iskanju so vedno znova razočarani, ko ugotavljajo, da neokrnjena narava na našem planet skorajda ne obstaja več.

Nekdo, ki se npr. sprehaja po kočevskih gozdovih z domnevo, da je sredi prave, nedotaknjene narave se seveda moti. To ni prava narava. Naravni kočevski gozdni habitat bi moral biti mešan gozd. Zaradi intenzivnih in dolgotrajnih instrumentalnih gojitvenih posegov pa tu prevladujejo iglavci. Po tem kriteriju torej tu nismo v naravnem, ampak v umetnem okolju.

Teza o koncu narave pa sega še bistveno globlje. Kot jo je utemeljil U. Beck, je pojem narave mrtev zato, ker je repertoar človeškega instrumentalnega delovanja dokončno posegel v temeljne elemente vsega - mrtve in žive narave. Zaradi tega se je narava kot od človeka popolnoma neodvisna domena radikalno skrčila. Ne najdemo je več ne na Kočevskem pa celo ne na Antarktiki. Globalna ekspanzija človekovih posegov je dosegla globalni horizont.

Še usodnejše pa je, da atomska tehnologija že dobro stoletje posega in manipulira s temeljnimi elementi »mrtve« narave, novodobni repertoar genetske tehnologije pa vse bolj dalekosežno posega v temeljne elemente »žive« narave. Teh »inovativnih« procesov ni (več) mogoče zaustaviti. Mobilizacijski potencial sodobnih okoljskih gibanj, ki si prizadevajo za »postavitev meja« temu procesu, je bistveno prešibak in težko kljubuje inerciji in lahkomiselnosti brezbržnosti. Pravzaprav lahko samo gledamo, se čudimo in obujemo spomine na naravo, kot je nekoč bila.

ZDRAVKO MLINAR

ODPIRANJE ZNANOSTI ZA IZKUSTVENO ZNANJE PREBIVALCI KOT LOKALNI RAZISKOVALCI

Teorija družbenih sprememb, svetovni trendi in konkretni primeri iz naše prakse nam zastavljajo vprašanja, kako napredujemo ali zaostajamo v odpiranju institucionaliziranega znanstvenega delovanja v odnosu do izkustva ljudi v vsakdanjem življenjskem okolju. Avtor bo opozoril na zaostajanje, ki se kaže v zamejenosti (enosmerne) popularizacije znanosti in tudi na konkretne možnosti aktiviranja prebivalcev kot raziskovalcev v njihovem bližnjem okolju ter na uveljavljanje tim. ‚citizen science‘. Poslanstva sociologije ni mogoče zamejevati na ‚akademsko sfero‘, ampak terja tudi usmerjevalno vlogo in partnersko sodelovanje, kar hkrati pomeni tudi emancipatorno razvojno usmeritev z vidika lokalnih in kategorialnih posebnosti ter edinstvenosti posameznikov. Pozitivne izkušnje arhitekturnih in urbanističnih delavnic je v tem smislu treba nadgrajevati.

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE

BARBARA GORNIK

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Slovenija

ZORANA MEDARIČ

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Slovenija

MATEJA SEDMAK

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Slovenija

ANALIZA POTENCIALOV OTROKOSREDIŠČNEGA PRISTOPA PRI PREUČEVANJU INTEGRACIJE OTROK MIGRANTOV

Povzetek: Prispevek analizira ključne značilnosti otrokosrediščnega epistemološkega in metodološkega pristopa v družboslovnem raziskovanju in prevprašuje (neizkoriščene) potencialne, ki jih le-ta ima za preučevanje obče dobrobiti (well-being) in spodbujanja integracije otrok priseljencev v izobraževalni sistem in širšo družbo. Obstoječi pristopi in prakse vključevanja otrok migrantov namreč v veliki meri slonijo na percepcijah, vednosti in priporočilih odraslih – stroke, znanosti in politike –, pri čemer odrasli v interakcije z otroki migranti prepogosto vstopajo s pozicije moči. Epistemološki in metodološki zasuk v otrokosrediščni pristop pri preučevanju in reševanju izzivov migracijskih procesov za razliko od tega razume otroke migrante kot aktivne akterje, ki soustvarjajo in interpretirajo svet okoli njih na sebi lasten način.

Ključne besede: otrokosrediščni pristop, otroci migranti, integracija, dobrobit, otroci akterji

Uvod

Aktivna vloga otrok kot pomembnih (so)ustvarjalcev lastnega in družbenega življenja je v sodobnih družbah vedno bolj poudarjena (Aitken 2002; Davies 2005; James in Prout 1997; Qvortrup et al. 1994; White et al. 2011). Bröstrom (2005) na primer skozi koncept »perspektive otrok« predstavi razumevanje otrok kot kompetentnih družbenih akterjev, ki imajo svoje pravice in pomembno doprinajajo k udejstvovanju sodobnih demokratičnih družb (str. 233); njegov koncept vključuje tako splošne družbene percepcije otrok kot politike, usmerjene nanje, pristope raziskovalcev in izobraževalnega osebja ter otrok samih.

Ideologija otrokosrediščnih družb otroke postavlja v središče politik in praks, kar se izraža tudi skozi nove trende v raziskovanju; vedno pogostejše so namreč študije o otrocih, ki le-te hkrati preko participatornih metod aktivno vključujejo v raziskovalni proces (Barker in Weller 2003; Bröstrom 2005; Clark in Moss 2011; Crivello et al. 2009; Driessnack 2006; Due et al. 2013). Toda čeprav so otroci skladno z novimi usmeritvami prepoznani kot relevantni akterji tudi na področju migracijskih študij, je raziskav, ki bi se osredotočile na percepcije, doživljanje

in izkušnje otrok v procesu migracij, relativno malo. Otroci so v tem kontekstu večkrat kot aktivni deležniki predstavljeni kot pasivni udeleženci, potrebni pomoči, medtem ko njihova subjektivnost in sposobnost delovanja največkrat sploh nista obravnavani (White et al. 2011).

Problem takšnega odraslo-centričnega pristopa je v tem, da otroci kot nosilci (otrokovih) pravic niso hkrati tudi moralni agenti s pravico do odločanja (Pupavac 2001: 99), kar lahko vodi do depersonalizacije otrok, ki postanejo zgolj objekt socializacije na poti v dobo odraslosti; s predpostavkami o tem, da smo »mi« tisti, ki najbolj poznamo interese otroka, jim dejansko odrekamo pravice – pravico do sodelovanja pri oblikovanju njihovega otroštva (Mayall 2001: 245). Odraslo-centrična perspektiva je nenazadnje problematična tudi, ker pravice otrok pogojuje z njegovimi kapacitetami oziroma daje prednost avtoriteti odraslih, ki presojajo kompetentnost otrok in morda to počnejo izhajajoč iz svojega pogleda na svet, namesto z vidika otroka (Aitken 2009: 18). Zavaljo tega se v nadaljevanju besedila ukvarjamo s potenciali otrokosrediščnega pristopa, ki bi ga ta utegnil imeti za preučevanje dobrobiti in integracije otrok priseljencev.

Otroci v središču

V zadnjih desetletjih se je obravnava perspektive otrok pomaknila v središče sociološkega raziskovanja otroštva in njegovega vsebinskega ter strukturnega spreminjanja (Brannen in O'Brien 1995; Corsaro 1997; James in Prout 1997). James in Prout sta v 90-ih letih prejšnjega stoletja opredelila t. i. novo paradigmo sociologije otroštva (James in Prout 1997), ki le-tega pojasnjuje kot družbeno konstrukcijo in interpretativni okvir za razumevanje zgodnjih let človekovega življenja. V tej paradigmi je otroštvo eden izmed dejavnikov znotraj družbene analize, ki ga ne moremo ločiti od drugih spremenljivk, kot so razred, spol ali etnična pripadnost, predvsem pa je izpostavljeno, da je otroke in njihove socialne odnose vredno raziskovati posebej, ne zgolj skozi poglede odraslih. Skladno s temi percepcijami so otroci dojeti kot aktivni soustvarjalci lastnega življenja, življenja njihovih bližnjih in celotnih družb, katerih del so. Gre za raziskovanje otroštva, ki je zaznamovano s preobratom od pozitivistične paradigme k fenomenološkem pristopu, otroke prepoznavajo kot eksperte lastnega življenja. S tem se raziskovalcem odpirajo nove teme in obzorja, dimenzije znanja o otrocih in njihovih življenjih. Kvalitativne metode, kot so etnografija, terensko raziskovanje in različne oblike vizualnih metod pa postanejo osrednje pri raziskovanju otroških življenj (James in Prout 1997).

V raziskovalnem smislu otrokosrediščni pristop tako lahko razumemo kot participativni metodološki pristop, v okviru katerega so otroci aktivni udeleženci in najbolj relevanten vir informacij o svojem življenju (Mayeza 2017). Skladno s prej predstavljenimi pogledi »nove sociologije otroštva« otroci niso le pasivni objekti v raziskovalnem procesu, temveč njegovi aktivni soustvarjalci (Qvortrup et al. 1994), kompetentni ustvarjalci pomenov (Clark in Moss 2011), imajo konceptualno avtonomijo in so lahko centralni subjekt raziskovanja, sposobni govoriti zase (Fattore, Mason in Watson 2007; 2009; 2012). Nenazadnje lahko razumemo kaj je v njihovem interesu zgolj, če jim prisluhnemo in njihove poglede dejansko tudi upoštevamo (Dobson 2009).

V navezavi na prakse delovanja in politike, ki naslavljajo vprašanje dobrobiti otrok, otrokosrediščni pristop otroke spodbuja k iskanju lastnih rešitev oziroma upošteva poglede otrok pri oblikovanju odgovorov na konkretne izzive. Ravno zato je potrebno je prevpraševati primarno odraslocentrične diskurze, diskurze oblikovalcev politik in strokovnjakov na

področjih, ki pomembno vplivajo na življenja otrok ter spodbuditi oblikovanje politik, ki so skladne s pogledi otrok na lastno dobrobit. (Fattore, Mason in Watson 2007; 2009; 2012).

Otrokosrediščni pristop pri preučevanju integracije in blagostanja migrantskih otrok

Bröstrom (2005: 224) pravi, da je otroke v postmodernih družbah potrebno »videti in slišati«. Prej omenjen epistemološki premik je na področju migracij metaforično opredeljen kot premik od razumevanja otrok kot »prtljage« (Orellana et al. 2001: 578), stvari, ki jo odrasli prenašajo, ki jih bremenijo, je potrebno zanjo skrbeti in ki nima lastnih občutij, k razumevanju otrok kot akterjev, ki sooblikujejo svoj proces migracije. Aktivna vloga otrok v migracijah je tema več raziskovalnih študij na tem področju (npr. Bushin 2009; Haikkola, 2011; Hopkins in Hill, 2008; Thompson et al., 2017; Orellana et al. 2001), prav tako pa je vse bolj prepoznano, da je otrokom migrantom zaradi njihovih specifičnih izkušenj potrebno nameniti posebno raziskovalno pozornost (npr. Christopoulou in De Leeuw 2005; Dobson 2009, Ni Laoire et al. 2010). Nasploh med oblikovalci politik in praktiki narašča potreba po poglobljenem znanju o migracijah otrok in njihovem upravljanju.

Ne glede na to raziskovalci opažajo pomanjkanje podatkov in raziskav o izkušnjah oziroma pogledih otrok v kontekstu migracij, saj obstoječe študije in politike, ki iz njih izhajajo, pogosto temeljijo na pogledih odraslih in največkrat spregledajo vlogo otrok in mladih v migracijskih tokovih. Vprašanje integracije je neločljivo povezano z vprašanjem dobrobiti otrok, za katero Ben-Arieh (2005) ugotavlja, da je pogosto tematizirano, ne da bi v njegovo opredeljevanje vključili otrokovo lastno perspektivo in/ali izkušnje. Otroci so še vedno pogosto reprezentirani kot pasivni, pomoči potrebni, njihove pripovedi pa preslišane (Haikkola 2011; White et al. 2011). Byrne (2018) v nedavni Unicefovi razpravi ugotavlja, da je rast števila otrok, ki v Evropi iščejo zaščito, razkrila pomanjkljivosti obstoječih evropskih sistemov na tem področju, predvsem pa spodbudila diskurz, ki interese otrok postavlja v središče migracijskih in azilnih politik in praks.

V čem so torej potenciali otrokosrediščnega pristopa na področju preučevanja integracije otrok migrantov in njihove dobrobiti? Kaj lahko prinese razumevanje otrok kot kompetentnih ustvarjalcev pomenov (Clark in Moss 2011)? V prvi vrsti gre za ustvarjanje političnega prostora, v katerem otroci dobijo možnost izraziti glas, stališča, izkušnje in poglede, biti slišani in biti upoštevani.

V raziskovanju denimo to pomeni prisluhniti otrokom in še več - jih aktivno vključevati v raziskovalni proces ter se z njimi posvetovati, jih prepoznati kot »kompetentne ustvarjalce pomenov« (Clark 2006) in aktivne udeležence v konstrukciji znanja. Tak pristop je pravzaprav odziv na naraščajočo potrebo po raziskovanju, ki bi se v večji meri usmerilo na otroke migrante kot aktivne subjekte in s tem izzvalo obstoječe izrazito odraslocentrično raziskovanje migracij (Dobson 2009). Z metodološkega vidika to pomeni uveljavljanje participatornih raziskovalnih pristopov. Če sledimo predpostavkam, ki so jih v svojih raziskavah izpostavili Fattore, Mason in Watson (2007; 2009; 2012), otrokosrediščni pristop omogoča otrokom in mladim, tudi migrantom, vključevanje v raziskave in politike, ki jih neposredno zadevajo in vplivajo na njihovo dobrobit.

V kontekstu otrokosrediščnega pristopa morajo otroci migranti kot socialni akterji imeti vlogo lastne reprezentacije in ne biti zgolj predmet raziskovanja. Obravnavati jih kot subjekte dejansko pomeni priznati jih kot veljaven, avtonomen in legitimen vir podatkov ter dovoliti,

da participirajo in s svojim znanjem usmerjajo raziskovanje, da so upoštevani pri oblikovanju kazalnikov njihove dobrobiti. Konkretnije, otrokosrediščni pristop s tem, ko migrantom omogoči prostor izražanja svojih pogledov in razumevanj, prinaša nova spoznanja o tem, kako percipirajo lastno integracijo, vključenost v družbo, katere so njihove ključne potrebe, kaj je zanje (ne)uspešna integracija in kaj je zanje dobrobit oziroma blagostanje. Nenazadnje tudi, kako vidijo te procese sedaj in kako jih vidijo v prihodnosti. Otrokosrediščni pristop tako odstira nova obzorja pri razumevanju obstoječega migracijskega konteksta in s tem nudi drugačna izhodišča za delovanje na tem področju. Z besedami Ben-Ariea (2005: 592): »Z ustvarjanjem prostora za otroke, da lahko sprejemajo te (informirane) odločitve in igrajo aktivno vlogo v raziskovalnem procesu, oblikujejo agendo, govorijo o stvareh, ki se jih dotikajo in reflektirajo naše metodologije, se od njih lahko veliko naučimo«.

Znanje, ki ga otroci kot najboljši poznavalci lastnih življenj konstruirajo, bodisi sami bodisi v povezavi z raziskovalci, predstavlja pomemben nabor vednosti, ki bi moralo biti prepoznano v razvoju politik, ki neposredno zadevajo njihovo dobro počutje in integracijo. Trenutne migracijske in integracijske politike so oblikovane na osnovi pogledov odraslih, zaradi česar so morda v nekaterih pogledih pomanjkljive, ne naslavljaajo vseh vidikov, relevantnih za otroke ali pa poudarjajo nekatere vidike, ki so zanje manj relevantni. Postavitev otrok v središče sega onkraj klasičnih pristopov raziskovanja in oblikovanja politik integracije. Če sprejmemo, da otroci pomembno doprinašajo k politikam, jih je potrebno namensko vključevati v dialog skozi celoten proces oblikovanja politik in indikatorjev (Fattore et al. 2012). Fattore, Mason in Watson (2007; 2009; 2012), ki raziskujejo dobro počutje in blagostanje otrok s te perspektive, ugotavljajo, da izpostavljajo vplive, ki jih ima otrokosrediščni raziskovalni pristop tako na sam proces raziskovanja kot na politike, ki so oblikovane na podlagi teh raziskav. Pogledi otrok tako lahko izzovejo trenutne predpostavke obstoječih integracijskih politik, pa tudi politične in akademske diskurze o tem, kaj integracija ali otrokova dobrobit pravzaprav sta. Pod vprašaj lahko postavijo tudi predpostavke o otroštvu samem in o tem, katere so relevantne politike na tem področju, v končni fazi pa lahko zamajejo s strani odraslih predpostavljen družbeni red (Fattore et al. 2012).

Otrokosrediščni pristop lahko zato razumemo kot dodano vrednost obstoječim percipcijam in praksam na področju integracije otrok migrantov, čeprav se obenem pri njegovem udejanjanju soočamo z več izzivi. Horgan (2016) denimo izpostavlja dve osrednji in med seboj povezani polji izzivov, ki spremljata otrokosrediščno raziskovanje, in sicer kompleksnost reprezentacij in neenaka razmerja moči v raziskovalnih odnosih. Participatorno raziskovanje z otroki in postavljanje otrok v središče predvideva nenehno prevpraševanje lastnih predpostavk, poudarjanje intersubjektivnosti in iskanje ravnotežja in simetrije v odnosu med raziskovalcem in udeleženci raziskave. Udejanjanje tega pristopa zahteva reflektivnost, torej kritično refleksijo sebe kot raziskovalca v tem procesu (Guba in Lincoln 2008). Pri tem ne smemo prezreti odnosov moči, ki prežemajo raziskovanje – tako med otroki in raziskovalci kot med raziskovalnimi institucijami/naročniki raziskave in raziskovalci (Franks 2011). Poseben izziv predstavlja operacionalizacija kazalnikov, oziroma »prevajanje« kompleksnih pogledov otrok v konkretne indikatorje (Fattore et al. 2009) dobrobiti oz. integracije. Ne glede na vse izzive, pa verjamemo, da ima otrokosrediščni pristop potencial dolgoročno doprinesti k bolj vključujočim in učinkovitim integracijskim politikam, ki bolje odgovarjajo na konkretne potrebe in težnje otrok. Kajti le ob spoštovanju njihovih mnenj se bodo počutili enakovredni, cenjeni in dobrodošli člani lokalnih, nacionalnih in evropskih skupnosti.

Literatura

- Aitken S C (2002) *Geographies of young people: the morally contested spaces of identity* London: Routledge.
- Aitken, S. (2009): *The Awkward Spaces of Fathering*. Ashgate Publishing, Ltd. Barker, J., & Ben-Arieh, A. (2005). Where are the children? Children's role in measuring and monitoring their wellbeing. *Social Indicators Research*, 74, 573–596.
- Bhabha, J. (2008) *Independent Children, Inconsistent Adults: International Child Migration and the Legal Framework*. Florence: UNICEF Innocenti Discussion Papers, 08/3.
- Brannen, J. in O'Brien, M. (1995). Review easy childhood and sociological gaze: paradigm and paradoxes. *Sociology*, 29(4), 729–737.
- Broström, S. (2012). Children's participation in research. *International Journal of Early Years Education*, 20(3), 257–269.
- Bushin, N. (2009) 'Researching family migration decision-making: a children-in-families approach, *Population, Space and Place*, 15(5): 429 - 43.
- Byrne K., Towards a Child Rights-based Assessment Tool to Evaluate National Responses to Migrant and Refugee Children Innocenti Discussion Paper 2018-04, UNICEF Office of Research - Innocenti, Florence.
- Christopoulou, N. in De Leeuw, S. (2005) Children making media: constructions of home and belonging' in Knörr, J. (ed.) *Childhood and Migration: From Experience to Agency*. Piscataway, NJ: Transactions Publishers, 113-35.
- Clark, A. in Moss, P. (2011): *Listening to Young Children: The Mosaic Approach* (2nd ed.). National Children's Bureau. London.
- Corsaro, W.A. (1997). *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press.
- Crawley, H. (2010). 'No one gives you a chance to say what you are thinking': Finding space for children's agency in the UK asylum system. *Area*, 42(2), 162–169.
- Crivello, G., Camfield, L., & Woodhead, M. (2009). How Can Children Tell Us About Their Wellbeing? Exploring the Potential of Participatory Research Approaches within Young Lives. *Social Indicators Research*, 90:51–72.
- Davies, B. (2005) 'Emerging trends in researching children and youth: a review essay' . *British Journal of Sociology of Education*, 26(1): 145 - 53.
- Dobson, M. (2009). Unpacking children in migration research. *Children's Geographies*, 7(3), 355–360. <https://doi.org/10.1080/14733280903024514>.
- Driessnack, M. (2006). Draw-and-Tell Conversations With Children About Fear. *Qualitative Health Research*, 16(10), 1414–1435.
- Due, C., Riggs, D in Augoustinos, M. (2015): Research with Children of Migrant and Refugee Backgrounds: A Review of Child-Centered Research Methods. *Child Indicator Research*. 7, 209–227
- Fattore, T., Mason, J. in Watson, E. (2007): Children's conceptualization(s) of their well-being. *Social Indicators Research*. 80, 5–29.
- Fattore, T., Mason, J., in Watson, E. (2009): When Children are Asked About Their Well-being: Towards a Framework for Guiding Policy. *Child Indicators Research*, 2(1), 57–77.

- Fattore, T., Mason, J., in Watson, E. (2012): Locating the Child Centrally as Subject in Research: Towards a Child Interpretation of Well-Being, *Child Indicators Research* 5:423–435.
- Franks, M. (2009). Pockets of Participation: Revisiting Child-Centred Participation Research. *Children & Society*, 25, 15 – 25.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (2008). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The landscape of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage.
- Haikkola, L. (2011): Making Connections: Second-Generation Children and the Transnational Field of Relations, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37:8, 1201-1217.
- Hopkins, P. and Hill, M. (2008) 'Pre-flight experiences and migration stories: the accounts of unaccompanied asylum-seeking children', *Children's Geographies*, 6(1): 257-68
- Horgan, D. (2017). Child participatory research methods: Attempts to go 'deeper'. *Childhood*, 24(2), 245-259.
- James, A. in Prout, A. (1997). *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer.
- Mayall, B. (2001): The sociology of childhood in relation to children's rights. *The International Journal of Children's Rights*, Vol. 8, No. 3, 243–259.
- Mayeza, E. (2017): Doing Child-Centered Ethnography: Unravelling the Complexities of Reducing the Perceptions of Adult Male Power During Fieldwork. *International Journal of Qualitative Methods*. Vol. 16, pp. 1–10.
- Moran-Ellis J (2010) Reflections on the sociology of childhood in the UK. *Current Sociology* 59(2): 186–20.
- Ní Laoire, C., Carpena-Méndez, F., Tyrrell, N. in White, A. (2010) Introduction: childhood and migration mobilities, homes and belongings, *Childhood*, 17(2): 155-62.
- Orellana, M.F., Thorne, B., Chee, A., and Lam, W.S.E., 2001. Transnational childhoods: The participation of children in processes of family migration. *Social Problems*, 48, 572–591.
- Pupavac, V. (2001): Misanthropy without borders: the international children's rights regime. *Disasters*. Vol.25, pp. 95-112.
- Thompson, A., Torres, R.M., Swanson, K., Blue, S.A. in Hernández H.O. (2017): Re-conceptualising agency in migrant children from Central America and Mexico, *Journal of Ethnic and Migration Studies*,
- Qvortrup, J., Bardy, M., Srgitta, G., & Wintersberger, H. (Eds.). (1994). *Childhood matters: social theory, practice and politics*. Aldershot, UK: Avebury.
- Weller, S. (2003). "Is it fun?" developing children centred research methods. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 23(1/2), 33–58.
- Moran-Ellis J (2010) Reflections on the sociology of childhood in the UK. *Current Sociology* 59(2): 186–2
- White, A., Ní Laoire, C., Tyrrell, N., & Carpena-Méndez, F. (2011). Children's Roles in Transnational Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(8), 1159–1170.

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

MEDIJSKO POROČANJE O BEGUNCIH IN MIGRANTIH V SLOVENIJI PO LETU 1991: STANJE RAZISKAV IN PRIHODNJE PERSPEKTIVE

Povzetek: V prispevku obravnavamo raziskave na temo medijskega poročanja o beguncih in migrantih v Sloveniji po letu 1991. Izhodišče večine zbranih raziskav je ena izmed treh »kriz«, ki so zaznamovale Slovenijo v letih 1992–1993, 1999–2001 in 2015–2016. Pogostnost raziskav je do leta 2015 razmeroma nizka, medtem ko njihovo število v obdobju po zadnji »krizi« skokovito naraste. Kot najpogostejši medij analize v zbranih raziskavah se pojavlja časopis z dnevno ali tedensko naklado, z metodološkega vidika pa prevladuje okvir kritične diskurzivne analize. Raziskave v splošnem ugotavljajo, da medijsko poročanje o beguncih v devetdesetih letih uokvirja predvsem nacionalistični diskurz, sočasno pa se krepí diskurz o kriminalizaciji, ki prevladuje v poznejših obdobjih. Poleg tega medijski diskurz kontinuirano prevzema in reproducira vladni diskurz in diskurz »glasu ljudstva«, ob tem pa medijsko naracijo ves čas spremlja metaforika naravnih nesreč in katastrof. Kot ena izmed možnih nadaljnjih raziskovalnih perspektiv na križišču mediji–migracije se izrisuje obravnavna vloga novih medijskih tehnologij in družabnih omrežij v kontekstu begunske oziroma migrantske izkušnje.

Ključne besede: mediji, migracije, begunci, analiza diskurza, novi mediji, družabna omrežja

V prispevku obravnavamo raziskovanje medijskega poročanja o beguncih in migrantih v Sloveniji po letu 1991, pri čemer se osredinjamo na spremembe in stalnice v raziskovalni dinamiki in medijskih reprezentacijah beguncev oziroma migrantov. Ob tem tematiziramo prihodnje perspektive, ki jih glede na aktualno stanje ponuja interdisciplinarno presečišče sociologije medijev in sociologije migracij.

Čeprav gre za dve raziskovalni polji, ki sta vsako zase izjemno raznoliki in produktivni tako v domačem kot tudi v mednarodnem prostoru, pa je območje, ki se strukturira na njunem presečišču, po oceni Kinga in Woodove (2001: 1–22), redko tematizirano. Podobno ugotovitev lahko podamo tudi za stanje slovenskih raziskav¹ do leta 2015, ko je njihovo število razmeroma nizko, pozneje pa skokovito naraste. Izhodišče večine raziskav je namreč ena izmed treh »kriz«, ki so zaznamovale Slovenijo v letih 1992–1993, 1999–2001 in 2015–2016, ko je bilo medijsko poročanje o beguncih oziroma migrantih tudi najboljnejše. Zbrane raziskave lahko glede na omenjene »krize« umestimo v dve glavni obdobji: v prvem obdobju 1991–2014

1. Zbiranje slovenskih raziskav po letu 1991, ki jih umeščamo na križišče mediji–migracije in predstavljajo osnovo za nastanek tega prispevka, je potekalo s pomočjo bibliografskega sistema Cobiss pod ključnimi besedami begunci, migranti in prebežniki. Poleg tega smo pregledali vse izdaje v knjižni zbirki MediaWatch Mirovnega inštituta, vse številke Poročil skupine za spremljanje nestrpnosti, vse številke revije Monitor ISH in nekatere zadetke na Googlovem iskalniku.

so tiste, ki tematizirajo predvsem prvo in drugo »krizo«,² v drugo obdobje pa umeščamo vse raziskave po letu 2015, ki večidel obravnavajo zadnjo begunsko »krizo«.³

Utemeljitev za obravnavo interdisciplinarnega presečišča, ki ga tvorijo našete raziskave, pa ne izpeljujemo samo iz podatka o njihovi nizki frekvenci zlasti v prvem obdobju, ampak tudi iz dejstva, da so mediji glavno sredstvo, s pomočjo katerega se vzpostavlja odnos državljanov do begunske oziroma migrantske problematike. Avtorici Kogovšek Šalamon in Bajt (2016: 9) sta v kontekstu begunske »krize« 2015–2016 zapisali, da večina prebivalcev Slovenije sploh ne bi vedela, da so begunci prišli v Slovenijo, če o njih ne bi poročali mediji. To pomeni, da večina prebivalcev še nikoli ni bila v stiku z begunci oziroma migranti; glavni dostop do informacij o begunski oziroma migrantski problematiki zato predstavljajo mediji. To je temeljni razlog, zaradi katerega moramo sodobne migracije primarno obravnavati preko analize vsebin, ki nam jih posredujejo mediji,⁴ in preko analize družbenih pogojev, v katerih te vsebine nastajajo.

Že omenjena avtorja King in Wood (2001: 4–10) za stanje britanskih raziskav ugotavljata, da so medijske reprezentacije beguncev oziroma migrantov najpogostejše tematizirane v tiskanih medijih. Tudi za stanje slovenskih raziskav lahko zapišemo ugotovitev, da se kot najpogostejši medij analize pojavlja časopis z dnevno ali tedensko naklado, z metodološkega vidika pa prevladuje okvir kritične diskurzivne analize. Poleg tega se večina zbranih raziskav osredinja zgolj na analizo medijske vsebine, zelo malo pozornosti pa je namenjene raziskovanju produkcijskih pogojev in širšega družbeno-zgodovinskega konteksta, ki tej vsebini sploh daje podlago.⁵ Avtorice in avtorji večine raziskav obravnavajo izbrane medije kot abstrahirane od družbenih pogojev produkcije in recepcije, pri tem pa so redko upoštevane radikalne družbene in tehnološke spremembe medijske krajine v zadnjih dveh desetletjih.

Navkljub nesorazmerju, glede na število objavljenih študij pred letom 2015 in po njem, je na osnovi ugotovitev zbranih raziskav mogoče skleniti, da medijsko poročanje o beguncih v devetdesetih letih uokvirja predvsem nacionalistični diskurz, ki je povezan z nastankom nove slovenske države, sočasno pa se krepi diskurz o kriminalizaciji, ki prevladuje v poznejših obdobjih. Poleg tega medijski diskurz kontinuirano prevzema in reproducira vladni diskurz in diskurz »glasu ljudstva«, ob tem pa medijsko naracijo ves čas spremlja metaforika naravnih nesreč in katastrof, ki dodatno prispeva k depersonalizaciji in kriminalizaciji beguncev oziroma migrantov. Sledove pozitivnega medijskega poročanja, ki zajema poročanje o vsebinsko bolj raznolikih in tudi nediskriminatornih praksah, kot je recimo poročanje o težavah beguncev pri pridobivanju zaposlitve, urejanju bivanja in podobno, zaznava le ena izmed raziskav, to je študija, ki jo je opravila Pajnik (2007) na osnovi analize tiskanih medijev v obdobju 2003–2005.

2. V prvo obdobje umeščamo naslednje zbrane raziskave: (Doupona, Verschueren in Žagar 1998); (Kuzmanić 1999); (Jalušič 2001); (Kuhar 2001); (Kuzmanić 2001); (Žagar 2002); (Mihelj 2004); (Pajnik 2007); (Pajnik 2008); (Kralj 2008) in (Žagar 2009).

3. V drugo obdobje umeščamo naslednje zbrane raziskave: (Bajt 2016); (Pajnik 2016); (Hrvatini 2017); (Jontes 2017); (Luthar 2017); (Medica 2017); (Pajnik 2017); (Pušnik 2017); (Šaina in Turnšek 2017); (Vezovnik 2017); (Bajt 2018); (Pajnik 2018); (Vezovnik 2018); (Vezovnik in Šarič 2018); (Zavratnik in Cukut Krilič 2018); (Žagar 2018) in (Smerdelj in Vogrinc 2019).

4. Za več o tem glej na primer Medica 2017.

5. Za primer raziskave, ki upošteva takšno epistemologijo, glej na primer Mihelj 2004.

Oris temeljnih značilnosti pregleda slovenskih raziskav na presečišču mediji–migracije odpira mnoge perspektive za nadaljnji morebitni razvoj tega področja. Najprej velja izpostaviti nujno po upoštevanju že omenjenega radikalnega preoblikovanja medijske krajine zaradi pojava interneta in družabnih omrežij.⁶ Internet je redefiniral vlogo tradicionalnih medijev na način, da je okrepil njihovo medsebojno interakcijo; zaradi tega medijev in njihovih vsebin ne moremo obravnavati ločeno drug od drugega, ampak v njihovem medsebojnem delovanju. Tako predstavljeno novo medijsko realnost sta Madiano in Miller (2012) opisala s terminom »polimediji«, ki poudarja multimedijski fokus. Takšna perspektiva bi na primeru raziskovanja televizijskega poročanja o begunski problematiki (npr. Smrdelj in Vogrinc 2019) pomenila, da televizije ne obravnavamo ločeno od družbenega konteksta in ostalih medijev, ampak da jo tematiziramo v sodobni digitalni medijski krajini. Nekateri avtorji za ta namen uporabljajo termin »multiplatformna televizija« (Bolin 2010; Garcia-Aviles 2012). Z njim izpostavljajo, da je televizijska vsebina producirana z zavedanjem, da ne bo dostopna le na televizijskem mediju, ampak tudi v pogojih novih medijskih tehnologij.

Zbrane slovenske raziskave se večinoma osredinjajo na »semiotično« branje medijskih tekstov, ki je uporabno predvsem za analizo klasičnih medijskih vsebin, nekoliko manj pa je raziskav, ki bi obravnavale vlogo novih medijskih tehnologij in družabnih omrežij v kontekstu begunske oziroma migrantske izkušnje. Na eni strani je možno raziskovanje vloge novih medijskih tehnologij, natančneje, rabe pametnih telefonov na poti beguncev in migrantov,⁷ na drugi strani pa je pomembno nasloviti tudi vprašanje vloge družabnih omrežij pri vzpostavljanju in ohranjanju identitete z ostalimi člani »skupnosti« ter z matičnim okoljem. Z metodološkega vidika bi se takšne raziskave umeščale v »etnografsko« raziskovanje dejanskih načinov, kako begunci oziroma migranti vsakodnevno uporabljajo nove medijske tehnologije ter kako reprezentirajo sebe na družabnih omrežjih.

Vprašanje samoreprezentacije beguncev oziroma migrantov na družabnih omrežjih pa med drugim odpira teren, na katerem je mogoče preverjati tezo o demokratičnem potencialu interneta, ki je bila popularna ob njegovi uveljavitvi. Wright (2014: 462) postavi trditev, da imajo nove medijske tehnologije potencial, da spodkopavajo hierarhijo tradicionalnih medijev in s tem omogočijo, da begunci oziroma migranti sami ustvarjajo in nadzorujejo lastno medijsko podobo. Nekatere slovenske raziskave ugotavljajo odsotnost tako imenovanega »begunskega glasu« (Sigona 2014) v medijskem poročanju,⁸ zato se zastavlja vprašanje, ali družabna omrežja sploh lahko vzpostavijo oziroma okrepijo »begunski glas« v javnem prostoru. Povedano drugače, ali lahko družabna omrežja beguncem in migrantom pomagajo vzpostaviti avtonomno pozicijo v javnem prostoru, iz katere lahko govorijo sami zase, v svojem imenu? In še, ali lahko družabna omrežja preko vzpostavitve avtonomnega »begunskega glasu« naslovijo tudi kritiko institucionalnega medijskega diskurza, ki begunce oziroma migrante izključuje iz javne razprave o njih samih? Vsa ta in še mnoga druga preliminarne vprašanja nakazujejo potencialno smer za nadaljnji razvoj interdisciplinarnega križišča mediji–migracije v slovenskem raziskovalnem prostoru.

6. Za več o raziskovanju migracij v novih pogojih sodobne medijske krajine glej na primer Wright 2014.

7. Raziskavo o ambivalentni vlogi digitalnih tehnologij, ki migrantom na eni strani pomagajo komunicirati in pridobivati informacije na poti, na drugi pa z beleženjem aktivnosti na napravi ogrožajo njihov status, sta izvedli avtorici Zavratnik in Cukut Krilić (2018).

8. Glej na primer Smrdelj in Vogrinc 2019.

Literatura

- Bajt, Veronika (2016): Anti-Immigration Hate Speech in Slovenia. V N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.): *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015*: 50–61. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (11. 7. 2019).
- Bajt, Veronika (2018): Online hate speech and the „refugee crisis“ in Slovenia. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in M. Lukšič Hacin (ur.): *The disaster of European refugee policy: perspectives from the „Balkan route“*: 133–155. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Bolin, Göran (2010): Digitization, Multiplatform Texts, and Audience Reception. *Popular Communication*, 8 (1): 72–83.
- Doupona, Marjeta, Verschueren, Jef in Igor Ž. Žagar (1998): *Pragmatika legitimizacije: retorika begunske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute.
- Garcia-Aviles, Jose Alberto (2012): Roles of audience participation in multiplatform television: From fans and consumers, to collaborators and activists. *Participations*, 9 (2): 429–447.
- Hrvatina, Asja (2017): Begunke v medijih: arhetip begunke kot žrtve. Dostopno prek: <http://www.mirovni-institut.si/begunke-v-medijih-arhetip-begunke-kot-zrtve/> (11. 7. 2019).
- Jalušič, Vlasta (2001): Ksenofobija ali samozaščita?: o vzpostavljanju nove slovenske državljske identitete = xenophobia of selfprotection?: on the development of new citizen identity in Slovenia. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1 (1): 12–43.
- Jontes, Dejan (2017): Med distanciranostjo in angažiranostjo: protislovja poročanja o „begunski krizi“ v dnevnem tisku. *Dve domovini*, (45): 185–200.
- King, Russel in Nancy Wood (2001): *Media and migration: An overview*. V R. King in N. Wood (ur.): *Media and migration: constructions of mobility and difference*, 1–22: London; New York: Routledge.
- Kogovšek Šalamon Neža in Veronika Bajt (2016): Introduction. V N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.): *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015*: 7–11. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (11. 7. 2019).
- Kralj, Ana (2008): Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini*, (27): 169–190.
- Kuhar, Roman (2001): Zgrabiti in izgnati: vzorec ksenofobičnega diskurza v Slovenskih novicah = seized and expelled. 2001. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1 (1): 44–55.
- Kuzmanič, Tonči (1999): *Bitja s pol strešice: slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: Open Society Institute-Slovenia.
- Kuzmanič, Tonči (2001): Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni = on allegedly non-existent racism and xenophobia in Slovenia. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1 (1): 56–77.
- Luthar, Breda (2017): Begunci in „Odmevi“: epistemologija konvencij. *Dve domovini*, (45): 153–168.
- Madianou, Mirca in Daniel Miller (2012): *Migration and New Media: Transnational Families and Polymedia*. London: Routledge.
- Medica, Karmen (2017): Od medijacije k medijaziaciji migrantske problematike. *Monitor ISH*, 19 (1): 75–94.

- Mihelj, Sabina (2004): The role of mass media in the (re)constitution of nations: the (re)constitution of the Slovenian Nation through the mass media representations of the plebiscite for an independent Slovenia, Bosnian refugees and non-registered migration (1990–2001). Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis. Doktorska disertacija.
- Pajnik, Mojca (2007): Medijske podobe o beguncih. *Socialno delo*, 46 (1/2): 1–11.
- Pajnik, Mojca (2008): Mnenja o migrantih v tisku: potreba po korektivu javnomnenjskega raziskovanja. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije*, 18 (1): 219–232.
- Pajnik, Mojca (2016): Migration in the mirror of mediatized anti-politics. V N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.): *Razor-wired: reflections on migration movements through Slovenia in 2015*: 62–70. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (11. 7. 2019).
- Pajnik, Mojca (2017): Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu „Delo“. *Dve domovini*, (45): 169–184.
- Pajnik, Mojca (2018): Media logic in disposing of migrants. V: I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in Marina Lukšič Hacin (ur.): *The disaster of European refugee policy: perspectives from the „Balkan route“*: 179–195. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Pušnik, Maruša (2017): Dinamika novičarskega diskurza populizma in ekstremizma: moralne zgodbe o beguncih. *Dve domovini*, (45): 137–152.
- Sigona, Nando (2014): The Politics of Refugee Voices: Representations, Narratives, and Memories. V E. Fiddian Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long in N. Sigona (ur.): *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*: 369–382. Oxford; New York: Oxford University Press, 2014.
- Smrdelj, Rok in Jože Vogrinc (2019): Migrant Objectification in Television News Discourse in the Context of Criminalisation: An Example Concerning Slovenian Public Television Broadcast News. V N. Kogovšek Šalamon (ur.): *Causes and Consequences of Migrant Criminalisation*. Springer. V tisku.
- Šaina, Veronika Foška in Tjaša Turnšek (2017): Begunci so voda in pošiljka, evropski dom je treba zaščititi: analiza metafor v Večernjem listu in Slovenskih novicah. *Časopis za kritiko znanosti*, 45 (268): 143–162.
- Vezovnik, Andreja (2017): Otherness and victimhood in the tabloid press: the case of the „refugee crisis“ in „Slovenske novice“. *Dve domovini*, (45): 121–135.
- Vezovnik, Andreja (2018): Securitizing migration in Slovenia: a discourse analysis of the Slovenian refugee situation. *Journal of immigrant & refugee studies*, 16 (1/2): 39–56.
- Vezovnik, Andreja in Ljiljana Šarić (2018): Subjectless images: visualization of migrants in Croatian and Slovenian public broadcasters' online news. *Social semiotics*, 1–23.
- Wright, Terence (2014): The Media and Representations of Refugees and Other Forced Migrants. V E. Fiddian Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long in N. Sigona (ur.): *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies*: 460–475. Oxford; New York: Oxford University Press, 2014.
- Zavratnik, Simona in Sanja Cukut Krilić (2018): Digital routes, digital migrants: from empowerment to control over refugees' digital footprints. *Družboslovne razprave*, 34 (89): 143–163.
- Žagar, Igor Ž. (2002): Refugees, mad cows, and bone meal or why citizenship education should learn from the media: in place of introduction to the thematic block Citizenship education and political theory: Reflections in language. *The School field: international journal of theory and research in education*, 13 (6): 5–14.

- Žagar, Igor Ž. (2009): The (re)construction of refugees in Slovenian media. V A. Galasińska in M. Krzyżanowski (ur.): Discourse and transformation in Central and Eastern Europe: 75–92. Basingstoke [England]; New York: Palgrave Macmillan.
- Žagar, Igor Ž. (2018): Devolution of language in post-democracy: decaying discourse on refugees from the Bosnian to the Syrian war. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in M. Lukšič Hacin (ur.): The disaster of European refugee policy: perspectives from the „Balkan route“: 103–132. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

VLASTA JALUŠIČ

Mirovni inštitut

VERONIKA BAJT

Mirovni inštitut

EU IN POLITIKE INTEGRACIJE MIGRANTSKIH OTROK: KAJ SE REPREZENTIRA KOT PROBLEM

Prispevek izhaja iz mednarodnega projekta MiCreate in raziskuje glavne poteze politik EU, ki formirajo kontekst integracije migrantov in migrantskih otrok, s posebnim poudarkom na vzgoji in izobraževanju. Po opisu najsplošnejšega okvira integracije v EU se tekst posveti tistim vidikom politik integracije na področju vzgoje in izobraževanja, ki zadevajo migrantske otroke. Uporabljen je deskriptivni pristop z elementi analize uokvirjanja politik, poudarek pa je na zadnjih petih letih (od 2014 dalje). Namen je izluščiti glavne elemente reprezentacije problemov in rešitev, ki jih za migrantske otroke na področju vzgoje in izobraževanja ponuja režim integracije v Evropski uniji. Prispevek obravnava še vprašanje, v kolikšni meri EU politike vključevanja migrantskih otrok upoštevajo celosten in na otroka osrediščen pristop.

SONJA RUTAR

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta, Koper

UNIVERZALEN PRISTOP REALIZACIJE ZMOŽNOSTI OTROK V VZGOJI - GLAS OTROK PRIČAKUJE PARTIKULARNO V UNIVERZALNEM

Od druge polovice dvajsetega stoletja na pedagoško teorijo in prakso vzporedno vplivata dve različni teoretični izhodišči: 1) normativna razlaga otrokovega razvoja, učenja in njegovih potreb ter 2) relativistični, posmodernistični dvom v eno, dominantno resnico in normativni pogled na otrokov razvoj in učenje. Ob srečanju se univerzalna, razvojno psihološka normativna pričakovanja soočijo s sociološkimi opozorili, da je otrok, njegovo bivanje in razvoj, socialno in kulturno kontekstualiziran. V projektu *Izzivi medkulturnega sobivanja* (2016- 2021) imajo priseljeni otroci, ki se vključujejo v slovensko šolsko okolje, možnost izražanja svojih pričakovanj. Povzetek spoznanj spremljajočih raziskav v projektu kaže, da si otroci v procesu vključevanja v novo okolje ne želijo pedagoških pristopov, ki izhajajo iz relativističnega in obenem segregacijskega diskurza. Zato v procesu vzgoje otrok, tudi otrok priseljencev, zagovarjamo univerzalen pristop realizacije zmožnosti, z individualizacijo in participacijo otrok v vzgoji.

MARIJANCA AJŠA VIŽINTIN

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije, Ljubljana

VKLJUČEVANJE OTROK PRISELJENCEV V SLOVENIJI

Vključevanje otrok priseljencev v Sloveniji se razvija na več področjih. Spreminja se zakonodaja, od leta 2008 je v osnovni šoli omogočeno dveletno prilagojeno preverjanje in ocenjevanje znanja na podlagi individualnega programa, v srednji šoli je določen intenzivni tečaj slovenščine po vpisu in osebni izobraževalni načrt od 2018. Izšlo so nova didaktična gradiva za poučevanje slovenščine kot drugega / tujega jezika za različne starostne stopnje otrok. Izvajajo se projekti, ki razvijajo medkulturno zmožnost različnih ciljnih skupin, npr. Ministrstvo za izobraževanje znanost in šport skupaj z ESS sofinancira dva velika petletna nacionalna projekta za pedagoške delavke, ki lahko pridobijo potrebno znanje za podporo pri vključevanju otrok priseljencev. V okviru projekta *Le z drugimi smo* (2016-2021) potekajo predavanja po pedagoških kolektivih po vsej Sloveniji in zamejstvu, do zdaj je enega od petih seminarjev poslušalo že več kot 5000 pedagoških delavk. Pri izvajanju seminarjev prehaja do prenosa znanj iz teorije v prakso, obenem pa do soočanja s konkretnimi pedagoškimi izzivi. Razvoj je pozitiven, a potrebne bi bile dolgoročne rešitve, npr. študijski programi za medkulturno vzgojo in izobraževanje (za bodoče pedagoške delavke), konkretni medkulturni učni cilji v učnih načrtih in gradivih (za tiste, ki že učijo), redno financiranje pedagoškega kadra za konkretno podporo otrok priseljencem prvi dve leti po vpisu (da presežemo kratkoročne projektne rešitve).

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

MEDNARODNA PODNEBNA GIBANJA IN DOSEG KRITIKE

Študentska sekcija letošnja sociološkega srečanja bo obravnavala okoljske tematike pod naslovom »Mednarodna podnebna gibanja in doseg kritike«. Kljub črnim napovedim številnih znanstvenih poročil o problematiki podnebnih sprememb, na področju politik, ki bi jih naslavljal, ni bilo večjih premikov. Kot odgovor na politično neambicioznost so se okrepila družbena gibanja, ki to tematiko naslavlajo in od vlad zahtevajo ukrepanje. Predvsem v zadnjih dveh letih so ob množičnih globalnih protestih, različna okoljska gibanja do neke mere spremenila tudi medijsko krajino in splošno zavedanje ljudi. Smiselno je torej kritično analizirati in predstaviti fenomen teh globalnih družbenih gibanj. Hkrati se je potrebno vprašati, kakšne so njihove omejitve in doseg, ter ali lahko dosežejo spremembe, ki so, glede na številna znanstvena dognanja, potrebne.

OB SREČANJU

TANJA RENER

UTOPISTIKU V SLOVO

IMMANUEL WALLERSTEIN (1930-2019), polihistor, afrikanist in direktor "Centra Fernand Braudel za proučevanje ekonomije, zgodovinskih sistemov in civilizacij" pri newyorški državni univerzi Binghamton, je eden najbolj citiranih družboslovcev zadnjih petdeset let in utemeljitelj svetovno-sistemske analize, ki se je uveljavila kot ena izmed vodilnih teorij v družboslovju. Je avtor kapitalnega opusa *Moderni svetovni sistem* in serije knjig, od katerih so *Utopistike/Dediščina sociologije*, *Kako odpreti družbene vede*, *Zaton ameriške moči* in *Uvod v analizo svetovnih sistemov*, prevedene v slovenski jezik (Vse pri Založbi *Cf).

Pred dvajsetimi leti, ko je profesor Wallerstein obiskal Ljubljano, je na tiskovni konferenci ob izidu prevoda *Utopistik* v nekaj stavkih sporočil, za kaj si prizadeva. Poskusil sem pokazati, je rekel, da ima neskončna akumulacija kapitala, ki vlada našemu svetu, strukturne omejitve in te omejitve zdaj že zavirajo delovanje sistema. To je čas kaotične situacije, ki jo bo neprijetno preživljati in bo potekala povsem nepredvidljivo. Vendar Wallerstein nikakor ni bil analitik pesimist. Prepričan je bil, da bo iz tega kaosa v prihajajočih desetletjih vzniknil nov red, odvisen od tega, kaj bomo ljudje – tako tisti na oblasti kot večina, ki ni -- počeli v tem kaotičnem intervalu. Mi, družboslovke in družboslovci, moramo biti realistični v pospeševanju razprave o tem, kakšne vrste družbeni sistem bi nam dejansko bolje služil in kakšne vrste strategija bi nas popeljala v to smer. Svet se sesuva, mi pa moramo o tem razmišljati, govoriti in ukrepati. To znamo in to je naša moralna zaveza, je bil prepričan oster analitik in blagi človek Immanuel Wallerstein.

RUDI RIZMAN

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana

»1968«: MOČ IN NEMOČ IMAGINACIJE

Povzetek: Med sociologi in zgodovinarji obstaja soglasje o tem, da so študentska gibanja pomembno vplivala in pospešila prehod tradicionalnih družb v moderne ter prispevala k njihovi pluralizaciji in demokratizaciji. Uporniški »maj« je mnogo bolj kompleksen in ambivalenten, kot ga običajno predstavljajo razmišljanja o njem brez potrebne kritične distance in (samo)refleksije. Za študentski upor je bilo značilno, da je nasprotoval tako tržni (potrošniški) kot tudi etatistični (planski) ideološki razdeljenosti v času hladne vojne. V kontekstu zgodovinskega kroženja elit ga je mogoče razumeti kot pripravljenost mlade generacije, da sodeluje pri ustvarjanju novih institucij in družbenih pogojev, ki naj bi zamenjale stare in disfunkcionalne. V času, ki ga zaznamuje vladavina neoliberalno zamišljene »enodimenzionalne družbe« (Marcuse 1964), predstavlja imaginacija uporne mladine izpred pol stoletja dragoceno in relevantno izkušnjo pri nastajanju alternative avtoritarni (totalitarni) politiki, ki jo narekuje globaliziran plenilski kapitalizem.

Ključne besede: študentska gibanja, revolucija, kapitalizem, družbene spremembe (neo) liberalizem

Leta 1968 so svet zaznamovali številni upori in izbruhi nezadovoljstva, ki so spomnili na revolucionarna dogajanja v evropski zgodovini. Uporniški generaciji med 18. in 28. letom je treba priznati, da je, gledano iz primerjalne zgodovinske perspektive, dosegla veliko: prelomila je s tradicionalno družbo in pospešila njen prehod v moderno, prekinila z represivno prtljago buržoazne tradicije, prispevala k demokratizaciji družbe in reformi obstoječih institucij, podprla mirovna gibanja in emancipacijo spolov, aktivirala ekološko zavest, itd. (Assmann 2018). O zgodovinsko prelomni vlogi uporniškega gibanja obstaja široko soglasje tako med sociologi kot zgodovinarji. Francoski intelektualci so svoja življenja razdelili na čas »pred majem« in na čas »po njem«, nekateri izmed njih pa so v njem prepoznali »L'entre-deux de la modernité«. Prav tako ni mogoče prezreti še drugega soglasja, tj., da je treba pri uporništvu upoštevati tako čas »setve« kot tudi čas »žetve« (Tarrow 2018).

V primeru Francije se zgodovinarji strinjajo, da je šlo za največjo množično in stavkovno gibanje v njeni zgodovini, ki se je na začetku izrazilo v aktivni solidarnosti med študenti in delavci. Pri štrajkih, demonstracijah, zasedbah tovarn in univerz je z zavedanjem, da ustvarjajo zgodovino, sodelovalo preko dve tretjini francoske delovne sile, tj. najmanj deset milijonov delavcev in študentov, kar je državo pripeljalo na rob zloma, kot je to ocenil njen predsednik general Charles de Gaulle, ki je Francijo v tajnosti za dva dni zapustil. Nič drugače niso ravnali drugi visoki politični funkcionarji in premožneži, ki so bili prepričani, da sta pred vrati revolucija in državljanska vojna, kar jih je pognalo k dviganju denarja iz bank, iskanju zasebnih letal in pridobivanju ponarejenih osebnih dokumentov.

Uspešna ali spodletela revolucija?

Številni so v tistem času verjeli, da je sto let po pariški komuni (1871) in petdeset let po obeh ruskih revolucijah (1917) napočil čas za levo revolucijo, kar se je tudi tokrat potrdilo v

občasnih romantičnih pogledih na uporabo nasilja in s postavljanjem barikad. Karkoli si lahko mislimo o tem, ali je šlo za revolucijo, ki je bila bodisi uspešna ali je spodletela, pa ni mogoče mimo njenih takojšnjih in dolgoročnih socialnih in kulturnih učinkov. Eden od protagonistov takratnega dogajanja Daniel Cohn-Bendit (Cohn-Bendit in Leggewie 2018) vidi uspeh upora delavcev in študentov med drugim tudi v tem, da delijo pozitivno mnenje o »maju 1968« tudi volivci desnega bloka. Nasprotujejo mu le katoliški tradicionalisti in nekdanji predsednik Nicolas Sarkozy, ki je obljubil, da »bo uničil njegovo dediščino«. Drugačno mnenje o burnem dogajanju je imela Hannah Arendt (1972); po njenem si bodo prihodnje generacije leto 1968 zapomnile tako kot njena leto 1848.

Še 15. marca 1968 je glavni urednik enega najbolj vplivnih časopisov v Franciji *Le Monde* pisal, kako trpi Francija zaradi dolgočasje, kar je bila sicer dobra diagnoza, ki pa je kot prognoza povsem odpovedala. Samo sedem dni pozneje se je Francija najprej z zavzetjem univerze v Nanterru in 3. maja s protestom na najbolj prestižni francoski univerzi Sorbonni, ko je policija aretirala več sto študentov in jih več deset z uporabo brutalnega nasilja tudi ranila, pridružila študentskim protestom v svetu (Nemčija, ZDA in drugod). Še več: te je presegla tako po množični plati kot po njihovi radikalnosti. Zadnje dokazujeta dva grafita s pariških ulic: »Bodimo realisti, zahtevajmo nemogoče!« in »Živeti, hitro!«

V šestdesetih letih, ko je prebrodila alžirsko krizo iz prejšnjega desetletja, je Francija stopila v obdobje relativne stabilnosti. Francoski imperij je končal v zgodovini, izboljšalo se je stanje ekonomije, ki je dosegala petodstotno rast, prebivalstvo je bilo v večini mlado, predsednik de Gaulle pa je v državi užival znatno popularnost. V tem času je bilo število študentov mnogo manjše kot danes, med njimi pa so prevladovali tisti iz višjih slojev. Na drugi strani pa je bilo neprimerljivo višje število industrijskih delavcev, ki so se opirali na močne in vplivne sindikate (C.G.T.), ti pa na Komunistično stranko Francije, ki je lahko računala na dobro petino volilnega telesa.

Po vrnitvi v Francijo 30. maja je predsednik de Gaulle, ki mu pred tem ni uspelo zadušiti študentskega in delavskega upora ter uresničiti zahteve po družbenih spremembah, po radiu razpustil nacionalno skupščino in napovedal volitve, pri čemer ni skrival namena, da bo za vsako ceno, če bo potrebno tudi z vojsko, vzpostavil »red in mir« v državi (Rubin 2018). Delavski protesti so kmalu pojenjali, študentski pa so se nadaljevali vse do srede junija, ko jih je preklcala Nacionalna študentska zveza in je policija prekinila okupacijo Sorbonne. »Konvergenca« med delavci in študenti je bila v resnici načeta že prej, kar je postopoma pripeljalo do njihovega medsebojnega nezaupanja. Poglobljaj ga je predvsem prepad med utopičnimi cilji študentov, ki so zahtevali radikalno spremembo družbene ureditve in krivičnih ekonomskih, socialnih ter razrednih razmerij, in zahtevami delavcev, ki jih niso v prvi vrsti zanimale politične zahteve prvih, temveč, kot so zatrjevali sindikalni voditelji, bolj neposredno »življenjske«, povezane z zagotavljanjem »kruha in masla«.

Na dvokrožnih volitvah v nacionalno skupščino, s katerimi so soglašali tudi komunisti, je v nasprotju s strahovi de Gaulle njegova stranka dobila največ glasov v parlamentarni zgodovini Francije! Sledila so pogajanja vlade s sindikalnimi voditelji pod imenom Grenelle, ki so prinesla znatno povečanja delavskih plač in izboljšanje njihovih delovnih razmer. Kmalu zatem je vlada sprejela nov zakon o izobraževanju, namenjen njegovi modernizaciji in s ciljem, da se odvrne revolucionarno grožnjo (Vinen 2018). Ne glede na de Gaullovo zmago pa ta ni bila tudi njegova osebna. Eno leto pozneje je po enajstih letih v vlogi predsednika po porazu na referendumu odstopil s tega mesta in ga prepustil Pompidouju z besedami: »Jaz sem preteklost,

vi pa predstavljate prihodnost«. Z referendumom so Francozi svojemu predsedniku sporočili, da je prestar, preveč zagledan vase, avtoritaren, protiameriški ter konservativen in so raje dali prednost »golizmu brez de Gaulla«, se pravi vladavini politične desnice, ki je trajala vse do leta 1981, ko so krmilo vlade prevzeli socialisti z Mitterrandom kot predsednikom republike. Ti pa so imeli malo skupnega s politično dediščino »1968«.

Francoski »maj« je mnogo bolj kompleksen in ambivalenten, kot ga običajno predstavlja pisanje o njem brez potrebne kritične distance. V resnici moramo govoriti o treh »majih«. Prvi »maj« se je nanašal na že omenjene revolucionarne zahteve študentov in intelektualcev, drugi pa na zahteve delavcev za reforme, s katerimi so hoteli izboljšati svoj ekonomski položaj. Tretji »maj« pa je prej ko ne prevečkrat zamolčan. 30. maja je namreč na Elizejskih poljanah demonstriralo blizu 800 tisoč ljudi z nacionalnimi zastavami v podporo predsedniku de Gaullu (!), kar je bila po množični stavki največja in najbolj množična demonstracija v obdobju, o katerem pišemo. Kar pomeni, kot piše Mitchell Abidor (2018), da francoska družba, ki so se ji uprli študenti, še daleč ni bila tako mrtva, kot se je zdelo. S tem si je mogoče tudi pojasniti več kot desetletno vladavino politične desnice po »revolucionarnem« letu 1968.

Pojav novih družbenih gibanj

Tarrow (2018) trdi, da so gibanja v drugi polovici šestdesetih let imela vseeno mnogo večje dolgoročne posledice v ZDA in Italiji, kjer je bilo zaradi njunega decentraliziranega družbenega sistema za razliko od centraliziranega francoskega, mnogo težje zadušiti upore. Leta 1968 zato ni mogoče omejiti samo na to leto in samo na Francijo. V resnici predstavlja mnogo daljše obdobje - »dolgo leto 1968«, kakor ga označujejo v literaturi s tega področja. Vključuje namreč številne države in njihove študentske voditelje, poleg zahodnih tudi države, kot so Japonska in Mehika. Njihove politične agende so obsegale najširši možni repertoar zahtev, in sicer od protikapitalističnih (Francija, Nemčija) do egalitarnih in demokratičnih (Češkoslovaška, Poljska, Jugoslavija), pravico do svobodnega govora, participativno demokracijo, zavračanje militarizma in vojaških intervencij (ZDA in ZSSR), itd.

Za (globalno) študentsko gibanje v šestdesetih letih prejšnjega stoletja je kljub njegovim kontingenčnosti in fluidnosti mogoče podati nekaj skupnih oznak. Za Richarda Vinena (2017) so protesti vključevali dve različni, čeprav tudi vzajemno prežemajoči se verziji: politično in kulturno. Prva je predstavljala socialni izziv obstoječemu družbenemu redu – kapitalizmu in je študentske zahteve povezala s širšimi družbenimi, predvsem delavskimi, pri tem pa se je v nasprotju z ortodoksni opirala na izvirnejši (neo)marksistični diskurz. Če pa je kdo pričakoval konkretne zamisli, kako organizirati »novo družbo«, je ostal razočaran.

Druga, kulturna verzija, ki je ni v prvi vrsti zanimala odprava družbenega reda, pa je postavljala v ospredje prelom z zacementiranim stanjem družbe, ki je blokiralo družbene skupine in posameznike, še posebej na ravni spolnih in drugih identitet. Te je uporniška generacija iz kulturnih in osebnih problemov prestavila na raven javne politike. V tem pogledu je upor vsaj do nastopa »konservativne revolucije« spodbudil procese demokratizacije v zahodnih družbah. Od takrat naprej se je, na primer, o enakopravnosti žensk in pravicah istospolnih razpravljalo v parlamentih in ne le v prikrajšanih družbenih skupinah.

Študentski upor je s svojim nasprotovanjem obema, tržni (potrošniški) in etatistični (planski) ideološki razcepljenosti v času hladne vojne, na široko odprl prostor novim družbenim gibanjem, da so se lahko izvila iz ideoloških spon in so namesto tržno diktirane politike zagovarjale družbene spremembe. Zadnje predvsem v navezavi na demokracijo, ki bi namesto

optimizacije profita dala prednost optimizaciji javnega dobrega. V kontekstu zgodovinskega kroženja elit ga je mogoče razumeti kot odgovor in pripravljenost mlade generacije, da sodeluje pri ustvarjanju novih institucij in družbenih dogovorov, ki naj bi zamenjali stare in disfunkcionalne. Pozneje se je pokazalo, da pri tem ni šlo za odpravo kapitalizma in državnega socializma, kot pa za njuni »kreativni destrukciji«, če si sposodimo metaforo Josepha Schumpetra.

To je podpiralo bolj fleksibilno, sočutno, decentralizirano in socialno odgovorno delovanje ali z drugimi besedami nasprotovanje na eni strani birokratskemu kolektivizmu in na drugi potrošniško podprtemu hiper-individualizmu. Régis Debray (Leggewie 2018), nekdanji sotovariš Che Guevara, je zameril študentskim upornikom, da so s tem, ko so postavljali v ospredje avtonomijo, spontanost, mobilnost, fleksibilnost, identiteto in kreativnost, prispevali k »novemu duhu« kapitalizma, v končni posledici tudi k restavraciji hegemonije neoliberalizma – kot nadomestek za nekdanjo »protestantsko etiko« (Max Weber), ki je pred tem podpirala industrijski kapitalizem.

Zaton zahodnega liberalizma in revolucionarnega socializma

Več raziskovalcev in komentatorjev je opozorilo, da uporom leta 1968 ni uspelo (raz) rešiti stare dileme čartističnega gibanja kaj uporabiti za doseg ciljev: »fizično« ali »moralno« silo? Leto 1968 je gojilo »lirično iluzijo«, kot se je izrazil francoski sociolog Raymond Aron (Kauffmann 2018), o koncu politike, ki uporablja fizično silo, vendar ostaja vprašanje, ali je to tudi zanesljivo spoznanje, glede na to, da je ta čas v resnici kritično oslabela »moralna sila«. K povedanemu dodajmo, da je nemško-britanski sociolog Ralf Dahrendorf že sredi sedemdesetih let v prejšnjem stoletju postavil »diagnozo«, da se je »izteklo« politično življenje socialne demokracije, ki ji pripada zasluga za »zlato dobo kapitalizma«.

Ob deficitu »revolucionarnega momenta« ostajajo dober obet za prihodnost v najboljšem primeru reformizem in alianse med progresivnimi političnimi silami. V nasprotnem primeru bo realno obstoječi (neoliberalni) kapitalizem še naprej drsel v regresijo v predindustrijsko dobo in z njo v neofeodalne forme izkoriščanja, na kar opozarja eminentni nemški politolog Claus Leggewie (2018). Za zdaj demokratična levica še ni »iznašla« učinkovite obrambne strategije pred neokonservativno ideologijo in agresivnim neoliberalno zastavljenim družbenim eksperimentiranjem.

Za relevanten uvid in analize leta 1968 sta potrebni večja zgodovinska distanca pa tudi pripravljenost, da nanj pogledamo neobremenjeno, se pravi ne le z »evropocentrične« perspektive. Enega od svežih uvidov ponuja v tem pogledu ruski zgodovinar Ilya Budraitskis (2018), ki ga skrbi depolitizacija duha leta 1968 s tem, ko ta inspirira izključno kulturno (umetniško) sfero in akademske ustanove, medtem ko ostaja brez moči v realnem svetu politike – kar pomeni, da ne daje opore prikrašanim razredom. Če se bodo družbe zadovoljile s takim nevzdržnim stanjem, bo to samo podprlo konservativno prepričanje, da revolucije samo okrepijo tisto, čemur v resnici nasprotujejo. Zato ostaja za Budraitskisa edina priložnost za reanimacijo avtentične dediščine leta 1968 to, da se ga prepozna kot tragedijo njegovega zgodovinskega poraza. Znebiti se iluzij v tem pogledu zanj ne predstavlja izgube, temveč nasprotno korist. Vendar ne kaže pozabiti, da milijoni ljudi na svetu, ki trpijo zaradi enormnega povečevanja neenakosti, medtem ko težko čakajo na alternativo, zavračajo korporativni kapitalizem skupaj z njegovo preobrazbo v različne avtoritarne vladavine z razširjanjem strahu pred »drugim-i«. Immanuel Wallenstein (1968) je v letu 1968 razbral svetovni prelom in slovo od dveh

velikih racionalnih dediščin: od zahodnega liberalizma in revolucionarnega socializma. Ne da bi podcenjevali to, da so šestdeseta leta na eni strani izborila glas za enakopravnost žensk, manjšine in številne narode s tem, ko so se konfrontirala s patriarhatom, rasizmom in (neo) imperializmom v njihovih najrazličnejših pojavnih oblikah, pa so na drugi namenila premajhno pozornost sociološkim strukturnim problemom.

Literatura

- Abidor, Mitchell (2018): *May Made Me: Oral History of the 1968 Uprising in France*. London: Pluto Press.
- Arendt, Hannah (1972): *La Crise de la Culture*. Paris: Gallimard.
- Assmann, Aleida (2018): 1968 in Germany: A Generation with two phases and faces (<https://www.eurozine.com/1968-germany-generation-two-phases-faces/>)
- Budraitskis, Ilya (2018): 1968: a revolution too early to judge (opendemocracynet/od-russia/ilya-budraitskis/1968-revolution-too-early-to-judge)
- Cohn-Bendit, Daniel in Leggewie, Claus (2018): 1968: Power to the Imagination. *NY Review of Books*: 10.5.
- Kauffmann, Sylvie (2018): Spring Time in Paris Brings Macron a Deluge of Challenges. *The New York Times*, 23.4.
- Leggewie, Claus (2018): No socialism is not the answer! Reappraising the politics of '68 (<http://www.eurozine.com/no-socialism-not-answer-1968-needs-taken-seriously/>)
- Marcuse, Herbert (1964): *One-Dimensional Society: Studies in Ideology of Advanced Industrial Society*. Boston: Beacon Press.
- Rizman, Rudi (1968): Teze o Vietnamu in krizi akcije. *Sodobnost*: 508-513.
- Rizman, Rudi (1974): Idejnopolične koncepcije ameriške »nove levice« (mag. delo). Ljubljana: FSPN.
- Rubin Alissa J. (2018): May 1968: A Month of Revolution Pushed France Into the Modern World. *The New York Times*, 5.5.
- Tarrow, Sidney (2018): 1968: The season of planting is not the season of harvest (<https://www.eurozine.com/1968-season-planting-not-season-harvest/>)
- Vinen, Richard (2018): *The Long '68: Radical Protest and Its Enemies*. London: Penguin Books.
- Wainwright, Hilary (2018): The spirit of 1968 is inextinguishable – even 50 years later (opendemocracynet/5050/hilary-wainwright/spirit-of-1968-inextinguishable-50-years-later)
- Wallerstein, Immanuel (1968): *University in Turmoil: The Politics of Change*. New York: Atheneum.

PREDSTAVITEV AVTORJEV

MILICA ANTIĆ GABER is a Full Professor at University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of sociology. Her research interests are: gender and politics, women in academia, gender and violence, gender and migration.

SARA ATANASOVA je podoktorska raziskovalka Centra za metodologijo in informatiko (FDV). Njena raziskovalna področja obsegajo proučevanje spletnih zdravstvenih skupnosti, teorije opolnomočenja in uporabo kvalitativnih in kvantitativnih metod na področju informacijske družbe.

IVAN BERNIK je bil do upokojitve redni profesor za sociologijo na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani. Njegovo pedagoško področje so bile splošne sociološke teme (npr. modernizacija, globalizacija in druge spremembe v sodobnih družbah) in sociologija spolnosti. Raziskovalno se je ukvarjal zlasti z nekaterimi vidiki socioloških teorij, s spreminjanjem politične kulture v nekdanjih socialističnih družbah ter družbeno organiziranostjo spolnosti. Samostojno in kot soavtor je objavil nekaj znanstvenih monografij in več kot petdeset znanstvenih člankov. Na podlagi raziskovanja družbene organiziranosti spolnosti je objavil članke v domačih in tujih znanstvenih revijah ter knjigi *Spolno življenje v Sloveniji* (v soavtorstvu z I. Klavs) in *Intimni življenjski stili študentov in študentk v Sloveniji* (v soavtorstvu s T. Kogovšek, R. Kuharjem in A. Švab).

URBAN BOLJKA je zaposlen kot strokovno raziskovalni sodelavec na Inštitutu RS za socialno varstvo. Raziskovalno se ukvarja z naslednjimi področji: socialno in družinsko politiko, kakovostjo življenja otrok in mladine, državo blaginje, družbeno pravičnostjo in univerzalnim temeljnim dohodkom.

MAJDA ČERNIČ ISTENIČ je izredna profesorica na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani ter višja znanstvena sodelavka na Druženomedicinskem inštitutu ZRC SAZU. Njeno novejšo raziskovalno delo in objave zajemajo tematike izmenjava znanja med akterji v kmetijskem sistemu, urbano kmetijstvo, vprašanja spolov, medgeneracijski odnosi, staranje in blaginja kmečkega prebivalstva.

MAŠA FILIPOVIČ HRAST je izredna profesorica za področje sociologije in znanstvena sodelavka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Pri svojem raziskovalnem delu se ukvarja z vprašanji sprememb in razvoja socialne politike ter s proučevanjem položaja izključenih in ranljivih skupin v družbi.

PATRICIJA FRLEŽ je magistrska študentka pedagoške sociologije in anglistike na Filozofski fakulteti na Univerzi v Ljubljani, s strokovnim zanimanjem za proučevanje edukacije, izobraževalnega sistema, interdisciplinarnosti, metode CLIL, evropskih integracij in aktivnega državljanstva. Tekom študija je širila sociološka spoznanja preko aktivnega delovanja v različnih formalnih in neformalnih študentskih organizacijah. Diplomirala je na temo usklajevanja

družinskega in poklicnega življenja političark in politikov z majhnimi otroki. Tekom magistrskega študija je opravila pripravišstvo Evropske unije v Evropskem ekonomsko-socialnem odboru v Bruslju na področju prevajalstva in pridobivala izkušnje poučevanja sociologije na Gimnaziji Vič v Ljubljani. V okviru magistrske naloge, ki bo objavljena letos jeseni, je izdelala medpredmetni modul o poučevanju teme Evropska unija.

STEVE FULLER graduated from Columbia University in History & Sociology before gaining an M.Phil. from Cambridge and PhD from Pittsburgh, both in History and Philosophy of Science. He currently holds the Auguste Comte Chair in Social Epistemology in the Department of Sociology. He was awarded a D.Litt. by Warwick in 2007 for significant career-long contributions to scholarship. He was appointed to the Auguste Comte Chair in Social Epistemology in 2011, and is a Fellow of the UK Academy of Social Sciences and the European Academy of Sciences and Arts. He is also a Senior Research Fellow at the Breakthrough Institute, the leading 'ecomodernist' think-tank and an Affiliate Scholar at the Institute for Ethics and Emerging Technologies, the leading 'transhumanist' think-tank. His most recent work has been concerned with the future of humanity, or 'Humanity 2.0'.

SLAVKO GABER je izredni profesor na Pedagoški fakulteti, UL. Ukvarja se s področjem sociologije vzgoje (enakost, pravičnost, različnost...) , edukacijskimi politikami, organizacijo vzgoje in izobraževanja, in kakovostjo v vzgoji in izobraževanju.

PAVEL GANTAR (1949), doktor socioloških znanosti, docent za prostorsko sociologijo, do leta 1994 zaposlen na FDV, minister za okolje in prostor 1994-2000, minister za informacijsko družbo 2001-2004, poslanec Državnega zbora Republike Slovenije od 2004-2011. Od 2008 do 2011 Predsednik Državnega zbora Republike Slovenije. Upokojen. Raziskovalna področja: prostorski družbeni procesi in strukture, urbanizem, prostorske spremembe pod vplivi novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij; procesi planiranja in odločanja v zvezi z rabo redkih resursov (prostor, naravni viri); problematika racionalnosti v planiranju; oblikovanje okoljske zavesti in ekoloških družbenih gibanj.

OTTO GERDINA je doktorski študent sociologije, mladi raziskovalec na Fakulteti za družbene vede in direktor zavoda OPRO. V šolskem letu 2018/19 je deloval kot asistent pri predmetu Uvod v sociologijo. Na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij se ukvarja predvsem s področjem sociologije staranja. Doslej je za svoje delo prejel Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani, Svečano listino za najboljše študijske dosežke Univerze v Ljubljani in priznanje Slovenskega sociološkega društva za najbolj obetavnega mladega sociologa.

BARBARA GORNIK je asistentka z doktoratom na Znanstveno – raziskovalnem središču Koper. V svojem raziskovalnem delu se ukvarja s vprašanjem migracij, nacionalizma in človekovih pravic, ki jih naslavlja z vidika njihove interpretacije in implementacije kot odraza družbenih odnosov moči. Leta 2016 je pridobila naslov doktorica znanosti, ko je uspešno opravila zagovor disertacije z naslovom Človekove pravice in nacionalizem. Barbara Gornik je članica uredniškega odbora revije International Journal of the Euro-Mediterranean Studies ter sourednica zbornika Unaccompanied Children in European Migration and Asylum

Practices: In Whose Best Interests?, ki je junija 2017 izšel pri založbi Routledge, Taylor and Francis Group. Med njenimi zadnjimi akademskimi dosežki velja omeniti projekt Migrant Children and Communities in a Transforming Europe (MiCREATE); gre namreč za prvi projekt s področja družboslovnih ved v okviru programa Obzorje 2020 Raziskave in Inovacije, v katerem slovenski raziskovalni zavod nastopa kot vodilni partner.

MARIKE GRUBAR je magistrica sociologije kulture in doktorska študentka na Filozofski fakulteti UL. Raziskovalno se v zadnjem obdobju ukvarja predvsem s sodobnimi krizami demokracije, z logiko volilnega odločanja (vključujoč politično nevednost in politične pristranosti) ter z obstoječimi in potencialnimi političnimi alternativami (recimo z deliberativno demokracijo, decentralizirano demokracijo, futarhijo in epistokracijo).

ANA HAFNER je kot raziskovalka zaposlena na Fakulteti za informacijske študije v Novem mestu, kjer dela na triletnem podoktorskem projektu z naslovom »Inovacijski potencial slovenske avtomobilske industrije«, ki ga v okviru Operativnega programa za izvajanje evropske kohezijske politike v obdobju 2014 – 2020 sofinancirata Evropski sklad za regionalni razvoj in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Zadnjih 13 let se ukvarja predvsem z inovacijami, izumitelji in prenosom tehnologij, med drugim je bila štiri leta predsednica slovenskega združenja izumiteljev ASI in šest let članica izvršnega sveta Mednarodne zveze združenj izumiteljev IFIA.

DUNCAN HELM is a registered social worker and senior lecturer in the Faculty of Social Sciences at the University of Stirling, Scotland. Duncan is the programme director for a post-qualifying Masters programme in Applied Professional Studies and teaches extensively in child welfare and protection. His research interests are in judgement and decision-making in welfare services and he has published various texts on the ecology of judgement in social work practice. Duncan is currently involved in a number of developments in near-practice research exploring the significance of context in social work sense-making. Duncan is member of the Board of Trustees for the UK Association of Child Protection Professionals.

VALENTINA HLEBEC je redna profesorica s področja sociologije. Pedagoško se ukvarja predvsem z metodološkimi temami in socialnimi omrežji, predvsem egocentričnimi. Raziskovalno pa se ukvarja z metodološkimi področji, integracije metod, kakovosti merskih instrumentov, ter demografskimi spremembami in neformalno ter formalno oskrbo.

MARKO HOČEVAR je mladi raziskovalec in asistent na Fakulteti za družbene vede. Raziskovalno se ukvarja predvsem z različnimi teorijami države, transformacijo kapitalizma in kapitalistične države v zadnjih desetletjih, krizo liberalne demokracije in zgodovino političnih idej.

TANJA KAMIN je vodja raziskovalnega Centra za socialno psihologijo, pedagoško pa deluje na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi (FDV). Stičišče njenih raziskovalnih tem so družbene in vedenjske spremembe, in sicer predvsem na področju zdravja in hrane.

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA je profesorica sociologije. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava predmete Sociologija dela, Ekonomska sociologija, Ekonomija in družba ter Gender, Work and Organisations. Je raziskovalka pri Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede. Njeni raziskovalni interesi vključujejo analizo dela in zaposlovanja žensk in moških v sodobnih kapitalističnih družbah, industrijske odnose, procese ekonomske demokratizacije. Je urednica časopisa *Social Politics* pri Oxford University Press.

ANAMARIJA KEJŽAR je zaposlena kot asistentka na Fakulteti za socialno delo UL, pred tem pa je bila direktorica doma za starejše in bila avtorica inovativnih projektov tako v domu, kot v skupnosti.

ANDREJ KIRN se je rodil 26.11.1940 v Spodnji Kokri. Diplomiral je na Filozofski fakulteti v Ljubljani iz filozofije kot A in sociologije kot B predmeta. Doktoriral je na Univerzi v Ljubljani. Zaposlil se je na tedanji Visoki šoli za politične vede. Predaval je sociologijo znanosti in znanja in sodeloval pri predmetu socialna ekologija. Študijsko se je izpopolnjeval v Hamburgu in Lundu. Za knjigo Marxovo razumevanje znanosti in tehnike je prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča. Leta 2004 je postal zaslužni profesor Univerze v Ljubljani. Poleg strokovnih in znanstvenih člankov so najpomembnejša dela: Marxovo razumevanje znanosti in tehnike, Narava – družba ekološka zavest, Družbenoekološki obrat ali propad. Uredil in uvodno študijo je napisal k zbornikom *Pasti razvoja*, *Znanost v družbenovrednotnem svetu*, *Ekonomija*, *entropija*, *ekologija*.

RUDI KLANJŠEK je izredni profesor sociologije na Oddelku za sociologijo Univerze v Mariboru. Raziskovalno se ukvarja z študijami mladine, predvsem z vprašanji, ki se nanašajo na trg dela v luči globalizacijskih procesov oz. procesov družbene spremembe. Ostala področja njegova zanimanja vključujejo analizo trendov dohodkovne neenakosti, vprašanje nacionalizma in problem odklonskega vedenja med mladimi. Sodeloval je pri številnih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih (Nacionalna študija mladine 2010, 2013 in 2018, Preživitvene strategije gospodinjstev in posameznikov v jugovzhodni Evropi v času krize, INFORM/H2020 – Closing the gap between formal and informal institutions in the Balkans), kot avtor in so-avtor je objavljajl v različnih tujih in domačih revijah (npr. *European Societies*, *Ethnicities*, *Journal of Comparative Family Studies*, *Journal of Adolescence*, *Justice Quarterly*, *British Journal of Sociology of Education*, itd).

VALERIJA KOROŠEC, prof. slovenskega jezika, učiteljica DMV, z magisterijem iz analize Evropske socialne politike, je leta 2000 na Oddelku za sociologijo Univerze v Mariboru napisala doktorsko disertacijo o postmodernistični sociologiji. Od leta 2001 je zaposlena na UMAR RS, kjer analizira revščino, neenakost, materialno prikrajšanost, socialno izključenost, enakopravnosti žensk in sintezne razvojne indikatorje. V letu 2010 je objavila algoritem oz. izračun za proračunsko nevtralno uvedbo Univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) v Sloveniji. So-uredila je zbornik o UTD v Sloveniji (2011) in je koordinatorka Sekcija za promocijo UTD v Sloveniji ter slovenska predstavica v evropski (UBIE) in svetovni mreži za UTD (BIEN). Rojena leta 1966 v Mariboru, živi v Ljubljani. Poročena. Mati.

ŽIVA KOS raziskovalka in asistentka na Filozofski fakulteti in Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani. Ukvarja se s področjem edukacijskih politik, posebej z ugotavljanjem in zagotavljanjem kakovosti v edukaciji.

GORAZD KOVAČIČ je sociolog. Doktoriral je iz koncepta družbe pri Hannah Arendt. Zaposlen je kot visokošolski učitelj na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s politično in ekonomsko sociologijo. Objavil je knjigi *Proti družbi: Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije* ter *Misliti prelome, lomiti ideologije*. Je član uredniškega odbora Založbe I*cf. in predsednik Sindikata Univerze v Ljubljani in podpredsednik Visokošolskega sindikata Slovenije.

MIRAN LAVRIČ je izredni profesor za sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, kjer predava predmete s področja metodologije družboslovnega raziskovanja in sociologije religije. Kot raziskovalec je sodeloval na več kot dvajsetih raziskovalnih projektih, ki se večinoma osredotočajo na področje Jugovzhodne Evrope, tematsko pa pokrivajo predvsem teme mladine, izobraževanja, vrednot in religije. Med drugim je bil vodja nacionalnega raziskovalnega projekta *Mladina 2010: Družbeni profil mladih v Sloveniji*, leta 2018 pa je vodil raziskovalni del mednarodne študije mladih v desetih državah Jugovzhodne Evrope (*Youth Study Southeast Europe 2018/2019*). Je avtor znanstvene monografije *Korenine nadnaravnega* (2013) in soavtor znanstvene monografije *Mesto neizpolnjenih pričakovanj: Družbeni profil Maribora v 21. stoletju* (2019). Znanstvene članke, ki pretežno obravnavajo navedena področja, redno objavlja v domačih in mednarodnih publikacijah.

GREGOR LESJAK je doktor socioloških znanosti. Napisal je nekaj člankov s področja sociologije novih religijskih gibanj, slovenskih religijskih organizacij ter odnosov med državo in verskimi skupnostmi. Zaposlen je na Ministrstvu za kulturo in tam zaseda delovno mesto direktorja Urada za verske skupnosti.

MARTIN LIPOVŠEK je magistrski študent filozofije na FF v Ljubljani. Zanima ga filozofija znanosti, iz katere je pri prof. dr. Andreju Uletu diplomiral z odliko. V magistrski nalogi raziskuje humanistični vidik znanosti in tehnologij podaljševanja življenja. Na temo podaljševanja življenja je predaval na Filozofski fakulteti, Fakulteti za farmacijo, Prvi gimnaziji v Celju in na kulturološkem simpoziju Spomini prihodnosti, poleg tega je na to temo predaval v knjižnicah v številnih krajih v Sloveniji. Doslej je napisal tudi več poljudnoznanstvenih člankov, ki so bili objavljeni v revijah Življenje in tehnika, GEA in Vzajemnost.

BARBARA LUŽAR je asistentka na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in nacionalna korespondentka za Evropsko Fundacijo za izboljšanje delovnih in življenjskih pogojev iz Dublina (EUROFOUND). Doktorirala je na področju sociologije na temo timskega dela in socialnih omrežij pri red. prof. dr. Aleksandri Kanjuro-Mrčela in prof. dr. Veesi Taatila z naslovom »The Role of Social Networks in Teamwork«. Sodelovala je na več mednarodnih projektih na temo enakosti spolov na mestih odločanja in starajoče se delovne sile (EQPOW-REC, EU-OSHA). Je tudi ustanoviteljica medgeneracijskega centra Slovenske Filantropije, Hiša Sadežev družbe Žalec, ki ga strokovno vodi od leta 2016 dalje.

FRANC MALI je predavatelj za področje epistemologije in sociologije znanosti in predstojnik Centra za preučevanje znanosti na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V zadnjem obdobju se raziskovalno ukvarja z družbenimi in etičnimi vidiki razvoja novih tehnologij, delovanjem nacionalnih znanstvenih in inovacijskih sistemov ter vprašanji znanstvene evalvacije in znanstvenih omrežij. Sodeluje v številnih evropskih raziskovalnih projektih in mednarodnih uredništvih znanstvenih revij s področja sociologije znanosti. Je avtor okrog sto znanstvenih člankov in poglavij knjig s področja družbenih študij znanosti in tehnologije ter epistemologije družbenih ved. Kot avtor ali soavtor objavlja znanstvene članke v različnih mednarodnih revijah s področja družbenih študij znanosti in tehnologije, kot so *NanoEthics*, *Human and ecological risk assessment*, *Science and Public Policy*, *Science & Technology Studies*, *Scientometrics*, *Neuroethics*, *Science and Communication*, etc. Je tudi avtor treh knjig izdanih pri slovenskih založbah: *Znanost kot sistemski del družbe* (1994), *Razvoj moderne znanosti* (2002) in *Epistemologija družbenih ved* (2006). V okviru Slovenskega sociološkega društva opravlja funkcijo vodje sekcije za sociologijo znanosti.

SRNA MANDIČ je znanstvena svetnica in predstojnica Centra za proučevanje družbene blaginje. Na pedagoškem področju je vpeljala in izvajala predmeta *Sociologija stanovanja* in *Sociologija družbenih problemov*, raziskovalno pa se ukvarja analizo različnih vidikov družbene blaginje, še posebej na področju stanovanja, mednarodno primerjalnih študij, opolnomočanja in skupnosti.

MICHAEL MATHIOUDAKIS is Assistant Professor at the University of Helsinki. His research interests include the analysis of user activity on the Web, algorithmic fairness, and advanced data analytics. His work on political polarization has received two Best Student Paper Awards (ACM WSDM 2017, WebScience 2017). He has served as program committee member or reviewer for leading research venues of data mining and data management venues (TKDE, TKDD, SIGKDD, PVLDB, ICDE).

ZORANA MEDARIĆ je sociologinja, raziskovalka na Inštitutu za družboslovne študije Znanstveno – raziskovalnega središča Koper in višja predavateljica na Fakulteti za turistične študije Univerze na Primorskem. Od leta 2013 tudi vodi Center za raziskovanje javnega mnenja, ki deluje v okviru Instituta za družboslovne študije ZRS. Sodelovala je pri več nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih s področij migracij, medkulturnosti in turizma. Trenutno je koordinatorica nacionalne raziskave pri projektu *Migrant Children and Communities in a Transforming Europe* (MiCREATE), Obzorje 2020. Je tudi sourednica knjige *Children's voices: studies of interethnic conflict and violence in European schools*, (Routledge research in international and comparative education), ki je leta 2013 izšla pri založbi Routledge, Taylor and Francis Group.

JASNA MIKIĆ je mlada raziskovalka, asistentka za področje sociologije in članica raziskovalnega Centra za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede (UL). Sodelovala je pri dveh projektih (EQPOWEREC, Dostopnost trga dela za ženske in moške), ki se neposredno ukvarjata s temo spola, moči, trga dela in diskriminacije. V doktorski

disertaciji se ukvarja s povezavo spola in jezika na trgu delovne sile in izvaja nevrolingvistično raziskavo v sodelovanju s strokovnjaki iz Nevrološke klinike (UKC Ljubljana) in sodelavci interdisciplinarnega študijskega programa druge stopnje Kognitivna znanost (MEi:CogSci).

ZDRAVKO MLINAR je redni profesor za prostorsko sociologijo v pokoju, zaslužni profesor UL, član SAZU in HAZU. Leta 1960 je postal asistent za sociologijo na PF UL, nato raziskovalec na ISF, od leta 1968 do upokojitve leta 1997 pa je bil profesor na FSPN/FDV. Kot prvi je zasnoval raziskovalno in pedagoško področje prostorske sociologije, je soustanovitelj SSD. Deloval je na številnih univerzah v ZDA in drugod, opravljal vodilne vloge v ISA na področjih urbane sociologije, socialne ekologije in globalizacije ter sodeloval v mednarodnih raziskovanjih v ZDA, na Poljskem, v Indiji, Šrilanki idr. Njegov COBISS vključuje 1.045 enot. Med njegovimi knjigami so: Humanizacija mesta, Protislovja družbenega razvoja, The Developmental Logic of Social Systems (soavtor), Individuacija in globalizacija v prostoru, Prostorsko-časovna organizacija bivanja, Globalizacija bogatí in/ali ogroža.

JENNIE OLOFSSON is a guest researcher at University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Center for Social Studies of Science. Her research interests cover gender and technology studies, waste and environmental studies and risk studies.

NINA PERGER is a young researcher at University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Centre for Social Psychology. Her research interests encompass gender and sexuality studies with a focus on non-normative practices and identities, and studies of everyday life.

GREGOR PETRIČ je predstojnik Centra za metodologijo in informatiko, pedagoško pa je vključen v Katedro za družboslovno informatiko in metodologijo (FDV). Svoje raziskovalno delo posveča proučevanju učinkov novih informacijsko-komunikacijskih tehnologij na različne družbene vidike in razvoju inovativnih metodoloških pristopov za raziskovanje informacijske družbe.

MARKO PLAHUTA is self-employed at the company Virostatik, where he deals with software solutions for companies, data visualization, and various machine learning projects. In the past, he worked as an independent journalist and translator, later switching to programming. Marko is the author of the website kontekst.io, an online dictionary of synonyms and related terms in Slovene, Croatian, and Serbian.

SENJA POLLAK is a member of the Department of Knowledge Technologies, Jožef Stefan Institute, currently working as a research fellow at the Usher institute, University of Edinburgh. Her fields of research cover corpus and computational linguistics. She is the coordinator of the European project EMBEDDIA, acted as the PI of the industrial project in automatization of terminology management, and collaborated in several national and EU research projects. She was invited speaker of Translation, Technology, Terminology conferences in 2014 and 2015, is organizing co-chair of SLSP 2019, and has been serving as a program and organizing committee member of several international conferences (ICCC, ECIR, 4REAL, SLATE, ...).

MATTHEW PURVER is Reader in Computational Linguistics at Queen Mary University of London, where he heads the Computational Linguistics Laboratory and teaches natural language processing. His research covers a range of topics in computational linguistics, with a particular focus on the semantics and pragmatics of conversational language, and has over 4,000 citations. He is a member of the steering board for SIGSEM (the ACL SIG for semantics) and the SemDial international series of workshops.

BARBARA RAJGELJ je docentka za pravne predmete na Fakulteti za družbene vede UL. Raziskovalno se ukvarja z delovnimi razmerji, delavskim soupravljanjem, pravom socialne varnosti, družinskim in antidiskriminacijskim pravom. V zadnjem času se kot sooblikovalka programa festivala elektronske glasbe, kritične misli in aktivizma Grounded posveča razmerju med tehnologijo, družbo in pravom. Je aktivistka za pravice ljudi, zlasti na socialnem področju ter na področju diskriminacije na podlagi spola in spolne usmerjenosti.

TATJANA RAKAR je docentka za področje sociologije in znanstvena sodelavka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s socialno in družinsko politiko, z razvojem civilnodružbenih organizacij in socialnega podjetništva.

RUDI RIZMAN, sociolog in politolog, predava (od leta 1979) na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani predmete s področja občje in specialnih sociologij; je gostujoči profesor na številnih tujih univerzah (Harvard, MIT, Woodrow Wilson Center, LSE, Svobodna univerza v Berlinu, Bologni, Sarajevu, Karlova univerza v Pragi, Inštitut za visokošolske študije na Dunaju, idr.). Znanstvenoraziskovalno se ukvarja z naslednjimi sociološkimi problemi: klasična in sodobna sociološka misel, globalizacija, narod in nacionalizem, izpostavljeni vidiki demokracije in človekovih pravic idr. Z raziskovanjem in opredeljevanjem problemskega sklopa globalizacije je postal eden od utemeljiteljev sociologije globalizacije na Slovenskem.

MINEA RUTAR je študentka sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njeni študijski interesi so prvenstveno večplastna povezava med kapitalizmom na eni strani ter na drugi revščino in neenakostjo v različnih zgodovinskih obdobjih in različnih državah.

TIBOR RUTAR (1989) je docent na Univerzi v Mariboru in Univerzi v Ljubljani, kjer predava historično, politično in ekonomsko sociologijo. Je avtor treh znanstvenih monografij. Njegova nova knjiga *Demokracija brez romantiziranja* bo izšla prihodnje leto. O sociologiji mesečno piše na blogu www.sociolosko.org/.

MATEJA SEDMAK je Znanstvena svetnica na Znanstveno - raziskovalnem središču Koper in predstojnica Inštituta za družboslovne študije. Je vodja Sekcije za medkulturne študije pri Slovenskem sociološkem društvu in urednica revije *Annales-Series Historia et Sociologia* ter članica uredniških odborov Družboslovnih razprav, *Italian Sociological Review* (IT) in *Demografije* (SR). Od 2017 je predsednica Znanstvenega sveta ZRS Koper in od 2016 je članica Sveta za družboslovje na ARRS. Bila je vodja številnih nacionalnih in mednarodnih projektov, med katerimi velja posebej izpostaviti "Migrant Children and Communities in a Transforming

Europe” (MiCREATE), financiranega v okviru Research and Inovation Grant scheme, Obzorje 2020. Objavlja doma in v tujini, med njenimi mednarodno odmevnimi deli velja izpostaviti monografiji: SEDMAK, Mateja et. al. (2018). *Unaccompanied children in European migration and asylum practices: in whose best interests?*, (Routledge research in asylum, migration and refugee law). London; New York in SEDMAK, Mateja et. al. (2014). *Children's voices : studies of interethnic conflict and violence in European schools*, (Routledge research in international and comparative education). London; New York. Raziskovalno se ukvarja s področji etničnih in medkulturnih študij, migracijami, etničnimi manjšinami, ranljivimi družbenimi skupinami.

ROK SMRDELJ je asistent in mladi raziskovalec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Poleg tega je prejemnik štipendije Milana Lenarčiča za nadpovprečno nadarjene študente Univerze v Ljubljani. Njegovi raziskovalni interesi zajemajo naslednja področja: sociologija medijev, sociologija migracij, sociologija književnosti in epistemologija sociologije kulture.

ANAM. SOBOČAN is a sociologist; an assistant professor at the University of Ljubljana, Faculty for social work and currently a visiting researcher at the University of Edinburgh, Scotland. She lectures internationally (most regularly at the Alice Salomon FH in Berlin, Germany), and is involved in a number of international research networks. She is the former vice-chair of the European Social Work Research Association and the current chair of the Social Work Section at the Slovenian Sociological Association. Her central research topics are ethics in social work practice and ethics in social sciences research; for her research work she received awards such as the Fulbright fellowship and Srebrni znak SAZU. Her recent open access publication *Ethical considerations in social work research* is available from the European Journal of Social Work.

ANKA SUPEJ is a Master's student of Philosophy at the Faculty of Arts, University of Ljubljana. She is interested in using language technologies to research bias in language. Within her Master's thesis, she is collaborating with the Department of Knowledge Technologies, Jožef Stefan Institute.

VERONIKA TAŠNER je docentka za področje sociologije vzgoje na oddelku za temeljni pedagoški študij Pedagoške fakultete Univerze v Ljubljani. **Njena raziskovalna področja so** meritokracija in edukacija, pravičnost in enakost v edukaciji, primerjava sistemov edukacije, spol in edukacija.

JOCHEN TÖPFER is researcher and lecturer at the Institute for Eastern European Studies / Free University Berlin. He studied Political Science, Sociology, and Macroeconomics in Bamberg, Berlin, Ljubljana, and Skopje. He received his diploma in 2006 and his doctorate in 2010 at Free University Berlin. In 2014/15, he was Jun.-Professor for Sociology at the Otto-von-Guericke-Universität Magdeburg, in 2016 guest researcher at Stiftung Wissenschaft und Politik – German Institute for International and Security Affairs (SWP). He works in the areas of macrosociology, societal development, sociology of elites, and sociology of religion, has his regional expertise in the societies of South-Eastern Europe, and specialised in mixed-methods. Currently, he completes his postdoctoral lecture qualification ('*Habilitation*') at the University of Magdeburg, which is centrally concerned with religion and societal order.

ANDREJA VEZOVNIK je izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede (UL). Raziskovalno se pretežno ukvarja z dvema področjema. Prvo področje zajema hrano: hrana in nacionalna identiteta, hrana in spol, hrana in socializem, hrana in biokapitalizem, hrana in zdravje ter hrana in ekologija. Drugo raziskovalno področje zajema ideološke konstrukcije nacionalne identitete in migracij ter s tem povezani medijski in politični diskurzi. Metodološko sta ji najbližje metoda kritična analiza diskurza in multimodalna analiza. Teoretsko preferira foucaultovske in druge (post-)strukturalistične in postmarksistične pristope.

ANA ZWITTER VITEZ je docentka za francoski jezik na Oddelku za Uporabno jezikoslovje Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Raziskovalno se ukvarja s področji korpusnega jezikoslovja, raziskovanja govorjenega diskurza in ugotavljanja avtorstva besedil. V okviru projekta *Sporazumevanje v slovenskem jeziku* je koordinirala gradnjo slovenskega govornega korpusa Gos, vodila podoktorski projekt *Jezikovnotehnološke analize za ugotavljanje osebnega profila avtorja besedila*, v okviru projekta Jezikoslovna analiza nestandardne spletne slovenščine Janes pa je vodila sklop *Govor in spletna slovenščina*.